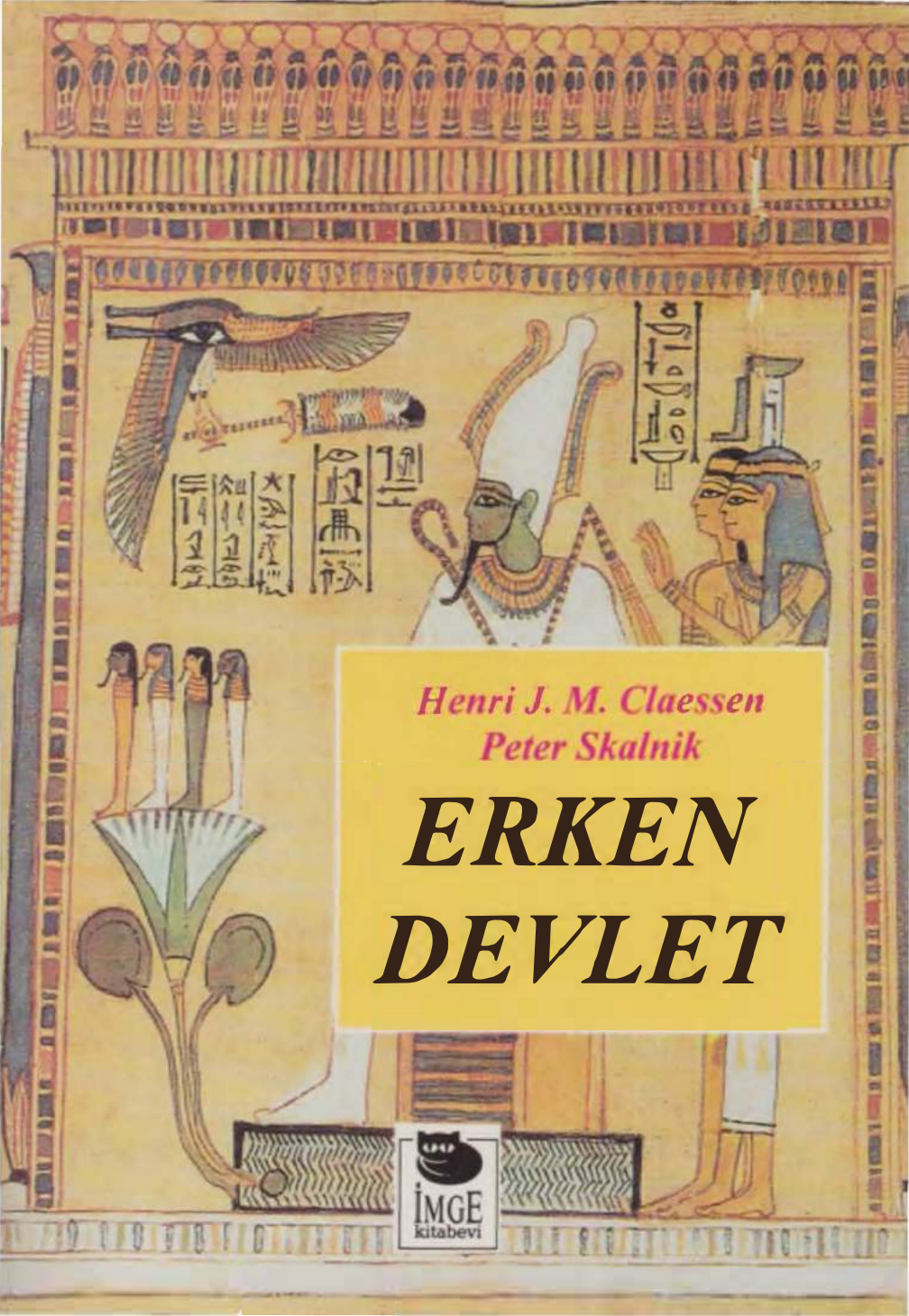

Henri J. M. Claessen
Peter Skalnik

ERKEN DEVLET

İMGE kitabevi

HENRI J. M. CLAESSEN
PETER SKALNİK

ERKEN DEVLET

Kuramlar–Veriler–Yorumlar

Çeviren: Alâeddin Şenel

İMGE kitabevi

Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik (Eds.) *The Early State* (The Hague, 1987, Mouton Publishers, 689 p.) kimlikli yapıtın Birinci Kesim ve Üçüncü Kesim bölümlerinin Alâeddin Şenel tarafından çevrilmiş biçimi olup, *Erken Devlet* (Kuramlar Veriler Yorumlar) başlığı altında 1993 yılında yayımlanmıştır.

Yapıtın özgün İngilizce basımı, Netherlands Foundation For Pure Scientific Research tarafından sağlanan bağışla gerçekleştirilmiştir.

İmge Kitabevi Yayınları: 59
Ocak 1993

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. ve San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 3 Kızılay/ANKARA
Tel: 417 01 37 - 418 19 42 - 425 52 02
Fax: 425 65 32

Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.

ISBN 975-533-039-9

© Bu çevirinin tüm yayın hakları
İmge Kitabevi Yayınları Ltd. Şti.'ne aittir.

Kaynakça notu:
Henri J. M. Claessen ve Peter Skalnik (der.),
Erken Devlet (Kuramlar Veriler Yorumlar) çev. Alâeddin Şenel,
Ankara, 1993 İmge Kitabevi Yayınları 338 s.

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik (Eds.) *The Early State*, Lahey, Paris, New York, 1978, Mouton Publishers, 689 p. kimlikli bilimsel yapıt, 1975'de başlatılıp 1978'de sonuçlandırılan bir ortak çalışmanın parlak ürünüdür.

Bu çalışma Hollandalı bilim adamı Henri J. M. Claessen ile Çekoslavak meslektaşı Peter Skalnik'in girişimiyle, 7 ABD'li, 7 SSCB'li, 3 Hollandalı, 3 Çekoslovakyalı, 1 Hintli, 1 Federal Almanyalı olmak üzere, 22 bilginin katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Erken Devlet, aynı konuda birbirinden bağımsız makaleler derlemesi olmayıp, başından sonuna dek eşgüdüm içinde yürütülmüş uluslararası bir bilimsel çalışma olarak, türünün ender örneklerinden biridir. Çalışmaya yazılarıyla katkıda bulunanların dışında, birçok bilim adamı da çeşitli biçimlerde destek vermiştir. Finansmanına birkaç bilimsel kurum katılmıştır.

Sonuçta, sık (sayfa başına 44) satırlı 689 sayfalık dev bir yapıt ortaya çıkmıştır. İngilizce baskıda 230 sayfa tutan birinci ve üçüncü kesimlerin çevirisinin Türkçe baskıda 330 sayfa tuttuğu gözönüne alınırsa, yapıtın tümünün çevirisinin 1000 sayfa dolaylarında bir cilt oluşturacağı anlaşılacaktır.

Bu çapta bir bilimsel yapıtın çevirisinin finansmanını, kısa dönemde kâr amacını gütmeyen bilimsel kurumların üstlenmesi beklenir. Oysa iki kesiminin (elinizdeki) çevirisi bile, çalıştığım kurum tarafından geri çevrilmiştir. Çeviri bedeli istemeyebileceğimi belirtmeme, yayın programlarında dergi dışında başka bir yapıtın bulunmadığını belirtmelerine karşın "kağıt bedelinin finansmanı sorununun çözülemediği" gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Yapıtın apaçık yardımcı ders kitabı niteliği de bu sonucu önleyememiştir.

Bu durumda, yapıtın tümünün çevirisinin basımını (çeşitli formüllerle önermişsem de) çoğunun "zarar etmemekten" başka kâr amacı taşımadığını bildiğim özel yayınevlerinden beklemek gerçekçi olmayacaktı. Çözümü, kendi içinde bir bütünlük oluşturabilen 1. ve 3. kesimlerin Türkçe'ye kazandırılmasında buldum.

Gerçekten, "Tez" başlığını taşıyan Birinci Kesim, devlet kuramlarının özetle gözden geçirilip, "erken devlet" adı verilen formasyonun yapısına ilişkin başlangıç varsayımlarının ortaya konduğu ve erken devlet çalışmasının bazı sorunları üzerinde durulduğu "kuramsal" bölümlerden oluşmaktadır.

Yapıtın en geniş kesimini oluşturan "Antitez" başlığını taşıyan İkinci Kesim, başlangıç varsayımları doğrultusunda (Ankor, Ankole, Aksum, Aztek, Çin, Mısır, Fransa, Havai, Gürcistan, İnka, Jimma, Kaçari, [Küba değil] Kuba, Maurya, Moğolistan, Norveç, İskitya, Tahiti, Volta, Yoruba, Zande olarak) 21 erken devlet hakkında, 21 yazarca yazılan, herbiri yaklaşık 20 sayfa tutan örnekolay çalışmalarını içermektedir.

"Sentez" başlığını taşıyan Üçüncü Kesim, İkinci Kesimdeki örnekolay çalışmalarında elde edilen verilerin 20 çizelgeye dökülüp, değerlendirildiği bölümle, verilerin yorumlandığı öteki bölümlerden oluşur. Bu bölümlerde, ayrıca, erken devletin 51 yapısal karakteristik özelliği ortaya konmaktadır. Erken devlet olgusu, verilere dayanılarak, "yapı" ve "süreç" olarak kuramsal düzeyde ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kısacası, Üçüncü Kesim, İkinci Kesimin verilerini derleyip, toplayıp, değerlendirerek, bu kesimin kuramsal içeriğini de içermektedir. Böylece, birinci ve üçüncü kesimler kuramsal düzeyde bir bütünlük oluşturduklarından, tarihsel, somut örnekolaylardan oluşan İkinci Kesim'in çevrilmemiş olması, çevirinin kuramsal değerini sakatlamamaktadır.

Bu düşüncelerle, iki kesimin *Erken Devlet* (Kuramlar, Veriler, Yorumlar) başlığı altında çevrilip basılmasında hiçbir özür görmedim. Ayrıca, kuramsal birinci kesimde, salt rastlantı ürünü olarak, göçebe topluluklar uzmanı Lawrence Krader'in, Türkler ve Moğollar hakkında az çok örnekolay çalışması niteliği taşıyan "Asya Göçebeleri Arasında Erken Devletin Kökeni" adlı bir makalesi bulunmaktadır. Bu ve üçüncü kesimde Yirmiyedinci Bölüm'de "erken devletlerin doğuş koşulları"; sonu vb. konularda, ikinci kesimde verilen bilgilerin, ülkeler tek tek ele alınarak özetlenmesi, somut tarihsel gelişmeler kesiminin çeviriye alınmamasının eksikliğini bir ölçüde gidermektedir.

Somut tarihsel gelişmelerin monografik örnekolay çalışmalarını içeren İkinci Kesim'in Türkçe'ye kazandırılması, herşeye karşın bir eksikliği tamamlayacağı gibi, *Erken Devlet* (Örnekolay Çalışmaları) başlığını taşıyabilecek böyle bir çevirinin kendi başına ayrı bir tadı ve değeri de olacaktır. Yayınevlerinin ve çevirmenlerin ilgilerini bekliyorum.

Çevirinin, 1. kesimden 3. kesime, 4. bölümden 25. bölüme atlaması, yapıtın özgün kesim ve bölüm numalarını değiştirmeme düşüncesinin ve İkinci Kesim'in bir gün mutlaka çevrileceği ve araya sokulup yapıtın tek bir cilt olarak yayınlanabileceği umudunun ürünüdür.

A.Ş.

ÖNSÖZ

Erken devletler hakkında bir kitap üretme gibi çetin bir girişim, Şikago'da 1973 yılında yapılan "Antropolojiyle ve Etnolojiyle İlgili Bilimler IX. Uluslararası Kongresi" ertesinde yavaş yavaş oluşmuş bir düşüncenin ürünüdür. Elinizdeki yapıtın derleyicileri olacak kişiler, söz konusu kongrenin "Batı Afrika'nın Kültürel Dinamikleri" oturumunda, neredeyse bir rastlantı sonucunda tanıştılar. Otelde yapılan, bazen kahve bazen bira içilen kısa görüşmeler sırasında, birbirimizin erken devletlerle ilgilendiğini öğrendik. Böylece, daha sonraki haberleşmelerimizde, bu konu ile ilgili çağdaş çözümlemeleri biraraya getirecek bir derlemenin yararı üzerinde görüş birliğine vardık.

1974 yılı boyunca, kendilerine çağrıda bulunduğumuz çok sayıda bilginin katılmasıyla gerçekleştirilecek bir kitabın kaba planı üzerinde aramızda anlaşmaya ulaştık. Söz konusu bilginlerin seçiminde kullandığımız ölçütler, doğrusu bir sürü karışık hesabın bir ürünüydü. İlkin, coğrafya bakımından olduğu kadar tarihsel bakış açısından da olabildiğince geniş bir yelpaze oluşturacak örnekolay (case)* amaçladık. Sonra, ileride işbirliğinde bulunacağımız bilginleri, çok çeşitli disiplinlerden çekmeye çalıştık. Bu düşünceyle, söz konusu kimseleri antropologlar, arkeologlar, tarihçiler, sosyologlar ve siyaset bilimcileri arasında aradık. Aynı zamanda, aslında hiç de kolay olmayan bir görevle, çeşitli ideolojik dayanaklara (background) sahip meslektaşları biraraya getirmeye çalıştık. Şansımızdan, aldığımız yanıtlar son derece yüreklendirici oldu. Bunun üzerine, 1975'in Nisanında çağrımızı kabul edenlere bir "Genel Bilgilendirme Mektubu" gönderildi. Bu mektupta, kitabın planının ayrıntılarının birçoğu ortaya konurken, yapılabilecek örnekolay çalışmalarında (case study)

* Yazarların, yapıt boyunca, çeşitli kavram ve sözcüklerin altını çizerek (italik dizdirerek) vurgulama yoluna çok sık başvurduklarını gözönüne alarak, söz konusu vurgulamalardan biri olduğu izlenimine yolaçmamak için, Türkçe olmayıp Latin alfabesiyle yazılan bu tür yabancı (İngilizce, Latince vb.) sözcüklerin altını çizerek (farklı karakterle dizdirerek) belirtme kuralını bu çeviride izlememeyi uygun buldum (ç.n.).

tartışılması beklenen soruların oldukça ayrıntılı bir listesi eklenmiş bulunuyordu. Elde edilecek verilerin birbirleriyle karşılaştırılabilmeleri olanağına sahip olabilmemiz için, kitaba makale göndererek katkıda bulunacaklardan bu soruların araştırılmasına özel bir özen göstermeleri istendi. Elde edilecek verilere bireşimci (sentezci) bir açıdan yaklaşabilmek amacıyla böyle bir istekte bulunmuştuk.

Yapıtta, örnekolay çalışmaları yanı sıra, son zamanların kuramlarından ve yaklaşımlarından örneklerin sunulduğu birkaç kuramsal bölümün bulunmasının gerektiğini düşündük. Bu tür bölümleri yazma çağrımızı kabul etmeye yatkın olduklarını gördüğümüz Prof. Ronald Cohen (ABD, Evanston, Northwestern Üniversitesi) Dr. Anatoli Hazanov (SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi) ve Prof. Lawrence Krader (Batı Berlin Özgür Üniversitesi) gibi kişileri bulabilecek kadar şanslı olduğumuzu gördük.

Hazırlıklar sırasında, başta çağrımızı kabul etmiş olan birkaç meslektaşımız, çeşitli nedenlerle, projeden çekilmek zorunda kaldılar. Yazarları seçerken az çok keyfi davranmamız yanı sıra bu da, ele aldığımız erken devlet örneklerinin sonunda gelişigüzel denebilecek bir örnekleme biçimini almasına yolaçtı.

"Uygulamalı Antropoloji Derneği" (Society for Applied Anthropology) toplantılarından 1975 Martında Amsterdam'da yapılan "34. Yıllık Toplantı"da, elinizdeki yapıtın derleyicileri [H.J.M. Claessen ve P. Skalnik]* olarak, Aztekler hakkındaki bölümü yazan (ABD, Milwaukee, Wisconsin Üniversitesi'nden) Dr. Donald V. Kurtz ve Havai hakkındaki bölümü yazan (ABD, Ohio, Browling Green Eyalet Üniversitesi'nden) Dr. S. Lee Seaton ile birlikte, projenin gelişmesinin ne durumda olduğunu tartışma olanağı bulduk. Burada aynı zamanda, derlemeyi düşündüğümüz yapıtın birçok sorununu tartıştığımız Prof. Lawrence Krader ile karşılaşmıştık. Krader'in değerli öğütlerinden, kendisiyle daha sonraki (Berlin'de ve Roma'da) karşılaşmalarımızda da yararlanma şansını bulacaktık. Prag'da (Prag, Charles Üniversitesi'nden) Dr. Jan Peçirka (Prag, Naprstek Müzesi'nden) Dr. Timoteus Pokora ve Dr. Josef Kandert ile yapıtın

* Tersi belirtilmedikçe köşeli ayraçlar çevirenindir (ç.n.).

planını tartıştık. İleride Dr. Pokora, Çin üzerine; Dr. Kandert, Zande üzerine olan bölümleri yazacaktı.

Henri* Claessen, 1975 güzünde, Leiden Üniversitesi, Kültürel ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde, "Devletin Oluşması" konusunda bir seminer örgütledi. Bu seminere (Leiden Üniversitesi, Mısır Araştırmaları Enstitüsü'nden) Dr. Jac. J. Janssen (Utrecht Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Enstitüsü'nden) Dr. Henri B. Teunis ve (Lahey Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nden) Dr. Martin Doornbos katıldı. Bunlardan birisi [Janssen] Mısır ile, ötekisi [Teunis] Fransa ile ilgili bölümlerle, yapıta katkıda bulundular. Dr. Doornbos ise, daha sonraki bir evrede, kitap üzerinde yararlı bir eleştiride bulunacaktı. Derlemeye makaleleriyle katkıda bulunan öteki yazarlarla ilişkimiz, yalnızca mektuplaşarak yürütüldü. Yazı yoluyla ilişkiler genellikle kişisel görüşmelerden daha hantal ilerlemekle birlikte, böyle yürüttüğümüz ilişkilerden bazıları, son derece hoşnutluk verici bir yolda gelişti.

Peter Skalnik ile daha yakın bir ilişkiden ve işbirliğinden yararlanmak üzere Henri Claessen, 1975 Ocağında ve 1976 Mayısında, Prag'a birkaç gün süren iki gezi yaptı. Her iki gezisinin giderleri de Leiden Üniversitesi, Kültürel ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü tarafından karşılandı.

Bu konukluklar sırasında, ilk planda değişikliklere gidildi; plan, yapılan önerilerle kazanılan deneyimlere uygun duruma sokuldu. Projenin gelişmesine ötekilerin katkılarını küçümseme gibi bir düşüncemiz olmadan [Northwestern Üniversitesi'nden] Ronald Cohen'in (ABD, Madison, Wisconsin Üniversitesi'nden) Prof. Herbert Lewis'in (SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi'nden) Dr. Anatoli Hazanov ile Dr. Natalya Koçakova'nın (SSCB, Tiflis, Gürcistan Bilimler Akademisi'nden) Dr. Guram Koranaşvili'nin ve aramızdaki dil engeline karşın kendisinden yararlanma, karşılaştığımız sorunlar üzerine çok yararlı tartışmalar yapma olanağı bulduğumuz Dr. Donald V. Kurtz gibi kimselerin katkılarını özellikle anmak istiyoruz.

* İngilizce baskısının dış kapağında "Henry" biçiminde verilmiş; yapıt boyunca "Henri" yazılışına bakarak, onu da "Henri" olarak vermeyi uygun buldum (ç.n.).

1976'nın ilkbaharında, hemen tüm örnekolay çalışmaları ve kuramsal bölümler derleyenlere ulaşmış bulunuyordu; böylece karşılaştırmalı kesimin çalışmalarını başlatma olanağı doğmuş oluyordu. Karşılaştırmalı çalışma kesimiyle ilgili bölümlerin derleyenlerce yazılan taslakları, tamamlandıktan sonra, projeye katılan tüm yazarlara gönderilip, kendilerinden, bu taslaklar hakkındaki görüşlerini bildirmeleri istendi. Onlardan ilginç yorumlar, eklemeler ve öneriler aldığımızı söylemek yetmez. Yazdığımız karşılaştırmalı çalışma bölümlerinin herhangi bir değeri varsa, bunu projeye katılan bu kimselerin eleştirel, daha önemlisi uyarıcı yorumlarına borçluyuz.

Düşüncelerimizi besleyenler, yalnızca projeye katılan yazarlarla sınırlı kalmadı. Onların dışındaki meslektaşlarımız da, yorumlarını, düşüncelerini, eleştirilerini ve düşüncelerimizi uyaran görüşlerini sunmaktan kaçınmadılar. Bu konuda (ikisi de Leiden Üniversitesi, Kültürel ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nden) Martin A. van Bakel'e ve Piet van de Velde'ye borcumuzu özellikle anmalıyız; kendileri girişimin ta başından beri bizi sabırla dinleyip, yüreklendirip, eleştirel yorumlarda bulunarak, bize destek oldular. Aynı Enstitü'den Prof. Patrick E. de Josselin de Jong, yazdığımız bölümlerden biri ile ilgili yorumlarını sundu. Kendisi aynı zamanda Hollandalı derleyenin [Claessen'in] derlemeyle ilgili gezilerinin ve öteki harcamalarının gerektirdiği fonların sağlanmasında en çok emeği geçen kimseydi. ABD, New York, Oswego, SUNY'den* Prof. M. Estellie Smith, bize çok uyarıcı mektuplar yazdı ve dikkatimizi daha önce bilmediğimiz yazına (literatüre) çekti. Lahey Üniversitesi'nden Dr. Lucien Baeck, derleyicilerin yazdığı bölümlerin taslaklarının hepsini büyük bir özen göstererek okudu; kendisinin bu yoldaki etkisini şükranla anıyoruz. Prag, Charles Üniversitesi'nden Dr. Jan Peçirka, Dr. Susan Drucker-Brown ve Profesör Mayer Fortes (ikisi de Birleşik Krallık, Cambridge Üniversitesi'nden) Çekoslovak derleyene [Skalnik'e] daha önce birçok kereler yaptıkları gibi bu girişiminde de öğütlerde bulunma inceliğini göstererek yardımcı oldular. Hindistan, Yeni Dehli, Jawaharlal Nehru Üniversitesi'nden Prof. Romila Thapar, bir bölümü büyük bir isteklilikle okuyup, onun üzerine görüşlerini bildirdi.

* State University of New York (ç.n.).

Leiden, Devlet Etnografya Müzesi'nden Dr. Simon Kooijman, Polinezya ile ilgili bölümleri büyük bir dikkatle okuyup, yorumlarda bulundu. İsrail, Tel-Aviv Üniversitesi'nden Dr. Myron Aronoff, düşüncelerimiz ve yöntemlerimiz hakkındaki değerli yorumlarını sundu.

Kitap, üç kesime bölünmüştür; bunlar:

I. *Tez* başlığı altında bir *kuramsal* kesim olup, sorunun genel bir sunuluşunu, çalışma varsayımlarını içeren [derleyenlerce yazılan] bölümle, Cohen'in, Hazanov'un ve Krader'in yazdığı bölümlerden oluşmaktadır.

II. *Antitez* başlığı altında sunulan *örnekolay çalışmaları* kesimi, yapıtın en geniş (ana) kesimini oluşturmaktadır. Burada yirmi bir örnekolay, devletlerin adına göre alfabetik sıra ile sunulmuştur.*

III. *Sentez* başlığını taşıyan *karşılaştırmalı çalışma* kesimi ise, derleyenlerin, örnekolay çalışmalarında toplanan verilerden genel sonuçlar çıkarma girişimlerinin ürünüdür. Bu kesimde, önce erken devletin yapısal karakteristik özellikleri hakkında bir tartışma; sonra, erken devletin içinde bulunduğu koşullarla ilgili verilerin işlevsel-süreçsel bir bireşimini sunma girişimi bulunmaktadır. Bir başka bölümde ise, erken devlet, toplumsal biçimlerin [toplum biçimlerinin] gelişimi genel çerçevesi içindeki yerine oturtulmaktadır. Yapıt, *Sentez* kesiminde ulaşılan bellibaşlı sonuçları özetleyen bir bölümle sona ermektedir.

Çok çeşitli ülkelerden seçilmiş yazarların katkılarının bulunduğu böyle bir yapıtın, sonunda okunaklı bir İngilizce ile sunulabilmesini, Leiden Üniversitesi'ndeki, Lengüistik ve Antropoloji Krallık Enstitüsü'nden Bayan Maria van Yperen'e borçluyuz. Kendisi elyazmasını, sabırla ve her bir yazarın ne demek istediğini şaşılacak bir kavrayışla anlayarak düzeltti.

Derleyicilik çalışmasının tamamlanabilmesi için Peter Skalnik'e yarım yıl Hollanda'da kalabilme olanağını veren bağışı (bursu) cömertce sağlayan Hollanda Salt Bilimsel Amaçlı Araştırmalar

* "Çevirenin Önsözü"nde belirtilen nedenlerle, bu kesim, ne yazık ki çevirilip Türkçe çeviriye konulamamıştır (ç.n.).

Vakfı'na büyük bir şükran borçluyuz. Bu Vakıf aynı zamanda, basım giderlerini sübvanse eden bir ödemeyle, bize kitabın yayınlanma aşamasında bir destek verdi.

Henri Claessen'in, girişimle ilgili olarak Prag'a yaptığı iki gezisini olanaklı kılmakla kalmayıp, aynı zamanda metnin dil bakımından gözden geçirilmesi ve elyazmasının daktiloya çekilmesi olanağını da veren iki bağışın yapılmasını kabul eden Leiden Üniversitesi, Kültürel ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü Yönetim Kurulu'na en derin şükranlarımızı sunarız. Bu bağışlar olmasaydı, girişimimizi hiç bir zaman sonuçlandıramayabilirdik. Henri Claessen'in, bu yapıtın derlenebilmesi için gerekli yarım yıllık iznini alabilmesi, bu süre içinde kendisinin eğitsel ve yönetsel görevlerini üzerine alan Antropoloji Bölümü'ndeki meslektaşlarının gönüllü yardımlarıyla olanak içine girdi.

Elyazmasının daktilo edilmesi, düzeltmelerin yapılıp yeniden daktilo edilmesi gibi hiç de kıskanılacak nitelikte olmayan bir işi, onu son derece büyük bir yeterlilikle ve neşesini yitirmeksizin yapan Bayan Ria Boss-Bakkers üstlendi; kendisine bu işte bir süre için Bayan Joyce van der Smitte yardım etti. Yapıtın sanatsal tasarımı (artwork) Mr. Paul Bijvoet tarafından yapıldı.

Son bir teşekkürü, bu kitabın hazırlanışı sırasında tam üç yıl boyunca, kocalarına yaşamın her zaman yalnızca bilimden oluşmadığına inandırmalarından başka değerli yanları da bulunan kanlarımız Iet Claessen'e ve Dagmar Skalnikova'ya borçluyuz.

Hollanda, Wassenaar
Ocak, 1978

Henri J.M. Claessen
Peter Skalnik

*Derlemeye Yazılarıyla Katkıda Bulunan Yazarların Listesi**

*Claessen, Henri J.M.**	Hollanda, Leiden Üniversitesi
*Cohen, Ronald**	ABD, Illinois, Evanston, Northwestern Üniversitesi
Gurevich, Aron Ia.	SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi
*Hazanov, Anatoli M**	SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi
Janssen, Jac. J.	Hollanda, Leiden Üniversitesi
Kandert, Josef	Çekoslovakya, Prag, Naprstek Müzesi
Kopişçanov, Yuri M.	SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi
Koçakova, Natalya B.	SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi
Koranaşvili, Guram	SSCB, Tiflis, Bilimler Akademisi
*Krader, Lawrence**	Batı Berlin, Berlin Özgür Üniversitesi
Kurtz, Donald,	ABD, Milwaukee, Wisconsin Üniv.
Lewis, Donald V.	ABD, Milwaukee, Wisconsin Üniv.
Lewis, Herbert S.	ABD, Madison, Wisconsin Üniv.
Maretina, Sofiya A.	SSCB, Leningrad, Bilimler Akademisi
Pokora, Timoteus	Çekoslovakya, Prag
Schaedel, Richard P.	ABD, Austin, Texas Üniversitesi
Seaton, S. Lee	ABD, Ohio, Browling Green Eyalet Üniversitesi
Sedov, Leonid A.	SSCB, Moskova, Bilimler Akademisi
Seneviratne, Sudarsan	Hindistan, Yeni Delhi, Jawaharlal Nehru Üniversitesi
*Skalnik, Peter**	Çekoslovakya, Bratislava, Comenius Üniversitesi eski üyesi
Steinhart, Edward I.	ABD, Austin, Texas Üniversitesi
Teunis, Henri B.	Hollanda, Utrecht Üniversitesi
Vansina, Jan	ABD, Madison, Wisconsin Üniv.

* Yapıtın elinizdeki Türkçe çevirisinde, yalnızca (*) işaretiyle belirtilmiş yazarların yazıları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü V
Önsöz VIII
Derlemeye Yazılarıyla Katkıda Bulunan Yazarların Listesi XIV

BİRİNCİ KESİM TEZ 1
1. Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar 3
Henri J.M. Claessen ve *Peter Skalnik*
2. Devletin Kökenleri - Yeniden Değerlendirme 43
Ronald Cohen
3. Erken Devlet Çalışmasının Bazı Kuramsal Sorunları 113
Anatoli M. Hazanov
4. Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni 135
Lawrence Krader

ÜÇÜNCÜ KESİM: SENTEZ 155
25.* Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım 156
Henri J.M. Claessen
26. Bir Süreç Olarak Erken Devlet 247
Peter Skalnik
27. Sınırlar: Erken Devletin Başlangıcı ve Sonu 277
Henri J.M. Claessen ve *Peter Skalnik*
28. Modellerde ve Gerçeklikte Erken Devlet 301
Henri J.M. Claessen ve *Peter Skalnik*
Kaynakça Notları 321
Ad Dizini 325
Kavram Dizini 328

* Yapıtın bu Türkçe çeviriye alınmayan 5.-24. bölümlerini oluşturan "Antitez" başlıklı "İkinci Kesimi"nde bulunan yazılar ve yazarları şunlardır: 5. Ankor: Toplum ve Devlet, *Leonid A. Sedov;* 6. Ankole: Çoban Hegemonyası, *Edward I. Steinhart;* 7. Aksum, *Yuri M. Kobişçanov;* 8. Aztek Devletinin Meşruiyeti, *Donald V. Kurtz;* 9. Çin, *Timoteus Pokora;* 10. Eski Mısır'da Erken Devlet, *Jac J. Janssen;* 11. Fransa'da Erken Devlet, *Henri B. Teunis;* 12. Eski Gürcistan'da Kurulan Erken Devletler, *Guram Koranaşvili;* 13. Havai'deki Erken Devlet, *S. Lee Seaton;* 14. İnkaların Erken Devleti, *Richard P. Schaedel;* 15. Jimma Abba Jifar'ın Galla Devleti, *Herbert S. Lewis;* 16. Kaçari Devleti: Kuzeydoğu Hindistan'ın Dağlık Bölgelerinde Görülen Devlet Benzeri Formasyonların Karakterleri, *Sofiya A. Maretina;* 17. Kuba Devleti, *Jan Vansina;* 18. Maurya Devleti, *Sudarsan Seneviratne;* 19. Norveç'teki Erken Devlet, *Aron Ia. Gurevich;* 20. İskitlerde Erken Devlet, *Anatoli Hazanov;* 21. Tahiti'deki Erken Devlet, *Henri J.M. Claessen;* 22. Volta Havzası'nın Erken Devletleri, *Peter Skalnik;* 23. Yoruba Kent Devletleri -Ondokuzuncu Yüzyıl Başında- *Natalya B. Koçakova;* 24. Zande, *Josef Kandert.*

Birinci Kesim

TEZ

Birinci Kesim okuyucuyu erken devlet çalışmaları ile tanıştırmak düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Özellikle Birinci Bölüm, derleyiciler tarafından bu amacı yerine getirmek için yazılmıştır. Derleyicilerin başlangıç tanımlamaları, bakış açıları, varsayımları ve sorunları, bu bölümde sunulmuştur. Bununla birlikte bu bölüm, bir denemeler derlemesinin içindeki örnekolay çalışmalarında dile getirilen düşünceleri özetleyen geleneksel bir sunuş biçimini taşımamaktadır. Tersine ve kitabın [özel] amaçlarına uygun olarak, Birinci Bölüm, erken devlet ile ilgili birkaç temel kuramı tartışmakta ve bu yolla örnekolay çalışmaları denemelerinin değerlendirilmesine yarayacak eleştirel bir temel hazırlamaktadır. Bu bölümün içindeki düşünceler, İkinci Kesim'de ortaya konan verilerin karşıt güçleriyle denetlenmeleri gereken, başlangıç niteliğinde görüşler olarak görülmelidir. Bu bölüm, örnekolay çalışmaları yazılarının derleyicilere erişmesinden önce yazılmıştır.

Birinci Bölüm'ü izleyen kuramsal nitelikteki üç denemede, konuyla ilgili tartışmalarla kalınmayıp, derleyicilerin varsayımlarına yeni yeni düşünceler eklenmektedir. Birinci bölüm ile birlikte bu [kuramsal] bölümlerin karşısındaki kefeye, İkinci Kesim'de elde edilen taze veriler konacaktır. Birinci Kesim'deki kuramsal yaklaşım, konuyu İkinci Kesim'de tek tek erken devletlerin incelenmesinden elde edilen verilerin sunulmasına hazırlamaktadır.

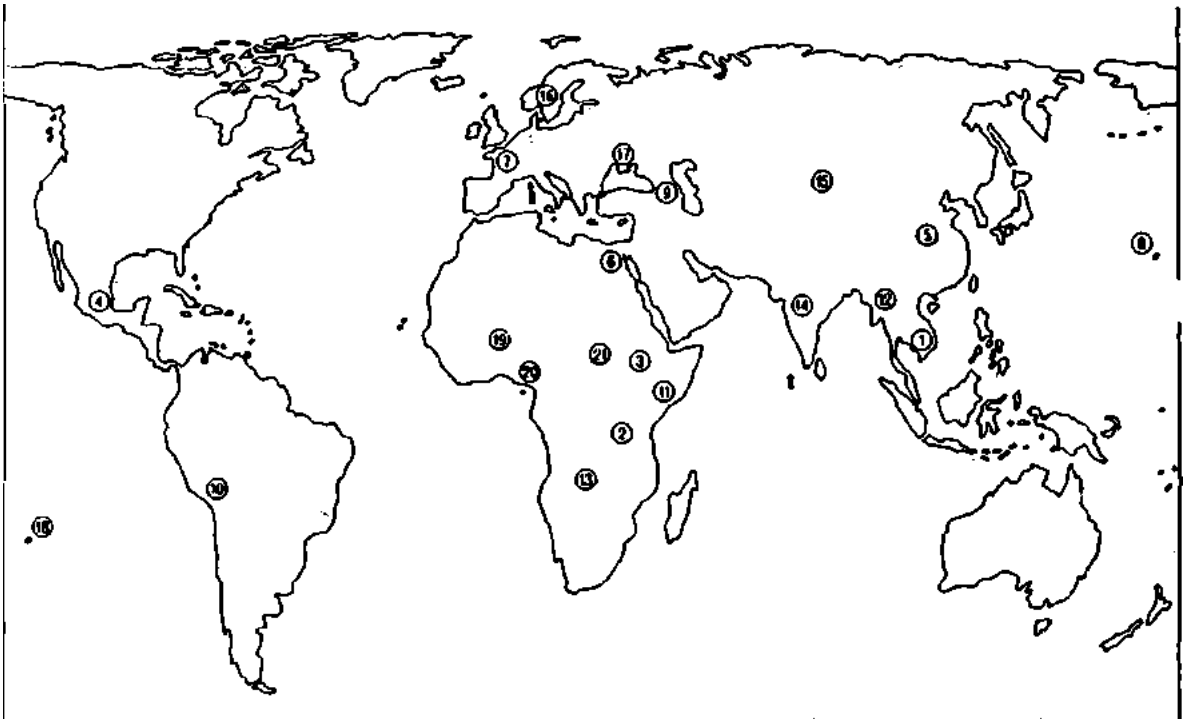

Birinci Bölüm

ERKEN DEVLET
KURAMLAR VE VARSAYIMLAR

Henri J.M. Claessen
Peter Skalnik

Devlet, yeryüzünde ilk kez birkaç binyıl öncesi gibi geç bir tarihte görünen toplumsal bir olgudur. Onun kökenlerini ve doğuşunu izleyen gelişmesini açıklamak amacıyla birçok kuram geliştirilmiş bulunuyor. Bu bilmeceyi filozoflar, tarihçiler, siyaset bilimcileri ve son zamanlarda aynı zamanda arkeologlar, sosyologlar ve antropologlar olmak üzere, her türlü bilgin çözmeye çalıştı. Tüm bu kimseler sorunu, kendi [disiplinlerinin] özel bakış açılarından bakarak aydınlatmaya çalıştılar. Bu alanda geniş bir yazının bulunduğu gibi, şimdiden çok zengin olan malzeme kümesine her yıl yeni yeni yorumlar eklenmektedir.

Devleti inceleyenleri, konularını sağlam bir biçimde kavrayabilmekten alıkoyan en önemli engeller arasında şunlar bulunmaktadır:

(1) Bilginler topluluğunun tümü tarafından benimsenen herhangi bir devlet *tanımı* bulunmamaktadır. Bu, ister istemez, hemen her bir bilginin kendi tanımını geliştirmesi gibi bir duruma yolaçmaktadır; söz konusu tanımların bazılarının benzer yaklaşımların ürünü olan "okullar" oluşturdukları söylenebilirse de, her bir tanım, şaşmaz biçimde, daha önceki tanımlardan az çok farklılık göstermektedir. Bu gidişle bir bireşime (senteze) ulaşmak neredeyse olanak dışı görünmektedir.

(2) Devletin çeşitli dönemlerde kazandığı *karakter* ile ilgili kuramlar, birçok örnekte, yetersiz verilere ya da erken doğurtulmuş yorumlara dayanmaktadır. Bu tür kuramları ileri süren bilginler, kuramlarının doğruluğunu, üzerinde çalıştıkları örneklerde kanıtlamayı genellikle başarabilmektedirler; ne var ki bu kuramlar tüm dünyayı

kapsayan ölçeklerde kullanılmaya kalkıldığında, yetersizlikleri hemen ortaya çıkmaktadır.

(3) Özellikle devletin oluşumu (formation) ve *erken* [evrelerindeki] *gelişmesi* ile ilgili kuramlar arasında büyük bir kargaşa görülmektedir.

Elinizdeki kitap daha çok bu üçüncü sorun ile ilgilenmektedir. Amacı: (1) "erken devlet" üzerinde çağımızın ileri araştırma yöntemleriyle yapılmış bazı örnekolay deneme yazılarını toplamak ve (2) devletin kökeni ve erken evrelerindeki gelişmesi üzerine yeni bakış açılarının dayanabileceği sağlam bir temel kurabilmek için, ortalıktaki kuramlardan bazılarını bu örnekolay çalışmalarından elde edilen verilerin sınavından geçirmektir.

Erken devletin incelenmesi yolunda, elinizdeki kitabın yönünü yöntemini saptamada derleyenlere rehberlik eden temel program ilkeleri nelerdir derseniz; ilkin, olgusal verilerle kuram arasında diyalektik bir ilişkinin bulunduğuna inanıyor ve bu yolda şu inancı paylaşıyoruz:

> "Olguların taşıdıkları anlamı ortaya çıkaran kuramlardan bağımsız bir olgular dünyasının bulunduğu varsayımı tümden bilimdışıdır. Bilim, günlük gözlemlerin ve sağduyunun aldatıcı apaçıklığına meydan okuyuşlarla ilerler" (Blackburn, 1972:10)*.

Öte yandan, ampirik verilerle sıkı bir bağlantı kurulmadan herhangi bir kuram da yaratılamaz. Ne olgusalcı (pozitivistik) ne de kuramsalcı uçlar bize çekici görünmektedir.

İkinci olarak, toplumsal ilişkilerin bir ürünü olan devletin putlaştırılmaması gerektiğine inanmaktayız. Radcliffe-Brown'a katılarak devletin:

> "niteliklerinden birinin, bazen "egemenlik" kavramıyla dile getirilen varlıkmış gibi konuşulan, bir toplumu oluşturan insan bireylerinin üzerinde ve onlardan üstün bir varlık" (1940:xiii)

* Bu gönderme sisteminde, sırayla a) söz konusu yapıtın yazarının bölüm sonuna ekli alfabetik sıraya konmuş "Başvuru Kaynakları"ndaki soyadı; b) yapıtının yayın yılı; c) alıntının ya da göndermenin yapıldığı sayfa numarası verilmektedir (ç.n.).

olmadığı inancındayız. Devlet bir örgüttür; toplumsal örgütlenmenin, bir toplumda toplumsal düzenin özgül bir biçiminin bulunduğunu gösteren özel bir türüdür. Devlet:

> "birbirlerine karmaşık bir ilişkiler sistemi ile bağlanmış tek tek insanların biraraya gelmişliğidir. Böyle bir örgüt içinde, farklı bireylerin farklı rolleri vardır ve bunlardan kimileri özel bir erke, yani yetkeye (otoriteye) sahiptirler" (Radcliffe-Brown, ibid).

Böylece, devlet teriminin, bir toplumda var olan ilişkileri ve erkle, yetkeyle, güçle, adaletle, mülkiyetle ve daha başka birçok olguyla ilgili düşünceleri dile getirdiği söylenebilir.

Devlet, insan örgütlenmesinin özgül, tarihsel bakımdan belli bir zaman kesimi ile sınırlı bir türüdür. Engels'in, hemen hemen yüz yıl önce özlü bir biçimde belirttiği gibi:

> "Devlet... önsüzden (ezelden) beri varolagelmiş bir şey değildir. Onsuz yapabilen, devlet kavramından ya da devlet erkinden habersiz toplumlar gelip geçmiştir. Ekonomik gelişmenin, toplumun kaçınılmaz olarak sınıflara bölünmesini de getiren belli bir aşamasında, devlet, söz konusu bölünme yüzünden bir gereklilik olur" (Engels, 1972:232).

Devlet bölünmüş bir toplumun, yani ekonomi politik toplumunun bir ürünü olduğu için, devlet örgütünün, kendisini var eden koşulların aşıldığında sönüp gideceği apaçıktır.

Devlet, var olageldiği zaman kesimi insanlığın evriminde devletsiz dönem ile karşılaştırılamayacak kısalıkta olmakla birlikte [şimdiden] gelişmesinin birkaç farklı aşamasından geçmiş bulunuyor. Burada iki tür devlet arasında kaba bir ayrıma gitmek uygun düşecek. Bir yanda, karmaşık, çağdaş, endüstrileşmiş ve gelişmekte olan devletler vardır; öte yanda kapitalizm öncesi dönemin az çok yalın, endüstrileşmemiş devletleri bulunmaktadır.

Bu kitapta, kapitalizm öncesi endüstrileşmemiş devlet türünün evriminin başlangıç evresinin tipik bir biçimi olduğunu düşünerek "erken devlet" (early state) adını verdiğimiz şey ele alınacaktır. Yapıt, daha çok (Marx'ın terminolojisiyle) "birincil" toplumsal formasyondan "ikincil" toplumsal formasyona geçiş sorunu üzerinde duracaktır; söz

konusu geçişin karakteristik özelliklerini çeşitli üretici topluluklar arasındaki özgül, benzersiz ilişki türlerinin gelişmesi, toplumun sınıflara bölünmekte oluşu ve erken devletin varlığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, erken devlet üzerinde bu odaklaşmanın, burada geliştirilen görüşlerin, devletin çağdaş, endüstrileşmiş türünü ya da genel olarak devlet sorununu anlamaya yaramayacağı anlamına gelmeyeceği açık.

Son zamanlarda yapılan karşılaştırmalı çalışmalar (karş.* Krader, 1968; Claessen, 1970) tarihin herhangi bir döneminde, dünyanın herhangi bir yerinde görülen tüm devletlerin, yapılarının, işleyişlerinin ve evrimlerinin belirgin benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu bulgular, erken devletin çoğu kimse tarafından kabul edilebilecek bir tanımının yapılabileceğine, onun temel karakteristik özelliklerinden bazılarının ortaya konabileceğine, inanmamıza yolaçtı. Var olduğu sanılan böyle bir kategorik birliğin bulunup bulunmadığını, kuşkusuz, ancak bu kitabın İkinci Kesim'indeki örnekolay çalışmalarının deneme yazıları ve Üçüncü Kesim'indeki karşılaştırma bölümleri ortaya çıkarabilecek. O noktaya gelinene dek, erken devletlerin yapıları, işleyişleri ve evrimleri arasında bulunduğu düşünülen birliği ve benzerliği, geçerliliği ya da geçersizliği çalışma sonunda ortaya çıkacak bir varsayım, bir çalışma varsayımı (working hypothesis) olarak görülecektir.

1. KURAMLAR

Bu bölükte** devletin kökeni ve erken evrelerindeki gelişmesi hakkında ileri sürülen bazı kuramların oldukça kısa bir incelemesi sunulacaktır. Bu konu üzerinde, uzun yıllar boyunca, sayısız görüş ve kuram formülleştirildi. Service, geçenlerde yayımlanan kitabında (1975, 2. bölümünde) söz konusu kuramlardan bazılarının ilginç bir özetini sunarken; Krader (1968, 1. bölümünde) d'Hertefelt (1968'de) ve Carneiro (1970'de) bu kuramları ele almaktadırlar. Dolayısıyla bu bölük, yalnızca erken devlet ile ilgili olmalarına bakılarak seçilmiş birkaç çağdaş kuram ile sınırlı tutulabilir.

*İng. cf.; karşılaştırın anlamına gelen "compare" sözcüğünün kısaltılmışı olan bu işaret, bazen de "bakınız" anlamında kullanılıyor (ç.n.).

**Part "kesim", chapter "bölüm", section "bölük" ile karşılandı (ç.n.).

Devletin kökeni ve gelişmesiyle ilgili kuramlar üzerine yapılacak bir inceleme, Rousseau'nun 1762'de yayımlanan *Du contrat social* (Toplum Sözleşmesi) yapıtıyla başlatılabilir. Bu denemede formülleştirilen düşünceler, çeşitli kuramların ve tartışmaların hareket noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte Rousseau, birçok bakımdan, aynı zamanda, özel bir düşünce döneminin sonunu, kendisinden çok önce Hobbes'un (1642'de) mutlak monarkları savunmak için yazdığı *Leviathan* ile Locke'un (1690'da) buna *Two Treatises on Government* (Yönetim Üzerine İki Deneme) adlı yapıtıyla yanıt vermesiyle başlayan bir dönemin kapanışını temsil etmektedir. Bu, Montesquieu'nun (1721'de) *Lettres persanes* (Acem Mektupları) ve (1748'de) *De l'Esprit des Lois* (Yasaların Ruhu'nu) yazıp, Vico'nun (1744'te) *Principi di una Scienza Nuova* (Yeni Bir Bilimin İlkeleri) yapıtını yayımladığı bir dönemdir. Gene de söz konusu tartışmayı ilk başlatan kişi Hobbes sayılmaz; Jean Bodin (İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı yapıtında 1377'de, kendisinden iki yüzyıl önce yaptığına benzer biçimde) 1583'te yayımlanan *Les six livres de la République* (Devletin Altı Kitabı) adlı kitabında, devletin, bir çatışmanın ürünü olarak gördüğü kökenlerini tartışmış bulunuyordu ve Machiavelli (1532'de) hükümet etmenin ilkelerini formülleştiren *Il Principe* (Prens) adlı yapıtını yazmıştı. Söz konusu ilkeler, aslında kendisinden önce Fransa Kralı XI. Louis gibi yöneticilerce uygulanmış bulunuyordu (karş. Kendall, 1971).

Tüm bu düşünürlerde ortak olan nokta, verilerinin son derece sınırlı olmasıydı. Kuramlarını daha çok, kendilerine inandırdıkları bir geçmiş ile, istedikleri bir gelecek üzerine dayandırmışlardı; yani, ancak yarım yamalak bilinen olguları, böyle bir amaca hiç bir biçimde uygun olmayan verilerle açıklamaya kalkmışlardı (karş. Fortes ve Evans-Pritchard, 1940:4).

Devletin kökenlerinin ve erken evrelerindeki gelişmesinin ampirik türde bir çözümlemesinin ne zaman yapıldığını görmek için geçmişin fazlaca gerilerine bakmak gerekmez. Maine, Comte ve Spencer bu konuyla daha önce bir parça ilgilenmişlerse de, konunun enine boyuna ilk tartışıldığı kaynak, çalışmasını tarihsel ve antropolojik verilere dayandıran Friedrich Engels'in kitabında bulunmaktadır. 1884'te

yayımlanan *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Ailenin,Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) adını taşıyan yapıtında Engels bir yandan Morgan'ın *Ancient Society* (1877) kitabını özetleyip, öte yandan politika ve ekonomi alanında kendisinin öteki kaynaklardan yaptığı alıntıları yanı sıra, daha çok Marx'ın Morgan'ın kitabından yaptığı alıntılara dayanan önemli ek bilgilerle destekledi (karş. Skalnik, 1973a; Krader, 1972, 1973, 1975). Engels'e göre devlet, gelişen özel mülkiyeti koruma gereğinin artması üzerine kurulmuştu (Engels, 1964:121). Bu, devletin sınıf toplumunu korumak için geliştirildiği anlamına gelir. Kendi sözcükleriyle (1972:231):

> "Devlet, bir yandan sınıf zıtlıklarını (antagonizmleri) denetim altında tutmak gereksiniminden doğduğu, ama öte yandan sınıflararası kavganın en yoğun noktasında ortaya çıktığı için, normal olarak en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan ağır basan konumda olan sınıfın devletidir ve bu sınıf, onun kanalıyla, aynı zamanda siyasal bakımdan da ağır basan sınıf durumuna gelir ve böylece baskı altındaki sınıfı altta tutmaya ve sömürmeye yarayan yeni yeni araçlar ele geçirmiş olur..."

Engels'in kuramının hareket noktası, daha önce üretim araçları üzerinde yalnızca ortak sahipliğin bulunduğu düşüncesiydi (bu bakışın eleştirel bir değerlendirmesi için karş. Firth, 1972: 17vd). Nüfus artışının ve geçim yollarının gittikçe farklılaşmasının çağırdığı bir olguyla, toplumsal işbölümünün giderek artması, üretimin durmaksızın artırılmasını bir gereklilik durumuna getirdi. Bu gidişin bir ürünü, artık yiyecek üretimine katılmayanların gereksinimlerinin karşılanması yolunda kullanılabilecek bir artı (surplus) oldu (Engels, 1964:178vd.). Engels'e göre bu sorunun bir çözümü, öteki şeyler yanı sıra, köleliğin geliştirilmesinde bulundu. Bu görüş Engels'in daha çok optimum durum olarak düşündüğü şey üzerinde, yani Avrupa'nın tarihsel gelişmesi üzerinde yoğunlaşmasının bir ürünüydü (karş. Godelier, 1970:99-100; Ecsedy, 1972; Skalnik, 1973a; Krader 1975:279-280).

Bununla birlikte Engels, daha önceki yapıtı olan (1877-1878 tarihlerinde yayımlanan) *Anti-Dühring* adlı kitabında, başka bir yoldan, bir sınıf toplumunun ve devletin gelişmesine varmış olabilecek bir yoldan söz etmişti. Burada, "işlevsel" erkin, yavaş yavaş "sömürücü"

erke dönüştüğünü ileri sürmüştü. Sınıf oluşumunun ve de devletin doğup gelişmesinin bu özel sürecini (eskiçağ klasik döneminin ülkelerini dışarda bırakarak) çoğu Avrupa devletlerini kapsayan daha evrensel bir yol olarak gördü. Krader'in (1975:275'te) yazdığı gibi:

> "Topluluğun hizmetçisi onun efendisi durumuna gelir; kabile şefleri, toplumun ilkel toplum durumundan sınıf toplumu durumuna geçerek biçim değiştirmesiyle, yöneticilere dönüşürler. Devletin en kaba biçimi, toplumda, içte barışı koruma, dışta savaş yürütme ve [topluma] su sağlama yollarını denetleme işlevlerini gören doğu despotluğudur. Toplumsal işlevler bu organ [savunmanın bu organları-der.] kanalıyla toplumdan bağımsızlaşınca toplum üzerinde egemenlik kurma noktasına geçtiler" (Krader, 1975: 274; karş. Engels, 1939: 197-199, 201).

Engels'in devletin kökenine ilişkin görüşlerinde, askeri gücün, savaşın ve fetihin etkisine önemli bir yer verilmiştir; aynı şey kamu görevlilerinin (functionaries) iş yöneticiliği (menajerlik)rolü için de söylenebilir (aynı zamanda karş. Godelier, 1970:100-102; Hazanov, 1972:146; Krader, 1973:150). Koranaşvili tarafından (1976:39-40'da) gösterildiği gibi, Engels'in Doğu'da devletin doğuşuyla ilgili kuramı, bir artı ürünün çıkışını, nüfusun artışını ve tarım toplulukları arasında artan ilişkileri önemli etmenler olarak gördüğünden (*Anti-Dühring* adlı yapıtında dile getiriliş biçimiyle) çoknedenli idi. Kamu görevlilerinden (memurlardan) oluşan ince bir katman, bu etmenleri hep birlikte düzenlediler ve bu yolla, toprak ve öteki zenginlik kaynakları üzerinde özel sahipliğin (ownership) varlığına dayandırılan toplumda "topluma yararlı işlevleri" yerine getirdiler. Bununla birlikte *Der Ursprung*'da ("Köken"de) toplumun sınıflara bölünmesinin baş nedeninin (*Anti-Dühring* adlı yapıtında "ikinci yol" olarak gördüğü) kölelik olduğunu vurguladı. Burada ["Köken"de] nüfus [*Anti Dühring*'deki gibi] özgür olan - özgür olmayan ya da yöneten - yönetilen ölçütlerine göre bölünmüş değildi; sömüren - sömürülen ölçütlerine asal bir önem yüklenmişti. *Der Ursprung*'da ("Köken"de) Cermenler örneği, Engels'e bir karşıt kanıt hizmeti görerek, daha önceki yapıtında [*Anti-Dühring*'de] kuvvet üzerine yaptığı tartışmayı anımsattı. Cermen devleti, doğrudan doğruya yabancı toprakların fethinden doğmuştu; ki-

bu, egemenlik yollarının klan örgütünce sağlanmadığı bir durumdu. Burada gerçekten, devletin şeflik yoluyla doğuşu gibi sık sık karşı çıkılan varsayımın, yani Engels'in "askeri demokrasi" dediği görüşün kökleri yatmaktadır (bak. Hazanov, 1974).

Engels'in *Der Ursprung*'da ("Köken"de) ekonomik tabakalaşma sürecine öncelik tanıdığı açıkça görülmektedir. Önemli ekonomik işlevler, belli bazı ailelerin [babadan oğula geçen] kalıtsal işi olma eğilimi gösterdiler. Engels tarafından "tam bir asalak" olarak nitelenen, üyelerinin "üretimin kaymağını alırken" karşılığında ancak ufak tefek hizmetler verdikleri ve bu yolda kendilerine, toplumda büyük etki kazandıran ve üretim üzerinde gittikçe artan bir etkiye sahip olabilme olanaklarını sağlayan çok büyük zenginlikler biriktiren bir tacirler sınıfı gelişti (1964:185vd.).

Engels, Yunan, Roma ve Cermen tarihlerinden sağlanmış verileri kullanarak, sınıf oluşumunun ve onunla birlikte devlet erkinin doğuşunun; bunun egemen sınıfın üstünlüğünün kalıcı olmasını güvence altına alacak bir siyasal erk gereğini doğurduğunu, ana çizgileriyle göstermiş oldu. Gerçekten, bu konuda Engels şunları ileri sürmüştü:

> "toplum çözümsüz bir çelişkiye saplandı ve kurtulmaya gücünün yetmeyeceği, uzlaştırılamaz zıt cephelere bölündü. Ama bu zıtlıkların (antagonizmlerin) yani birbirlerininkiyle çatışan ekonomik çıkarlara sahip sınıfların kendilerini ve verimsiz bir kavgaya süreklenmiş toplumu yiyip bitirmemesi için, toplumun üzerinde olaçağı besbelli bir erke, çatışmayı yumuşaltacak ve onu "düzen"in sınırları içinde tutacak bir erke gerek doğdu ve toplumun içinden çıkan, ama kendisini onun üstüne koyup kendini toplumdan gittikçe daha fazla ayıran (yabancılaşan) bu erk, devlettir" (1972:229).

Az çok retorik olduğu söylenebilecek biçemi bir yana konursa, Engels'in burada son derece önemli bir ilişkiye, yani özel sahipliğin ve sınıfların gelişmesiyle, devletin kökeni arasındaki ilişkiye değindiği görülmektedir.[1] Fried'in (1976) Godelier'nin (1969, 1970) Hazanov'un (1971, 1972, 1974, 1975) Terray'ın (1975) Eder'in (1976) ve daha birçok kimsenin çalışmaları, bu ilişkinin, Engels'in ortaya koyduğu

gibi ve Semenov (1974) ya da Hindess ve Hirst (1975) gibi daha çağdaş yazarların düşünür göründükleri gibi, yalın nedensel bir ilişki olmadığını gösterdi. Elinizdeki kitabın Üçüncü Kesim'indeki tartışmanın bu önemli sorunun aydınlatılmasına bir parça daha ışık tutabileceğini sanıyoruz.

Bu bağlamda bir başka önemli sorun, erken devlet kavramı ile Asyatik üretim biçimi denen şeyin birbirleriyle ne derecede ilişkili olduklarıdır. Karl Marx (ve bir ölçüye dek aynı zamanda *Anti-Dühring* içinde Engels) Hint, Çin, İran'ın ve öteki İslam ülkelerinin tarihsel gelişmelerini ele alırken, 1850'lerden başlayarak, daha çok Avrupalı olmayan bu ülkelerdeki devletin özel karakteri üzerine durdu. Bu ülkelerdeki tarım toplulukları ile devlet örgütü arasında görülen, sulama sistemleri kurup sürdürme gereğinin yolaçtığı ilişkinin çatallı (dikotomik) niteliği üzerinde özellikle durdu. Marx, köy topluluklarında yaşayan üreticilerin sömürülmelerinin toprak üzerinde özel sahipliğe değil çoğu durumda devleti kişileştiren, tanrılaştırılmış ve despotik bir yöneticiye bağlılığa (sadakate) dayandığını ortaya çıkardı. Bu, mal, emek, hatta para biçiminde düzenli ya da düzensiz bir haraç-vergi* sağlanmasına yolaçtı. Devlet gelirinin, sulama sistemlerinin örgütlendirilmesi kadar, aynı zamanda, toplulukların ve ticaretin sözde ya da gerçekte korunmalarının karşılığı olduğu ileri sürüldü. Marx, devletin bu türünün, sınıf toplumunun ilk biçimine karakterini kazandıran belirleyici etmen olduğunu düşündü; gerçekten, bu devlet türü, ona göre ilkel (ve birincil) toplum biçimlerinden uygar (ikincil) toplum biçimlerine geçiş aşamasını temsil etmekteydi. Bu örgütlenme biçimi *Asyatik üretim biçimi* olarak tanımlandı (karş. Marx, 1859, 1953, 1964; Vitkin, 1972; Skalnik, 1975; Krader, 1973:118 vd.). Ona göre, Asyatik üretim biçimi, toplumun ya da uygarlığın ekonomik biçimlenişinde, ilk "ilerici" dönemi, ekonomi politik toplumunun (Marx tarafından aynı zamanda "sivil toplum"

* İng. "tribute"; bu sözcük "haraç", "aşırı vergi", "baç" (geçiş vergisi) "saygı, itaat belirten armağan", "düzensiz vergi", hatta "vergi" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Bağlamında hangi anlamda kullanıldığı kesin anlaşıldığı durumlarda bu çeşitli karşılıklarıyla, anlaşılmadığı ya da bunları kapsayan genel anlamıyla kullanıldığı durumlarda "haraç-vergi" ile karşıladım (ç.n.).

"uygar toplum" ya da "siyasal toplum" olarak adlandırılan toplumun) başlangıcını temsil etti.

Marx'ın Morgan'dan, Maine'dan, Phear'dan ve Kovalevski'den aldığı notlar yakın tarihlere dek yayınlanmadı (karş. Gamaiunov, 1968:270, 343-412; Krader, 1972, 1975:196). Bununla birlikte bu notlar, Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından (1884'te) *Der Ursprung*'da ("Köken"de) bir dereceye kadar kullanıldı; ne var ki Engels Asyatik üretim biçimi kavramını kullanmadı (karş. Krader, 1975:271-280; Baeck, 1976).

Bununla birlikte, devlet örgütlenişinin erken biçimlerinin, Marx'ın Doğu'da bulduklarına benzer bazı evrensel özellikler gösterdikleri düşüncesi, geçtiğimiz kırk elli yıl içinde, hem Marx'dan yana, hem Marx'a karşı düşünürler arasında (örneğin Wittfogel, 1957; Skalnik ve Pokora, 1966; Peçirka-Peşek, 1967; Tökei, 1969; Godelier, 1969; Vitkin, 1972; Koranaşvili, 1976'da) canlı tartışmalara yolaçtı. Yandaşlarından kimileri (özellikle Krader, 1975 tarihli yapıtında) Marx'ın söz konusu düşüncelerini az çok evrensel uygulanabilirliği olan bir kurama dek geliştirmeyi başardı. Bu kurama göre, sulama sistemleri ve despotluk ancak ikincil önemde özellikleri oluştururlarken; toprağın komünal işleme sistemlerine (communal land tenure) sahip köy toplulukları ile siyasal, ideolojik ve ekonomik erke sahip devlet örgütü arasındaki temel sınıf zıtlığı, Asyatik üretim biçimi olgusunun özünü oluşturmaktadır.

Ne var ki, Marx'ın ve Engels'in devletin kökeni ve erken biçimlerinin karakteri hakkındaki kuramları, ondokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyılın başlarının toplum bilimleriyle uğraşan bilginleri çevresinde pek ilgi çekmedi. Bu durum, bir dereceye dek, Marx'ın ve Engels'in çoğu kez kalemlerinden kan damlayan haşin biçemlerinin, zamanın burjuva eğilimli yazarlarınca pek değerli bulunmayışı gerçeğiyle; bir dereceye dek de, evrimci eğilimli toplum bilimi okulunun ondokuzuncu yüzyılın sonunda hızla sönmesi olgusuyla açıklanır. Antropolojide ve öteki disiplinlerde, daha çok alan çalışmasına dayanan yeni düşünceler evrimciliğin yerini aldılar; evrimcilik antropolojik ilginin bir odağını oluşturma konumuna ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında yeniden kavuşabildi (karş. Harris, 1968).[2]

Bu, devletin kökeni ve daha sonraki gelişme evreleri sorunuyla artık hiç ilgilenilmediği anlamına gelmez. Tersine, 1900 yılından az sonra Gumplowicz'i (onun 1899 tarihli yapıtını) izleyen Alman sosyolog Oppenheimer, ünlü "fetih kuramı" (Ueberlagerungstheorie) görüşünü söz konusu soruna yanıt olarak ileri sürmüştü (Oppenheimer, 1909).* Yapıtı tarihsel bir çözümleme amacıyla yazılmış olmakla birlikte, aslında yaklaşımı bakımından evrimci bir nitelik taşıyordu. Söz konusu yapıt, Engels'in görüşleriyle yakın benzerlikler gösterir. Çünkü Oppenheimer için de devlet, toplumsal eşitsizliği onaylama amacıyla düşünülmüş bir baskı aracıydı. Bununla birlikte, Oppenheimer'ın görüşüne göre, bu eşitsizlik, fetihten ve bir halkın ötekisini boyunduruk altına almasından doğmuştu. Bu boyuneğdirme, Oppenheimer'ı Engels'in görüşlerine çok yaklaştıran bir yorumla, yenilen yanın ekonomik bakımdan sömürülmesinden başka bir amaç taşımamaktaydı (Oppenheimer, 1932:6vd.). Dolayısıyla devletin temelinde fetih yatmaktaydı. Çoban topluluklar, özellikle onların örgütlenme yeteneklerini hareketlilikleriyle ve etkili vurucu güçleriyle biraraya getirenleri, daha hareketsiz tarımcıları [çiftçi toplulukları] yenilgiye uğratıp boyun eğdirebildiler. Tarımcılar, yenildikten sonra da eski yerlerinde kalarak, bağımlılık konumlarını benimseyip, topraklarını fethedip kendilerini yenenlere haraç (tribute) ödediler. Böyle bir haracı elde etme yolunda gerek duyulan örgüt *devlet* idi (Oppenheimer, 1932:42).

Oppenheimer'ın bu görüşleri şiddetli eleştirilere uğradı. 1922 yılında Lowie, bu görüşlere karşı düşüncelerini, daha sonra bir kitapta (Lowie, 1927) topladığı birkaç makalede ortaya koydu. Söz konusu kitabında Lowie, (a) fethin her zaman devletin oluşumuna yolaçmadığını; (b) bazı devletlerin fetihin desteği olmaksızın doğup geliştiklerinin anlaşıldığını ve (c) Oppenheimer'ın kuramının fetihçi halkların fetihten önce o ya da bu türden bir tabakalaşmaya uğramış olmaları gerektiğini gösterdi. Bu noktalar Lowie'yi, fetihin devletin oluşmasından sorumlu tek düzenek olamayabileceği sonucuna götürdü. Kendisi ise "dernekleşme" (association) olgusunun, yani gönüllü

* Franz Oppenheimer, *Devlet*, çev. A.Şenel-Y.Sabuncu, Ankara, 1984, Kaynak Yayınları, 227 s. kimliğiyle Türkçeye çevrildi (ç.n.).

olarak birlikte davranan birkaç halkın [people, topluluğun] devletin oluşmasına yolaçmış olabileceği görüşünü ileri sürdü. Bir örnek olarak Plains (Ova) Kızılderililerinin "klüp" (dernek) örgütlerini gösterdi. Bu klüpler bizon avının örgütlendirilmesinde öncü bir rol oynadılar; av mevsimi sırasında ellerine büyük bir erk geçirdikleri görüldü. Merkezileşmiş bir erk bu tür bir dernekleşmeden doğmuş olabilirdi. Bununla birlikte Lowie bu görüşünü işleyip geliştirmiş değildir. Geçenlerde M.G. Smith "siyasal değişme" olayının yalnızca "korporasyon" (corporation) olarak adlandırdığı, özünde Lowie'nin dernekleşmesine benzer bir siyasal olgudan doğduğunu açıklamaya çalıştı (1974:165-204).

Yapılan tüm eleştirilere karşın, fetih kuramına birçok yazar katıldı. Thurnwald (1935) daha çok Amerika'dan elde edilmiş verilere dayanarak, bu kuramı işleyip geliştirdi. Westermann da (1952) Afrika'da devletin oluşumunu açıklamada fetih kuramını geniş çapta kullandı. Devletin gelişmesinin, bazı örneklerde, fetihten derin bir biçimde etkilendiği görüşüne karşı çıkan yok gibi; ama fetih devletin doğuşunun genel bir açıklaması olarak ele alındığında, bu kuram doyurucu olmaktan oldukça uzaktır. İç gelişmenin devletin doğmasına yolaçtığı, ya da birbirine komşu halkların ilişkilerinin, devletin oluşmasıyla sonuçlandığı birçok örnek biliyoruz (karş. Lewis, 1966; Cohen, 1974).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, evrim kavramının yeniden antropolojinin ilgi odaklarından biri durumuna gelmesiyle, devletin kökenine ve gelişmesine karşı duyulan ilgi, bir kez daha öne çıktı. Evrimciler arasında kimileri, özellikle Steward (1955) toplulukların avcılık ve toplayıcılık düzeyinden devlet düzeyine gelişmelerinin evrelerini ortaya çıkarmaya çalıştı. Steward'ın, aynı kuramsal kalıba sokabilmek için verilerini zaman zaman zorlamak durumuna düştüğü görülürse de, çabalarının sonuçlarının oldukça güvenilir göründükleri söylenebilir (karş. Harris, 1968; Carneiro, 1973).

Ayrımladığı evreler şunlardı: (1) avcılık ve toplayıcılık, (2) başlangıç tarımı, (3) oluşma [devletin oluşması] dönemi, (4) bölgesel çiçeklenme, (5) başlangıç fetihleri, (6) karanlık çağlar ve (7) döngüsel fetihler.

Steward daha sonra, kendisinin incelemiş olduğu devletlerin tümünün çorak ya da yarı çorak bölgelerde bulunduklarını ortaya koyar (1955:199). Araştırmasının sonuçlarını, belki de bilinçli olarak, yalnızca bu bölgelerle sınırlı tutmuştu. Kendisinden sonra yapılan araştırmalar kuramının çok daha geniş bir ölçeğe uygulanabileceğini gösterdi. Ama, Carneiro'nun belirttiği gibi(1973:94vd.) böyle bir yol, çokçizgili gelişme düşüncesine eğilimli Steward'ı evrimciliğin ortakçizgili bir türüne çok yaklaştırmış olacaktı.

Böyle düşünmüş olsun olmasın, evrimci süreçte büyük sıçramalara olanak veren düzenek, Steward'ın görüşünce *sulama* idi. Çünkü sulama, örgüt, erk ve eşgüdümü gerektiriyordu. Büyük çaplarda insan yoğunlaşması olanağının kapılarını açtı ve sonunda, olasılıkla, devletin oluşumuna götürdü. Fetih, Steward'ın söz konusu aşamalarının en az ikisinde rol oynamışsa da, kendisi ondan nedensel bir etmen olarak söz etmiş değildi.

Sulamanın, belli bazı koşullarda (Wittfogel, 1957:18) devletin gelişmesine yolaçtığı görüşünün en şiddetli savunucusu Wittfogel (1957) oldu. Wittfogel'in görüşüne göre, çok büyük miktarlardaki suyun kullanımının yönetimi, uygulamada, etkili bir örgütlenmeyi kaçınılmaz kıldı. Böyle bir örgüt bir kez ortaya çıkınca, işbölümü, yoğun tarım ve geniş çaplı bir işbirliği gibi karakteristik özellikler taşıyan ve içinde devletin sonunda menajerlik (iş yöneticiliği) rolünü üstleneceği bir "hidrolik ekonomi" kaçınılmaz olarak gelişti. Bütün bunların söylenip, önlemlerin alınmış olmasına karşın, hem Steward'a hem Wittfogel'a şöyle bir eleştiri yöneltilebilir: sulamanın devletin oluşumunun nedeni olduğu görüşünün nomotetik değerde (bilimsel yasa değerinde) bir nitelik taşıdığı kanıtlanamamıştır. Sulama sistemlerine sahip olmayan birçok devlet örgütü bulunduğu gibi, sulamanın hiç de devletin gelişmesine yolaçmadığı örnekler de vardır (karş. Claessen, 1973).

Bu, sulama sistemlerinin bulunmasının ve geliştirilmesinin siyasal örgütlerin büyüyüp gelişmesine herhangi bir etkisinin bulunmadığı anlamına gelmez. Sulama sistemlerinin örgütlendirilmesinin ve denetlenmesinin, genellikle siyasal erk ile sıkı bir bağlantı içinde bulundukları görülürken (Smith, 1969; Downing ve Gibson, 1974)

siyasal önderlerin sulama sistemlerine karışmalarının da, sık sık (daha önce var olan) despotik ve bürokratik eğilimlerin, menajerlik eğilimlerinin artmalarına yolaçtıkları söylenebilir (karş. Mitchell, 1973). Ama sulama sistemleri devlet sistemlerinin gelişmelerine etkileri bakımından değerlendirildiğinde, böyle bir kuram yeterli görülmemektedir (karş. Adams, 1966:68, 76; Krader, 1975:290).

İçlerinde Childe ve Adams gibi arkeologların da bulunduğu kimi yazarlar, kent toplumu ile devlet örgütünün birlikte geliştiklerini ileri sürdüler. Birçok örnekte bu birlikte gelişmenin varlığını gösterebildiler (Adams, 1966; Childe, 1950;* Redfield, 1953). Bununla birlikte, kentlerin yükselişinin ne ölçüde, devletin oluşmasını ve gelişmesini adım adım izleyen, her örnekte görülen bir olgu oluşturduğu, daha araştırılmış değildir. Buna ek olarak, bir devlet örgütünün gelişmesi için toplulukların toprağa ne ölçüde yerleşmiş olmalarının gerektiği sorusu ortada durmaktadır. Ki bu soru, göçebe halklar arasında devlet sorunu ile sıkı ilişkilidir. [karş. bu kitapta Krader'in makalesi ve Hazanov'un (İskitler hakkındaki) makalesi].**

Fried, 1967 yılında *The Evolution of Political Society* (Siyasal Toplumun Evrimi) adım taşıyan çalışmasını yayımladı. Söz konusu evrimi aşağıdaki aşamalara ayırdı: (1) eşitlikçi, (2) mertebeli, (3) tabakalaşmış ve (4) devletli toplum aşamaları. Üzerinde durduğumuz tartışma bakımından, bunlardan özellikle son iki aşama önem taşımaktadır. Fried'e göre:

> "tabakalaşmış bir toplum, aynı cinsten ve aynı yaş grubunun statüsüne sahip üyelerinin, yaşamın sürdürülmesini sağlayan temel kaynaklara ulaşmaları yolunda, eşitliğin bulunmadığı bir toplumdur" (1967:186).

Devleti ise şöyle tanımlamaktadır:

> "toplumun erkini akrabalığın üstünde bir temel üzerine kuran kurumlar toplamı (1967:229).

* Karş. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. M.Tunçay-A.Şenel, İstanbul, 1982, Alan Yayıncılık, "Mezopotamya'da Şehir Devrimi" bölümü (ç.n.).
** Köşeli ayraç yazarın (ç.n.).

Bu tanımlama, kendi görüşlerinin ana doğrultusundan, yani devletin, gerektiğinde güç kullanarak, temel kaynaklara ulaşmada eşitsizliği geliştirip sürdürmek için doğmuş olduğu yolundaki düşüncesinden biraz uzaklaşmaktadır. Böyle bir erkin gelişmediği yerde, temel kaynaklara ulaşmada eşitsizlik durumu varlığını sürdüremez. Toplumsal örgütlenişin, erk boşluğundan dolayı daha yalın biçimlerine geri dönüşün örnekleri Leach'ın (1954) Kaçin toplumlarıyla ilgili çözümlemesinde verilmiştir.

Fried'e göre (1967:191) bir toplumda tabakalaşma, üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyetin yerini özel sahipliğin aldığı anda görülmektedir. Böyle bir formülleştirme, Engels'in yukarıda anılan düşüncelerine oldukça yaklaşmaktadır. Bu geçişin en önemli etmeni, Fried'in görüşüne göre, kaynaklar üzerinde artan bir nüfus baskısı olmuştur (1967:204).

Gene de, nüfus artışının, toplumsal yapıda görülen değişikliklerin zorunlu ve yakın nedeni olmadığı söylenebilir. Toprak bol olduğu sürece artan nüfusun yayılması en kolay çözüm olarak görünmektedir; dolayısıyla toplumsal sistemi değiştirme yolunda büyük bir gereksinim duyulmayacaktır (karş. Stauder, 1972; Harner, 1975). Ama, ülke topraklarını genişletme olanakları tükenince, nüfus artışı kaynaklar üzerinde bir baskıya *belki* yolaçabilir. Bunun bir sonucu olarak, halkın bazı grupları, geçim yolları bakımından ötekilerinden daha elverişli bir konuma ulaşabilirler ve bu durumu tabakalaşma izleyebilir (karş. van Bakel, 1976).

Koltak (1972) Fried'in kuramlarını, onları Doğu Afrika'nın Buganda ülkesindeki devletin gelişmesine uygulayarak sınamayı denedi. Varsayımsal denebilecek kanıtlamalarla olmakla birlikte, nüfus artışının, geçim yollarında görülen değişiklikler ve pazar ekonomisinin gelişmesi gibi etmenlerin, bir mertebe toplumundan tabakalı bir topluma ve sonunda devlete doğru gelişmesiyle nasıl elele gittiğini gösterdi.

İleri sürdüğü düşünceler inandırıcı görünebilirse de, Fried'in varsayımı, çok daha kesin onaylayıcı kanıtların bulunmasını gerektirmektedir (karş. Service, 1975:44vd., 90vd., 284vd.). Bu sorun üzerinde ilerde, elinizdeki kitabın Üçüncü Kesim'inin içinde daha fazla durulacak. Başka birçok bilginin de değindiği nüfus baskısı hakkında kuraldışı bir durumdan sözedilecek. 1956 gibi erken bir tarihte, Güney Afrika verilerine dayanan Schapera, nüfus artışının daha karmaşık ve

daha güçlü bir siyasal sistemin ortaya çıkmasına yolaçtığını ileri sürmüştü (1956:219vd.). Bu düşüncesi o tarihlerde pek ilgi görmemişti. 1968 yılında Stevenson, nüfus yoğunluğuyla toplumsal tabakalaşma derecesi arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermeye çalıştı. Aralarında açık bir bağlantının bulunduğunu gösterebilmişse de, bu bağlantının bir nedensellik ilişkisi düzeyine ulaşacak nitelikte olduğunu gösterme girişiminde başarılı olamadı.

Carneiro'nun (1970a) "A Theory of the Origin of the State" (Devletin Kökeni Hakkında Bir Kuram) adlı yapıtı üzerine bu konuya daha büyük bir ilgi gösterildi. Söz konusu makalesinde Carneiro da, *nüfus baskısı* olgusunu, devletliğe (statehood) doğru evrimin baş itici gücü olarak gösterdi. Ne var ki Carneiro'nun kuramı [ötekilerinden] çok daha incelikliydi. Nüfus baskısını *savaş ve fetih* ile birlikte ele aldı ve bu etmenlerin devleti, ama ancak belli bazı özel (özgül) koşullar altında yaratabilecek düzenekler olduklarını ileri sürdü. Söz konusu koşullar ya *çevresel sınırlılıklar* ya da *toplumsal sınırlılıklar* idi. Birinci koşul, artan nüfusa sahip bir topluluğun, dağlarla, sık ormanlarla, çöllerle ya da denizlerle çevrilmiş sınırlı bir bölgede yaşadığı durumda gerçekleşmekteydi. Toplumsal sınırlılıklar ise, doğal sınırları bulunmayan bir kabilenin, öteki kabilelerle çevrilmiş olduğu, bu yüzden topraklarını genişletme olanağının bulunmadığı bir durumdu. Bu durumlarda nüfus artışı nüfus baskisina varıyordu. Böylece, belli bir süre sonra, kabile topraklarını genişletmenin tek yolunu, kaçınılmaz olarak, komşu kabilelerle savaş anlamına gelen fetihin oluşturacağı bir noktaya varılıyordu. Yenilip toprakları fethedilen tarafın, varlığını sürdürebilmesinin tek şansı vardı; o da fatihlere boyun eğip, ne kadar haraç istenmişse onu vermek. Bu sürecin sonunda, sınırlılıklar ortasındaki toprakların tümü, yenilgiye uğratılan halkların yaşamda kalan insanlarını uyruk konumuna sokmuş tek bir başat etnik grubun egemenliği altına girmiş olacaktır.

Böylece oluşan sistemde, savaşta yitenlerin boşluğunun yeni doğanlarla kapatılmasından sonra, nüfus artışı sorununun nasıl çözüleceği sorulabilir. Carneiro bu soruyu yanıtlamaz; boyun eğdirilenlerin eskisinden daha fazla yiyecek üretmek zorunda kalacaklarını söylemekle yetinir (1970a:735). Bu olanağın bir süre için sağlanabileceği kuşkusuz.

Geçenlerde, arkeolog Webster (1975) Carneiro'nun tüm olarak göz önüne alındığında çok sağlam görünen kuramında bazı değişiklikler önerdi. Webster hatta savaş tehdidi için bile:

"mertebe toplumlarında, böyle bir tehdidin bulunmadığı durumlarda görülen sosyo ekonomik evrim üzerindeki içsel sınırlılıkların bazılarını etkisiz kılarak, evrimci değişmeye elverişli aktif bir çevre oluşturur" (1975:467)

sözleriyle dile getirdiği olguyu vurgular.

Görüşüne göre bu durum (hiç değilse bazı örneklerde) daha *istikrarlı bir önderlik* yoluna götürecektir. O şefin konumu daha güçlenecektir. Savaş tehdidinin bir etkisinin de, bazı küçük toprak parçalarının söz konusu şefliğin ülkesinin toprakları içine alınması yolunda olabileceğine değinir. Şefin bu tür fethedilmiş topraklar üzerindeki hakları, karşılığında üstlenmiş bulunduğu hiç bir yükümlülükle sınırlandırılmış olmayacağından, söz konusu topraklar, şef için bir tür *kapital kaynağı* oluşturacaktır. Bu kaynakların desteğiyle de, yönetici *di tekleyicilerine* (ücretli askerlerine, danışmanlarına, hizmetçilerine) *ödemede bulunma* olanağına sahip olabilecektir. Bu aynı zamanda patron - sığıntı [koruyan - korunan] arası ilişki türlerinin doğmasına da yol açabilecektir (Webster, 1975:468; Mair, 1962). Söz konusu topluluklarda menajerler grubunun konumunun güçlendirilmesi, gerçekten, devlet örgütlenmesine varacak gelişmelerin tetiğini çeken olayı oluşturabilir (karş. Bigelow, 1969).

Cohen de (1974) savaş ile devletin kökeni arasındaki ilişkiyi enine boyuna tartışmaktadır. Kendi deyişiyle (1974:173) "Savaş merkezileşmiş devletin yaratılmasına yardımcı olur" (aynı zamanda karş. Danilova. 1968). Sıralayageldiğimiz varsayımlar oldukça inandırıcı görünüyor. Bununla birlikte, bunların ve öteki akla yakın kuramların, kendilerinden hareketle yasalara varılabilecek değerde olup olmadıklarının (nomotetik değerlerinin) bu kitabın [İngilizce baskısının] İkinci Kesim'indeki örnekolay çalışmalarıyla sınavdan geçirilmesi gerekmektedir (bak. Service, 1975:44).

Nüfus baskısı savı Polgar tarafından da (1975:15vd.) ileri sürülmüştür. Polgar, bazı bakımlardan Carneiro ile aynı görüşleri paylaşırsa da, nüfus baskısının ancak tabakalaşma başladıktan *sonra* görüldüğüne inanmaktadır (1975:8):

"...ekonomik ve siyasal erkin bir odakta toplanması yolunda atılan her adım, üreticileri daha fazla "fazla" yaratma yönünde etkiledi; üreticiler bu zorlamaya, topraktan daha yoğun

yararlanmaya başlamaları kadar, çocuklarının sayısını artırarak, yani ailelerinin emek güçlerini çoğaltarak yanıt verdi".

Bu değerlendirmenin değerini gözardı etmemekle birlikte, daha çok sayıda çocuğun üretim alanındaki yararlarının ancak yıllar sonra görülebileceği, o mutlu an gelene dek anababaların eskisinden daha sıkı çalışmak zorunda kalacakları unutulmamalı. Ne var ki, insanın gereksinimi olandan fazla üretmeye neredeyse doğal olduğu söylenebilecek isteksizliği (karş. Sahlins, 1972) gözönüne alındığında, o ya da bu tür siyasal ya da dinsel bir önderlik kurumunun, bir artı üretilmesinin gerekli koşulunu oluşturduğu düşüncesi akla yatkın görünmektedir.

Nüfus büyüklüğü ile toplumsal ve siyasal örgütlenmenin karmaşıklığı arasında bir *bağıntı* (korelasyon) bulunduğu yolunda geniş kabul gören düşünce doğru bir görüş olarak benimsenebilirse de, Polgar'ın belirttiği gibi, söz konusu bağıntı bir *nedensellik* ilişkisi değildir. Onun bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını olgularla kanıtlayabilmek için, söz konusu iki olgudan *zaman bakımından* hangisinin önce geldiğine (oluş sırasına) bakmak yeter. Hiç değilse bazı arkeolojik veriler, sosyoekonomik değişikliklerin nüfus artışından *önce* görüldüklerini göstermektedir (Polgar, 1975:10; aynı zamanda karş. Wright ve Johnson, 1975:276). Bu ise Bayan Beserup'un (1965) ünlü varsayımında olduğunu söylediği durumun tersidir.

Bağıntı ve nedensellik (korelasyon ve kozalite) hakkındaki bu tartışma, bazı bakımlardan, Sahlins'in (1958) *Social Stratification in Polynesia* (Polinezya'da Toplumsal Tabakalaşma) adlı yapıtıyla çıkardığı ateşli tartışmalara benzemektedir. Gerçekten Sahlins'in ortaya çıkardığı, yalnızca, toplumsal sistemin karmaşıklığı ile üretilen artının büyüklüğü arasında sıkı bir bağlantının varlığı idi. "Artı" (surplus) sözcüğü de şiddetli tartışmalara yolaçmışsa da (karş. Orans, 1966) insanların, sık sık karşılaşılan bir olguyla, kendilerinin üretmedikleri yiyeceği yemeleri gerçeğinin örtbas edilmesi olanağı yoktur. Sahlins daha sonraki bir yapıtında, şu sözleriyle daha önceki görüşlerini az çok yeniden formülleştirmiş oldu:

"antropologlar sık sık ve neredeyse mekanik bir tepkiyle, şefliğin çıkışını artı üretimine vermektedirler. Ne var ki tarihsel süreç

içinde söz konusu ilişkinin hiç değilse çift yönlü olageldiği; ilkel toplumun işleyişinde ise, onların düşündüğünün tersine olduğu görülür. Önderlik sürekli olarak içte tüketilen bir artı (domestic surplus) yaratır. Mertebe ve şeflik, üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte (pari passu) gider" (1972:140).

Siyasal ve ekonomik örgütlenmenin daha karmaşık türünün çift yönlü bir etkileşim durumu ile geliştiği düşüncesi, pragmatik olarak çekici görünmektedir. Böyle bir görüş belli ve en önemli bir ilk harekete geçirici aranmasını gereksiz kılacaktır.

Materyalist açıklamalardan yukarıdakilerden de fazla uzaklaşan görüşler, "statü rekabeti" kavramını toplumsal sistemin evriminin gerisindeki itici gücü sağlayan motor olarak gören Goldman (1970) tarafından ileri sürülmüş düşüncelerde bulunmaktadır. Kendilerine statü yüklenmiş ya da kendileri statü elde etmiş kimseler arasındaki çatışmalar, Goldman'a göre, yavaş yavaş daha karmaşık toplum biçimlerinin doğup gelişmesine yolaçarlar. Ne yazık ki kendisi bu gelişmenin gerçeklik alanında da görüldüğünü gösterecek yeterli kanıtlar getirebilmiş değildir (karş. Claessen, 1974).

Geride, tartışılacak bir yeni kuram daha kaldı. Söz konusu kuram, Service (1975) tarafından *Origins of the State and Civilization* (Devletin ve Uygarlığın Kökenleri) adlı yapıtında öne sürüldü. Sunuş niteliğindeki birkaç bölümden sonra Service, birkaç örnekolay çalışması vermekte ve kitabını iki sonuç bölümü ile sonuçlandırmaktadır. Sonuç niteliğindeki bölümlerin biri "negatif" ötekisi "pozitif" başlığını taşımaktadır. Düşünceleri özünde, ekonomik eşitsizliğin siyasal erk yapılarının gelişmesinin asal öğesini oluşturduğu yolundaki kuramın ziddıdır (1975:290). Service, siyasal önderliğin, başlangıçta, ekonomik farklılıklarla değil kişisel niteliklerle ilişkili olduğu olgusuna dikkati çeker (karş. Ecsedy, 1972:195).

Bu tür önderlerin ortaya çıkışını, genellikle, karşılıklılığa dayanan ve yeniden üleştirici eylemlerin gelişmesi eşlik eder (Service, 1975:292; Van Baal, 1975). Service daha sonra şunları ekler: "Önderin konumu, işini iyi ve adaletli yapmasıyla *güçlenir* (vurgulama bizim). Bununla birlikte bu tür "karizmatik konumlar" nasıl olup da

"memurluk makamları" durumuna dönüştürülebilmişlerdir? sorusunda asıl sorunla karşı karşıya kalınız. Kalıtsallığın [görevlerin babadan oğula geçme geleneğinin] doğup geliştiği yerde, bu soruna bir çözüm bulunmuş demektir. Çünkü bu yolla eşitsizlik *kurumsallaştırılmış* olur. Söz konusu toplulukların karakterleri görece barışçı, teokratik bir yönetim biçimi olarak nitelenebilecek duruma gelir gelmez, Service onların "şeflik" olarak adlandırılabileceklerini söylemektedir. Güç kullanarak ya da [kaba] güce başvurma tehdidi ile desteklenen "laik yaptırımlar" (dinsel olmayan yaptırımlar) gelişen yerde, *devlet* boy gösterir. Service, söz konusu laik yaptırımların toplumda kendisini ilk gösterdiği alanın, lese-majeste (egemene karşı işlenen suçlar) olduğunu ileri sürer (1975:295). Carneiro'nun "sınırlılıklar" kuramında değişiklik yaparak, geçmişte belki savaştan da önemli olan şeyin (1975:229): "öteki seçeneklerden daha ağır bastığı apaçık anlaşılan bir durumla, toplumun bir parçasını oluşturmanın sağlayacağı yararlar" olduğu gerçeğine değinir. Bu, gerçekte, işini "iyi ve adaletli" yapan şef ile ilgili yukarıda anılan düşüncelerin daha bir incelikle işlenmesidir. Sunulan bu görece barışçı görünüm, Service'in, erken devletlerde aşağı kastların ağır yaşam koşullarının, madalyonun öteki yüzünü oluşturduğunu vurgulamasıyla, bir dereceye dek düzeltilmektedir (1975:301).

Service'in görüşleri, gerçekten, devletin çatışmadan çıktığı kuramından oldukça uzaklaşmış görünmektedir. Dolayısıyla, kendisinin bu kurama karşı ileri sürdüğü görüşlerinin bazılarını sıralamak ilginç olacak. Service, herşeyden önce, bilinen erken devletlerde ya da geç şefliklerde önemli miktarlarda özel alışveriş etkinliklerinde bulunan tacirler grubunun bulunup bulunmadığını ortaya koyacak verilerin bulunmadığına değinir (1975:283). Daha sonra, genellikle savunulan bir görüş olan "ekonomik tabakalaşma" (temel kaynaklara ulaşmada eşitsizlik) kavramını ele alıp tartışır; en azından bir ekonomik eşitsizliğin bulunması olasılığını kabul etmekle birlikte, aşağı durumdaki grupların *sömürüldükleri* düşüncesini şiddetle reddeder. Ne var ki, Terray'ın (1975: 106-111) yaptığı gibi, kullanılan sömürü kavramına [da] bağlı olarak soy bağına dayalı toplumlarda bile sömürünün varlığını göstermek olanaklıdır. Çatışma kuramına karşı ileri sürdüğü son bir kanıt olarak Service, erken devletlerde sınıf

çatışmalarının bulunduğunu gösteren kanıtların bulunmadığını söylemektedir.

Özetle: devletlerin kökenleriyle ve erken evrelerindeki gelişmeleriyle ilgili kuramlar, büyük ölçüde kökenlerle (doğuşu, oluşumu, yükselişi, görünüşü gibi terimlerle belirtilen noktalarla) ilgilidir. Öte yandan, devletin elinizdeki kitapta "erken devlet" olarak adlandırılan evresinden sonraki gelişmesiyle daha az ilgilenilmiştir.

Yukarıda tartışılan kuramlar, çok kaba çizgileriyle, iki kategoriye ayrılabilir; bunlar:

(1) devleti "toplumsal eşitsizlik" olgusuna dayandıran kuramlar ve

(2) devleti, o ya da bu tür bir "toplum sözleşmesi" olayına dayandıranlardır. Bu kategorilerin mutlaka birbirlerini dışlamaları gerekmemekle birlikte, onları nitelikçe farklı kategoriler olarak görebiliriz.

Daha açık ve somut belirtmek gerekirse, Engels'in ve Fried'in görüşleri, açıkça, devletin, toplumsal eşitsizlik durumunun sürdürülmesine yarayan bir örgüt olarak geliştiği görüşü çerçevesinde toplanan kategoriye girmekte; bu alanda da, eşitsizliğin ekonomik yönüne ağırlık verilmektedir. Fried ve Kottak kadar Engels ve izleyicileri (örneğin Hindess ve Hirst, Terray) kendi bakış açılarını desteklemek için birçok kanıt ileri sürmüş bulunmaktadırlar. Steward, Wittfogel, Goldman da bu sava katılan yazarlar içinde sayılabilirler. Ama bu kimselerin görüşlerinde [ekonomik yönden çok] ekolojik ve örgütsel özellikler üzerinde durulmaktadır.

Engels'den Goldman'a, devlet daha çok *içsel* gelişmelerin bir ürünü olarak görülmüşken, gene [devleti eşitsizliğe dayandıran] birinci kategoriye giren öteki yazarlar, devletin *dış* etmenlerden doğduğunu kabul eden kuramlar ileri sürmüşlerdir. Örneğin Oppenheimer, Thurnwald ve daha sonra Carneiro, fetihin ve savaşın bir halkın ötekisini boyun eğdirmesine ve sömürmesine yolaçtığı; bunun, var olan eşitsizlik durumunu sürdürerek devlet örgütünü doğurduğu savında bulunmuşlardır. Fetihin ve savaşın baş nedeni olarak Carneiro, nüfus artışından ve kaynaklar üzerinde, nüfusun bunu izleyen baskısından söz etmiştir.

İkinci [devleti sözleşmeye dayandıran] kategoriye giren kuramlar, özellikle Lowie'nin ve Service'in kuramlarıyla temsil edilirler. Bu yazarlar, eşitsizlik ve sömürü gibi etmenlerin varlığını yadsımamakla birlikte, devletin, işbirliğinden ve etkili merkezi yönetimden yararlar elde eden bir halkın ya da toplumsal grubun oluşturduğu yararlı ya da kullanışlı bir dernek olarak doğup geliştiğine inanmaktadırlar.

Bu aşamada, yukarıda tartışılan kuramlar hakkında kesin bir değerlendirme amacını taşıyan yargılarda bulunmak erken olacaktır. Söz konusu kuramların, bu yapıtın [İngilizce baskısındaki] İkinci Kesim'inde biraraya toplanan verilerin sınavından geçirilmeleri gerekmektedir.

2. VARSAYIMLAR

En yalın terimlerle her devlet, belli başlı üç tamamlayıcı parçadan: önce *bir miktar insandan*, sonra, *sınırları belirlenmiş belli bir toprak parçasından* (ülkeden) ve *belli bir yönetim* (hükümet) *biçiminden* oluşan bir örgüt olarak görülebilir. Böyle bir karakter saptama işlemi doğru görünebilirse de, devletsiz toplumları da dışarıda bırakmaksızın herhangi bir topluluk için geçerli göründüğü için, kullanışlı olamayacak kadar geniş kapsamlı bir nitelemedir (karş. Mair, 1962). Dolayısıyla, devleti oluşturan etmenlerin bundan daha özgül (spesifik) olarak belirlenmesi gerekmektedir.

Devletin daha ince işlenmesi gereken ilk tamamlayıcı parçası *bir miktar insan* öğesidir. Devletin varlığı için gerekli en az insan sayısı hakkında kaba bir tahminde bulunmanın bile olanağı yoktur. Birdsell (1973:337vd.) bir insan grubunun 500 kişiyi aşar aşmaz, yüz yüze ilişki temeline dayanan bir yönetim olanağının artık yürümeyeceğini ve o ya da bu türden bir örgütün gerekeceğini, yoksa topluluğun bölünmeye uğrayacağını göstermiş bulunmaktadır. Ancak bundan giderek bir erken devlet için gerekli en az insan sayısını çıkarmak bugün için olanaklı görünmemektedir (karş. Adams, 1975:252vd.).

Ülke kavramını tartışan Nadel (1942:69) bir devlette yurttaşlığın "bir toprak parçası (ülke)* üzerinde oturma ya da doğuştan hak sahibi olma" durumuna göre belirlendiğine işaret eder. Erken devletlerde ülke

* İng. "territory" (ç.n.).

kavramının, çokça bulanık olduğu, herşeyden önce ve herşeyden önemli olarak, belli bir insan topluluğu ile onun üzerinde yaşadığı toprak parçası arasındaki ilişkiyi kapsadığı anlaşılıyor. Burada, erken devletlerin çoğunda, belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yönetimin, onun üzerinde yaşayan insanlar üzerinde yönetimle yakın ilişkili olduğu belirtilebilir (karş. örneğin Skinner, 1964:107; Beattie, 1971:166; Trouwborst, 1973). Öte yandan, Sahlins'in (1968:5vd.) belirttiği gibi: "devlet ve onun altbölümleri, ülkeler olarak, yani kamu yetkililerinin yönetimleri altında belli toprak varlıkları olarak *örgütlenirler*." Böylece "ülke" kavramının, üzerinde insanların yaşadığı bir toprak parçasından öte bir anlama geldiği görülmektedir. Dolayısıyla, devletin tamamlayıcı parçalarından ülke öğesine bir eklemede bulunmak gerekmektedir: erken devletin egemenlik alanını, ya söz konusu toprak parçası üzerinde oturacak bir yeri bulunan, ya da devletin toprağında doğmuş olan kimseler üzerine yaydığını belirtmek gerek.

Devletin *hükümet* (yönetim) öğesi hakkında Nadel, söz konusu yönetimin, merkezileşmiş, hukuku ve düzeni sürdüren ve yurttaşlarının bağımsız eylemlerde bulunmalarına olanak tanımayan bir nitelikte olması gerektiğini söyler (1942:69). Krader'in (1968) ve Claessen'in (1970) çözümlemeleri de aynı yöndedir; yani, tüm örnekler, egemenden, danışmanlarından, bakanlardan vd. tarafından oluşan bir yönetsel çekirdeğin varlığını göstermektedir. Buna ek olarak, bu iki yazarın inceledikleri devletlerde, en azından hukukun ve düzenin sürdürüldüğü yolunda bir görüntü verme durumu vardır. Bu, hiç değilse kuramda, egemenin ya da merkezi yönetimin, kurallar koyma, yasalar yapma ya da kararnameler çıkarma ve aldığı kararları dayatma erkinin bulunduğu; bunlara bir bütün olarak ülke halkı tarafından uyulması gerektiği; uymayanların (itaatsizliğin) ise cezalandırıldığı anlamına gelir (karş. Radcliffe-Brown, 1940; Weber, 1964; Cohen, 1970:489; Service, 1971).

Devlet örgütünün anahtar niteliğindeki özelliklerinden ve işlevlerinden biri olarak hükümet, iki ana öğeye ayrılabilir: erk (parti-politikasıyla ilgili* yönleri) ve kamu yönetimi (karş. M.G. Smith, 1956, 1960:15-39).

* İng. "party-political" (ç.n.).

Erkten başlarsak, bunun, ilkece, bir başka kimsenin davranış seçeneklerini kesin bir biçimde etkileme gücü olduğu görülür. Buna ahlaksal ikna, tehditler, fizik güç, "o ya da bu türden enerji kaynaklarından, enerji biçimlerinden biri üzerinde" denetim gibi çeşitli yollarla ulaşılabilir (Adams, 1975:12) ya da doğrudan doğruya öteki kimselere, merkezi yetkenin (otoritenin) isteklerinin veya yasalarının, o kimsenin üyesi olduğu toplumun norm ve değerlerine uygun, onlarla uyum içinde oldukları duygu ve düşüncesinin verilmesiyle varılabilir.

Bu görüşe göre erk (power) pek çok yüzü olan, kaba güç kullanmaktan, erk konumunda (iktidarda) bulunanların istekleriyle coşkulu, duygusal bir uygunluk yaratmaya dek uzanan, geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu, bir uçta "güç" öteki uçta "yetke" bulunan bir continuum (dizi) şekli ile gösterilebilir. Swartz ve ötekiler (1966:14vd.) erki, "zorlayıcı" (coercive) ve uylaşımsal (consensual)* tiplere ayırmışlardır. Bu terimlerin yerine, yukarıdaki görüşte belirtilen "güç" ve "yetke" de kullanılabilir. Swartz'ın sonraki bir çalışmasında (1968:33vd.) gene bir dizi, ama bu kez kutupları "zorlama" ve "yasallık" (meşruiyet) kavramlarının oluşturduğu bir dizi kullanıldığını görmek ilginç. Swartz bir hükümetin "yasallık derecesi" dediği şeyden söz etmekten hoşlanır; bununla, her bir hükümetin, yasaların ve buyrukların kabul edilebilir nitelikte olduklarına, herkesin her zaman inanmayabileceği gerçeğinden doğan soruna, bir yolunu bulup, bir çözüm bulmak zorunda olduğunu söylemek ister. Gerçekten, herkesin her zaman böyle bir inanca sahip olduğu durumlar genel değil enderdir (karş. Wertheim, 1971).

Bu yasallık inancı, genellikle ideolojik inanç ve ikna üzerine dayandırılır. Devletin erki genellikle, nüfusun çoğunluğu tarafından tanınıp kabullenilirse de, devletin yöneticileri ona ideolojik bir destek sağlama işini örgütlendirme zorunda kalacaklardır ve onu [uygulamada] genellikle kendi amaçları yönünde oynayarak kullanacaklardır. Öyle ki, bir hükümetin, "yurttaşlarının" [hükümet iradesinden] bağımsız eylemini" önlemeye çalışacağı açık bir gerçektir. Bir hükümetin erkini sürdüremez duruma düştüğü zaman ve ayrılıkçı eğilimlerin cirit atma

* İngilizce metinde, "consensual" değil "concensual" yazılmış (ç.n.).

olanağı bulduğu yerde, artık gerçek bir *merkezi* hükümetin, dolayısıyla gerçek bir devletin varlığından söz edilemez. Bu bakış açısının bir uzantısı da, bir devletin hükümetinin *bağımsız* konumda olmasının zorunluluğu sonucuna varır. Bununla birlikte, bazı örneklerde, bağımsız oldukları besbelli bazı erken devletlerin, öteki devletlerin egemenlerine, törensel nitelikte bir bağımlılık (tribute) gösterdikleri görülür. Bu yükümlülük, söz konusu erken devletin iç ya da dış işlerine karışılmasına yolaçmadıkça, o devletleri bağımsız saymamak için ortada bir neden yoktur. Dolayısıyla bir devlet "de facto" (fiilen) bağımsızsa, bağımsız sayılacaktır. Bu, devletin aynı zamanda, kendi birlik ve bütünlüğünü dıştan gelecek tehditlere karşı savunmak zorunda olacağı anlamına gelir.

Kamu yönetimi (administration) devlet işlerinin yönetilmesi işlemidir; ya da bir devletin hükümetinin, bu işleri yürüten yürütme aygıtıdır. Kamu yönetimi aygıtı, genellikle; en yüksek memurların başkentte* (ya da [baş kent yoksa] hükümet merkezinde) yoğunlaştıkları memurlar hiyerarşisi biçimini alır. İdeal durumda bu aygıt, karar alıcıların amaçlarına hizmet eder. Bununla birlikte, bazı koşullarda onun devlet içinde az çok bağımsız bir erk ele geçirmesi olanağı vardır.

Devletin karakterinin, kısaca, en az iki ana toplumsal gruba bölünmüş bir toplumda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla tasarımlanan bir örgüt olarak ortaya konabileceği gerçeği gözönüne alınarak, *toplumsal tabakalaşma* olgusunun tartışılması bu bağlam içine düşse gerek (karş. Sahlins, 1968; Maquet, 1961; Fried, 1967; Holy ve Stuchlik, 1968; Tuden ve Plotnicov, 1970; Plotnicov ve Tuden, 1970; Claessen, 1970; Smith, 1974; Service, 1974). Genel olarak söylendikte, toplumsal tabakalaşma, belli bir insan topluluğunun, mülkiyete, statüye ve erke veya hem statüye hem erke dayanan, karşılıklı bir hiyerarşik düzen** gösteren, farklı, oldukça geniş ve az çok değişmeyen (istikrarlı) kategorilere bölündüğü

* İng. "capital"; kent olması zorunluluğu bulunmaksızın, eskilerin "pâytaht" dedikleri, "hükümetin bulunduğu yer" anlamına gelmektedir; kent olmadığı durumlarda "hükümet merkezi" ile karşıladım (ç.n.).

** Üst-ast arasında, eşitsiz de olsa her iki yanın, karşılıklı hakların ve görevlerinin bulunduğu bir hiyerarşik ilişki düzeni (ç.n.).

anlamına gelir (karş. Sahlins, 1968:1-3)[3]. Smith (1974) tabakalaşmayı "yansız" dediği bir tutumla "çeşitli üstünlük konumlarına ulaşmanın (kurumsallaşmış biçimde) sınırlandırılması" (s. 151) olarak görür ve onun "temelde siyasal nitelikli olup sonuçta güce dayandığı" (s. 153'te) görüşünü ileri sürerse de, toplumda üretim araçlarını ele geçirmede "eşitsiz fırsat" (unequal access) çoğu bilgine asıl tabakalaştırıcı etmen olarak görünür. Böyle gören bilginlerden kimilerine göre bu yön öylesine büyük bir önem taşımaktadır ki, bu kimseler onu devletin ortaya çıkmasının belirleyici öngereği sayarlar. Söz konusu bilginler, Engels'i (1964:189) izleyerek, devletin daha çok bu eşitsizliğin sürdürülmesi için var olduğu savını sürdürürler (karş. Nadel, 1942:69; Fried, 1967:225 vd.). Hindess ve Hirst, geçenlerdeki (1975:28 vd.) bir yayınlarında (ekonomik eşitsizliğe dayanan) karşılıklı olarak *birbirlerine hasım sınıfların* varlığını savlarının mihenk taşı yaparak, bu görüşü ısrarla yinelemektedirler. Öyle ki, devletin karakteristik özelliklerinden birinin ve belki de en önemlisinin, sınıfların varlığı olduğu görüşüne karşı çıkan yok gibidir. Bununla birlikte her yazar "tabakalaşmış toplum" sözünden aynı şeyi anlamamaktadır:

> "aynı cinsten ve aynı yaş grubunun statüsüne sahip üyelerinin, yaşamın sürdürülmesini sağlayan temel kaynaklara ulaşmaları yolunda eşitliğin bulunmadığı... tabakalaşmış bir toplum" (Fried, 1967:186)

ve

> zorlayıcı aygıtların, bir işçiler sınıfı ile işçi olmayanların oluşturduğu bir sınıf arasındaki sömürücü üretim ilişkilerinin sürdürülmesi için örgütlendirilip eşgüdüm içine sokulduğu" (Hindess ve Hirst, 1975:34)

bir tabakalı toplum kavramı arasında açık bir fark bulunmaktadır.

Yukarıdaki iki alıntıda, toplumun evriminde görülen iki farklı ve birbirinden oldukça uzak aşamadan söz edilmektedir. Bunlardan birinden ötekisine geçiş, oldukça uzun bir zaman alabilir. Bu geçişin çözümlenmesi, elinizdeki kitabın baş amaçlarından biridir.

Söz konusu farklılığın önemi, sınıf ayrımının daha kesin bir biçim almayıp "bir sınıfın ya da tabakanın öteki toplumsal tabakalar üzerindeki siyasal erkinin" daha tam olarak yerleşmediği bir evreyi temsil eden örgütler için "barbar krallıkları" terimini dolaşıma sokan Sovyet ortaçağcısı Neyusikin (1898-1969) tarafından açık bir biçimde kabul edilmişti (Neyusikin, 1967:80-81; aynı zamanda karş. 1974:167-209, 225-233). Başlangıç evresinde sınıf toplumunun devlet ile aynı şey olmayıp, aralarında uzun bir evrim dönemi bulunduğu gibi bir görüş ise, Hazanov tarafından dile getirilmiştir. Bu bilgin, başlangıç evresinde sınıf toplumundan devlete geçişte, kaçınılmaz olarak, devletin kurumlarının yavaş yavaş evrim gösterip oluştuğu uzun bir "sınıf oluşumu dönemi" dediği şeyin yaşanmasının gerekeceğini enine boyuna tartışmaktadır (1971:73 vd. 1972, 1974:141, 145; 1975; aynı zamanda karş. Terray, 1975:96-101).

Bu görüşler, altında "barbar krallıkları", "Afrika krallıkları" vb. kavramların toplanabileceği "gosudarstevennoe obrazovanie" yani "devlete benzer formasyon" (devlet benzeri formasyon) terimini sunmuş olan bir grup Sovyet bilgininin son zamanlardaki yayınlarıyla alttan alta desteklenmiş oldu (karş. Tomanovskaya, 1973). O1'derogge, Engels'in devleti "sınıf üstünlüğü örgütü" olarak tanımlanmasına dayanarak, *devlet* teriminin birçok Afrika örneği için kullanılamayacağını ileri sürdü (O1'derogge, 1970; Tomanovskaya, 1973:280 ve not 16, s. 283). Ancak "devlet benzeri formasyon" teriminin de geçici bir çözüm sunduğu ortada; ayrıca onun fazla sakıntılı (ihtiyatlı) bir kavramlaştırma olduğu söylenebilir.

Birçok bilginin devlet olan ile devlet olmayanı birbirinden ayıran çizgiyi çekmekte oldukça büyük bir güçlükle karşılaşmış olmalarının nedeni, söz konusu biçim değiştirmenin, birdenbire görülen ve mekanik bir oluşum değil; tersine son derece uzun bir süreç oluşturduğu gerçeğini kavrayamamalarının ürünüdür. Söz konusu sürecin karakteristik özelliği, "erken devlet" (early state) denmesini önerdiğimiz farklı bir sosyopolitik örgütün gelişmesidir.

Erken devletin, üzerinde yapacağımız inceleme süresinde kullanılabilecek *"geçici çalışma tanımı"* (working definition) olarak şöyle

bir öneride bulunulabilir: "erken devlet, yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki yeni yetme toplumsal sınıfa* bölünmüş bir toplumda, toplumsal ilişkileri düzenleyen örgüttür."

Bundan önceki paragraflarda yapılan tartışmalardan, erken devletin aşağıdaki *karakteristik özellikleri* çıkarılabilir:

(1) Toplumsal kategorileşmenin oluşmasına, tabakalaşmaya ve uzmanlaşmaya elverecek yeterli *sayıda* insan** vardır.

(2) Yurttaşlık, söz konusu *ülke* içinde oturmayla (ikametle) ya da o ülkede doğmayla belirlenir.

(3) *Hükümet [aygıtı] merkezileşmiştir* ve hukuku ve düzeni, hem yetke hem de güç ya da güce başvurma tehdidi kullanarak sürdürmek için gerekli egemen erke sahiptir.

(4) Hiç değilse "de facto" (fiilen) *bağımsızdır* ve hükümet, ayrılma eğilimlerini (bölünmeyi) engelleyecek yeterli erke ve bütünlüğünü dış tehditlere karşı savunma gücüne (kapasitesine) sahiptir.

(5) Verimlilik (üretici güçlerin gelişkinlik düzeyi) devlet örgütünün sürdürülmesi için kullanılan *düzenli bir artı* sağlayabilecek bir noktaya ulaşmıştır.

(6) Nüfusu, yeni yetme toplumsal sınıfların (yöneticilerin ve yönetilenlerin) varlıklarının ayırdedilebilmesine olanak verecek derecede *toplumsal tabakalaşma* gösterir.

(7) Yönetici tabakanın (yöneticilerin) yasallıklarını(meşruiyetlerini) dayandırdıkları *ortak bir ideoloji* bulunur.

Bu, yukarıdaki karakteristik özelliklerin herbirinin, erken devletin gelişmesinde nedensel bir rol oynamış bulunmalarının gerektiği anlamına gelmez. Tersine, bunlardan bazılarının devlete doğru evrimin [nedeni değil] sonucu olarak gelişmiş olmaları hiç de olanaksız değildir.

Artık, bir yönetim biçiminin,*** "roller arasında karşılıklı ilişkiler takımını etkileyen en geniş ölçekli yetke ilişkileri sisteminin"

* İng. "emergent social classes" (ç.n.).

** İngilizcesinde de "insan" (people) sözcüğünün değil "sayı" (number) sözcüğünün altı çizilmiş (ç.n.).

*** İng. "polity" (ç.n.).

(Cohen, 1970:488) yukarıda ana çizgileriyle verilen karakteristik özelliklere sahip olduğunun söylenebildiği yerde, erken devlet aşamasına ulaşılmış demektir. Bu önerme, erken devletin, mutlaka, terime Fried'in (1967:231 vd.) kullandığı anlamda *eski çağlara ait* (pristine) olmasının gerekmediği düşüncesini içinde taşır. Bundan aynı zamanda, bir toplumun erken devlet aşamasına birkaç kere ulaşabileceği anlamı da çıkarılabilir. Somut devletin gelişmesiyle ilgili çözümlemeler, gerçekten, bazı toplumların, bir merkezileşme dönemini bir çözülme döneminin izlediği dalgalanmalarla, devlet düzeyine birkaç kez ulaştıklarını açıkca göstermiştir (Mısır ve Çin bu durumun iyi bilinen örnekleridir; aynı zamanda karş. Steward, 1955:185 vd. ve Service, 1975:225-264). Ayrıca, buluşlar, teknoloji, örgütsel ilerlemeler (yeni düşünceler) ile şeflik düzeyinden devlet örgütüne doğru gelişme arasındaki ilişki hakkında, daha bir üst düzeyde olmak üzere Adams (1975) tarafından tartışılan eski evrimci sorun vardır. Adams, şeflik düzeyinden devlete doğru gelişme olanağı kadar, devletten şefliğe bunun tersine bir gelişme olanağının bulunduğu noktası üzerinde önemle durur. Bu diyalektik "ileri geri" harekette, Adams, daha çok yapısal ve sayısal (kantitatif) ölçütleri kullandığı için, ne yazık ki, şeflik ile devlet arasında asal önem taşıyan niteliksel (kalitatif) farklılıkları gözden kaçırmış görünüyor.

Bu bağlamda, şefliğin de inceleme sırasında kullanılabilecek bir geçici çalışma tanımının yapılmasının yersiz düşmeyeceği söylenebilir. Service'in tanımını (1975:16) hareket noktası alarak, böyle bir tanım şöyle formülleştirilebilir:

> "Şeflikler, merkezi bir hükümetle, aristokratik bir ethos (değerler takımı) ile kalıtsal hiyerarşik statü düzenlemelerine sahip olan; ama, güce başvurarak bastırma yolunda resmi, hukuksal araçlara sahip bulunmayan ve bölünmeyi önleme yeteneği olmayan sosyo-politik örgütlerdir."

Bu örgütler, hemen her yerde, bir şef-rahip çevresinde toplanmış dinsel topluluk biçimini alan yetkeye boyun eğildiği teokratik bir nitelik taşıyor görünürler (aristokratik ethos için karş. Goldman, 1970:xv-xxı). Şeflikler, "büyük adamlar" ya da onlara benzer önderler tarafından yürütülen daha yalın siyasal örgüt türlerinden çok daha gelişmiş düzeydedirler.

Erken devlet düzeyine ulaşmak başka şeydir, devletin olgun biçimi, gelişme evresini her bakımdan tamamlamış "ergin devlet"* bambaşka bir şeydir. Bu iki aşama arasında, onları birbirinden ayıran, çoğu zaman uzun süren ve karmaşık olan bir evrim süreci vardır. Dolayısıyla, erken devlet olarak sınıflandırılabilecek çeşitli toplumlar, birbirlerinden, karmaşıklığın derecesi, ülke topraklarının genişliği, nüfusun büyüklüğü ve merkezi hükümetin elinde bulunan erkin derecesi bakımından önemli farklılıklar gösterebilir. Birçok bilgin, yöntemsel yaklaşımlarındaki farklılıklara karşın bu noktaya değinmiş bulunuyor (karş. Gluckman, 1965:83 vd; Claessen, 1970:311 vd; Goldman, 1970:541 vd; Carneiro, 1970b:845). Öyleyse, gene çalışma sırası geçici varsayımlar olarak, erken devletin üç tipini ayırımlamak yararlı olabilir. Bunlar:

(1) emekleme evresinde (inchoate) erken devlet;

(2) tipik (typical) erken devlet;

(3) geçiş evresinde (transitional) erken devlettir.

Daha çok elinizdeki yapıtın derleyicilerince daha önceki araştırmalarına (Claessen, 1970; Skalnik, 1973b) dayandırılmış bulunan aşağıdaki ölçütler, bu üç tipin birbirinden ayırdedilmesine yardımcı olabilir. Bunlar, yukarıda tanımlanan erken devletin, yukarıda verilen yedi (varsayımsal) karakteristik özelliğinin daha bir belirgin kılınmalarının ürünüdür.

Emekleme evresinde erken devlet, akrabalık, aile ve topluluk (cemaat) bağlarının hâlâ siyasal alandaki ilişkilere hükmettikleri; tam zamanlı uzmanların ender bulunduğu; vergilendirme sistemlerinin ilkel olmaktan öteye geçemeyip, "ad hoc" [geçici amaçlarla bir kerelik] vergilendirmelerle sık sık karşılaşıldığı ve toplumsal farklılıkların karşılıklılık ilkesinden ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki yakın ilişkilerden dolayı birbirlerini dengeleyen bir nitelik taşıdıkları yerlerde bulunur.

Tipik erken devlet, akrabalık bağlarının karşısında, onu dengeleyen [o ülkede doğmuş olmaktan, onun üzerinde yaşamaktan kaynaklanan]

*İng. "mature state" (ç.n.).

toprak bağlarının (teritoryal bağların) bulunduğu; makamların kalıtsal olarak [babadan oğula] geçmesi ilkesinin, bir göreve yarışmayla ve atamayla getirilme yöntemleriyle dengelendiği; [yöneticilere] akraba olmayan memurların ve titr sahiplerinin hükümet yönetiminde önemli bir rol oynamaya başladıkları ve yeniden bölüştürme ve karşılıklılık bağlarının toplumsal tabakalar arası ilişkilerde hâlâ ağır bastıkları yerlerde bulunur.

*Geçiş evresinde** erken devlet ise, kamu yönetimi aygıtında atanmış memurların ağır bastıkları; hükümette akrabalık kanalıyla yapılan etkilerin hükümetin ancak önemli olmayan (marjinal) yönünü oluşturduğu ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin doğuşunun, bir pazar ekonomisinin ve birbirine açıkça hasım sınıfların ortaya çıkışının öngereklerinin bulunduğu yerlerde görülür. Bu tip, ergin devletin gelişmesinin önkoşullarını da içinde barındırmaktadır.

Artık elinizdeki kitabın baş amacının, erken devletlerle ilgili olup yukarıda ortaya konan temel varsayımların sınavdan geçirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Yanıtlanması gereken, asal önem taşıyan sorular ise şunlardır:

I. Erken devletlerin genel karakteristik özellikleri nelerdir? Yukarıda ileri sürülen yedi karakteristik özellik ne ölçüde kullanışlıdır?

II. Erken devletin en kısa tanımı nedir?

III. Erken devlet hangi tiplere ayrılabilir ve bunların ayırdedici özellikleri nelerdir? Erken devletin, emekleme evresinde, tipik evrede ve [ergin devlete] geçiş evresinde erken devletler olarak üç tipe ayrılması, kullanışlı, yararlı bir ayrım mıdır?

IV. Devlet oluşumunun izlediği en olası gelişme süreci neydi? ve bu, yukarıda ortaya konan birbirinin zıddı iki kavram kategorisinden hangisine ne ölçüde uygundur?

Kuramlar hakkındaki bu bölük (section) süresince karşımıza çıkan sorular özetle şöyle sıralanabilir:

*Ergin devlete geçiş evresinde (ç.n.).

(1) Devletin evriminde toplumsal sınıfların varlığı ve rolü hakkında neler söylenebilir?

(2) Asyatik üretim biçiminin karakteristik özelliklerini erken devletin tümüne ya da yalnızca bazılarına yükleme olanağı var mıdır?

(3) Erken devletin doğuşunda ve doğuşunu izleyen gelişmelerde fethin rolü ne oldu? (bu soru hem fethedenin hem de fethedilenin daha önce bir devlet örgütüne sahip olmadıkları bir durum varsayımına göre yanıtlandırılmalı).

(4) Erken devletin evriminde savaşın ve öteki *dış* çatışma türlerinin rolü ne oldu?

(5) Nüfus artışının veya nüfus baskısının ya da her iki etmenin birlikte, erken devletin gelişmesi üzerindeki etkisi ne oldu?

(6) Ticaretin ve pazarların gelişmesiyle erken devletin ortaya çıkışı arasında ne tür bir bağıntı bulunmaktadır?

(7) Erken devlette *iç* çatışmaları çözmenin yöntemleri nelerdi?

(8) Erken devletin gelişmesiyle, kentlerin ve kentsel yaşamın yükselişi arasında ne tür bir bağıntı vardı?

Bundan sonraki, Cohen, Hazanov ve Krader tarafından kaleme alınan kuramsal bölümler, erken devlet konusu ile ilişkili birçok güçlüğe ve soruna dikkati çekmek amacını taşımaktadır. Sunuş niteliğindeki bu bölümümüzle birlikte o bölümler, konumuzun ne kadar geniş ve çeşitlilik gösteren bir çalışma alanı olduğunu göstermeye yarayabilirler. Bu giriş bölümünde ileri sürülen varsayımlar yanı sıra, kuramsal bölümleri yazan üç yazarın ortaya koydukları yargılar ve sorular da sınavdan geçirilecek.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Toplum üzerine yazılmış en eski Budist kitaplarda, toprak üzerinde özel sahipliğin, toplumsal eşitsizliğe ve hukuku ve düzeni sürdürecek bir örgütlenme gereğine yolaçtığına değinildiğini görmek ilginç (Rhys Davids, 1965, IV:77-94). Aynı şey ilk İslam yazıları için de söylenebilir.

2 Lenin'in bir devlet kuramı geliştirmek (1917) yolundaki devrimci girişimi, büyük ölçüde Engels'in *Der Ursprung* ("Köken") adlı yapıtına [Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı yapıta] ve Marx'ın bazı yapıtlarına dayandırılmıştır.

3 Fallers (1973:3-29) "toplumsal tabakalaşma" teriminin tümüyle bir yana bırakılıp yerine çok yönlü "eşitsizlik" kavramının alınmasını önerdi; böylece "tabaka" ve "sınıf" indirgemelerinden kaçınılabileceğini ileri sürdü.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN BAŞVURU KAYNAKLARI

Adams, Richard N. (1975), *Energy and structure: a theory of social power.* Austin: University of Texas Press.

Adams, Robert McC. (1966). *The evolution of urban society.* Chicago: Aldine.

Baal, J. van (1975), *Reciprocity and the position of women.* Assen: Van Gorcum.

Bäck, Lucien (1976), *Zum Entstehen einer Klassengesellschaft. Textkritische Untersuchung zu ethnologischen Studien in den Werken von Karl Marx und Friedrich Engels.* Berlin: Basılmamış tez elyazması.

Bakel, M. A. van (1976), Bevolkingsdruk en culturele evolutie [Nüfus baskısı ve kültürel evrim]. Elyazması, Leiden.

Beattie, John (1971), *The Nyoro state.* Oxford: Clarendon.

Bigelow, R. (1969), *The dawn warriors.* Boston: Little, Brown.

Birdsell, Joseph B. (1973), 'A basic demographic unit', *Current Anthropology* 14 s. 337-356.

Blackburn, R., ed. (1972), *Ideology in social science: Readings in social theory.* London: Fontana Books.

Boserup, Ester (1965), *The conditions of agricultural growth.* Chicago: Aldine.

Carneiro, Robert L. (1970a), 'A theory of the origin of the state', *Science* 169: 733-738.

— (1970b) 'Scale analysis, evolutionary sequences, and the rating of cultures', *A handbook of method in cultural antliropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde, s. 834-871. New York: Natural History Press.

— (1973), 'The four faces of evolution', *Handbook of social and cultural anthropology*, ed. J. J. Honigmann içinde, s. 89-110. Chicago: Rand McNally.

Childe, V. Gordon (1950), 'The urban revolution', *Town Planning Review* 21: s. 3-17.

Claessen, Henri J.M. (1970), *Van vorsten en volken*. [Prensler ve halklar hakkında]. Amsterdam: Joko.

— (1973), 'Despotism and irrigation', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 129 içinde, s. 70-85.

— (1974), 'Review of: I. Goldman, Ancient Polynesian society', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 130 içinde s. 180-184.

Cohen, Ronald (1970), 'The political system', *A handbook of method in cultural anthropology*. ed. Raoul Naroll ve Ronald Cohen içinde, s.484-499. New York: Natural History Press.

— (1974), 'The evolution of hierarchical institutions: a case study from Biu, Nigeria', *Savanna* 3 s. 153-174.

Danilova, Ludmila V. (1968), 'Diskussionnye problemy teorii dokapitalisticheskikh obshchestv' [Prekapitalist toplumlar kuramında tartışılan sorunlar] *Problemy istorii dokapitalisticheskh obshchestv* ed. L. V. Danilova. cilt I. Moskova: Nauka. Aynı zamanda 'Controversial problems of the theory of precapitalist societies', *Soviet Anthropology and Archaeology* 9 içinde yayımlandı, s. 269-328 (1972).

Downing, Th. E. ve Gibson, McGuire, ed. (1974), *Irrigation's impact on society*. Tucson: University of Arizona Press.

Ecsedy, Cs. (1972), 'Some questions on the political evolution of the traditional state in Africa, south of the Sahara', *Neprajzi Értesitö* 54 içinde, s.189-215.

Eder, Klaus (1976), *Die Entstehung staatlich organisierter Gesellschaften. Ein Beitrag zu einer Theorie sozialer Evolution.* Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Engels, Friedrich (1877/78), *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. (Anti-Dühring).* Marx-Engels Werke 20, s. 5-303.

— (1939), *Herr Eugen Dühring's revolution in science (Anti-Dühring).* New York: International Puplishers.

— (1964), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats.* Bücherei des Marxismus-Leninismus, Band 11. Berlin: Dietz.

— (1972), *The origin of the family, private property and the state.* Bir "Sunuş" yazısıyla birlikte çev. Eleanor Burke Leacock. London: Lawrence and Wishart.

Fallers, Lloyd (1973), *Inequality. Social stratification reconsidered.* Chicago, London: University of Chicago Press.

Firth, Raymond (1972), 'The sceptical anthropologist? Social anthropology and Marxist views on society', *Radcliffe-Brown Lecture 1.* London: Oxford University Press. *Marxist Analysis and Social anthropology*, ed. M. Bloch. London: Malaby Press (1975) içinde yeniden basıldı.

Fortes, Meyer ve Evans-Pritchard, E.E., ed. (1940), *African political systems.* International African Institute. London: Oxford University Press.

Fried, Morton H. (1967), *The evolution of political society.* New York: Random House.

Gamaiunov, L.S. (1968), 'O vypiskakh Karla Marksa iz rabot po Vostoku' [Karl Marx'ın Doğu ile ilgili yapıtlardan alıntıları üstüne]. *Narody Azii i Afriki* 2, s. 137-147.

Gluckman, Max (1965), *Politics, law and ritual in tribal society.* Oxford: Blackwell.

Godelier, Maurice (1969), 'La notion de "mode de production asiatique" et les schémas Marxistes d'évolution des sociétés', *Sur le 'mode de production asiatique'*, ed. Roger Garaudy içinde s. 47-100. Paris: Editions Sociales.

— (1970), Préface, *Sur les sociétés précapitalistes*, ed. Maurice Godelier içinde s. 13-142. Paris: Editions Sociales.

Goldman, Irving (1970), *Ancient Polynesian society.* Chicago: Chicago University Press.

Gumplovicz, L. (1899), *The outlines of sociology.* Philedelphia: American Academy of Political and Social Science.

Harner, M.J. (1975), 'Scarcity, the factors of production, and social evolution', *Population, ecology and social evolution*, ed. Steven Polgar içinde, s. 123-138. Lahey: Mouton.

Harris, Marvin (1968), *The rise of anthropological theory.* London: Routledge and Kegan Paul.

d'Hertefelt, M. (1968), A concept of government. *Cahiers Economiques et Sociaux* 4, s. 329-345.

Hindess, B. ve Hirst, P. Q. (1975), *Pre-capitalist modes of production*. London: Routledge and Kegan Paul.

Holy, L. ve Stuchlík, M. (1968), 'Analysis of social stratification', *Social stratification in tribal Africa*, ed. L. Holy içinde s. 7-65. Prag: Academia.

Kendall, P.M. (1971), *Louis XI*. London: Allen and Unwin.

Khazanov, Anatolii M. (1971), 'Les grandes lignes de la formation des classes dans la société primitive', *Problèmes théoriques de l'ethnographie* içinde s. 66-75. Moskova: Bilimler Akademisi.

— (1972), 'F. Engels i nekotorye problemy klassoobrazovania' [F. Engels ve sınıf oluşumuna ilişkin bazı sorunlar], *Problemy étnografii i anthropologii v svete nauchnogo naslędia F. Engel'sa*, ed. Iu. V. Bromley, A.I. Pershits ve S.A. Tokarev içinde s. 134-161. Moskova: Nauka.

— (1974), 'Military democracy' and the epoch of class formaton', *Soviet ethnology and anthropology today*, ed. Yu. Bromley içinde, s. 133-146. Lahey: Mouton.

— (1975), 'Razlozhenie pervobytnoobshchinnogo stroya i vozniknovenie klassovogo obshchestva' [İlkel komünal düzenin çözülmesi ve sınıf toplumunun doğuşu] *Pervobytnoe obshchestvo*, ed. A. I. Pershits içinde, s. 88-139. Moskova: Nauka.

Köbben, A. J. F. (1970), 'Cause and intention', *A Handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde, s. 89-99. New York: Natural History Press.

Koranashvili, Guram V. (1976), *Problema dokapitalisticheskikh obshchestvennoekonomicheskikh formatsii v istoricheskom materializme* [Tarihsel materyalizm kuramında prekapitalist sosyoekonomik formasyon sorunu]. Tiflis, Tiflis Üniversitesi Basımevi.

Kottak, C. P. (1972), 'Ecological variables in the origin and evolution of African states', *Comparative Studies in Society and History* 14, s. 351-380.

Krader, Lawrence (1968), *Formation of the state*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

— (1972), *The ethnological notebooks of Karl Marx*. Assen: Van Gorcum.

— (1973), *Ethnologie und Anthropologie bei Marx*. München: Hanser.

— (1975), *The Asiatic mode of production*. Assen: Van Gorcum.

— (1976), 'Social evolution and social revolution', *Dialectical Anthropology* 1, s. 109-120.

Leach, E. (1954), *Political systems of highland Burma*. London: Athlone.

Lenin, V. I. (1917), *Gosudarstvo i revoliutsiia. Uchenie marksizma o gosudarstve i zadachi proletariata v revoliutsii*, [Devlet ve devrim. Marksizmin devlet ve proletaryanın devrimdeki görevleri hakkındaki öğretileri]. Polnoe sobranie sochineni, cilt 33.

Lewis, Herbert S. (1966), 'The origins of African Kingdoms', *Cahiers d'études Africanies* 23, s. 402-407.

Lowie, Robert H. (1927), *The origin of the state*. New York: Harcourt Brace.

Mair, Lucy (1962), *Primitive government*. London: Pelican Books.

Maquet, J. J. (1961), *The premise of inequality in Ruanda*. London: Oxford University Press.

Marx, Karl (1859), 'Vorwort' *Zur Kritik der politischen Oekonomie*. Marx-Engels Werke 13 içinde.

— (1953), *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, (Rohentwurf 1857-1858). Yeni baskısı şu:

— (1964), *Pre-Capitalist economic formations*. Eric Hobsbawm'ın bir "sunuş" yazısıyla. London: Lawrence and Wishart.

Mitchell, W. P. (1973), 'The hydraulic hypothesis. A reappraisal; *Current Anthropology* 14, s. 532-535.

Morgan, Lewis H. (1877), *Ancient society*. Cleveland: World Publishing Company.

Nadel, S. F. (1942), *A black Byzantium. The kingdom of Nupe in Nigeria*. London: Oxford University Press.

Neusykhin, A. I. (1967), Dofeodal'nyi period kak perekhodnaia stadiia razvitia ot rodo-plemennogo stroia k rannefeodal, nomu (na materiale istorii Zapadnoi Ievropy rannego srednevekovia) [Klan-kabile düzeninden erken feodal düzene varan gelişmede bir geçiş aşaması olarak prefeodal dönem] (Ortaçağ başlarında Batı Avrupa tarihi ile ilgili malzemeye dayandırılmıştır), *Voprosy Istorii* 1: s. 75-87.

— (1974), *Problemy ievropeiskogo feodalizma* [Avrupa feodalizmi sorunu]. Moskova: Nauka.

Ol'derogge, D. A. (1970), 'V. I. Lenin i problemy vozniknoveniia gosudarstva' [V. İ. Lenin ve devletin doğuşu sorunları]. *Kratkoe soderzhanie dokladov godichnoi nauchnoi sessii Instituta etnografi AN SSSR* içinde, s. 5-7, Leningrad.

Oppenheimer, Franz (1909), *Der Staat*. Frankfurt am main: Mohr.

— (1932), *De Staat*. Utrecht: Bijleveld.

Orans, Martin (1966), 'Surplus', *Human Organization* 25, s. 24-32.

Pecírka, J. ve Pesek, J. ed. (1967), *Rané formy civilizace* [Uygarlığın erken biçimleri]. Prag: Svoboda.

Plotnicov, L. ve Tuden, A., ed. (1970), *Essays in comparative social stratification*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Polgar, Steven (1975), 'Population, evolution, and theoretical paradigms', *Population, ecology and social evolution*, ed. Steven Polgar içinde, s. 1-25. Lahey: Mouton.

Radcliffe-Brown, A. R. (1940). 'Preface'. *African political systems*. ed. M. Fortes ve E. E. Evans-Pritchard, içinde, s. ix-xxiii. London: Oxford University Press.

Redfield, Robert (1953), *The pirimitive world and its transformations*. Penguin Books (1968).

Rhys Davids, T. W., ed. (1965), *Sacred books of the Buddhists:* IV. London: Pali Text Society.

Sahlins, Marshal D. (1958), *Social stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.

— (1968), *Tribesmen*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

— (1972), *Stone age economics*. Chicago: Aldine.

Schapera, Isaac (1956), *Government and politics in tribal society*. London: Watts.

Semenov, Iu. I. (1974), 'On Northwest Coast society', *Current Anthropology* 15, s. 400.

Service, Elman R. (1971), *Primitive social organization*, 2. Baskı, New York: Random House.

— (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.

Skalník, Peter (1973a), 'Engels über die vorkapitalistichen Gesellschaften und die Ergebnisse der modernen Ethnologie', *Philosophica. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského* 12-13, 405-414.

— (1973b), *The dynamics of early state development in the Voltaic area (West Africa)'*. Yayınlanmamış tez, Charles University, Prag. Bu yapıttan bir parça. *Political Anthropology and the state of the art*, ed. Lee Seaton ve Henri J. M. Claessen. Lahey: Mouton içinde yayınlanacaktır.

—(1975) M. A. Vitkin'in kitap incelemesi; Vostok v filososofskoistoricheskoi konceptsii K. Marksa I. Engels'a, *Political Anthropology* 1, s. 88-90.

Skalník, Peter ve Pokora, Timoteus (1966), 'Beginning of the discussion about the Asiatic mode of production in the USSR and the People's Rebuplic of China', *Eirene* 5:, s. 179-187.

Skinner, E. P. (1964) , *The Mossi of Upper Volta*. Stanford: Stanford University Press.

Smith, M. Estellie (1969), 'Technology and social control American Anthropological Association (AAA) 68. New Orleans toplantısında okunmuş bildiri.

Smith, Michael G. (1956), 'On segmentary lineage systems', *Journal of the Royal Anthropological Institute* 86, s. 39-80.

— (1960), *Government in Zazzau*. London International African Institute.

— (1974), *Corporation and society*. London: Duckworth.

Southall, Aidan (1965), 'Critique of the typology of states and political systems', *Political systems and the distribution of power*, ed. Michael Banton, s. 113-138. ASA monografileri, 2. London: Tavistock.

Stauder, Jack (1972), 'Anarchy and ecology: political society among the Majangir', *Southwestern Journal of Anthropology* 28, s. 153-168.

Stevenson, Robert F. (1968), *Population and political systems in tropical Africa*. New York: Columbia University Press.

Steward, Julian H. (1955), *Theory of culture change*. Urbana: Universiy of Illinois Press.

Swartz, Marc J., ed. (1968), *Local-level politics*, Chicago: Aldine

Swartz, Marc J., Turner, V. ve Tuden, A., ed. (1966), *Political anthropology*. Chicago: Aldine.

Terray, Emmanuel (1975), 'Classes and class consciousness in the Abron kingdom of Gyaman', *Marxist analysis and social anthropology*, ed. Maurice Bloch, s. 85-135. ASA Çalışmaları, 2. London: Malaby.

Thurnwald, Richard (1935), *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnosoziologischen Grundlalagen*. Cilt 4. Berlin: De Gruyter.

Tökei, Ferenc (1969), *Zur Frage der asiatischen Produktionsweise*. Neuwied ve Berlin: Luchterhand.

Tomanovskaia, O. S. (1973), "Izuchenie problemy genezisa gosudarstva na afrikanskom materiale' [Devletin oluşumu sorunu üzerine inceleme, Afrika malzemesine dayandırılmıştır]. *Osnovnye problemy afrikanistiki*, ed. Iu. V. Bromley içinde, s. 273-283. Moskova: Nauka.

Trouwborst, A. A. (1973), La base territoriale de l'état du Burundi ancien. *Revue Universitaire du Burundi* 1, s. 245-254.

Tuden, A. ve Plotnicov, L., ed. (1970), *Social stratification in Africa*. New York: Free Press.

Vitkin, M. A. (1972), *Vostok v filosofsko-istoricheskoi konceptsii K. Marksa i F. Engel'sa* [Karl Marx'ın ve F. Engels'in felsefi-tarihsel anlayışında Doğu]. Moskova: Nauka.

Weber, Max (1964), *Wirtschaft und Gesellschaft*. Studienausgabe. Köln/Berlin: Kippenheuer und Witsch.

Webster, David, (1975), 'Warfare and the evolution of the state: a reconsideration', *American Antiquity* 40, s. 464-470.

Wertheim, W. F. (1971), *Evolutie en revolutie. De Golfslag der emancipatie* [Evrim ve devrim]. Amsterdam: Van Gennep.

Westermann, D. (1952), *Geschichte Afrikas. Staatenbildung südlich der Sahara*. Köln: Greven Verlag.

Wittfogel, Karl A. (1957), *Oriental despotism. A comparative study of total power*. New Haven: Yale University Press.

Wright, Henry T. ve Johnson, Gregory (1975), 'Population, exchange, and early state formation in southwestern Iran', *American Anthropologist* 77: s. 267-289.

DEVLETİN KÖKENLERİ YENİDEN DEĞERLENDİRME[1]

Ronald Cohen

1. SUNUŞ

Birkaç çokuluslu şirket hesaba katılsın katılmasın, devlet, tarihte benzeri örgütlerin en güçlü, her zaman için en buyurgan ve en kapsayıcı olanıdır. Küçük ve zayıf sayılabilecek bir devletin bile, dilerse, dünyanın en büyük ve en güçlü çokuluslu şirketlerinin mülklerini kamulaştırabileceği (millileştirebileceği) herkesce kabul edilen bir haktır. Kuşkusuz, evrim yerinde saymamaktadır; emperyalizm, gruplaşmış uluslar ve gerçek federasyonlar, bu yolda, dünya çapında siyasal ve toplumsal bir örgüte varabilirler (Naroll, 1967). Ne var ki, bugün için ve yakın gelecek için görülen odur ki, gerçek egemenliğin sınırları ulusal devletin sınırlarını aşmamaktadır ve ulusal devlet birimleri, toplumsal varlıklar olarak, dünya sahnesinde her zaman eylem gösteren ve eylemlere tepki gösteren en geniş çaplı siyasal örgütler olma durumlarını sürdürmektedirler.

Böylesine güçlü ve varlığını her yerde duyuran yapıların nasıl ve hangi koşullarda geliştikleri, öteden beri bilginlerin ilgisini, büyülercesine çekmektedir. Bununla birlikte, büyük kuramların birçoğu, temelde, devletin ne olduğu, nasıl işlediği, niçin ve nasıl geliştiği ve eğer varsa, üyelerine sağladığı yararların neler olduğu konularında bir uzlaşmaya ulaşmış olmaktan uzak bulunmaktadırlar. Bu durum ise, bilindiği gibi, birbirinden farklı gelenekleri izleyen araştırmacıların, birbirlerini, özel görüşlerine "sofuca bir bağlılık" ile suçlamada ve kendi ideolojik ikna yollarını izlemede yarıştıkları bir akademik kakafoniye (uyumsuz seslerin şamatasına) yolaçmaktadır.

Bu yazıda, bu tür polemikler ve bağlılıklar aşılmaya çalışılıp, devletin kuruluşu ile bağlantıları apaçık olan etmenler incelenmeye

girişilmektedir. Hedefim, yangına körükle gidip, tarafların birbirlerine karşı düşmanlıklarını körüklemekten, ya da daha önce kutsallık düzeyine çıkarılmış tutumları ve çatışmaları kışkırtmaktan çok, var olan görüşler arasında bir bireşim (sentez) sağlayacak bazı alçakgönüllü genellemeler ortaya koymaktır.

Aşağıda, önce tanımlama sorunu tartışılacak ve sonra, erken devletlerin doğuşuyla ilgili etmenleri, sırasıyla, ekolojik ve demografik etmenleri, dışla ilişkileri, içte örgütlenmeyi inceleyecek ve son olarak, kültürel etmenler üzerinde duracağım. Bana öyle geliyor ki, erken devletin oluşumu, sistemsel çoknedenli bir süreçtir. Söz konusu etmenler takımının her biri, ya da herhangi bir tekil etmen, bir kez doğup gelişince, öteki etmenleri harekete geçirip, onlara geri beslemede bulunur; onlar da, sıraları geldikte, devletin genel çizgisinde değişikliklere yolaçarlar. Bir toplum ya da toplumlar grubu, farklı kökenlerden gelmiş olsalar da, erken devletliğe doğru harekete geçtiğinde, söz konusu gelişme nerede görülmüş olursa olsun, göze çarpacak derecede benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Süreçlerin niçin böyle birbirlerine yaklaşacak yolda geliştiğini ve bunun devlet oluşumunun niçin asal bir öğesini oluşturduğunu açıklamak, bu yazının baş hedefidir.

1.1. Devletin Tanımı

İzin verirseniz, devletin ne olduğu konusuna ne olmadığını söyleyerek gireyim. Bu bize bazı "klasik" yaklaşımlara bir gözatıp, onları birbirleriyle karşılaştırma olanağı verecek. "Devlet" ile "toplum" anlamdaş sözcükler değildir. O ya da bu tür "kolektif irade" sezinlemenin veya siyasal etkinliğin ve toplumsal denetimin herhangi bir derecesiyle karşılaşmanın devletliğin bir belirtisi olduğu su götürür. Koppers'in (1963) tutumu benimsenirse, bir toprak parçasını denetleyen ya da onun üzerinde oturan her türlü insan grubunun, ister bir avcı kabile ister bir imparatorluk olsun, devlet olarak görülmesi gerekir. Böyle bir tutum, merkezileşmiş erken hükümetler [devletler] sorusunu yanıtsız bırakmak, daha doğrusu böyle bir soruyu akla bile getirmemek olur. Sosyopolitik karmaşıklığın çeşitli derecelerinin nitelikleriyle ilgili sorun, birbirlerinden oldukça farklı örgüt biçimleri

için benzer terimlerin kullanılmasıyla çözülemez. Devleti herhangi bir siyasal örgütle ya da her türlü siyasal örgütle bir tutmanın [tek] yararı, insanların, yaşamlarını, çeşitli erk, yetke sistemlerini içeren ve bazı etkinliklerin yapılmasını bazılarının yapılmamasını buyuran değer sistemlerini barındıran o ya da bu türden toplumsal bir düzen içinde sürdürmeye çalıştıklarını göstermesidir. Ama, tüm toplumların toplumsal ve siyasal davranışları örgütlendirmiş bulunmaları, bu örgütlerin benzer biçimler içinde yer aldıkları anlamına gelmez.

Devletin, mutlaka, bir etnik grubun ötekiler üzerinde egemenlik kurduğu çok etnik gruplu tabakalaşmış bir topluluk ya da toplum olması gerekmez. Thurnwald (1935) etnik tabakalaşmayı ve onunla bağlantılı sosyopolitik ve ekonomik örgütlenmeyi, devletin temel öğesi olarak gördü.[2] Afrika'da, 19. yüzyıl öncesinin Hausa devleti, çeşitli Yoruba devletleri, Pabir ve Zulu; Pasifik Adalarında Havaililer,* Fijililer ve Tongalılar, etnik tabakalaşmanın, devletin ve devletin kökenlerinin varlığını gösteren özelliği oluşturmadığını kanıtlama yolunda, hemen akla gelivere birkaç örnektir. Yönetici konumunda olmayan etnik grupların üyelerinin, siyasal sistem içinde hem yukarı hem aşağı makamlarda görüldükleri erken devletler pek çoktur. Dahası, tam da Saksonların sonunda İngiltere'nin Norman fatihleri ile karışmaları örneğinde olduğu gibi, erken devletlerde de, çoğu kez, etnik bakımdan tabakalaşmış grupların, devletin doğmakta olan kültürünü dile getiren yeni bir etniklik içinde birleştikleri görülmüştür.[3]

Bununla birlikte, soruna daha genel bir açıdan yaklaşıldıkta, toplumsal tabakalaşmanın devletlerle birlikte görülen evrensel bir özellik olduğu anlaşılır. Rousseau'dan Marx'a ve Engels'e; onlardan Fried (1967) gibi çağdaş yazarlara dek, erken devletler, içinde, devleti, toplumdaki boyun eğdirilmiş gruplar üzerindeki erklerini sürdürmek için yaratıp kullanan yönetici grupların bulunduğu yönetsel denetim sistemleri olarak tanımlanmıştır. *'Eşitsizlik Üzerine Söylev* adlı yapıtında Rousseau, devletin ("sivil toplum"un) başlangıçta,

* Hawai yerine "Havai" biçimini yeğlemem gibi birkaç sözcük dışında, yer ve halk adlarında (bulabildiğim durumlarda) Goffrey Barraclough (haz.) *Times Dünya Tarihi Atlası*, çev. Zeki Okar, İstanbul, 1978, Karacan Yayınları kaynağının dizinindeki yazılış biçimlerini kullandım (ç.n.).

zenginlerce, kendilerini bulundukları konumdan alaşağı etmek için saldırabilecek kimselere karşı korumak için düşünüldüğünü ileri sürmektedir. Devletin bu nedenle, özgürlüğü yok edip, değişmez mülkiyet yasaları yoluyla, zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizliği desteklediğini ve bu yolla sıradan yurttaşı "sürekli bir sıkıntı, kölelik ve yıkıntı" içine ittiğini söylemektedir (Harmon, 1964: 302). Marx ve Engels, özellikle de Engels (1891) devleti karşılaştırmalı çözümleme yoluyla araştırırlar. Rousseau gibi Marx ve Engels de, devleti, içinde üretim araçlarının yukarı sınıftan olan sahiplerinin, ayrıcalıklı olan sınıfın çıkarlarını koruyacak bir sistem geliştirmek yolunda birbirlerini etkiledikleri bir sınıf formasyonunun (tabakalaşmanın) bir uzantısı olarak görürler (Krader, 1968:25). Fried devleti, yani "merkezi yönetim" dediği şeyi, içinde, söz konusu toplumun üyelerinin, yaşamın sürmesini sağlayıp yaşamı zenginleştiren kaynaklara ulaşmada eşit şansa sahip olmadıkları toplumsal tabakalaşmadan, yani kurumsallaşmış eşitsizlikten kaçınılmaz olarak doğduğu yolunda bir kuramla açıklarken, aynı tutumu takınmaktadır (Fried, 1967: 186).

Söz konusu işlevsel niteliğin (yani yönetici grubun devleti kullanarak egemenlik kurmasının) erken devletlerin evrensel bir özelliğini oluşturması nedeniyle, bu tutuma karşı çıkıp, onunla başa çıkabilmek kolay değildir. Ne var ki bu görüş, nedensellik ilişkisi kurmaya kalkan bir kuramdan sağlaması beklenen onayı evrensel denebilecek çapta alabilmiş değildir. Kimi kuramcılar (örneğin Service, 1975) aynı kanıtı tümüyle farklı terimlerle açıklamaktalar. Gerçekten bu kimseler, tabakalaşmayı, erken devletlerin bir *nedeni değil*, bir *sonucu* olarak görürlerken, asıl nedenin, yurttaşların devlet erkiyle tanışmaları üzerine ondan sağladıkları işlevsel yararların içinde yattığı düşüncesindedirler. Bu görüşe göre, devletin oluşmasının asal yönü, yönetici sınıfın zorlama gücü değil, onun yasallığı (meşruiyeti) düşüncesinin geniş bir destek görmesidir; bu, devletin sahip olduğu sosyoekonomik sistemin yönetici sınıfın sömürüsünü de içerdiği durumda bile böyledir.

Öteki devlet tanımlamaları, devletle birlikte görülen olabildiğince çok sayıda olguyu sayma eğilimi göstererek, erken devlet tanımını, siyasal sistemin belli bir biçiminin genelleştirilmiş modeline

dönüştürürler. Afrika "despotluk" düzenlerinin tanıtıcı on sekiz özelliğinden söz eden Murdock'un (1959:37) amacı bu olsa gerek; ki Lenski de (1966: 157) bunların öteki erken devletlerin çoğunda görülen özellikler takımını oluşturduklarını söylerken, Murdock'u onaylarcasına bir tutum içindedir. Krader de (1968: 27-28) herbiri sosyopolitik sistemin karmaşık bir tipi hakkında betimleyici genellemelerden başka bir şey olmayan uzun bir özellikler listesi vererek, özünde aynı şeyi yapmış olmaktadır. Söz konusu ayrıntılı önermelerin herhangi birine karşı çıkılabilir. Örneğin insan kurbanı, erken devletlerin evrensel bir özelliğini oluşturmadığı gibi (Murdock, 1959:38) ne de erken devletler, üyelerinden mutlaka, ya devlet egemenliğini benimsemelerini ya da reddetmelerini isteyip, bu ikisi arasında bir seçeneği seçme olanağı bırakmamak gibi bir tutuma girmişlerdir (Krader, 1968:27).

Dahası, böyle tanımlar kökenlerle ilgili araştırmayı bulandırma eğilimi taşırlar. Murdock'un on sekiz özelliği de, Krader'in uzun özellikler listesi de, bu tür karmaşık sistemlerin nasıl gelişmiş olabileceği konusunda hiç bir ipucu vermez. Marksist tutum bu noktada daha doyurucu görünüm vermektedir. Devlet ile eşitsizliğin korunup sürdürülmesi, kuramsal düzeyde, tarihi despotik bir merkezi denetime doğru itip yönetecek biçimde, birbirleri içinde örülürler. Ancak, eşitsizliğin, devletten önce niçin böylesine benimsenmiş olmasının gerektiği ve devletin niçin eşitsizliğin benimsendiğinde ortaya çıktığı gerçekten pek açık olmadığı gibi, bu tür kuramlaştırma çabalarında açıklanan bir durum değildir; böyle bir açıklama yerine, tarihin ayrıntıları, kaçınılmaz olarak devletin doğuşuna götüren "sınıf savaşımı" koşullarıyla sunulmaya çalışılır.

Hobhouse ve aynı yapıtta yazıları bulunan öteki düşünürler (1915) devleti, içindeki yerel toplumsal birliklerin özerkliklerini yitirip, başlarındaki kimselerin merkeze bağlanıp uydukları hiyerarşik ve merkezi bir yetke (otorite) sistemi olarak tanımlayan ilk çağdaş yazarlardı. Nadel (1942: 69-70) bu görüşü özellikle duru bir biçimde sunarak, devletliği [statehood=devlet olma durumunu] şöyle: (1) merkezileşmiş bir hükümet (2) ülke üzerinde egemenlik ve (3) ötekilerden ayrı bir eğitimden geçirilen, üyeleri ayrı bir işlemle alınan,

onlara ötekilerden ayrı bir konum (statü) sunulan bir yönetici grup olarak görmektedir. Birkaç düzeltici eklemeyle, aynı tanımlama, Afrika siyasal düzenlerini devlet olan ve olmayan sistemler olarak ikiye ayıran klasik sınıflandırmalarında Fortes ve Evans-Pritchard (1940) tarafından ve onlardan az sonra, kültürel gelişmenin ve devletin oluşumunun dünyanın yarı çorak bölgelerindeki evrensel biçimlerini görme girişiminde Julian Steward (1949) tarafından kullanıldı. Service, geçenlerde yayınlanan (1975) yapıtında aynı tutuma katılıp, o da Fried (1967) gibi, buna, güce başvurmanın bir biçimi olarak güç kullanma tehdidini tekeline almayı eklemektedir.

Bu yaklaşımla bazı benzerlikleri bulunmakla birlikte, ondan farklı bir yaklaşım da, Wright ve Johnson tarafından (1975: 267) Mezopotamya'da devletin kökenleriyle ilgili çalışmalarında kullanılan "enformasyon sistemleri tanımı"dır. Bir bölgede, birbirinden farklılaşmış yerleşme yerleri arasındaki alışveriş kayıtları üzerinde çalışarak bu yazarlar, devleti, içinde uzmanlaşmış yönetici merkezlerin aşağı düzeylerdeki yerleşme yerlerindeki insanların eylemlerini ve etkinliklerini etkileyen kararlar aldıkları total bir karar alma örgütü olarak görürler. Bir [toplumsal] örgütün [devlet sayılabilmesi] devlet örgütü gibi işleyebilmesi için, hiyerarşinin en az üç basamağının bulunması gerekir; ki böyle bir hiyerarşi içinde, üst basamağın elindeki haber ve bilgiler (enformasyon) hiyerarşinin alt basamaklarında bulunanların davranışlarını etkileyecek biçimde toplanıp, biriktirilip, işlemden geçirilip, özetlenip, öteki basamaklara geçirilir.

Ne var ki inceledikleri enformasyon alışverişlerinin tümü, bölgenin ekonomik sektörü içinde yapılan alışverişlerden alınmıştır. Dolayısıyla, bu araştırmacılar, farklı büyüklükteki yerleşim yerleri hiyerarşisi içindeki ekonomik etkinliklerin eşgüdümlenmesinde görülen artışı, toplumun yönetsel sektöründe benzeri gelişmelerin bir işareti olarak aldılar. Ne yazık ki, ekonomik örgütlenişin gelişmesiyle siyasal örgütlenişin gelişmesi arasında kesin bir koşutluğun varlığı, yapıtlarında açıkça ortaya konabilmiş değildir.

Gördüğümüz, devletin örgütsel niteliklerini vurgulayan tüm bu yapısal tanımlamalarda açık olan tek nokta, izlenen araştırma

stratejisidir. Gerçekten tüm bu yaklaşımlar, yerel-üstü yetkeyi ve merkezi denetimi yaratan şeyin, aynı zamanda erken devletleri yaratan şey olduğu noktasında birleşmektedir. Service'in(1975:272) belirttiği gibi, bu yaklaşım, şeflik ile devletliği karıştırdığı, yani daha karmaşık olan merkezileşmiş siyasal sistemlerle, daha az karmaşık merkezi siyasal sistemleri birbirlerinden açıklıkla ayırdedemediği için, geride gene çözülmedik bir sorun bırakmaktadır.[4] Devletlerin merkezi örgütlü hiyerarşiler olmalarına karşın, bu sınıflandırma, genellikle devlet öncesi sistemler sayılan yönetim biçimlerini de onların içine almaktadır.

Benim görüşüme göre, şeflikler, ayrı bir sınıf oluşturmayı hakedecek derecede devletlerden farklıdır. Bu yolda sorunu çözecek anahtar niteliğindeki özellik, "bölünme" olsa gerek. Erken devletin göründüğü zamana dek tüm siyasal sistemler, normal siyasal ve demografik süreçlerinin bir parçası olarak kopma ve bulundukları bölgenin her yerinde benzer birimler oluşturma yönünde, içlerinde saklı bir eğilim taşırlar. Barnes (1967) buna, yerinde bir adlandırmayla "çığ" etkisi* der; çığ etkisi, siyasal sistemin kritik bir noktaya dek büyüyüp, bu noktadan sonra, erk konumuna kimin çıkacağıyla (varislikle) ilgili kavgalarla, toprak kıtlığı nedeniyle, öteki nedenlerle, küçük birimlere bölünmesidir; bu birimlerin de zamanla, kendi bölünme eşiğini oluşturacak noktaya dek büyüme göstermeleridir. Devlet, bu tür "bölünerek çoğalma" eğilimlerini aşabilen bir sistemdir.[5] Bu yetenek, tümüyle yeni bir toplum türü yaratır. Bu öyle bir toplumdur ki, genişleyip öteki etnik grupları içine alabilir; büyüklüğünün ve gücünün bir üst sınırının bulunması zorunluluğu olmaksızın, daha kalabalık nüfuslu ve daha güçlü durumlara yükselebilir. İnsanlığın bilinen tüm siyasal sistemleri içinde büyüklüğünü ve gücünü böylesine artırabilen tek siyasal sistem, devlettir.

Erken devletler, üretim biçimleri "endüstri öncesi" olan merkezi siyasal sistemlerin ilk adımlarını temsil ederler. Endüstri öncesi ve

* İng. "snowball" effect (ç.n.).

endüstri sonrası devletlerin özelliklerinin çoğu birbirine benzer. Örneğin ikisi de rejim değişikliği sorunlarını çözmek zorundadır ve ikisinin de merkez - çevre ilişkilerini eşgüdüm içinde yürütmeleri gerekir. Bununla birlikte, endüstrileşme, nüfusta ve toplumsal örgütlenmede, öteki birçok değişiklik yanı sıra, büyük çaplı kent kitlelerinin oluşması, sendikalar, ekonomik etkinliklerin düzenlenmesi, yaşamın sürdürülmesini sağlayan kaynaklara maaşlar yoluyla ulaşma gibi öylesine büyük değişiklikler gerektirir ki; bunlar, endüstrileşmiş devletlerin, kendilerine özgü farklı siyasal sorunları ve onlara uygun [farklı] çözümleri bulunan farklı bir toplum biçimi olarak görülmelerini gerektirecek şeylerdir.

Erken devlette söz konusu sürekliliği yürütmeyi başlıca görevi olarak gören kurum, bürokrasidir. Bürokrasiden amacım, devlet hiyerarşisinin kamu yönetimi makinesini yürüten memurlar, din adamları, soylular, köleler, hadımlar takımı ile, onlara bağlı alt-örgütlerdir. Bu kimseler, krallığın kime geçeceği sorunu gibi genellikle uygar düzeni tehdit eden bir sorun üzerinde söz sahibidirler ve devletin çevresindeki bölümleri ile merkezindeki krallık merkezi (başkent) arasındaki ilişkileri sürdürüp dayatan bir memurlar sınıfı ve genellikle ayrıcalıklı bir sınıf olarak hizmet görürler.

Şefliklerde de, memurluk makamlarını dolduran, hükümet etme işlerini yürütmesinde şefe yardımcı olan kimseler bulunur. Ama siyasal gelişmenin şeflik aşamasında, siyasal sistemin yapısı içindeki her bir odak noktası, merkezdekinin kesin bir benzeridir. Piramitsel yapı, baskılarla karşılaştığında ve baskılar onu parçalayacak çapa ulaştığında, her bir parçanın, daha önce bağlı bulunduğu merkezi siyasal yapı hangi memurlar takımına sahipse, aynı memurlar takımıyla donanmış olduğu görülür. Erken devlette ise, merkezdeki makam sahibi memurların birçoğu [çevredeki] başka hiç bir kimsenin görmediği türden görevleri yerine getirir. Genellikle, daha çok krallık sarayına ve onun görevlilerine seslenen bir devlet dini bulunur. Yerel bölümlerin önderlerinin de kendi memurları olabilir; ama bunlar incelikli ve karmaşık görevleri yürüten kimseler olmadıkları gibi, başkentte uygulanan saray süreçlerini de izlemezler.

Öyleyse, özetle, erken devletin, merkezi erkin, toplum içindeki zorlayıcı gücün en büyük bölümü üzerinde denetime sahip bulunduğu merkezileşmiş ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir siyasal sistem olduğu söylenebilir. Alt birimler, bir yöneticiye, yani devletin monark niteliğindeki başına karşı sorumludurlar ve bu kimse tarafından atanan memurlarla olan ilişkileri kanalıyla, hiyerarşiye bağlanmışlardır. Bu memurlar, sistemin kamu yönetimi yapısını yürütürler ve aralarında yeni yöneticiyi seçebilen ya da onu yasal (meşru) kılabilen veya her ikisini yapabilen seçiciler (elektörler) takımına sahip olarak, sistemin sürekliliğini güvence altına almaya çalışırlar. Bu yazının bundan sonraki satırlarında, "devlet" terimi, kolaylık olsun diye, "erken devlet", yani "endüstri devleti"nin karşıtı olan devlet anlamında kullanılacaktır.[6]

1.2. Bağıntı ve Nedensellik İlişkileri

Yukarıda verilen tanım yapısaldır. Devleti, gelişme niteliği taşımakla birlikte, erkin eşitsiz dağıtımının benimsendiği ve gelenekselleştiği bir sistem çevresinde dönen hiyerarşik ilişkiler takımı olarak görüp, onu öteki siyasal sistemlerden ayırdetmektedir. Bir başka kaynakta (Cohen, 1973:871) daha önce belirttiğim gibi, siyasal yapıları sınıflandırmaya kalkışma, siyasal antropologların karşısına temel bir sorun çıkarır. Sınıflandırma, tek başına fazla bir şey açıklamaz. Bununla birlikte, bizi, siyasal yapılar arasında görülen farklılıkların nasıl doğduklarını ve bu farklılıkların onların içinde yaşayan insanlar üzerinde ne tür etkilerde bulunduklarını sormaya iter. Gerçekten, tanım, bir oluşumu (entity) yalıtlayarak ayırır; kökenini araştıracağımız şey de bu oluşum, bu varoluştur.

Devlet ile bağıntılı öğeler (correlates) herkesce bilinmektedir. Bir monark ve yanında, zenginliklerinin çoğunu kendilerinden edindikleri halkın geri kalan bölümüne göre ayrıcalıklı ve varlıklı kimselerden oluşan bir yönetici sınıf, her erken devlette karşılaşılan bir özelliktir. Yönetici sınıfla birlikte, kent oluşturmayla (urbanism) sınıf farklılıklarının mimarlığa yansımış biçimleriyle karşılaşılır ve yukarı sınıfın, kökleri özerk siyasal yapılar olarak devlet öncesi geçmişlerindeki koşullara uyarlanmalarına dayanan yerel kültürel gelenekleri sürdüren kesimleriyle, onlardan farklı bir kültüre sahip

kesim, genellikle bir kent kültürüne sahip kesim olmak üzere [kendi içinde] bir ölçüde farklılaştığı görülür. Toplum aynı zamanda, iş ve meslek grupları, etnik gruplar oluşturma ve kırsal ya da kentsel yerlerde oturma bakımından da, köylüler, zanaatçılar, satıcılar, din adamları, göçebeler, kahinler, eğlendiriciler ve benzeri birçok gruplar olarak farklılaşmaya uğramıştır. Bu, karmaşık bir alışveriş ve pazarlar sistemini ve devletin kendini ve silahlı güçlerini besleyip sürdürebilmesi için nakit para ya da mal biçimindeki gelirlerini elde ettiği bir gelir sistemini gerektirir. Yukarı sınıf aynı zamanda, iyi geliştirilmiş bir uzak ticaret sistemiyle devlete getirilen lüks mallardan da yararlanır. Siyasal yapının bir yargı hiyerarşisi ve başvuru (temyiz) sistemi olarak kullanılmasıyla, nüfusun çeşitli öğeleri arasında çıkan tartışmalarda aracılık yapmak üzere, karmaşık bir hukuksal-yargısal süreçler takımı gelişir. Eğer söz konusu devlet, bir bölgedeki devletler takımı içinde en güçlüsü ise, çevresinde bulunan, genellikle haraç ödettirilen siyasal birliklerle dış ilişkiler sürdürülür. Dolayısıyla [erken] devletlerin bir, üzerinde, yasalarını kendilerine uyguladıkları "yurttaşlar" sayılan insanların yaşadıkları egemenlik alanlarının uzandığı "ülke" toprakları; bir de, üzerinde daha az erk kullanabildikleri "etki bölgeleri" bulunur. Eğer böyle bir etki alanları varsa, ona, devlet içinde kullanılan erk olan "egemenlik" (sovereignty) kavramından farklı olarak "hegemonya" (hegemony) diyeceğiz. Hegemonya, egemenlikten şu bakımdan ayrılır: bir devletin egemenlik alanı içine düşen tüm yurttaşları üzerinde her alanda (total) bir yetkeye sahip olmasına karşılık, hegemonya alanındaki grupların üyelerinin ölmelerine ya da kalmalarına yolaçabilecek sonul yaptırım, söz konusu grupların (yerel) yöneticilerine bırakılmıştır. Devlet gelirlerinin toplanması, alışveriş, askerlik hizmeti, hukuk ve iletişimin genellikle artan bir biçimde kullanılması gibi öğelerin tümü, kayıt tutmanın doğru biçimlerinin benimsenmesinden yana işleyen etmenleri oluşturur. Dolayısıyla, kayıt tutmanın, erken devletin oluşumuna koşut (paralel) bir gelişme göstermesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Tüm bu gelişmelerin tek tek (özgül) nedenlerini araştırmak, bence, yararsız, hatta yapay bir sorundur (karş. Adams, 1975:243). Bu özelliklerin herbiri ve öteki birçok özellik, ötekisine doğabilme gücünü sağlar ve olanaklı tüm çözümler arasında devletin merkezi

örgütlü yapısının seçilmesine yolaçar. Sözkonusu yapı kendisi ile birlikte görünen bu olguların varlığını gerektirir ve yapı ile bağlantılı bu öğeler, yapıya kendisini sürdürebilme gücünü, ya da *doğma* gücünü kazandırırlar. Söz konusu süreç sistemsel ve kendi kendinin sınırlarını belirleyici bir nitelik taşır.[7] Nerede ve nasıl başlamış olursa olsun, işlevsel gereklilikler, yukarıda sayılan, devletle birlikte görülen olguları gelişmeye zorlar. Erken devletler kendi kendilerini sınırlayıcı olmaları bakımından öteki siyasal yapılardan ayrılırlar. Erken devletlerin önkoşullarını ve kendilerinden önceki merkezi sistemlerden çıkıp gelişmelerinde izledikleri yolları daha yakından incelediğimizde, bunun neden böyle olmasının gerektiğini daha açık bir biçimde göreceğiz.

2. ERKEN DEVLETLERİN DOĞUŞUNU ETKİLEYEN ETMENLER

2.1. Coğrafi Konum

Akdeniz tarihi hakkında kalın kitabında Braudel (1972) üzerinde bulunan kendisine bağımlı demografik ve sosyokültürel güçler kadar, fizik çevrenin kendisinin de, söz konusu bölgenin özgül tarihsel gelişmesinin temellerini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ama, genellemeye gidip, bulundukları yer ve coğrafya ile ilgili etmenlerin erken devletlerde "per se" (kendi başına) o ya da bu türden sistemli bir ilişki içinde bulunup bulunmadıklarını sorarsak, sorun saydamlığını yitirir. Çevrenin hangi özgül niteliklerine bakmamız gerekir? Braudel, yiyecek kaynaklarına, öteki kaynaklara ve yerel konuma, bunların hepsine de bakmamız gerektiğini ileri sürmüştür. Yiyecek kaynakları genellikle, taşıma kapasitesine göre değerlendirilir ve taşıma kapasitesi, bir bölgede oturanların kültürel düzeylerine uygun bir geçim olanağını sürekli olarak sağlayabilecek maksimum biçiminde tanımlanır (Allan, 1949; Cook, 1972:25). Hayden'ın (1975) ve başka yazarların (Street, 1969:105) da belirttikleri gibi, çevrenin bu özelliğini doğru olarak ölçmek kolay değildir; çünkü, (1) bölgenin yiyecek potansiyelini hesaplamak neredeyse olanaksızdır; (2) o sıradaki teknolojik *potansiyelin* farklı kültürler bakımından ne olduğu bilinemez ve (3) herhangi bir yerde, çevrenin kaynaklar bakımından durumu, zaman içinde önemli değişiklikler gösterir.

Hayden'ın (1975) yiyecek eksikliğinin neden olduğu ölüm oranının, çevresel baskının eşiğine gelindiğini gösteren ölçü olarak kullanılması önerisi, düşünceyi kışkırtıcı olmakla birlikte, karşımıza aşılması güç bazı sorunlar çıkarmaktadır. Sümer ülkesinin, eski Çin'in, ya da son bin yıl içinde Batı Sudan'ın ölüm oranlarını nasıl elde edeceğiz? Erken devletler hakkında böyle bir bilgi elde edebilseydik, gerçekten, Toynbee'ci meydan okumanın* derecesini ölçme ve dönemsel yiyecek kıtlıklarının, kendilerini izleyen sosyopolitik gelişmeleri etkileyip etkilemediklerini, hiç değilse, kendilerini bu tür değişikliklerin izleyip izlemediğini saptama olanağı bulunabilirdi. Ama bu noktada, bildiğim hiç bir çalışmada, sürekli yiyecek kıtlığı içinde bulunan ya da bulunmayan bölgeler arasında, özgül ve ölçülebilir göstergeler kullanılarak, taşıma yeteneğinin devlet oluşumu üzerindeki etkilerinin yalıtlanıp karşılaştırıldığını görmediğimi belirtmek yeter.

Bununla birlikte, bulunulan yer-çevre etmeni savı varlığını sürdürmektedir. Lenski (1966:161) koloni Afrika'sında devlet oluşumu ile çevre öğesi arasında bağıntı kurmuş bulunuyor. Verileri, 38 devletlik bir örneklemede, "küçük, büyük" tüm devletlerin, yüzde doksan ikisinin yağmur ormanları dışındaki bölgelerde konuşlandıklarını göstermektedir. Bunun, bu tür toplumların karşılaştıkları ulaşım ve taşıma sorunlarını yansıttığı sonucuna varmaktadır (1966:162). Orman, merkezi hükümetin ülke boyunca bir yerden bir yere insan ve mal gönderme yeteneklerini sınırlar. Bir başka deyişle, orman, yerel özerkliğin sürmesinden yana işlediği gibi, devlet örgütünün önünde büyük bir engel oluşturmakta. Lenski, Afrika malzemesi bakımından haklı olabilir; ama gerektiğinde bu tür engeller teknolojiyle aşılabilmekte. Bunun açık bir örneği, İnkaların, başkentlerini, devletin çevre bölgeleriyle bağlayabilmek için geliştirdikleri, çok büyük ve özenle koruma altında tutulan köprüleridir. Kuşkusuz Beals ve Kelso'nun (1975:572) yaptıkları gibi kolonicilik öncesi dönemin devletlerinin gelişme durumunun bir

* Arnold Toynbee, *A Study of History* (1939-1950) adlı çok ciltli yapıtında, uygarlıkların, bir toplumun, karşı karşıya kaldığı ve aşılamayacak kadar çetin olmayan (taşkın vb.) coğrafi, ya da (nüfus artışı, saldırı vb.) toplumsal bir "meydan okuma"ya başarılı bir iradi tepki gösterebilmesi durumunda, bir üst teknolojik düzeye yükselmesiyle yaratılabildiğini ileri sürdüğü bir tarih felsefesi geliştirmiştir (ç.n.).

haritasını çıkarırsak, iklim koşulları bakımından uç bölgeler dışındaki ve genel olarak Kuzey Amerika dışındaki bölgelerde, çevresel özelliklerle devlet oluşumu arasında çok küçük bir bağıntıdan öte bir ilişkinin bulunmadığı görülecektir. Dağılımlar, devlet gelişmesinin birbirinden farklı altı bölgesinin bulunduğunu gösterir gibidir: Bunlar, (1) Avrupa, Kuzey Afrika ve Nil vadisinden başlayıp, Hindistan'ı, Çin'i ve Japonya'yı da dışarıda bırakmaksızın, Uzak Doğu'ya ve Güney Asya'ya dek uzanan sürekli bir şerit oluşturan bölge (2) Meksika'yı ve Yucatan'ı da içeren bir Orta Amerika gelişme bölgesi (3) And Dağları'nın yüksek yerlerinde bulunan bir Güney Amerika gelişme bölgesi (4) bir Batı Afrika bölgesi, (5) Göller Bölgesi'nde ve Etyopya yaylarında bulunan bir Doğu Afrika bölgesi ve (6) Bir Polinezya bölgesidir. Bu bölgeler içindeki devletler birbirlerinin etkisinden bağımsız olarak gelişmiş olabilirler ve olasılıkla böyle gelişmiş devletler vardır; ama bu bölgeler içinde toplumların birbirleriyle karşılaşmaları ve yayılmaları olguları da, iyi belgelendirilmiş durumdadır. Böylesine geniş bölgelerin, coğrafya bakımından, devlet oluşumunu itelemiş olabilecek ortak niteliklere sahip bulunabileceklerini düşünmek güç.

Öte yandan (uç enlem bölgeleri dışında) toprak ya da iklim türü ne olursa olsun, "devlet oluşan" bir bölgede bulunma, bu tür özelliklerin gelişmesinin baş etmenini oluşturmuş görünmektedir. Bu anlamda, çevrenin fiziksel koşulları değil de salt bulunduğu yer, devletin oluşabileceğini gösteren önemli bir gösterge sayılabilir. Buralardaki toplumlar, devletliğin etkisini öteki yerlerdekinden önce üzerlerinde duymuşlardır. Bununla birlikte, eninde sonunda tüm topraklar [daha önce kurulmuş] devletler içine alınmışlar, ya da kendileri merkezi örgütler altında toplanmışlardır (ve ötekilerini yutmaya başlamışlardır).

Son olarak, ticaret öğesinde coğrafi etmen üzerinde durulabilir. Ticaret limanlarının ve ticaret yollarının uçlarındaki konak noktalarının erken devletin gelişmesiyle bağıntı içinde oldukları apaçık görünmektedir. Elimizde, Benin, Dahomay gibi örneklerde ve Akdeniz'in kent devletlerinde, ticaretle uğraşan toplulukların, insanları kendine çekerek nüfuslarını artırdıklarını ve hinterlandlarındaki birçok bölgeden önce merkezileşmiş siyasal sistem oluşturduklarını gösteren

belgelendirilmiş kanıtlar var. İyi limanların, ırmak ağızlarındaki yerleşim bölgelerinin, ya da çok kullanılmış eski ticaret yollarının kavşak yerlerinin ve mola noktalarının, insanları kendine çekip, erken devletlerin oluşumuna katkıda bulunduklarına kuşku yok. Afrika malzemesini inceleyerek Gluckman (1965: 143-144) şeflerin erklerinin yalnızca tuz ve yeşim ocaklarında ve büyük ticaret yolları boyunca daha kalıcı bir nitelik gösterebildikleri sonucuna varmıştır. Bu, Braudel'in (1972) savının da en güçlü noktasını oluşturmaktadır. Braudel, dağların, ovaların, bölgeye egemen rüzgârların etkilerini de gözönüne almakta duyarlı davranmakla birlikte, Akdeniz tarihinin en derin noktalarına işleyici bir bakışı sağlayan şey olduğunu sezdiği kentlerin (kasabaların) doğuşunu destekleyen özelliklerin coğrafi nitelikler (ve öteki bazı nitelikler) olduğu görüşündedir. Ama burada da, coğrafyanın öykünün tümünün kavranmasına yetmediğini, hatta onun en önemli bölümlerini aydınlatmaktan uzak kaldığını söylemeliyiz. Bir ticaret yolu, ya da bir kent ve onun rotaları, genellikle bir başka yol ve başka kent ile yarışmaya girip ona üstün çıkar (Braudel, 1972:278). Oluşumunun aydınlanmasında bize yardımcı olabilirlerse de, devletlerin oluşumu hakkında bir anlayışa, yalnızca rüzgârlardan, yağmurdan ve coğrafi konumdan gidilerek varılamaz.

3. NÜFUS ÖĞESİ

Savaş gibi olası bir neden dışında, nüfus baskısı, ya da nüfus yoğunluğunda görülen bir artış, devlet oluşumunun en çok ayrımına varılan özelliklerinden biridir. Bununla ilgili düşünceler en azından Spencer'e (1897) kadar dayanır ve V. Gordon Childe'ın (1936)* çalışmasının odağını oluşturmuştur. Daha yakın bir tarihte ise, Boserup (1965) nüfus artışının Avrupa'nın siyasal örgütlenişi üzerindeki etkilerini ve onun teknolojide görülen, nüfus artışını izleyen, nadasa bırakma dönemlerinin kısalmasına yolaçan ve verimlilikte görülen daha çok sayıda insanı besleyen artışlar üzerindeki etkisini izledi. Lenski (1966: 145-146) devlet öncesi toplulukların hiçbirisinde, yerleşim başına düşen nüfusun 1500 kişinin üzerine çıkmadığı gibi, erken devletlerin kilometre kare başına düşen çok daha

* V.Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz (Karabey) Ofluoğlu, İstanbul, 1978, Varlık Yayınları, 236 s.

yoğun nüfuslara sahip olmaları yanı sıra, devlet öncesi toplulukların nüfuslarının, örneğin iki yüz katı kadar fazla sayıda insanı kapsadıklarını yazar.

Nüfus artışını etkileyen nedensel düzenekler, doğum oranlarında yükselme ve sınırları belli bir toprak parçası üzerinde nüfusun ulaşabileceği üst sınır olmak üzere, ikidir. Harris (1971:223) yiyecek üretiminden önce ve yiyecek üretiminin yayılmasından sonra olmak üzere, dünyanın toplam nüfusunu hesaplamaya çalıştı. Neolitik öncesinde, dünya çapında olmak üzere, nüfusun yılda olasılıkla 5 kişi artarken, neolitiğin başlamasından sonra bu sayının 625'e yükseldiğini ileri sürmektedir. Bundan da inandırıcı bir kanıt Lee'den (1972) gelmektedir; onun verileri, daha az gezici olup, küçük çocuklarını bir yerden bir yere daha az taşıyarak, Buşman kadınlarının, gebelik dönemleri arasındaki yapay olarak uzatılmış süreleri, pek az bir çabayla, ya da hiç bir çaba göstermeksizin azalttıkları düşüncesini desteklemektedir:

> "Tekbaşına yerleşik bir yaşama geçmek bile, kadınların, kendilerine düşen çalışmada herhangi bir artışa gerek kalmadan ve çocuklarından herbirine yiyecek sağlama yeteneklerinde bir azalma görülmeksizin, daha sık çocuk sahibi olabilmelerini sağladığı için, nüfus artışının tetiğini çeken olayı oluşturabilir" (Lee, 1972, 342).

Kamerun'daki Pigme grupları üzerinde çalışan Althabe (1965) de, yerleşik yaşama geçişin daha büyük ailelerin ortaya çıkışıyla birlikte görüldüğünü belirtmiştir. Arkeolojik kanıtlar (Struever, 1968; Smith ve Young, 1972) avcılığın ve toplayıcılığın yerini neolitiğin aldığı bölgelerin, avcı ve toplayıcı topluluklarınkine yakın büyüklükte, çok daha fazla nüfuslu, çok daha fazla sayıda yerleşim yerine sahip olduklarını göstermektedir.

İnsanlık bir kez yiyecek üretimine başladıktan sonra, nüfusun artmaya başladığını göğsümüzü gere gere söyleyebiliriz. Ama bu artışın nasıl olup da devlete yolaçtığını söylemek kolay değildir. Çünkü, neolitiğin başlamasıyla devletin oluşmaya başlaması arasında çok uzun ve önemli bir zaman aralığı vardır. Gerçekten, yiyecek üreticisi birçok grup, çağdaş devletlerin kurulduğu tarihlere dek, varlıklarını, özerk yerleşim birimleri ya da göçebe topluluklar olarak

sürdürmüşlerdir. Carneiro (1970) nüfusun normal artışının, coğrafya nedenleriyle, ya da belki öteki güçlerce sınırlandırıldığı durumlarda, kaynaklar üzerinde artan baskıyla ilişkili sürtüşmelerin ve çatışmaların, değerli görülen mallara ulaşma yollarının farklılaşmasını ve topluluğun merkezi denetimi ile insanların eşgüdümlenmesi eğilimlerini yarattığını kuramlaştırmıştır. Bu kurama göre, bozkıra sınır Peru vadisinin, Nil gibi çöllerle çevrilmiş ırmakların, ya da bir halkın oturduğu, sahip oldukları özgül teknoloji bakımından zengin kaynaklara yakın yerlerin bölgeden dışa göçü sınırlayacağı söylenebilir. Bu, nüfus yoğunluğunu artırıp önderlerin daha büyük bir erke sahip olmalarına yolaçar.

Bu kuramlar, ampirik alanda, Netting'in (1972) Nijerya'daki Jos yaylası Kofyarlar'ı arasında yaptığı gözlemlerle uygunluk içindedir. Bu yazar (Netting, 1969, 1972) ya nüfus yoğunluğunun artışının ya da el altında bulunan, çiftlik yapılabilecek toprakların azalmasının bir sonucu olarak toprak üzerinde görülen baskının, bireylerce sahip olunan toprak mülkleri sayısında bir artışa ve daha yoğun (entansif) bir tarıma yolaçtığını gördü. Bunlar ise, daha sonra, toprağın değerinde artışla, sınırların daha kesin çizgilerle birbirlerinden ayırdedilmesi olgusuyla, sahiplikle ve mirasla ilgili daha inçelikli kurallarla, kişiler arası çatışmalarda artışla ve mülkiyetle ilgili kavgalarla birlikte görülen bir olgu durumuna gelir:

> "İçinde, bir üstünlük duygusunun kendisine bağlı köylerin sayısıyla birlikte görüldüğü en büyük Kofyar şeflikleri, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ve ekilip biçilebilen toprakları elde etme yarışının en çetin geçtiği ovalarda görülür (Netting, 1972: 235).

Netting daha sonra bu bulguyu, başka yerlerdeki (İbo, Tiv, Jukun ve Alur'daki) bir dizi örneğe de genellemeye çalışır. Ne yazık ki bu topluluklarda nüfus baskısı ile merkezileşme arasında bir bağıntının bulunduğunu gösteren herhangi bir bilgi bulunmamaktadır; öyle ki, kuramını, verilerin genellemesini desteklediği tek örnek (Kofyar) ile ayakta tutmaya çalışmaktadır. Bu nokta çok önemlidir. Çünkü, kendisi, söz konusu Afrika topluluklarının, öteki bazı topluluklar için de yaptığı gibi (Horton, 1971; Cohen, 1974) kendilerinden önceki özerk yerleşim yerleri üzerinde merkezileştirici eğilimleri yerleştirebildiklerini gösterebilmekle birlikte, kuramın gerektirdiği

şeyi yapamayıp, söz konusu benzeri gelişmelerin nedenini, nüfusta bir genişlemeye ya da nüfus baskısına yükleyememektedir.

Dolayısıyla, nüfus baskısının devletlerin oluşumuna katkıda bulunduğu kuramı, insanın bir kez toprağa yerleşip yiyecek üreticisi olduktan sonra, bir bölgeye düşen yerleşme sayısı kadar, yerleşme yeri başına düşen nüfus miktarının ve yoğunluğunun arttığı yolundaki geniş çapta belgelendirilmiş bir gözleme dayanmaktadır. Bu tür nüfus artışları yanı sıra, kaynaklar üzerinde artan baskının bir sonucu olarak kıtlıkların artması, önderleri, üyesi oldukları toplumsal örgütler üzerindeki denetimlerini artırmaya iter (Adams, 1975:149). Göründüğü kadarıyla bu kuram akla yakın durmaktadır ve pek de şaşırtıcı değildir. Gerçekten, uzun dönemli eğilimler nüfus artışlarıyla yetkenin merkezileşmesi arasında değişmez, belirli ilişkiler göstermektedir.

Bununla birlikte, verilerin daha yakından incelenmesi ve söz konusu ilişkinin doğruluğunu sınayacak iyi düşünülmüş girişimler, onun geçerliliği hakkında kuşkular yaratmaya başlar. Dumont (1965: 230-231) Meksika vadisi ile Mezopotamya'daki siyasal gelişmeler arasında yaptığı ayrıntılı bir karşılaştırmada,nüfus baskısının devlet oluşumunun gerekli koşulunu oluşturmakla birlikte yeterli koşulunu oluşturmadığı sonucuna varmaktadır. Verileri, "nüveleşme"* (yani birbirinden farklılaşan yerleşme yerleri arasında artan bir örgütsel karmaşıklık ve eşgüdüm) olgusunun, kaynaklar üzerindeki kendisinden önceki ya da kendisiyle birlikte görülen baskılara bir tepki olarak geliştiği düşüncesini desteklemektedir. Kuramı gözden geçirerek, gerekli değişiklikleri yapıp, devlet oluşumunun bazı bağımsız örneklerine baktıktan sonra Service, devletliğe giden yolları ve itileri sağlayan etmenin, nüfus baskısı değil *örgütlenme* olduğu duygusuna varmaktadır (1975:276-278). Ona göre, nüfus artışı ve yiyecek kıtlıkları, toplumsal karmaşıklığın nedenleri değil "destekleyicileridir".** Service, nüfus baskısının karmaşıklaşmayla değil, verimlilikte herhangi bir ölçülebilir artıştan çok vergilerin alınmaya başlanmasının yolaçmış olabileceği "ekonomik artı" olgusunu vurgulamak için karşılaştırmalarda bulunur. Bir başka de-

* İng. "nucleation"; çekirdek bağlama, bir çekirdek çevresinde toplanma (ç.n.).

** İng. "enablers"; "olanak sağlayıcıları" ya da "muktedir kılıcıları " olarak da çevrilebilir (ç.n.).

yişle, toplumu yeniden örgütlendiren, kaynaklar üzerindeki baskı değil [kaynaklara olan] "talepte görülen yoğunlaşmadır" (Cowgill, 1975:513); bu talebi, toplumu yeniden örgütlendiren gittikçe daha çok hiyerarşik bir yapı kazandıran yetke sistemleri, toplumun daha büyük bir birlik olduğu görünümünü vererek, ya da daha yoğun nüfuslu yerleşme yerlerinin daha da gelişmesinin koşullarını hazırlayarak yaratmaktalar.

Nüfus baskısı kuramının doğruluğunun büyük bir incelikle planlanmış belki en iyi testi, Wright ve Johnson (1975) tarafından hazırlanmıştır. Bu araştırmacılar, Güneybatı İran'ın üç bölgesinde, her dönem için yerleşme yerlerinin büyüklük derecelerini kullanarak ve buralarda görülen örgütsel gelişmeleri birbirleriyle karşılaştırarak, söz konusu bölgelerde devlet oluşumunun hemen öncesinde hep nüfus *azalması* yönünde bir eğilimin varlığını göstermiş bulunuyorlar. Nüfusta bu tür düşüşlerin, olasılıkla, yerleşmemişlik koşulları, çatışma, savaş ve belki de bölgeye göçebelerin akınıyla bağlantılı olabileceğini kuramlaştırmakla birlikte, nüfusun bu nedenlerden dolayı düştüğünü daha gösterebilmiş değiller. Nüfus artışı kuramına karşı seçenek olan bu varsayımın ileride geçireceği sınavları beklemesi gerekirken; nüfus kuramı, olguların elinden şiddetli bir tokat yemiş görünmektedir.

Bu temellere dayanarak bir senteze ulaşabiliriz. İnsanlık depolanabilir ve yenilenebilir yiyecek kaynaklarına dayanmaya başlayınca, insanlar toprağa yerleşikliğe geçerler ve daha öncesinden çok daha büyük bir hızla çoğalmaya başlarlar. Bu, devletlikten oldukça önce görülür ve devletler oluştuktan sonra da sürer. Böyle bir nüfus artışının devletin oluşumuyla ilişkisini açıklıkla ortaya koyacak veriler yok elimizde. Ancak yapılan bazı araştırmalar, nüfusun şefliğin görünmesinin *öncesinde* (Harner, 1970) ve devletlerin ortaya çıkmalarından *sonra* (Wright ve Johnson, 1975) arttığı görüşünü destekler yöndedir. Demek ki nüfus artışı, birbirinden bağımsız yerleşme yerleri arasında o ya da bu türden bir rekabet yaratmaktadır ve Netting'in (1972) verilerinin gösterdiği gibi, şefliğin gelişmesinin temellerini hazırlamış olabilir. Devletlik [yolundaki gelişmeler] ise, başka etmenlere bağımlıdır; çok sayılarda yerleşme yeri ya da göçebe topluluk üzerinde eşgüdüm olanağı veren şey, örgütlenme kapasitesidir. Dolayısıyla, devlet, daha büyük boyutlarda toplumsal birimlerin doğmasının koşullarını yaratır; ama kendisinin ortaya

çıkabilmesi yalnızca böyle bir artışa bağımlı olmadığı gibi, böyle bir artışın ürünü de değildir.

Burada metodolojik nitelik taşıyan bir nokta büyük bir önem taşımaktadır. Nüfus büyüklüğü ile siyasal karmaşıklık derecesi arasında bir bağıntı kurarsak, bazı sonuçlara varırız. Bununla birlikte, siyasal birimler toplulukları gittikçe artan oranda içlerine alma eğiliminde olduklarına göre, bölge başına düşen nüfusu ya da bölge başına yerleşme yerlerinin sayısını (yani ileride bir devletin görüleceği alanla sınırlı bölgenin toplam nüfus yoğunluğunu) kullanmak önemlidir. Artan bir toplumsal karmaşıklık pekâlâ, kısa dönemde, nüfusun toplamında pek az bir değişmeye yolaçarak ya da hiç bir genel değişmeye yolaçmaksızın, insanların çeşitli boyutlardaki yerleşme yerlerine yeniden dağılması olgusunu içerebilir. Örneğin, bölgenin nüfusunun büyüklüğü değişmeden, kent merkezleri, yakınlarındaki kırsal bölgelerin nüfusunu çekebilirler.

Toplumsal birimlerin büyüklükleri hakkında, konumuzla ilgili yönü ender olarak ayrımına varılan etnografik bir özellik vardır. Yerleşik yaşama geçiş, akraba grupları, yerleşme birimleri ve aile birimleri arasında daha çok sayıda kişiye sahip olma isteği ile birlikte görülen bir olgudur. Althabe'nin (1965) avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçişle geçirilen değişikliklerle ilgili örnekolay çalışması, bu geçiş yanı sıra polijenide (çokkarılılıkta) büyük ailelerde ve ergin erkeklere tanınan yetkede bir artışın olduğunu göstermektedir. Althabe aynı zamanda, eş elde etmenin yolu olarak, kızkardeşlerin alınıp verilmesinden başlık ödemeye doğru bir geçişin olduğunu da yazmaktadır. Bir avcı kampında, fazladan insanlar bir yük oluşturabilirler; ama yerel, özerk bir yiyecek üreticileri topluluğunda, bu kimseler, daha büyük bir saygınlık, daha büyük bir erk kadar, daha fazla emek ve daha fazla izleyici ve destekleyici anlamına gelecektir. Toprağa yerleşmişlik, çocuklar, eşler (karılar) hakkında ve hatta yerel grupların büyüklüklerini artırabilecek herhangi bir yol ya da her türlü yol hakkında, yeni bir değerler sistemi yaratır. Örneğin, neolitikten başlayarak, toplumsal birimlerin *"adam kazanması"* toplumsal yaşamın önemli bir özelliği durumuna gelmiştir. Bu, doğum oranlarında artışa, evlat edinmeye, polijeniye,

başlık göreneğine, sığınmalığa, beslemeliğe ve hatta, yerel grupların büyüklüğünün ve gücünün artırılması yolunda kullanılmak üzere, zorla adam yakalamaya ve yabancıların köle kılınmalarına yolaçar.

Yerel grupların nüfuslarının çapı, devletlerin ya da şefliklerin ortaya çıkmalarından önce, yerel örgütlenişin bir türevi olarak ele alınabilir.Uygulamada görülen, toprağa yerleşme ile harekete geçen süreç, yalnızca bir doğum oranları sorunu değildir. Tersine, içinde, yerel grupların, insanları kendilerine çekerek ya da yakalayıp getirerek gelişip büyüdükleri daha geniş bir nüfus sistemi ortaya çıkmaya başlar. Toprağa yerleşme, insanların söz konusu toprak parçası üzerine eşit olarak dağıldıkları anlamına gelmez; artık toplumsal, siyasal, ekonomik ve ekolojik güçler, büyüklükleri başarılarını gösterse de, tek beden oluşturacak biçimde işlemeye başlayan gruplar yaratmaya başlar. Öyleyse, nüfus ve devlet oluşumu, birbirleriyle bağıntılı olmakla birlikte, bu bağıntı, kuramda ileri sürüldüğü gibi demografik bakımdan değildir. Tersine, aralarında, grubun daha fazla üye gereksinimiyle ve yerel toplulukların, toplumsal ve ekonomik birim başına düşen daha çok sayıda insanı eşgüdümleyebilmek gereksinimiyle bağıntı oluşur. Yiyecek üretiminin başlayışı ile birlikte örgütlenmede görülen değişiklikler de, sülaleler, köyler, yaş grupları sistemleri, ya da büyük adamlar sistemi gibi kurumlar yaratıp, bu kurumlarda hiyerarşi ve grup başına düşen insan sayısı, grup yaşamının benimsenen ve değerli görülen yönlerini oluşturur.

4. DIŞ İLİŞKİLER

Devlet öncesi siyasal kuruluşlar (polities) arasındaki ilişkiler, evrimsel gelişmenin bu düzeyinde bulunan toplumsal ve ekonomik örgütlerce bir düzene bağlanıp, bunlarda istikrar sağlanmış bulunabilir; bu ilişkiler, en azından gereğince kotarılmış olabilir. Öte yandan [bu tür] siyasal kuruluşlar arasındaki ilişkilerde görülen değişiklikler, kendisine, daha çok merkezileşmiş örgütsel hiyerarşilerin geliştirilmesiyle yanıt verilen bazı belli başlı baskılar yaratabilir. Birbirlerine uzak bölgelerdeki siyasal kuruluşlar arası alışveriş, savaş ve barışçı ittifaklar ve hegemonya kurmalar ile farklı ekolojik uyarlanma biçimlerine sahip gruplararası ortakyaşamsal (symbiotic) ilişkiler; bunların hepsi, merkezileşmiş siyasal kuruluşların ortaya

çıkmalarına katkıda bulunurlar. Bununla birlikte, bilgimizin bugünkü aşamasında, bu etmenlerin farklı koşullar içinde nasıl işledikleri açıklıkla görülememektedir. Söz konusu etmenlerden herbirine kısa kısa değineceğim.

4.1. Siyasal Kuruluşlar Arası Alışveriş

Daha önce de belirtildiği gibi, Polanyi (1957) Gluckman(1965) ve Braudel (1972) gibi yazarlar, ticaret, özellikle de uzak bölgeler arası ticaret ile erken devletlerin doğuşu arasında ne gibi ilişkilerin bulunabileceğini anlatmışlardır. Uzak ticaret, malların bir bölgeden bir başka bölgeye taşınması sırasında tacir-ulaştırmacıların, farklı siyasal kuruluşların bulunduğu bölgelerden barış içinde geçmelerini gerektirir. Batı Afrika'da Whydah limanı, bir yandan denize bir yandan savanaya açılan konumuyla, güçlü bir ticaret merkezi olarak gelişmiştir. Bununla elele giden bir başka gelişmeyle, siyasal bakımdan güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışının, özellikle köle ticareti sırasında olmak üzere, Avrupalılarla Afrikalılar arası bir ticaret antreposu işlevi görmesiyle bağlantılı olduğu son derece açık (Polanyi, 1966). Onun daha doğusunda, Nijerya deltasında köle ticaretinin denetimini ele geçirme girişimlerinin, bu bölgede daha merkezi bir siyasal örgütlenişe yolaçtığını Dike (1956) göstermiş bulunuyor. Doğu Afrika'daki hinterlanddaki gruplarla kıyıdaki Araplar arasındaki ticareti denetleyebilmek için erklerini artıran Nyamwezi şefleri arasında benzeri bir sürecin işlediğini Abrahams (1967) gösterdi. Hickerson (1962) sözünü ettiği Wisconsin Chippewa'ları arasında geliştiği görülen daha karmaşık örgütleri, bu toplulukların doğudaki Avrupalılarla batıdaki Sioux'lar arası ticareti ellerine geçirme tutkularına vermektedir.

Kuzeybatı Nijerya'daki kolonicilik dönemi öncesi krallıklarla ilgili kendi araştırmam, uzak bölgeler arası ticaretin birçok kaleminin dağıtımının bölgenin monarklarınca yapıldığını ve bu monarkların kendilerini söz konusu ticarete iyice kaptırdıklarını göstermektedir.

Ancak, uzak ticaretin erken devletin oluşumuyla nedensel ilişkisi sorunu, göründüğü kadar yalın değildir. Mezopotamya'da bölgeler arası ticaretin miktarını özenle hesapladıktan sonra Wright ve Johnson (1975) bu ticaretin sığasının (hacminin) devletin kurulmasından çok sonraki tarihlere dek [pek] artmadığı sonucuna vardılar. Bunun tersine,

Batı Afrika'nın kıyı bölgesinden elde edilen malzemenin gösterdiği gibi, (Dike, 1956; Polanyi, 1966; Horton, 1969) bir azalma görülmüştür. Sorunun yanıtı, birbirleri içine girmiş bir dizi etmenin varlığında yatmaktadır. Devlet öncesi bir siyasal kuruluş, ya da bu tür bir kuruluşlar grubu, gittikçe artan bir uzak ticaret ağının kavşak noktası üzerindeyse ya da kıyısındaysa, bu çevresel özellik, yerel önderlik üzerinde, onların erklerini artırıp, ticaret üzerindeki denetimlerine kararlılık kazandırmaları yönünde bir baskıda bulunmaktadır. Böyle bir şeyi gerçekleştirebilmeleri için, daha büyük bir askeri kapasiteye ve ticaretle ilgili iş yönetimi (menajerlik) işlevlerinde görülen artışı eşgüdümleyecek tam zamanlı memurlara gereksinimleri olur (karş. Wright ve Johnson, 1975:277). Böyle gelişen bir örgütlenişin sonuçları, içinde ticaretin ve hükümetin birbirlerine sıkı bir biçimde bağlandıkları ünlü ticaret devletleri ve ticaret limanlarıdır. Bu durumun tersine, birçok Batı Sudan devletinde görüldüğü gibi, devlet öncesi bir siyasal kuruluş, gelişen bir ticaret rotasının önemli bir kavşak noktası üzerinde değilse, uzak ticaretin [erken] devletlerin doğuşuna neden olması bakımından önemi, ya pek azdır ya da hiç yoktur. Erken Mezopotamya'da ticaret, zaman içinde bir artış göstermiş olmakla birlikte, söz konusu artış ancak devletin kuruluşundan *sonra* görülmüştür (Wright ve Johnson, 1975:279). Öyleyse uzak ticaretin, ticaretin dışındaki etmenlere [de] bağlı olarak, devlet oluşumunun hem bir nedeni hem bir sonucu olduğu söylenebilir.

Bir bölge içinde yürütülen yerel ticaret ise, neredeyse tanımı gereği, devletlerin kuruluşuyla sımsıkı bağlantılıdır. Toplumda görülen farklılaşma ve merkezi erklerin "yerel üstü" alanı eşgüdümleme güçleri, devlet toprakları boyunca malların ve insanların, özellikle, çevreden başkente ve başkentten çevreye olmak üzere, her yere akınını artırır. Bu ise, bir merkezi erkin kendini besleme yeteneğini ve hatta gelecekte görülebilecek kıtlıklara karşı yiyecek maddelerini depolarda, evlerde biriktirme gücünü yansıttığı gibi, bu gücü artıran bir etmen olarak görülür.

4.2. Savaş

Savaşın devletliğin bir nedenini oluşturduğu ve onun bir sonucu olduğu söylenir. Spencer (1897) savaşın gerektirdiği örgütlenme

olanaklarının ve yeteneklerinin, onun hiyerarşik yapısının ve bir merkezden buyurma biçiminin, ordudan topluma yayıldığını ileri sürer. Savaşçılar kral olur ve askeri disiplini, hükümete de taşırlar. Moğol imparatorluğunun asker kökenli önderlerin yönetimi altında doğuşu ve yükselişi bu sürecin iyi bir örneğini oluşturur. Gearing (1962) Amerika kolonicilerinin bölgelerine sızmaya çalışmalarıyla savaşların artışının, Cherokee'lerin siyasal merkezileşme eğilimlerini artırdığını anlatmaktadır. Normanların İngiltere tarihinin erken döneminde yaptıkları ya da Kanuri'lerin onbeşinci yüzyıl Bornu'sunda başardıkları gibi, bir halk grubunun öteki halkları yenip topraklarını fethettiği durumlarda (Cohen, 1975) fatihlerin o bölge üzerindeki yönetimlerini eşgüdüm içinde yürütebilmeleri için bir kamu yönetimi sistemi geliştirmeleri gerekmektedir.

Daha yakın bir tarihte Otterbein (1970) bu düşünceyi sınavdan geçirmeyi denedi. Otterbein (1970:23-28) başarılı bir savaşın yüksek düzeyde bir itaat ilişkisini, yani önderlere boyun eğmeyi gerektirdiğini ileri sürer. İtaatin, merkezileşmemiş toplumların askeri örgütlerinde yaygın olduğunu görür. Merkezileşmiş toplumlardaysa, hem askeri düzeyde hem yönetsel düzeyde olmak üzere, neredeyse evrensel nitelik gösteren bir davranıştır. Dolayısıyla "ordu içinde itaat, siyasal topluluk içinde itaate götürmektedir"; bu ise, askeri topluluğun daha da gelişmesine destek olmaktadır (Otterbein, 1970:28).

Bu veriler bazı ipuçları vermekle birlikte, araştırmanın tasarımı, amaçladığını kanıtlamaya yetecek güçte değildir. İtaat, merkezileşmemiş toplumun toplumsal ve siyasal yaşamının birçok kesiminde, avda, dinsel törenlerde, aile yaşamında, geçiş törenlerinde* vb. karşılaşılan bir davranıştır. Bu durumda yönetim alanında itaatte görülen artışı, devlet öncesi düzeyin tek bir kurumuna bağlamak ve öteki özellikleri hesaba katmadan yalnızca o özelliğin etkisini araştırmak için ortada akla yakın ne gibi bir neden bulunmaktadır ki? Dahası, merkezileşme tam da öteki özellikleri içermektedir; yani, askeri yaşamı da dışarıda bırakmaksızın, toplumsal yaşamın tüm yönlerinin daha bütünleşmiş

* Rites de passage: *Bilimbilim Terimleri Sözlüğü*'ne göre (TKD, 1973) "geçiş törenleri; insan yaşamının doğum, erginlik, evlenme, ölüm gibi önemli geçiş dönemleri sırasında yapılan dinsel, büyüsel, törensel işlemler" (ç.n.).

bir denetime ve itaate sokulmasıdır. Açıklanması gereken, hem merkezileşmenin gelişmesinden önce, hem sonra görülen itaat değil, toplumsal birimlerin bütünleşmesidir (entegrasyonudur).

Başka bir grup bilgin (Bagehot, 1872; Andrezejewski, 1954; Fried, 1967; Vayda, 1968; Service, 1975) toplumsal (societal) evrimin önde geldiğini ve onun savaşın daha geniş çaplarda, daha sıklıkla ve daha başarılı yürütülmesinin temellerini hazırladığını ileri sürmektedir. Bazı özgün örneklerden söz ederek bu bilginler, daha disiplinli, daha örgütlü siyasal yapıların, daha büyük ordular, savaşçı komşulara karşı daha iyi savunma sistemleri yarattığını ve savaşın toplumsal birimler arası (inter-societal) ilişkilerin bir biçimi olarak kullanılması yolunda bir iti oluşturduğunu belirtmektedirler. Daha özgül olarak belirtmek gerekirse, çabulcu göçebelerle ve dış yağmacılarla savaş, Lattimore'un Kuzeybatı Çin hakkındaki (1940) yapıtında anlatıldığı (Service, 1975'de aktarıldığı) gibi, tehdit altında bulunan daha yerleşik halkların savunma sistemlerinin güçlendirilmesine ve daha merkezileşmiş bir siyasal kurumun ortaya çıkmasına yolaçmaktadır. Son olarak, birbirlerine kabaca denk komşular arasındaki savaşın, insanların merkezileşmiş bir önderliğin sunabileceği korumanın değerini kavramalarını sağlayacağı söylenebilir (Service, 1975:299). Gerçekten, Service, insanların, dış tehditler karşısında sağlayabileceği yararlar yüzünden, daha merkezileşmiş siyasal kuruluşları kabul ettikleri sonucuna varır.

Bizim buradaki yaklaşımımız ise, daha bireşimci ve daha sistemci olacak. Bu beni, yetkenin daha merkezileşmiş biçimine ve hiyerarşik denetim yoluyla yerel üstü eşgüdüme götüren herhangi bir olayın, ya da bu tür olayların tümünün devlet öncesi bir sistemi daha ileri bir merkezileşmeye yöneltme yönünde zorladıkları düşüncesine götürmektedir. Savaş ile devletin oluşumu arasındaki nedensel bağlantılar daha karmaşık olmakla birlikte, savaşın böyle bir etmen olduğuna inanmaktayım. Savaş ile devletin oluşumu arasındaki nedensel bağlantılar karmaşıktır; çünkü belli bazı koşullarda savaş, devletin doğmasına yolaçarken, bazı koşullarda yolaçmamaktadır ve daha başka koşullarda savaş, devlet oluşumuna olanak hazırlayan bir etmen ya da devletin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunu, kendi araştırmamdan vereceğim bazı örneklerle kısaca açıklayayım. Ondördüncü ve onbeşinci yüzyılların Çad Çölü yöresinde, yörenin öndegelen klanı olan Magumi, gölün kuzeydoğusundaki Kanem bölgesini bırakmaya zorlandı. Gölün batısındaki Bornu ovasında uzun bir süre oradan oraya dolaştıktan sonra, Magumi klanı ve onun ardına takılan izleyicileri, kendilerini çöl çapulcularına karşı koruyan bir ırmağın güney kıyılarına yerleştiler. Daha önce aynı biçimde örgütlenmiş öteki klanlar arasında yarı yarıya islamlaşmış, bir şef sülalesine sahip, yarı göçebe bir klan olarak yaşamış görünürler. İçlerindeki klanlar ve sülaleler aynı mertebede görünmemekle birlikte, pek az merkezileşmiş bir bürokrasiye sahip olmuş, sürekli bir başkente sahip olamamış görünürler ve kamu yönetimiyle ilgili düşünceleri pek karmaşık görünmez.

Sonunda, belli yerlere yerleşmiş özerk köyler içinde yaşıyor görünen yerel halklara karşı kendilerini korumak için, Bornu ovasında bir surlu kent kurdular. Bu surlu kentin halkı, yani çağrılmaya başladıkları yeni adlarıyla Kanuriler, üstün süvarilik yeteneklerini ve askeri strateji bilgilerini kullanarak, zamanla ova halklarını birbiri ardı sıra boyun eğdirdiler. Onlara boyun eğmeyi kabul etmeyenler ya kaçtılar ya öldürüldüler ya da köle alındılar. Aynı tarihte (onbeşinci yüzyılda) bu kentin halkı, yarı uyruk durumuna düşürülmüş söz konusu halkları yönetme yollarını ve yöntemlerini geliştirmeye başladı. Magumi şefi gerçek bir despotik monarka dönüşürken, belli köyler güvenilir akrabaların ve krallık sarayının memurlarının eline verildi; ya da bu kimseler bu köylerin tek tek sorumluluklarını üstlenmiş olarak, söz konusu köyler üzerinde hak sahibi oldular. Onaltıncı yüzyılın sonundan başlayarak Bornu ovası, Birni Gazargamo adını taşıyan krallık başkentinin yönetimindeki güçlü bir krallığın doğuşuna tanık oldu. Başkentin dışında, ovalarda yerel kültürler çiçeklenmelerini sürdürmekle birlikte, bölgede kalan halkın gittikçe daha büyük bir bölümü, daha büyük bir devletin bir parçası olarak görülmeye ve kendilerini böyle görmeye başladılar. Bazı bölgelerde bu bağ yüzeysel kaldı; ama bazılarında ova halkını ve onların soylarını, Sudan'ın bu yeni doğmuş İslam krallığına bağlayan yeni bir kimlik oluşturdu.

İlk Kanem şefliğinin yıkılış nedeni tam olarak belli değil. Sözlü gelenekler, şeflik makamına geçmek için girişilen, ardı arkası kesilmeyen kavgalardan ve önde gelen sülale ve bu sülalenin klanı (Magumi) ile, onun kendisinden daha önce ayrılmış parçalarından biri (Bulala) arasında görülen kavgaları neden olarak göstermektedir. Bu iki sülale arasındaki çatışma, önderlik rekabetinin, kaynaklar üzerindeki nüfus baskısının, Akdeniz'e ulaşan ticaret rotalarının denetimini ele geçirme isteğinin ürünüydü ya da tüm bu etmenlerin çeşitli ağırlıklarda üstüste binmesinden besleniyordu. Doğan sonuçta hangisinin kesin rol oynadığı açıklıkla bilinmemekle birlikte, sonuç oldukça açıktır. Çatışmayı yitiren, daha önce ağır basan ya da "sahip" durumundaki klan, bir yenilgi üzerine, sonunda Kanem'den ayrılıp Bornu ovalarında oradan oraya dolaştıktan sonra, bu ovaya yerleşmiştir (Cohen, 1967; Smith, 1971).

Öyleyse bu örnekte, savaşın başat bir rol oynadığı bir olaylar dizisinden söz edilebilir. Bir şeflik sistemi, olağandışı sayılamayacak bir olayla çökmektedir. Onun parçalarından biri, yeni bir yurt bulmak üzere ayrılmaktır. Ayrılınca da, kendisini, askeri bakımdan kendisi kadar iyi donanımlı olmayan bir halkın arasında bulmaktadır. Bu rastlantı ve buna ek olarak, kendilerinin kültürel ve dinsel bakımdan üstün oldukları duygu ve düşüncesi, hızla gelişen önemli olaylar dizisinin tetiğini çekmiş olmaktadır. Bir yüzyıl içinde, başka ülkelerden, alıp benimsedikleri karmaşık mimarlık tekniklerini kullanarak, surlarla çevrilecek büyük bir kenti ve İslam dünyasının öteki büyük merkezleriyle kesintisiz bir ticaret ve dinsel bağlantılar ağını kurmaya başlamışlardır. Hatta dışarıdan yeni yeni askeri teknikler ve silahlar getirip bunları geliştirmişler ve hepsinden önemlisi, gittikçe daha fazla uyruk konumuna düşürülen ve sonunda birçok etnik gruptan oluşan hiyerarşik örgütlü ve tabakalı bir yurttaşlar takımını yönetmek için yeni teknikler denemeye, geliştirmeye ve dıştan getirmeye başlamışlardır.

Kuşkusuz savaş öykünün tümünü oluşturmamaktadır. Ama gevşek örgütlü, olasılıkla yarı göçebe bir halkın, merkezileşmiş, pluralist [birden çok etnik öğeli] monarşik bir devlete dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gerçekten ve Service'in (1975:270) ulaştığı sonucun tersine, bu, fetihin, belli özel koşullarda bir gerçek devletin

kurulmasına varan gelişmeleri harekete geçirebileceğinin antropolojik bir kanıtı olarak görünmektedir. Bunun tersi de doğrudur. Batı Afrika'da, içinde daha önce merkezileşmiş bir yönetsel rejimin bir başka yere göç edip, bir bölgeyi fethedip, sonra bu yeni bölgeyi, üzerinde egemenlik kurduğu kendi ülkesi olarak kullandığı "ardıl" (halef) birçok devletten söz edildiği açıklamalar da vardır (Forde ve Kaberry, 1967). Böylece, savaş ve fetih, Service'in belirttiği gibi (1975:270) devletin oluşmasından sonra görülmektedir. Bununla birlikte, bazı özel durumlarda bunun tersi [savaşı ve fetihi devletin kurulmasının izlediği] de doğrudur.

Bir bölgedeki çatışmalarda, savaşta ya da çapul akınlarında görülen artışlar da, merkezi yönetim yönünde eğilimler yaratmaktadır. Ama burada da, değişmenin yalın bir yol tutturduğu görülmez. Service (1975:259, 271) kuzeybatı Çin'de ve Mezopotamya'da çapulcu göçebelerin akınlarına karşı alınan savunma önlemlerinin, surlu kasabaların gelişmesi, yoğun tarım ve güçlü merkezi yönetim sistemlerinin doğması yönünde itiler sağladığını yazmaktadır. Dolayısıyla, göçebe akıncıların, İbn Haldun'un ileri sürdüğü gibi, mutlaka yerleşik tarımcılardan birşeyler almakla kalmadıkları, ama onlarda siyasal gelişmeleri de harekete geçirebildikleri söylenebilir. Yukarıda sözü edilen Kanuri örneğinde, köle sağlama, yağma ve Bornu ovaları halklarını boyun eğdirme amaçlı akınlar, herbirine daha sonra başvurulmuş olan üç farklı tepkiyle yanıtlandırılabilirdi. Gösterilebilecek tepkilerden biri olarak, insanlar kaçıp, ulaşılamayacak bir başka yerde, genellikle süvarilerin pek etkili olamayacakları daha ormanlık tepelerde, köyler kurabilirlerdi. İkinci tepki biçiminde, surlu, daha yoğun nüfuslu kasabalar gibi yeni savunma teknikleri ve bir süvari saldırısı karşısında, süvariler üzerine arı kovanları fırlatmak ya da dar vadi tabanlarından geçişi kapatan taş duvarlar yapmak gibi yeni askeri taktikler geliştirebilirlerdi. Ya da, üçüncü bir tepki biçimi olarak, ovalarda kalabilir ve Bornu devletinin büyüyen gücünün bir parçasını oluşturabilirlerdi.

Bu tepkilerin tümü de görüldü. Sonunda Bornu, kendi devlet oluşumuna ve komşu, özellikle de Müslüman olmayan halklara karşı giriştiği çapul akınlarına karşı gösterilen ikincil bir tepki olarak, sınırları çevresinde küçük devletcikler çemberinin oluşmasına yolaçtı. Bu örnek de, savaşın ve artan savaşlara karşı geliştirilen savunma

sistemlerinin daha önce merkezileşmemiş özerk köylerin, daha büyük, tabakalı ve merkezi örgütlü siyasal kuruluşlara doğru gidişi iteleyebildiğini göstermektedir (Cohen, 1974: aynı yer).

Öykü bu kadarla bitmez. Yerleşik tarımcılarla sürtüşen göçebe çoban halklar, bir bölgeyi ele geçirebilir ve yeni bir devlet yaratabilirler. Nijerya'nın Sokoto bölgesinde ve Hausa ülkesindeki öteki bölgelerde, Fulani göçebeleri, toprağa yerleşmiş halkların merkezi hükümetleriyle itişip kakışmaktaydılar. Dinsel reform, su ve toprak için yarışmanın artışı ve Hausa egemenliğine karşı düşmanlık gibi nedenlerle, çobanlık yapan Fulani klanları, bir dinsel önderin yönteminde teker teker örgütlendiler ve Hausa devletlerine "kutsal savaş" (cihad) açarak, onları devirdiler. Devletlik [yapısı] bölgede daha önce gelişmiş bulunuyordu. Ancak Fulaniler, kendilerininkinden daha merkezileşmiş örgütlenme biçimini askeri ve dinsel nedenlerle alıp kullanmış olan devletsiz bir halktılar. Bu geniş hareket alanının 500-600 mil (800-950 km) kadar doğusuna düşen uzak noktalarında Fulani göçebe sülaleleri ve klanları, otlaklara girip onlardan yararlanabilme, artan haraçlar ve Benue Vadisi'nde bir yabancı gibi görünme konularında, devlet olarak örgütlenmemiş yerel tarımcılarla çatışmaya girdiler (Abubakar, 1972). Ondokuzuncu yüzyılın başlarından ortalarına dek bu Adamava Fulanileri, bir önderin yönetimi altında örgütlendiler. Yola'daki Fombina emirliğini kurdular ve daha öncenin parça parça, yerel özerk göçebe klanlar örgütünden, hiyerarşik bir kamu yönetimi örgütü yarattılar. Bu yeni devlet, öteki devletlerle ittifak kurmuş olmakla birlikte, Sokoto Halifeliği içindeki özerk bir merkezi yönetim birikimi olarak göründü.

Bu örneklerde görülen ortak etmen, göçebe çobanlarla tarımcılar [çiftçiler] arası rekabettir; savaşı bir "cihad" (yani kutsal savaş) olarak akla uydurup haklı göstermeye çalışan (rasyonalize eden) göçebelerin kültürel ve dinsel üstünlük duygusudur. O zamana dek birbirlerinden kopuk yaşayan göçebe toplulukları, birinci örnekte büyük yerel özerk köylere karşı; ikinci örnekte kent temeli üzerine kurulmuş devletlere karşı olmak üzere, geniş çaplı savaşçı birlikler biçiminde birleştiren etmen "etnik dayanışma" idi. Göçebelerle tarımcılar arasındaki [kaynaklar üzerinde] yarışmayı şiddetlendiren kuraklık koşulları da Sokoto bölgesinde görülen ilk çatışmaları hızlandıran bir etmen olarak hizmet etmiş olabilir.

Bu tartışmalar, Otterbein'in (1970) askeri başarıların siyasal karmaşıklık derecesiyle bağıntı (korelasyon) göstermedikleri yolundaki bulguları kadar, daha yakın bir tarihte ve daha incelikli bir biçimde olmak üzere, aynı sonuçlara varan Naroll ve Divale'nin (1976) bulgularına da aydınlık getirmektedir. Kültürel, toplumsal ve siyasal karmaşıklık, *askeri yetenek durumu* (capability) ile ilişkilidir ve bu etmenlerden hiç birisinin, bu yazarların savaşı [savaşın etkilerini] ölçmek için kullanmaya kalktıkları ülke topraklarında değişiklikler ile "zorunlu" bir ilişkisi yoktur [Naroll ve Divale'nin (1976:180) örneklemelerine aldıkları örneklerin yüzde doksanında ülke topraklarında görülen değişiklikler savaşın sonucu idi].* Öte yandan, askeri yetenek durumu, örgütlenmeye bağımlı bir değişkendir. Dolayısıyla, ordu işlerinde örgütlenme alanlarındaki başarılarda görülen artışların, siyasal alandaki aynı yetenek durumu ile bağıntılı olduğu biçimindeki bu kuramlaştırma, önemsiz, olasılıkla da totolojik** bir girişimdir. Yukarıda verilen iki örnekolayla ilgili tartışma, önemli değişkenin, kendi başına askerlik olmadığını; ama kendini siyasal kuruluşlar arası ilişkilerde saldırgan şiddete başvurmada artışta ortaya koyan *siyasal kuruluşlar arası çatışmalarda önemli artışlar* olduğunu gösteriyor gibidir. Tepkiyi çağıran, doğrudan doğruya savaş değil, değişmedir. Savaş, devlet oluşumunun hem bir itici gücü ve hem de devletin oluşmasının bir sonucu olabildiğine göre, savaş ile devlet oluşumu arasında bulunduğu ileri sürülen bağıntı, herhangi bir özgül neden ya da sonuç ilişkisi biçimini almaz.

4.3. Ekolojik Koşullar

Pek sık değinilmemekle birlikte, ekolojik koşullarda görülen değişiklikler, gruplar arası ilişkilerde gerginliklere, sürtüşmelere, çatışmalara varacak yönde köklü değişikliklere ve daha fazla örgütlenme eğilimi yönünde köklü değişikliklere yolaçar. Örneğin Abubakar'ın (1972) anlattığı örnekolayda, Benue Vadisi'nin güneylerine inen Fulaniler, daha yoksul topraklardan daha iyi toprak koşullarının bulunduğu ve sığır sürülerinin ürünlerinin daha az aranır olduğu bölgelere gelmiş bulundular. Dolayısıyla sığırlarını alışverişte kullanmak, onları

* Köşeli ayraçlar yazarın (ç.n.).

**Bir savı kanıtlamadan, başında söylediği şeyi yineleyen (ç.n.).

törenlerde haraç olarak vermek ve kadınlarını otlaklık bölgelere sahip olanların cinsel ulaşmalarına açmak zorunda kalmışlardı. Bu durum duydukları düşmanlığı artırdı ve Fulanilerin tarımcı topluluklara karşı birleşmelerine yardımcı oldu. Öteki değişkenler de işlemekteydi. Bu nokta hakkında kendisi ile yaptığımız kişisel yazışmada Robert M. Netting, Derek Stenning'in kendisininkinden önceki bir yapıtından söz edip, daha iyi otlak bölgelerine göç eden göçebe çobanların, buralarda yıl boyu kalabilecekleri otlaklar bulabildikleri için, toprağa yerleşme eğilimi gösterdiklerini aktarmaktadır. Ne var ki bu tür toplulukların sığır sürüleri hızla artmakta ve bu, yerli halklarla, toprağın kullanımı üzerinde çıkan çatışmalara yolaçmaktadır. Bu ise, göçebeleri, savunulabilen bir toprak üssü edinip onu berkitmek (tahkim etmek) ve sahip oldukları mülklerin bir bölümünün kullanımını tarım yönünde farklılaştırmak yoluna zorlamaktadır (Netting ile kişisel yazışmam).

Farklı mallar üreten gruplar arasında, dengeli ortakyaşamsal ilişkiler, taraflardan birinin zararına gelişen değişikliklere yolaçabilir. Bu durum dengenin yeniden kurulmasına olanak vermeden sürerse, çatışmaya varıp, koşulların değişmesinden zararlı çıkmış olanların birleşmelerine yardımcı olabilir (Cohen aynı yer).

4.4. Bağlı ya da Sığıntı Devlet Oluşumu*

Bir devletin çevresindeki topraklarda bulunan, devlet olmayan siyasal kuruluşların yerel önderlikleri, güçlü komşularına karşı halklarının temsilcileri durumuna gelerek, erklerini ve yetkelerini artırabilirler. Erken devletler, genellikle, komşularından yıllık haraç.** ya da ticari ve askeri seferleri için bu ülkelerin topraklarından güvenli geçiş olanağı isterler. Bu tür istekleri yerine getirme görevini üstlenen önderler, erklerini artırırlar. Daha önce de belirtildiği gibi, büyük bir devlete karşı savunma yolunda gösterilen tepkiler, söz konusu devletin çevresinde daha sıkı, genellikle surlarla çevrili birçok yerleşme yeri yaratabilir. Savunma ve daha büyük bir nüfus, daha fazla tartışmaya, o da, önderliğin görevlerini, onları tam zamanlı arabulucu-karar alıcı kimseler durumuna dönüştürecek sonuca varabilir. Bu durumda dostça

* Ing. "Tributary or Client State" (ç.n.).

** Ing. "pay tribute": sadakat gösterme, bağlılık, bağımlılık belirtisi ya da korunma karşılığı anlamında ödemede bulunma (ç.n.).

ilişkiler içindeki komşu devletler, genellikle, aynı anda birden çok siyasal kuruluşa [onlara sadakatlarının bir göstergesi ya da onlarca korunmalarının bir karşılığı olarak] haraç öderler (Cohen, 1971). Böyle bağlı devletlerde taht üzerinde sav sahibi olanlar, çevrelerindeki büyük devletlerin desteğini sağlamaya çalışabilirler; böylece, "iç çatışmaların" büyük devletlerin desteğini alma yönünde [dış] uzantıları olabilir (Cohen, 1971). Aynı zamanda, özellikle haraç verenin bağımlılığı büyük devletin çıkarları bakımından yaşamsal önemdeyse, o siyasal kuruluşa, olanları doğrudan doğruya güçlü komşuya rapor eden bir konsül (konsolos) yerleştirilebilir. Böyle konsül yerleştirilmiş bağlı (tributary) bir siyasal kuruluş, yarı bağımsız bir konuma sahip olup, doğrudan doğruya devletin iç bölümlerinin [bölgelerinin] sahip bulunduğu özgürlük derecelerinden çok daha fazla özgürlüğe sahiptir.

Büyük devletin zayıflaması, haraç ödeyen bağlı bir devletin güçlenmesi, ve daha güçlü komşularıyla yaptığı ittifaklar, yerel önderlerin tutkulu tutumları, ya da kendi krallığını kurma yolunu izleyen bir konsülün fırsatçılığı nedenleriyle, bu tür haraç ödeyen bağımlı siyasal kuruluşlar, bağımsızlıklarına kavuşabilirler; bir başka yere bağlanabilirler, ya da daha önce egemenliği altında bulundukları komşularının bir yenilgisi üzerine, başkaldırabilirler. Böylece devletlik durumu, bir bölgedeki tüm devletler ve topluluklar arasındaki eşitsizliklerin zaman içinde değişmeden öylece süremeyeceği gerçeğinden dolayı yapılarının içinde kararsızlık bulunan komşu devletler ve toplumlar arasında bir hiyerarşi yaratabilir.

Özetle: bir bölgede siyasal kuruluşun ötekileriyle olan dış ilişkileri, erken devletlerin doğmasına yardımcı olan etkili bir güçtür. Savaş, fetih, ticaret, bir bölgede egemenlik kurmak için girişilen etnik ve ekolojik nitelikli yarışma, askerlik teknolojisinde üstünlük, çapul akınlarına karşı gösterilen savunma tepkileri, haraç ödeyen bağlı devletlerin ayrılma istekleri, bunların hepsi de daha ileri derecede merkezi güçlerin (devletlerin) doğmasına ve hiyerarşik yapılı erken devletlerin gelişmesine katkıda bulunurlar.

5. İÇSEL ETMENLER

Oldukça yakın tarihlere dek, toplumda görülen, erken devletlerin oluşumuna götüren içsel değişiklikleri kavramada en yaygın olarak

kullanılan paradigma, marksist bir yaklaşımın o ya da bu türü olagelmişti. Bu paradigmanın Childe'ın (1936) yapıtı ile arkeolojik kullanılışı daha belirgin olmakla birlikte Fried'in (1967) konumu, tam da marksist kuram üzerine oturan bir nitelik taşımaktadır. Devletliği, toplumsal tabakalaşmayı sürdürmeye yarayan uzmanlaşmış kurumlar sistemi olarak tanımlarken Fried (1967:235) doğalarındaki değişmeler tabakalaşmanın gelişmesiyle elele giden bir dizi yeni bağımsız değişkeni de hesaba katmış olsa da, temelde, erken devletlerin sınıfsal bir tabana oturduğunu kabul etmektedir. Service (1975:284-285) ise, dünyanın her yakasından sağlanan örnekolay malzemelerini özenle incelemeden geçirdikten sonra, erken devletlerin, toplum içindeki güçlü grupların kaynaklar üzerindeki mülksel (proprietary) haklarını ve eşitsiz ağırlıktaki haklarını korumak için zorlayıcı güç kullanarak ya da güce başvurma tehdidiyle gösterdikleri çabaların ürünü olarak doğdukları düşüncesini destekleyen pek az kanıt görebildiğini ya da hiç bir kanıt göremediğini belirtmektedir. Sosyoekonomik örgütlenişin gelişmiş bir biçimi olarak doğar doğmaz, erken devlet, açıkça tabakalaşmış bir yapıya sahip olarak görünür ve her örnekte, bir yönetici sınıfın, zorlama gücüne ve zenginliğe öteki sınıflardan daha fazla sahip durumda olduğu görülür. Dolayısıyla marksist kuram, devlet oluşumunun nedenlerinden çok *sonuçlarını* betimler görünecektir.

Sorun, neden ile sonucun karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Marksist kuramı gerçekten nedensel bir çözümleme durumuna sokmak için, tarihin içinde, erken devletin yaratılmasını planlayan ya da onu yaratmaya çalışan geleceğin üst sınıfının bulunduğu bir "nifak kuramı" varsayımında bulunmamız gerekir. Service bu bakımdan haklıdır. Sınıf çatışması kavramını, toplumun herhangi bir düzeyinde ya da tüm düzeylerinde, o ya da bu gruplar arasındaki, herhangi bir olası çatışmayı ya da tüm olası çatışmaları içerecek biçimde genişletme yoluna gitmedikçe, erken devletlerin ender olarak sınıf çatışmasından doğdukları söylenebilir; kavramı böyle genişletmek ise, bulanıklık yaratır. Dahası, erken devletlerin tümünde, tümünde değilse çoğunda, yatay olduğu söylenen sınıf ayrımlarını diklemesine kesen gruplaşmalar görülür; bunlar, etnik gruplar arasındaki, sığınma ilişkisindeki, ticaretteki ve akrabalık alanlarındaki bağlar olup, çoğu kez birbirleriyle çatışmayan, böylece grupları ve siyasal gruplaşmaları (fırkaları) tepede, nüfusun

daha geniş kesimlerine bağlayan bağlardır. Dolayısıyla, Marx'ın sonuçlarını sınıf temeline dayalı devletlik içine soktuğu nedenleri, toplumun hem içinde hem dışında olmak üzere, başka yerlerde aramalıyız.

Burada, kendilerini daha önce daha karmaşık sistemlere gelişme yolunda uyarlamış bulunan devlet öncesi toplumların söz konusu özelliklerine göz atarken, Krader'i (1968) Horton'u (1971) ve Service'i (1975) izlemekteyim. Bana göre, kaynaklara eşitsiz ulaşma yönündeki daha sonraki gelişmenin temellerini döşeyen en önemli özellik, mülkiyettir. Avcılık ve toplayıcılıkla karşılaştırıldığında, yiyecek üreticiliğinin, tarım ürünleri ve sürüler gibi yenilenebilir kaynaklar ile süreklilik (bireyin yaşam süresini aşan bir süreklilik) gösteren ilişkilere dayandığı söylenebilir [Bu tür mülkiyet ilişkileri, bir grubun gelenekseł olarak kabul edilmiş, yasal kılınmış ve savunulabilir hakları olarak tanımlanırlar]. Bu tanımlama ile Fried'in tabakalaşma (kaynaklara ulaşmada eşitsizlik) kavramı arasındaki benzerlik gözden kaçırılmamalı. Neolitik toplumun içinde saklı bir nitelik olan mülkiyet, tabakalaşmayı kaçınılmaz kılar. Avcılar ve toplayıcılar arasında, toprak parçası, su çukurları, kişisel araçlar, ağlar vb. şeyler hakkında bazı gevşek geçerli düşünceler bulunursa da, mülkiyet gibi yeni bir düşünce, daha çok, bir grupla onun geçimini sağlama yolları arasındaki sürekli ilişkiler alanına ilişkindir. Bu niteliğiyle, yeni bir toplumun ve siyasal kuruluşun temelini oluşturur.

Söz konusu yeni toplum, gruplarla onların dayandıkları kaynaklar arasındaki ilişkilerin sürekliliğine önem verir. Aynı zamanda, mülk sahibi grupları yerel bakımdan özerk siyasal gruplar içinde birleştirir ve onları birlik içinde tutar; onların, içsel çatışmalar ve kaynaklar üzerindeki baskılar, grubu bölüp, böylece oluşan alt grupların yakınındaki daha az kalabalık çevrelerden yararlanmak üzere dağılmalarına dek bölünmelerini önler. Söz konusu siyasal kuruluş, genç kuşakların oluşturduğu gruplara ve aile gruplarına, ya da bu birimlerden oluşan bir bölgenin, köyün, klanın vb. kuruluşların üyeleri olarak aralarında o ya da bu türden bağlar bulunan gruplara ayrılmıştır. Burada önemli nokta, Althabe'nin (1965) avcı ve toplayıcıların yerleşik yaşama geçmeleriyle ilgili çalışmasında görüldüğü gibi, grupların dışındaki kişilerin değerli duruma gelmeleridir. Karşılıklı kız, oğlan alıp vermeler yerine, polijeni [çok]

çocuklar, gelin için başlık ödenmesi, çok daha yaygın görenekler olurlar ve bunların tümü, hane başına ve aile başına daha fazla insan sahibi olma yolundaki bir isteği yansıtır. İnsanlar bir kez yiyecek üretici topluluklar olarak yerleşik yaşama geçtikten sonra, hane başına düşen kişi sayısı, onun bir üretici birim ve yerel düzeyde özerk siyasal kuruluşun içinde bir siyasal alt grup olarak başarısının habercisi ve aynı zamanda göstergesi olur. Dolayısıyla, daha önce gördüğümüz gibi, devletten oldukça aşağılarda bulunan bu düzeyde insanlar, sığıntı kabul etme, besleme tutma, üvey evlat edinme, kendini [borcu karşılığında] rehin olarak sunan birini çalıştırma ve kölelik gibi "kişi sağlamaya yarayan" kurumları geliştirmişlerdir. Yiyecek üretimi, kaynaklardan tek tek insanların yaşam sürelerini aşan süreler boyunca yararlanma temeline dayanmasından dolayı ve bununla elele giden bağlantılı bir olguyla, daha büyük yerel mülk sahibi grupların yararına işlediği için, insan türünü mülkiyet ilişkilerini kabule zorlar. Evrim açısından değerlendirecek olursak, yiyecek üretimiyle bağlantılı bu temeller, siyasal kuruluşlar içinde ve arasında eşitsizliğin dayandırılacağı sağlam bir dayanak oluştururlar. Dolayısıyla, kaynaklara eşitsiz ulaşma insanlığın, yiyecek üretimine özellikle tarıma uyarlanmasına eşlik eden değiştirilemez ve kaçınılamaz yoldaşıdır.

Fried'in (1967) ve öteki yazarların da belirttikleri gibi, mertebe farkları, devlet öncesi topluluklar arasında yaygındır. Yerel başkanlık (muhtarlık) bir sülalenin en yaşlısı olma, bölge halkı başkanlığı, siyasal oluşum (fırka) önderliği, yani "Büyük Adamlar" ile ilgili görevlerin süreklilik göstermesi bu tür toplumların hepsinde görülen (evrensel) özelliklerdir. Gerçekten, ortada bir bölgeye yerleşmiş bir hiyerarşi yaratan geçici olmayan bir yetke yapısı vardır. Bir makama adam geçirme yöntemi, belli bir sülale grubu içinde oldukça keyfi bir saptamayla, en büyük oğlun hakkı (primogeniture) kuralının izlenmesi yolundan, Yeni Gine'de görülen son derece açık bir yarışma yoluna dek, büyük değişiklikler gösterebilir. Söz konusu toplumlarda, genellikle herbiri makamlarını gösteren özel titrler taşıyan sunak rahipleri, av önderleri, başkanların danışmanları, gençliğin önderleri ve geçici savaş seferi önderleri gibi kimseler bulunur.

Yerel bakımdan özerk bir siyasal kuruluşun, yalnızca o topluluğun kurucu grubunun soylarından oluşması, ender karşılaşılan bir durumdur. Yabancılar tek tek ya da grup olarak olanlara katılıp (Batı Afrika'daki gibi) "ülkenin sahipleri" denen gruptan farklı olarak, bir "sonradan gelenler" grubunu oluştururlar. Ya da, topluluk içindeki gruplar (Pasifik adalarında olduğu gibi) bir kurucu atanın soyundan gelmiş olma yolunda bu ataya herkesce kabul edilen yakınlık derecelerine göre mertebelendirilirler. Böylece, topluluk çapındaki farklılıklar, büyük olmasalar da, söz konusu toplumun belli bir kesiminden doğmuş olmaya bağlı olarak, birliklerinde, yukarı ya da aşağı konumlu olma kavramını getirip yerleştirirler. Aynı zamanda, yaşıtlar, yaşlılar kurulu, dinsel kültler (tapınçlar) gizli dernekler, ya da komünal çalışma grupları gibi topluluğu dikine kesen kurumlar oluşup, yerel siyasal kuruluşun çeşitli kesimlerini birbirine bağlar. Service (1975:76-77) bir bölge içinde köy grupları gibi grupların, içlerinden işin başında onlardan farklı olmayan birinin sonunda o bölgeye egemen olduğu noktaya varılana dek, nasıl toplumsal ve ekonomik alanlarda birbirleriyle etkileşime girdiklerini anlatır. Öte yandan, çok yakın tarihlere dek, küçük yerel düzeyde özerk grupların hâlâ en yaygın örgüt türünü oluşturduğu bölgelerin, örneğin Batı Afrika, Yeni Gine ya da Amazon Vadisi gibi yerlerde bulunabildiği gerçeği, bu tür yerel siyasal kuruluşlar arasındaki tabakalaşmanın ve "yerel üstü" yetke yapılarının, söz konusu toplulukların bölgesel koşullara uyarlanmalarının kaçınılmaz sonuçları olmadığını göstermektedir.[8]

Bu tür gruplarda, siyasal kuruluşta görülen bölünmeler, toplumsal yaşamın nakarat gibi yinelenen ana özelliğini (leitmotif) oluşturur. Yerel topluluğun boyutları, yerel toprakların yetmeyeceği dereceye dek büyür. İnsanlar tarlalarına varabilmek için gittikçe daha uzaklara gitmek zorunda kalırlar; bunun üzerine, kovandan uzaklaşan "oğul" arılar gibi, o yerden ayrılıp, bir başka yerde yeni bir topluluk kurarlar. Ya da, fazla nüfusun bir bölümü, yakınlarındaki merkezlere göçetme yoluyla çekilmiş olur. Genellikle siyasal makam edinme, toprak ele geçirip onu elde tutma gibi konularda iç çatışmaların çıkması, ya da belli bir grupta hastalık, ölüm, ya da ürünün bir yıkımda yitirilmesi gibi olayların görülmesi üzerine, söz konusu grup, başka bir yerde

kendi siyasal kuruluşunu kurmak için ayrılır. Tarımcılar için daha ender, çoban halklar için olasılıkla daha sık olmak üzere, her yönde açık, yararlanılabilecek toprak parçaları bulunur. Böyle bir durumda, biyolojik çoğalma, soyağaçları dallanıp budaklandıkça, söz konusu grubun bölge üzerinde her yere yayılmasına olanak verir. Özgül nedenleri hangisi olursa olsun, yerel özerk kuruluşların örgütlenişlerinde saklı hiyerarşik, eşitsizlikçi eğilimler, toprak kıtlıklarında ve iç çatışmalarda en çok başvurulan çözüm olan sürekli bölünmelerle, belli bir derecede tutulur. Bu, her bir siyasal kuruluşu, hiyerarşinin görece düşük bir düzeyinde tutar ve bölünmelerini, sosyopolitik uyarlanmasının en önemli özelliği kılar. Strathern (1972) Yeni Gine'de görülen böyle bir süreci şöyle betimlemekte:

> "Büyüyen gruplarda yeni "büyük adamlar"ın ortaya çıkıp, izleyiciler edinip, güçlerini artırıp, grubun yeni bölümlerini oluşturmaları olanağı doğar. Aynı zamanda öteki grupların gerileyip, çöküp, sonunda üyelerinin dağıldığı ya da daha güçlü "ordular" veya komşular tarafından yutuldukları görülür. Ama, büyük adamlar arası yarışmalardan, ya da öteki nedenlerden doğan, her iki yanı da yıpratıcı kısır kavgalar, başarılı grupların yeniden bölünmelerine, böylece grupların büyüklüklerinin yeniden daha önceki düzeylerine düştüğü bir duruma yolaçar ve bundan sonra grupların çapını büyütücü besleme süreçleri yeniden işlemeye başlayabilir" (1972: 230).

Orasında burasında yapılacak birkaç değişiklikle, sülalelerin ve başkanlarının da açıklamaya alınmasıyla, bu parça, benim Nijerya'daki geleneksel özerkliğini sürdüren Bura köylerinin gelişmeleriyle ilgili gözlemlerimi betimlercesine bir nitelik taşımaktadır; şu farkla ki, sülalelerin "yutulmaları" ya da mertebece yükselmeleri, iyi bilinen bir dizi etmene bağlı olarak değişmektedir (Middleton ve Tait, 1958; Horton, 1971).

Bununla birlikte homeostatik [denge sağlayıcı] ilişkiler, birkaç kalemlik belirleyici koşullar dizisi ile dar bir alana sıkıştırılmış durumdadır. Denge durumu için bir topluluğun (popülasyonun) içinde yayılabileceği yeterli toprağın bulunması gerekir; yoksa, topluluğun büyüklüğünü koruması veya küçülüyor olması gerekir. Daha genel

olarak da, topluluğun dayandığı kaynakların böyle artan bir nüfusu besleyebilmeyi sürdürecek çapta olması gerekir. Suyun ya da gelişen bir ticaret ağının kavşak noktaları gibi özel bir kaynağın denetim altına alınması yanında açık bir gereksinimin duyulması gerekir. Fetihlere karşı, hatta savaşı bir bölgeyi kullanmak için siyasal denetimi ele geçirme, ya da söz konusu grubu büyüyen bir devlet içine alma amaçları için bir araç olarak kullanan komşuların kendilerini tümüyle ortadan kaldırma girişimlerine karşı, yerel özerkliği koruma gibi bir gereksinimle karşı karşıya kalınması gerekir. Bu koşullardan herhangi biri olmazsa evrimci [dengeyi bozarak yeni gelişmelere yol açan] eğilimler hemen yeniden işlemeye başlar.

Coğrafya, demografya (nüfus) ve siyasal kuruluşlar arası ilişkiler alanlarında bu tür "normal" ilişkiler veri alındığında, [toplumsal] evrimin şaşırtıcı özelliği, erken devletlerin oluşumu değil, toplumu bu tür kurumları geliştirmekten geri tutan görünüşte homeostatik durumların görülebilmesidir. Bu durumu açıklamak için, bir sürü karşı etkinin, erken devletin oluşma sürecini yavaşlattığı varsayımında bulunacağım. Bunlardan birincisi, bir topluluğun nüfusunun artarak büyümesinin, hastalıklar, göçler, ya da doğumlarda görülen yaygın bir azalma ile, yapay olarak [normal olmayan bir süreçle] düşük tutulmasıdır. Örneğin Batı Afrika'da yeni doğmuş [bebek] ölümleri oranı, yüzde ellilere ve ötelerine dek ulaşır ve ülkede, çok geniş alanlara yayılmış bazı bölgelerde, kadınlarda kısırlıkla karşılaşılması, iyi bilinen bir durumdur (Adadevoh, 1974). İkinci olarak, toplulukların avcılık ve toplayıcılıktan yiyecek üretici bir yaşam biçimine daha yenilerde geçmiş olmaları olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu yerel sosyopolitik sistemler arasında devletin kuruluşuna varacak söz konusu evrimci sürecin kendini göstermesine olanak verecek kadar zaman geçmemiş olabilir. Braggington (1975) Yeni Gine Dağlık Bölgelerinin birçok grubunda, durumun böyle olduğunu belirtmektedir. Üçüncü olarak, yerel özerk kuruluşların, dünya çapında ele alındıklarında, devlet odaklarının periferilerinde görüldüklerini ileri süreceğim. Buralarda kurdukları yerel özerkliğe, avcı takımlarının yerleşik yaşama geçmeleri (Althabe, 1965) ya da ulaşılması güç orman, dağ ve çöllere sürülmeleri yoluyla varmışlardır (Lathrop, 1968). Yerel özerk toplulukların siyasal

evrimlerinin homeostatik görünüşleri, etnografik raporların yarattığı masaldan öte bir şey değildir. Onlarda evrim gösterme ve yerel koşullara uyarlanma, bugün görüldüğü gibi geçmişte de her zaman görülen bir olgu olmuştur. Bugün bu topluluklar ulus devletlerin bölümlerini oluşturmaktadırlar ve merkezi yönetimlerin onları yapıları içine almayı amaçlayan planları, onların ekonomik ve toplumsal gelişmelerine umut bağlamış durumdadır. Devlet oluş, anlık değil, sürüp giden bir süreçtir.

Devlet olmayan sistemlerin varlıklarını sürdürmeleri olarak adlandırılan olgunun bu açıklaması ve akılda tutulamayacak kadar çok sayıda yiyecek üretici topluluğun avcı ve toplayıcı yaşam biçimine geri dönmek zorunda kalmış olmaları gerçeği[8*] karşısında, devlet olmayan topluluklardan merkezi örgütlenmiş karmaşık siyasal birimlerin yaratılmasına ve onların böyle birimlere uyarlanmalarına yardımcı olan etmenler nelerdir? diye sormalıyız.

Şefliğe gidişi sağlayan adımı atmak güç değildir. Şeflikler, küçük siyasal kuruluşlar grubu içinde kendilerinden birinin yüksek yetkesini kabul etme noktasına gelmiş olan özerk yerel kuruluşlardan başka şeyler değildir. Grup, düzenli olarak bölünmelere uğramayı sürdürür ve şefini yalnızca, bazı yargılama, tören işlerinde ve yabancılarla ilişkili işlevlerde kullanabilir. Bunun dışında grubu oluşturan her bir siyasal kuruluş, kendi işlerini yönetmeyi sürdürür. Şefliği oluşturan bölümlerin herbiri, ayrı ayrı, tüm gerekli memurluklara sahiptir ve kendisini ayrılabilmesine yetecek kadar güçlü duyduğunda, bağımsız bir birim olarak yaşamasını sağlayacak her türlü işlevi yerine getirmektedir. Bürokratik makamlar genellikle şefin akrabalarının elindedir. Böyle olmayan durumlarda, yerel önderlere yıllık haraç ödettirilir, savaş ve savunma amaçlarıyla merkezdeki şefi desteklemeleri sağlanır. Vansina (1966:247) bürokratik makamların şefin akrabalarının elinde olması durumunda da, olmaması durumunda da, söz konusu alt grupların, özellikle merkezdeki şefliğin başına kimin geçeceği konusundaki savaşımlarda zayıfladığı durumlarda, bağımsız siyasal kuruluşlar olmak üzere kopup ayrılabilirler ve gerçekte de ayrılmaktadırlar diye yazmaktadır.[9]

* İngilizce metinde de 8. notun numarası iki yere konmuş (ç.n.).

Söz konusu her iki yapı türü [bürokratik makamların şefin akrabalarının elinde bulunduğu ya da bulunmadığı yapılar] sorunlar yaratır. Yerel bölümlerin önderleri şeflik sülalesinden alınmaktaysa, şeflik makamı kalıtsallaşır; yok eğer yerel şefler yerli önderler arasından seçilip atanıyorsa, bu durumda da ilgileri zamanla merkez erkin desteklenmesinin zararına olarak, yerel çıkarlara yönelecektir. Al şeflere boyun eğdirmenin, güce başvurma dışında bir yolu yoktur Şeflik, bir sistem olarak sürekli tomurcuklanarak bölünme eğiliminde olmasına karşın, elinde olanlar üzerindeki denetimini sürdürecek pek fazla araç bulunmayan bir sistemdir. Aynı zamanda, güç, erk, yaşamda merkezi yetkenin elinden dışarıya doğru kaçma eğilimindedir. Bu tü sistemlerin "merkezkaçcı" nitelikleri [ancak] her bir yeni şef kuşağı ikincil önemde ve kendine bağlı görevlileri, kendisine daha yakın akrabalarla doldurma hakkına sahipse ve böyle bir hakkı kullandığ zaman dizgin altında tutulabilir. Çeşitli zamanlarda görülen bu tü sistemler üzerine yaptığı çalışmalarında Vansina (1970:177) şefin merkezi bir denetim yoluna adımını bir kez atınca, iki yapısal sonuçtan birinin doğacağı sonucuna varmaktadır: Şefler, ya, daha sıkı bir merkezileşme girişimlerinde başarısızlığa uğrayıp şefliğin parçalanmasına yol açarlar; ya da bu yolda başarılı olurlar, makamlara yakın akrabaların geçirilmesi yerini, başkanlık ailesinden olmayan akrabaların, hatta akraba olmayanların geçirilmesine bırakır. Bu ise, merkezden atanmış bürokratlardan oluşan bir bürokrasiye geçirir; bürokrasi için böyle bir sistemde başarılı olmanın ve makam elde etmenin tek yolu, üyelerinin (bürokratların) merkezdeki yöneticiye bağlılık gösterip boyun eğmeleridir. Akrabalar, ileride şeflik erkini ele geçirebilecek rakipler oldukları için, hiç bir zaman tümüyle boyun eğmezler. Gerekli siyasal yeteneklere sahip şefler daha yüksek derecelerde örgütlenmeyi gerektiren koşullarda, makamlara adam atama kurallarını değiştirmeyi başardıklarında, sistem devletliğe doğru gelişmeye başlar.

Böyle bir içsel değişmeden yana işleyen koşullar daha önce ele aldığımız, savaş [ekolojik] sınırlılıklar, savunma tepkileri vb. belli bazı baskılardır. Bu tür bir baskı ile karşılaşan bir siyasal kuruluş, özerk bir birim olarak yaşayacaksa, daha örgütlü bir hiyerarşi sistemi geliştirmek zorundadır. Yoksa komşu bir siyasal kuruluşun içine

alınacak; [halkı] az çok birbirinden kopmuş parçalara bölünerek kaçmak zorunda kalacak, ya da silinip gidecektir.

Bu tür baskıların günlük yaşamdaki yansıması, daha geniş çaplı veya daha sık çatışmalar biçiminde, ya da her ikisi birlikte görülen olaylardır. Ekolojik sınırlılıklar ya da dıştan gelen çapul akınlarına karşı surlu kasabaların içine girerek savunma zorunluluğu, kaçınılmaz olarak, daha yoğun tarım etkinliklerine yolaçar; ki bu da toprak kullanımı ve sahipliği konularında daha fazla çatışma anlamına gelecektir (Netting, 1972). İç çatışmalar bazen, Alurlarda görüldüğü gibi, komşularca uygulanan daha merkezileşmiş bir önderliğin, ulaşılmak istenen olumlu bir hedef olarak görülüp benimsenmesine yolaçar (Southall, 1956). Özenilecek böyle komşuların bulunmadığı durumlarda bile, yerel topluluklar arasında çatışmalarda görülen artış, yerleşme yerlerinin dayanışmasını ve büyüklüklerini artırma yanı sıra, yerel önderlerin güçlerini de artıracaktır. Bu konuda, son derece öğretici olan Harris'in (1965) verilerini kısaca özetlemekte yarar var. Bayan Harris (1965: 188-189) siyasal kuruluşlar arası çatışmanın ve yarışmanın derecesinin Nbembe köylerinin birbirlerinden farklı üç takımı arasında, şeflik erkinin artırılması ile doğrudan bağlantılı olduğunu yazmaktadır. Köyler arası çatışmalar az olan, İbo saldırganlarla çatışmaları ise fazla olmayan A takımı (Osopong köyleri) köyler arası evlilik oranlarının yüksek, yerel şeflerin yetkelerinin düşük ve nüfus yoğunluk dereceleri yüksek (mil kareye 250 kişi) olan grubu oluştururlar. B takımı (Okum köyleri) dışarıdaki grupların sayısız saldırısına uğrayıp, daha büyük ve derli toplu köylerde yaşarlar; köyler arası evliliklerin [Osopong köylerinkinden] çok daha az sayıda olduğu görülür; genel nüfus yoğunlukları düşüktür (mil kareye 77 kişi) ve yerleşme yerlerini özek yerleşme yerlerine karşı temsil eden şeflerin yetkeleri çok *daha* fazladır. C takımı (Adum köyleri) geçmişte uzun süre dıştan gelen saldırılara uğramış olmalılar; köyler arası daha fazla düşmanlıklar yaşamış, kıt kaynaklardan daha fazla yararlanmak için birbirleriyle yarışmışlardır; gruplarını temsil eden ve söz konusu köyler takımını ortak savunma yolunda eşgüdüm içine sokan şeflere sahip olmuşlardır. Şimdiye kadar gerçekleşmemişse de, C takımı bana, odaktaki bir büyük şefin yönetimi çevresinde birleşmenin eşiğinde, ya da bölünmenin kıyısında görünmekte.

Çatışma, önderliğe daha sık başvurulması yoluyla, hiyerarşik denetimi artırma eğilimi yaratır. Bununla birlikte, devletlik öncesi özerk kuruluşlar ve şeflikler, bölünüp parçalanmalarını, ya da yeni bütünleyici kurumlar geliştirmelerini gerektiren noktaya varana dek, ancak belli, gene de dizginlerine kolaylıkla egemen olunamayacak bir çatışma düzeyine ancak dayanabilirler. Çatışma bir kez, siyasal kuruluşun yerel önderin yetkesini tanımayı kabul etmeyen büyük bir bölümünü içine çekince, bölünme kaçınılmaz olur. Bu konuyla ilgili veriler, bugün artık açık ve aynı yöndedir. Devlet öncesi siyasal kuruluşlar, normal siyasal süreçlerinin bir parçası olarak bölünmelere uğrarken; devletler [böyle] bölünmelere uğramazlar.

Dolayısıyla [erken] devletlerin, bölünüp kopma olanağının bulunmadığı, ya da bölünmenin kabul edilebilir olmadığı durumlarda doğdukları söylenebilir. Neden ne olursa olsun, bir bölünme olanağının bulunmamasıyla geleneksel yetke odaklarının siyasal etkinliği bir miktar artırma işini başlatmaları beklenecektir. Bu odaklar, daha çok sayıda anlaşmazlığa hakemlik ederek, daha çok sayıda komünal etkinlik örgütleyerek, kendilerine daha çok vesilede danışılarak, siyasal kuruluşu öteki siyasal kuruluşlara karşı daha sık temsil etme durumunda kalarak; uzak ticaretin meyvelerini ele geçirip bunların yeniden dağıtımını yaparak; kamu yararı için gittikçe daha incelikli törenler yürüterek, önderliğin, siyasal ve kamuyönetsel görevlerini yerine getirmek için gittikçe daha fazla zaman ayırmaları gerekecektir. Daha çok genişleyen ama bölünmelere uğramayan bir siyasal kuruluşta, bu tür işlevleri daha çok sayıdaki gruplar için yerine getirerek, geleneksel yetke odakları, büyük davaların zaman zaman görülen bölünmelerle çözüldüğü zamanlarda görülenden daha fazla erke ve yetkeye "ipso facto" (fiilen) sahip olacaklardır.

Ama durun, aslında neler olduğuna bir bakalım. *Siyasal-kuruluş, önderliğin kamu yönetimi alanında artan işgücü yüküne bir yanıt olarak merkezileşir.* İşe, sınıf çatışması, yönetilenlerin yönetenlerce sömürülmesi karışmış değildir. Gerçeklik alanında, devlete ve merkezileşmiş denetimlere geçişin nedeni, bunların değil, halkın önderlerce daha önce de yerine getirilmekte olan işlevlere duyduğu gereksinimin artmasının sonucudur (karş. Service, 1975). Böylece

artmış etkinlikler ve işlevler bir kez rutinleştikten ve bunların kazandığı yeni güç, simgesel ve kültürel dile dökülüş (ifade) biçimlerine bir kez ulaştıktan sonra, ama ancak o zaman, kaynaklara eşitsiz ulaşma olanaklarına sahip daha yüksek bir tabaka oluşturan bir yönetici sınıftan söz edebiliriz.

Devlet oluşumuna yolaçan tabakalaşma ve sınıflar arası savaşım, daha çok İbn Haldun'un klasik kuramına uymaktadır. Göçebe çobanlarla tarımcılar [çiftçiler] zaman içinde etkileşmeye başladıklarında, su kaynakları üzerinde ve öteki kaynaklar üzerinde girişilen yarışma, işin başında etnik farklılıklara dayanan temeller üzerinde yükselen devlet kuruluşuna yolaçar. Söz konusu gruplar birbirlerini etkilemeye başladıklarında, göçebelerle tarımcı toplulukların tek tek üyeleri arasında görülen, iki farklı ekolojiye sahip topluluklar arasında ortakyaşamsal ilişkilerin kurulmasına yardımcı olan şaka yollu ilişkilerle, grupların birbirleriyle çatışmasından kaçınılır. Ama sonunda, çatışmalar, göçebelerin "konuk - yabancı aşık" biçimindeki aşağı konumlarıyla sürdürdükleri ilişkinin sağladıkları yararları aşacak çapa ulaşır. O zaman klanlıklar çizgisinde örgütlenmiş göçebeler ve onlardan kopmuş bölümler, çok sayıda savaşçı grubu örgütlendirip, ortak yabancı düşmana karşı birleşirler (Cohen, 1975).

Göçebelerde önderlik, çeşitli kaynaklardan gelebilir. Aralarındaki klan grupları ve sülaleler, devlet öncesi toplumda öyle bir mertebe sırasına konmuş olabilir ki, şef niteliğinde, gerekli siyasal becerilere sahip bir kimse, doğan bir durumdan yararlanıp, kendisi, ailesi ve soyu için daha büyük bir erk elde etme yolunda ilerleyebilir. İslam dünyasının her yerinde, din önderlerine ya da bilgin din adamlarına [ulemaya] arabulucu olarak danışılması ve daha önce bir birlik oluşturmayan grupların çevresinde toplanacakları bir odak olarak başvurulması eğilimi süregelmiştir (Evans-Pritchard, 1949, Abubakar, 1972). Bu kimselerin sığır sürüleriyle ilgili pek az sorumlulukları bulunduğu ya da hiç bir sorumlulukları bulunmadığı için, yerleşik tarımcılarla ilişkilerinin gittikçe güçleşmesine karşı bir çözüm olarak sundukları birliği ve savaşı vaaz ederek, bir göçebe grubundan ötekisine gitmekte başkalarından daha serbest durumdadırlar (Cohen, 1975).

Göçebe klanlar savaş yolunda bir kez birleşip eşgüdüm tutturduklarında, genellikle, sayı, silah ve savaşkanlık bakımından yerleşik tarımcılardan daha üstün duruma geçerler. Birçok yerde, örneğin Belucistan'da (Salzman, 1971) ya da Batı Sudan'da (Abubakar, 1970) savaşı kazanan, çoğu örnekte yarı göçebe konumunda bulunan çobanlar, daha önce göçebeleri, tarımcıların özerk yerel toplulukları ya da küçük şefliklerini denetlemede seferber edilebilen bir güç olarak kullanmışlardır. Bu göçebe gruplardan gelen yeni önderler ve onların izleyicileri, geçici olmayan bir üs, genellikle surlarla çevrili olan bir kasaba kurarlar. Bunlar, bir sınıf olarak, göçebe çoban yaşamlarını hâlâ sürdürmekte olan topluluklarla, o yerin yerlisi tarımcılar üzerinde bir yönetici elit oluştururlar. Odak konumundaki bu (merkezi) kasaba, üzerinde bir devletin biçimlenip yükselmeye başladığı bir içkale durumuna gelir. Spooner (1969:148-149) bunun Belucistan'da nasıl böyle olduğunu tartışırken, göçebe fetihçilerin, çok geçmeden, yöneticiler, davalarda hakemler ve tarımcı topluluklardan haraç sağlayarak göçebe haklarını güvence altına alan kimseler olarak yeni gelir kaynakları yarattıklarını yazmaktadır. Göçebe topluluklar daha çok askeri güç kaynağı olarak ve önemi bakımından ancak ondan sonra göçebe çoban yaşam biçiminin sağlayacağı ürünlerin kaynağı olarak hizmet görmüşlerdir. Başlangıçta önderler, göçebe topluluklarının çıkarlarını temsil eden kimseler olarak görülürler; ama Spooner (1969) İbn Haldun'u izleyerek, onların sonunda daha yerleşik bir yaşama geçerlerken, taraf değiştirip, tarımcıların çıkarlarını üstlendiklerini yazmaktadır. Hanedan ailesi [başında bulunduğu] göçebe-topluluğun otlaklar ve su kaynakları üzerindeki haklarını güvence altına almak için savaşmış ve göçebeleri bu yöne yöneltmiştir. Ama yerleşik yaşam sürdürdükleri ve önderlik ettikleri bir dönem yaşadıktan sonra, ilgileri ve çıkarları topraklara, ürünlere ve köylere yönelmeye başlar. Bu durum, Belucistan'da ve Batı Sudan'da, surlarla çevrili bir dizi kasabanın doğmasına yolaçmıştır:

> "Hanedan ailesinin gerçek bir yerleşik yaşama geçmesi zaman alır; ama kaleler bu üç sınıf (yerleşmiş göçebeler, tarımcılar ve çobanlar) için, hanedan ailesiyle toprağa yerleşmiş topluluklar arasında gittikçe güçlenen bağların görünür simgeleridir" (Spooner, 1969:148-149).

Merkezi denetim kurmak, her zaman yolunda giden kolay bir iş değildir. Abubakar yapıtında (1970:215 vd.) ondokuzuncu yüzyıl Fumbia Emirliği devletinin Fulani göçebelerinin, o yörenin yerli çiftçileri üzerinde egemenliklerini kurunca, hareketin birliğinin, klanlık ve sülale gibi tipik bölünme çizgileri boyunca parçalanmaya başladığını yazar. Ancak güce başvurulmasıyla ve Fumbia Emirliği'nin başkenti olan Yola'da merkezi bir sürekli memurlar takımının yaratılmasıyladır ki, Fumbia başkenti Sokota'daki halifeliğin moral ve dinsel yaptırımları yanı sıra, yeni doğmuş emirliği birlik içinde tutabilecek önder ve kurucu duruma gelebildi. Sonunda, yerel İslam önderler, Fulani klanının çevre bölgelerdeki bölümleri arasından çıktı. Emir, merkezde, akrabası olmayan kimselerden oluşan bir kamu yöneticileri takımı kurarken, yerli tarımcılar, kendi köy muhtarları ile yönetici grubun emir adına hareket eden Fulani üyeleri arası ilişkiler kanalıyla devlete eklemlenen İslam olmayan bir alt sınıf oluşturdular (Cohen, 1975).

Daha genel kuramsal terimlerle belirtmek gerekirse, devlet ister yerel kaynakların denetimi üzerinde çobanlarla tarımcılar arasındaki bir çatışmadan; ister, gittikçe daha fazla sınırlılıklar içine düşen tarımcılardan; ister dış düşmanlara karşı savunma tepkilerinden doğmuş olsun, her üç durumda ulaşılan sonuçlar hatırı sayılır derecede birbirine benzerdir. Bölünme olgusunun siyasal yaşamın özünde saklı bir nitelik oluşturması eğiliminin yenilmesi ve tek bir erk yapısının sürekliliğinin sağlanması gerekir. Bu yolda yetke sahipleri, toplumun savaşçılarının biraraya gelmeleri oldukça büyük bir insangücü oluşturacak kesimlerini birleştirerek, askeri olanaklarını ve yeteneklerini büyük ölçüde artırırlar. Aynı zamanda, yeni doğan, süreklilik kazanmış o ya da bu tür bir işyönetimi-bürokrasi işlevleri, daha da uzmanlaşmış bir nitelik kazanır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, uygulamada, daha fazla uzmanlaşma yolunda atılacak her adım, siyasal ve ekonomik etkinliklerin daha fazla eşgüdümlenmesi anlamına geldiği gibi, önderlerin yargı makamı olarak gördükleri işlevlerden ve benzeri öteki işlevlerden daha fazla yararlanılmaya başlanılmasıyla, kamuyönetsel-yargısal işlevlerin yerine getirilmesi yolunda daha çok zaman harcanacağı anlamına gelmektedir.

Erken devletin gelişmesi, dışa doğru bir yayılma biçiminde olur. Ama bu konuma, fatihler, öndegelen klanın sülale başkanları, öndegelen bir köyün başkanları, bir ticaret kenti ya da yönetim merkezi veya benzeri bir merkez oluştururlarken, öndegelen ailenin ve onun içinde kral konumundaki kişinin, sistemin odak noktasını [milini] oluşturmasıyla ulaşılır. Monarkın ve krallık ailesi akrabalarının çevresinde, danışmanlar, kamu yöneticileri, savaş önderleri, arabulucu hakemler ve ülkenin kayıtlarını tutan kimseler olarak hizmet veren bir çevre, yani, soylulardan, din adamlarından, kölelerden (kullardan) ve yabancı ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir saray çevresi gelişir. Nüfusun, yaptıkları işler bakımından farklılaşmış çeşitli kesimleri de bu çevrede temsil ediliyor olabilirler. Bu gruplar, çoğu durumda aynı zamanda, aynı yerde yaşama, ya da ayrıca aynı soydan gelme temeline dayanmadıklarından, bu tür grup temsil amaçlarıyla, daha yaygın temsil ilkeleri kullanılabilir. Gördüğümüz gibi, söz konusu memurlar, devlet öncesi sistem içindeki çeşitli konumlardan gelebilirler. Kökenleri ne olursa olsun, devlet bu görevlilerin süreklilik temeline göre hizmet vermelerini ister. Onların bulunmadıkları, ya da çok az yetkileri bulunarak çok az sayıda bulundukları durumda, devlet ilk güçlükle karşılaşır karşılaşmaz, iç hasımlıklar ya da tahta geçme kavgaları üzerine çöker; olasılıkla da parçalanır. Saray çevresinin, kamu yönetimi görevlilerini, halkla ve bu görevlilerin denetledikleri ülkeyle eklemlendirmesi gerekir. Ama alt gruplar ve ülkenin bölümleri, ister birleştirilmiş, ister onları yöneten merkez memurlarının yönetimine verilip dağıtılmış olsunlar; göçebe grupları ister doğrudan doğruya tahta, ister çevre toprakların yerel beylerine bağlanmış olsunlar, merkezle alt gruplara ya da ülkenin bölümlerine göre tanımlanmış halk kitleleri arasında o ya da bu türden bir bağlantı sisteminin ortaya çıkması gerekir. Bu, bir üst yargı (temyiz) mahkemesi sistemi, bir gelirleri toplama sistemi ve bir savaşçı yetiştirme sistemi sağlar; daha genel terimlerle belirtmek gerekirse, devlet egemenliğinin temelini oluşturan bir bilgilenme (enformasyon) sistemini sağlar.[10]

Erken devlet doğunca, halk merkezden örgütlendirilen bir hiyerarşinin gelişmesini ya da dayatılmasını kabul ederse, ya da ona başarılı bir karşı koyma gösteremezse, o zaman daha genel ve yayılmış

bir erk yapısından, bir yönetim biçiminin erk yapısının farklılaşarak geliştiği görülür. Artık sıradan bir kimseyi, bir soyluyu, bir köleyi, ya da herhangi bir başka kimseyi, bir uyruk, ya da daha genel bir kavramla bir "yurttaş" olarak devlete bağlama olanağı doğmuştur. Devletten önce, bir siyasal kuruluş tarafından özümlenme, aynı zamanda kültürel olarak da özümlenme anlamına geliyordu. Kültürel özümlenme gereği, aynı siyasal kuruluşa üyeliğin uygulamada birbiriyle sıkı ilişkili yerel grupların üyeliğini kabul etmek anlamına gelmesinden kaynaklanmaktaydı. Hiyerarşi bu sorunu, yurttaşlığı, yani ortak üyeliği icad edip getirerek ve onu farklı kültürel gruplar arasında aracılık yapan bir merkezi hükümete bağlayarak çözer. Yönetsel yapılar, belli tam zamanlı meslekler olarak uzmanlaşınca, herkesin toplumsal yapının bu farklılaşmış görünümünde [belli] bir rolü olur. Öyleyse, devletlik durumu, yalnızca uzman yöneticiler anlamına gelmeyip, aynı zamanda hükümetle etkileşimleri, insanlık tarihinde, bu noktadan başlayarak, kendi başına [toplumsal] evrimin bir konusunu oluşturan "uzman yurttaş-uyruklar" demeye gelir.

Bununla birlikte, yukarıda çizilen taslağın sözcüğü sözcüğüne gerçekliği yansıtacağı düşünülmemeli. Erken devletlerin istikrarlılık özellikleri görece bir şeydir. Yerel özerk topluluklarla veya şefliklerle karşılaştırıldıklarında, onlardan oldukça fazla istikrarlı oldukları söylenebilir. Ancak, güçlü komşu devletlerin doğuşu ve birçok içsel tartışma kaynağının oluşması, onların zayıflamalarıyla ve bölünmeleriyle sonuçlanabilir. Taht için, yandaşları olan memurlarca ve adayın tahta geçmesiyle ileride memur olacak kimselerce desteklenen krallık adayları arasındaki çekişmeler, bir fetret (yöneticinin, hükümetin belirsizliği) dönemini, bu tür savaşımları, iyice sertleştiren bir iç savaşa götürebilir (Goody, 1966). Bu durumda, ya güçlü bir taraf ve onun adayı kazanır; ya da devlet bölünür, sınırlarındaki toprakları yitirir; veya, genellikle içteki adaylardan biri ya da öteki tarafından desteklenen bir dış güç [yabancı devlet] tarafından boyun eğdirilir. Başlangıçta ticaret merkezini denetleme amacıyla kurulmuş bir devlet durumunda, ticaret yolları, bu devletin zenginliğinin temel kaynağını elinden alacak biçimde, değişebilir. Ağır iç ve dış sorunlarla karşılaşan zayıf bir yönetim, komşu devletlerin ve iç hasımların eline bir fırsat vermiş olur. Devletlik, iç barışı mutlaka

güvence altına alan bir durum değildir. Başardığı şey, daha önceki istikrarsızlığı, siyasal sürecin [normal] bir parçası olarak görülen bölünmeyi içermeyen yeni bir örgütleniş biçimiyle aşmasıdır.

6. KÜLTÜREL ETMENLER

6.1. Teknoloji

Erken devlet sistemlerinin, şaşmaz bir biçimde ileri teknolojideki gelişmenin ardından göründüklerini gösteren kanıt yok. İleri teknolojilerin merkezi devletle birlikte çıktıkları ya da genellikle onunla bağlantılı olarak doğdukları görülmekle birlikte, söz konusu teknolojilerden olsa olsa pek azı gerçekten erken devletlerin doğuşlarının habercileri, onları gerçekleşme gücü kazandırıcıları ya da onların doğuş sürecini başlatan olayların tetiğini çekicileri olarak görünürler. İleri teknoloji ile, hedeflere, insan başına [daha öncesinden] daha az çabayı gerektiren yollarla ve araçlarla ulaşılmasını amaçlıyorum. Bu tür gelişmeler, üretim, ulaştırma, haber-bilgi işleyip değerlendirme,* mimarlık ve bilimsel bilgi gibi alanlarda devletlik [durumu] ile birlikte görülürler. Ancak, savaş yetenek ve olanakları gibi bir olasılık dışında, söz konusu gelişmelerin çoğu [erken] devletlerin kuruluşundan hemen önce görülen şeyler değildir (karş. Goody, 1971).

Tarımda ve zanaat işlerinde kullanılan temel iş araçlarında, devletin oluşumundan önce ve hemen sonra sistemli bir gelişme görülmemiştir. Ne sabanın ne de makine türünden öteki araçların, her yerde, mutlaka, ya devletin oluşumundan hemen önce ya oluşumunu izleyen tarihlerde ortaya çıktıkları söylenebilir. Öte yandan, devletin oluşumuyla, özellikle kent merkezlerinde olmak üzere başlayan uzmanlaşma, özel amaçlara hizmet eden araçların kullanılmasında bir yoğunlaşmaya yolaçar. Araç kullanmada görülen, herkesin benzeri araçları kullanması gibi bir durumu ortadan kaldıran bu yoğunlaşma, teknolojik gelişme olanağını yaratan toplumsal temelleri atar. Ancak, daha önce, toplumun, ekonomik ve siyasal bakımdan, bu tür uzmanların yüreklendirilip desteklenmesini sağlayabilecek biçimde örgütlendirilmiş olması gerekir.

* İng. "information procession" (ç.n.).

Aynı genelleme öteki [yüksek, ileri olmayan] teknoloji türleri için de geçerlidir. Daha önce gördüğümüz gibi, karmaşık ölçme sistemleri kadar, ileri ulaştırma tekniklerine sahip bir uzak ticaret, kayıt tutma ve yazı, karmaşık mimarlık biçimleri yaratma yeteneği, ancak toplum farklılaşıp, eşgüdümleyici-iş yöneticisi-bürokratik makamları geliştirdiğinde görülür. "Uygarlık" denen şeyin tüm bu göstergeleri, erken devletin oluşumunun ürünleridir. Bunlar bir kez geliştiklerinde, devletin, gereksinim duyduğu şeyleri elde etme ve yetkesine kararlılık kazandırma yeteneğini artırırlar. Ne var ki, daha sonraki teknolojik gelişmelere neden olan asıl etmenler [yaratıcılar] yetke sistemi ve onun bürokratik memurlar takımıdır. Anıtlar, yollar, köprüler ve kanallar kurmak, çok büyük emekçi kitleleri üzerinde denetimi gerektirir. İşte bu sorunu ele alırken Adams (1975:287) şöyle yazmaktadır:

> "merkezileşmiş birimlerin, sayılarının artması yoluyla gözler önüne serilen süreç, eşgüdümlü bir süreç olmakla birlikte: teknolojinin türünde herhangi bir büyük değişmeyi gösteren süreç değildir."

Adams, erken devletin oluşması boyunca, teknolojik olanaklara sahip olmada niceliksel bir artışın görülmekle birlikte, gerçekten büyük niteliksel yeniliklerin görünmediğini, ama görünse bile bunların çok fazla olmadığını söylerken Carneiro'ya göndermede bulunmaktadır. Ancak devletler gelişip, rollerde uzmanlaşmayı kaynaklar üzerindeki denetimlerini artırma yolunda kullanmaya başladıklarında, ama ancak o zaman, teknoloji "uçuş"a geçebilir.

Bunun tek olası kuraldışı örneği, savaştır. Kuşkusuz devletlerin sahnede görülmesiyle birlikte savaşın da geliştiği görülür. Tüm erken devletler, zaman zaman kendilerini savunmak, kendilerine haraç ödeyen bağlı (tributary, bağımlı) siyasal kuruluşların ayaklanmalarını bastırmak, ya da hasım devletleri yok etmek zorunda kalırlar. Süvariler, arbaletler (cross-bow=tatar yayları) atlı savaş arabaları, barut ve bir sürü öteki teknik araç gereç, devletlerin çıkışından sonra hızla gelişen şeylerdir. Monarkın savaş alanına büyük ordular sürebilme olanağına

kavuşması üzerine, son derece önemli bir uzmanlaşma alanı durumuna gelen askeri strateji de öyle. Dolayısıyla, öteki teknoloji türleri gibi savaşın da devletlik durumu ile canlandırıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, göçebelerle tarımcılar olarak, devlet olmayan iki siyasal kuruluşun yerel denetimi ele geçirme yolunda birbirleriyle uğraşmalarının devletin kurulma sürecine yolaçtığı durumlarda, üstün askeri teknoloji, zaferin o ya da bu tarafa geçmesinde yaşamsal rol oynayan bir konuma geçer. Bu durumda fetih devleti doğar ve bu devlet, hiç değilse bir derecede dek, yenenlerin askeri teknolojilerinin üstünlüğüne dayanır. Otterbein (1970:44-48) bu yolda, silah donanımı ile, orduda profesyonelleşme derecesinin kolaylaştırdığı siyasal merkezileşme arasında bir bağıntının (korelasyonun) bulunduğunu gösterecek kadar ileri gider (1970:48). Ancak, profesyonel askerlik olgusu genellikle siyasal merkezileşmenin bir ürünü olduğuna göre, askeri teknolojinin devlet oluşumunu etkilemesi kadar, gelişmenin yarattığı bir geribesleme süreciyle, ondan etkilendiği söylenebilir.

Sulama, özel bir sorundur. Wittfogel'in (1957) geniş çaplı sulama sistemlerinin ister istemez devletliğe yolaçtığını ileri süren özgün varsayımının gözden düştüğü birçok kereler söylendi (Woodbury, 1961; Adams, 1966; Claessen, 1975). Gene de bu varsayımın değiştirilmiş bir biçiminin bugün yeniden canlandırılmasıyla, sulamanın, merkezileşme yolundaki gelişmelerin yoğunlaşmasına yaradığı ya da söz konusu gelişmeyi desteklediği ileri sürülmektedir (Claessen, 1975:56). Söz konusu düzeneği sanırım daha önce tartışmıştık. Hunt ve Hunt'un (1974:154) belirttikleri gibi su [kaynaklarının] kıtlığı, sulama sistemleri ve bir siyasal hiyerarşi (a) daha fazla çatışma (b) "çatışma çözücü" kurumların daha çok kullanılması sonuçlarını yaratacak yolda, birbirlerini etkilemektedirler. Toprak kıtlıklarında ya da savunma surlarının gerisinde sıkışıp kalma durumlarında, kavgalarda görülen artış da, yargısal işlerde ve işyönetimine ilişkin işlevlerde artış yoluyla, siyasal hiyerarşinin erkinin artmasına götürür. Böylece sulama yanında (su kıtlığı, tartışma sayısında artış ve çatışmaları çözüp yatıştırmakla sorumlu bir siyasal hiyerarşi gibi) öteki etmenlerin de bulunması durumunda, daha yoğun bir merkezileşmeye yolaçabilir. Bu nedenle bazı bilginler, sulamanın etkisine duyulan ilgiyi yeniden canlandırmaya başladılar (Downing ve Gibson, 1974; Claessen, 1975).

6.2. Bir Devlet Dininin Oluşup Gelişmesi

Devlet öncesi toplumlarda, erk sistemi, dinsel inanç ve eylemlerle sıkı bir bağlantı içindedir. Sık rastlanan bir durumla, bir yerel başkanın ya da yerel yaşlılar kurulunun, toplumun mutluluğunu artırmak için, dirilerle ölüler arasında aracılık ettikleri görülür. Başkan, genellikle, halkını büyücü karılara, hastalıklara, çocuk ölümlerine ve öteki belalara karşı korur. Arabuluculuk yapıp yargı verme güçleştiğinde, [sanıkları] yargının tinsel güçler tarafından verildiği [düşünülen] ordali* sınavından geçirmeye başlayabilir; ya da kendisine kararlarında yardımcı olan uzman kahin-danışmanlara dayanabilir. Dolayısıyla bir yerel başkanın erkinin ve yetkesinin arttığında kendisine bir grup yerel siyasal kuruluşça, grubun şefi olarak danışıldığı ve bu grubun kamusal işlerini yürüttüğü zaman, doğaüstü güçlerinin ve bu güçlerin kullanılması gereksiniminin de, insanlar ve nesneler üzerindeki denetiminin çapının ve derecesini aynı oranda artırmasında şaşılacak bir yan yok.

Şefler ve monarklar, dinsel törenlerde, daha az hiyerarşik sistemlerden çok daha incelikli ritüellere başvururlar. Bloch (1974) davranışlarının ritüelleştirilmesindeki artışların, aslında yetkenin incelik derecesindeki artış olduğuna değinmektedir. Ritüel, kolektif durumları yineleme özelliğinden dolayı, davranış kurallarının vurgulanması, daha doğrusu sert bir biçimde dayatılması demektir; öyle ki tüm topluluk söz konusu ritüel uygulamasını yürütmekle görevli kimselerin buyurduğunu yapıp, onların erkini kabul ettiğini, eylemleriyle gösterir. Bu anlamda der Bloch, ritüel, kültür biçimine sokulmuş ve simgeleştirilmiş yetkedir. Bu niteliğiyle yetkeyi desteklemektedir. Dolayısıyla, bir yerel başkanlık makamına bağlanmış ritüellerdeki artış, o başkanın yetkesinde bir artış demektir, ya da böyle bir artışı kanıtlamaktadır.

Ve gerçekte de olan budur. Netting (1972) Kofyar şeflerinin kendilerine komşu topluluklar üzerindeki yetkelerini, toprakların yetersiz kalması, toprak sahipliğini düzenleyen kuralların inceliklerinin artırılması, artan çatışmaların bir sonucu olarak en

* Bir kimsenin suçlu olup olmadığını saptamak için, eli kaynar suyun içine batırılıp şişip şişmediğine bakmak gibi, sonucu rastlantıların, dayanmanın ve hiylelerin belirlediği çetin fizik sınavlardan geçirme göreneği (ç.n.).

yetenekli hakemlere daha fazla yük yüklenmesi sonucunda artırdıklarına değinmişti. Bunlar olurken, başkanlık makamına bağlanmış ritüellerin artması yanı sıra, başkanlığın doğaüstü güçlerinin arttığı da görülür. Bu etmenlerden herbiri ötekisini destekleyerek, halkın hizmetlerine daha fazla başvurmak zorunda kaldığı şefin erkindeki artışa yasallık (meşruiyet) kazandırır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir siyasal makamın işlevlerindeki artış, ona daha büyük miktarlarda erk ve yetke sağlar. Bu gerçekleşince, yeni doğan makama yüklenen ritüellerin ve doğaüstü güçlerin de arttığı görülür. Burada önemli olan nokta, böyle doğaüstü güçlerle desteklenen erklerin, devlet öncesi siyasal kuruluşların önderlik biçimlerinin asal özelliklerinin uzantıları olmalarıdır. Devlet oluşumunun ve şefliğin yaptığı şey yalnızca, bu kültürel özellikleri, başkanlık rolünün siyasal yönlerindeki gelişmeler boyunca, daha ince işlenmiş biçimlere sokmaktır.

Bu tür ritüellerin ve yetkilerin belli bazı biçimleri çok geniş alanlara yayılmışsa da, kesin biçimleri [bölgeden bölgeye] çeşitlilik gösterir. Bir yerel şefe duyulan saygıdan (respect) şef olan kimseler için duyulan yüceltici saygı (reverence) ve ilk monarklar karşısında duyulan korkulu saygı (awe) gelişir. Monark, görevi başına geçer geçmez, bedeni, kişiliği, eşgüdüm içine sokulmuş siyasal kuruluşun tümünün gücüyle özdeşleştirilir. Sıradan kimselerin kendisine, ondan aşağılıklarını gösteren simgesel jestler kullanarak, dikkatle yaklaşmaları gerekir. Bilgeliğin makamı olarak görülen başına dokunmak, birçok yerde tabu sayılmıştır. Kendisine yaklaşmak için özel ritüeller geliştirilir. Batı Sudan'da kendisi bir perde arkasında, hatta bir kafes içinde saklanır ki, hiç kimse krallık huzuna gereğinden fazla yaklaşmasın. Birçok yerde belli aralarla toprağı yeniden bereketli kılar ve atalarının, yalnız kendi soyunun ve köyünün değil, artık tüm ülkenin ataları sayılan krallığın atalarının, mezarlarına kurbanlar sunar.

Hakemlik ve yargı verme ile savaş eylemleri, hiç değilse sözlü geleneklerde, genellikle, şefin doğaüstü güçlere sahip olduğu yolundaki bazı inançları pekiştirir. Kendisinin en güç davaları mucize yaratıcısına çözdüğü düşünülür. Ve savaşlarda, kuşatmalarda, düşman gruplara karşı akınlarda, ordularının kazanmasında etkisi olan [etkisi

olduğu düşünülen] sihirsel yöntemleri vardır. Tanrılar, atalar ve ruhlar kendisini, insanlarla evreni denetleyen gizemli güçler arasında bir aracı konumuna getirecek yönde desteklemektedirler.

Söz konusu [toplumsal] evrim yönündeki olaylar dizisiyle bağlantılı bir başka olgu, incelikli tahta çıkış ve cenaze ritüelleri yanı sıra, krallık giysi ve alametlerinde görülen gelişmedir. Makamının kutsal simgelerinden olan bir davul, bir değnek (asa) tahtın önüne konan bir ayak dayanağı (stool) ve bir boyun dayanağı ile, kutsal, gizli bazı nesneler gibi, başkanlığın donanımlarını oluşturan şeyler, şeflik ve krallık makamlarının doğuşuyla hızla daha incelikli biçimler alirlar. Bu nesneler, devletin, herhangi bir temsilcisinin üzerinde ve onun yaşamıyla sınırlı olmayan bir yaşama (sürekliliğe) sahip olduğunu göstermeleri kadar, merkezi yöneticinin yetkesinin de simgeleridir. Tahta geçiş, bu nesnelerin koruyuculuğunu (emanetçiliğini) üstlenen ya da onların zilyedliğini elinde tutan bir Ana Kraliçe gibi kimsenin (Cohen, aynı yer) onları yeni yasal yöneticiye yasallık (meşruiyet) kazandırmak için kullanmasını da içerir.

Tahta geçiş ve krallık törenleriyle gömülme, yerel önderlerin başa geçiş ve ölümlerindeki törenlerden çıkıp gelişmiş özel olaylar olmakla birlikte, bunlar öylesine işlenip geliştirilmişlerdir ki, tahta çıkış töreninden geçirilen kimseyi, krallık ailesinin öteki üyelerinin düzeyinden alıp, devletin önderliğine yükseltir. Ölümü ise, önderin, krallık hanedanının ataları arasına yerleştirilmesi demek olup, kendisinden sonraki monarklar, bu konumundan dolayı kendisine başvurabilirler ve kendisi onlar için aracılık edebilir.

Kimi yazarlar (Service, 1975; Adams, 1975) bu gelişmelerde, erken devletlik durumu ile "teokrasi" ya da "tanrı krallık" durumunun çakışmasını görürler. Kuşkusuz, tüm erken devletlerin, doğaüstü güçlere sahip olduğuna, krallık atalarına yakınlığına ve halkı için insanlarla tanrılar arasında aracılık yaptığına kesin kes inanılan yöneticileri vardır. Bununla birlikte, unutulmaması gereken şey, bu özelliklerin, devlet öncesi sistemlerde yerel önderlerin gördükleri dinsel işlevlerin işlenip geliştirilmesinden başka şeyler olmadıkları gerçeğidir. Tanrı krallık, her yerde, böylesine işlenen doğaüstü konumun özel bir biçimidir ve bu durumda yönetici, eski Mısır'da

olduğu gibi, başka nedenle değil salt yönetici olma sıfatıyla, bir tanrıdır. Yaygın bir uygulama olmasa da, tanrı krallığın, erken devletlerce çok daha evrensel çapta uygulanan devlet dininin belli bir uzantısı olduğu söylenebilir.

Daha genel geçer terimlerle belirtmek gerekirse, devlet, kendi yetke sistemini, gücü herşeye yeten ve doğaüstü bir varlık biçiminde sunup, ona bir yasallık kazandırarak, yetke sistemini destekleyecek bir teoloji geliştirir. Halkının makamından beklentilerinin artması, önderin erkini ve yetkesini artırdığı gibi, önderin toplumun içindeki ve dışındaki kimselere karşı erkini destekleyip açıklayan dinsel ve simgesel anlamlar ve inançlar da onun erkini ve yetkesini artırır. Daha önce ülkenin ve halkının bereketi ile ilgili olan inançlar takımı, ya da halkça, atalarca ve o yerin ruhlarınca onaylanıp savunulan doğrulukla ilgili kurallar, şimdi, açık amacı yöneticinin yasallığına, halka karşı görevlerine ve halkın ona karşı görevlerine ve halkı yararına doğaüstü güçlerle ilişki kurup aracılık yapma yetkilerine yaptırım sağlamak olan devlet dini biçimine girer.

6.3. Yeni Bir Etniklik Olarak Devlet

Devlet öncesi şeflikler ve yerel özerk siyasal kuruluşlar, kültürel bakımdan türdeş bir yapı gösterirler. Bunlarda halk başka bir yerden gelmiş olabilir; yerel gruplar onların içinde eritilmiş bulunabilir; söz konusu siyasal kuruluşun yaşam dokusunda farklı kültürel renkler görülebilir; gerçekte de böyle farklı renklerin görüldüğü bilinmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir belli zamanda, dilde, kültürde, değerlerde, ekolojide, kuruluşlarda, teknolojide, aile yaşamında, dinde ve toplumsallaşma biçiminde, yaygın ortak özellikler bulunur. Toplumun birimleri birbirinden kopup ülke içinde çeşitli yerlere yayıldıkça, farklılaşmalar doğar. Genel olarak ortak etniklik [etnik alandaki birlik] siyasal birlikten daha geniş çaplı ve daha kapsamlıdır. Ama devlet doğunca, çok etniklilik olanak içine girer; hatta kaçınılmaz olur. Bir devletin içinde, etnik gruplar [ondan] yarı yarıya ayrı varlıklarını sürdürebilirler ve kendilerini çeşitli yollarla merkezi yönetsel yapıya (merkezi devlet yapısına) bağlarlar. Etnik grubun kendisi ise, belli bir yerel bölgeyle, ya da bir veya daha fazla işle, meslekle özdeşleşmiş olabilir veya yayılmış olup, kendini bağlı bulunduğu bütüne çeşitli yollarla uyarlayabilir. Şurası apaçıktır ki,

etnik grubun toplumsal, siyasal ve ekonomik bakımlardan sınırlandırılmışlık derecesi, onun varlığını devlet içinde farklılaşmış bir kesim olarak sürdürebilme derecesini gösterecektir. Burada önemli olan nokta, devletin etnik grupları yetke yapısına bağlayacak ayrı ayrı yollar yöntemler yerleştirerek özümleme yeteneğidir. Daha önce gördüğümüz gibi, devletlik, yalnızca uyruk olan kimseleri değil, *yurttaş* olanları da, yani, devletin içindeki ve dışındaki kimselerle kültürel, ekonomik ve toplumsal ilişkileri ne olursa olsun, karmaşık bir yönetsel aygıta karşı kayıtlı şartlı haklara ve görevlere sahip olan kimseleri de içerir.

Bu, yurttaşlığın tek bir biçiminin ve değişmez bir konumunun bulunduğu anlamına gelmez. Erken devletler, yeni grupları içlerine almak ve siyasal kuruluşun belli kimseleri ile kurdukları esnek ilişkilerini sürdürmek için, bir dizi teknik geliştirirler. Göçebeler, genellikle etnik bağlarla ya da klan bağları ile birbirlerine bağlanmışlarken, yerleşik yaşama geçmiş gruplar, üzerinde yaşadıkları toprağın sınırlarıyla belirlenmiş birimler kullanabilirler (Cohen, 1971). İnkalar, genellikle, yendikleri halkın bir bölümünü veya büyük bir bölümünü alıp, onları başka yerlere dağıtırlarken, krallık bölgesindeki köyleri alıp, yeni fethedilen bölgelere yerleştirdiler (Moore, 1958:103). Dahası, erk, özellikle merkezi hükümetin kamu yönetimi görevlilerinin erki, çoğu kez üyeleri aynı etnik kökene sahip olan bir siyasal sınıfın tekelinde tutulur; erk sahibi siyasal sınıfa belki bir de köleler,* hadımlar ve krallığın sığıntıları gibi elitin alt kültürüne sahip kimseler eklenebilir.

Devlet, merkez ve çevre gruplarının bir örgütü olarak doğunca, doğrudan doğruya onun üyesi olmak bile, ortak bir etniklik yaratma yolunda işleyen seçici bir baskı oluşturur. Ortak bir siyasal hiyerarşiye üyelik, askerlikle ilgili yükümlülükler, devlet içindeki ekonomik bağlar ve etnik gruplar arası ilişkileri artıran öteki bir sürü etmen, bunların tümü, tüm etnik grupları kaplayan (pan-etnik) kültürel bağlar oluşturma eğilimi gösterir. Ticaret için bir "lingua franca"** [Frenk dili, etnik gruplar arası ortak dil] gelişir; yerel dinlerin varlıklarını

* Kullar, kapıkulları (ç.n.).

**Akdeniz kıyılarında konuşulan, Roma dilinden bozma ortak ticaret dili (ç.n.).

sürdürmesine izin verilmiş olsa bile, devlet dini ağır basar. Devlete, ayrı yerel görenekleri olan gruplar arasında aracılık yapma olanağını sunan yasalalar, "ülkenin yasaları" durumuna gelir. Ortak yurttaşlık, oluşup gelişen bir devlet kültürünün üzerinde yükseleceği temelleri döşer. Dolayısıyla [erken devletin doğuşu yönündeki] evrimin, yalnızca türdeşlikten uzaklaşan (hetorejenlik yönünde) bir eğilim olmadığı söylenebilir. Gerçekten, Carneiro'nun (1975) da belirttiği gibi, zaman içinde devletlerin sayısında azalma olur.

Yeni doğan ulusal kültürün alacağı biçim "büyük gelenek" ve "küçük gelenekler" denen etmenlerce belirlenir. Büyük gelenek, başkentin ve onun yönetici konumunda bulunan grubun geleneğidir. Küçük gelenekler, yerel halkların gelenekleridir. "Büyük gelenek", erk, zenginlik ve kent yaşamı ile bağlantılıdır. Bu gelenek, yerel kültürlerle karışarak ve yavaş yavaş merkezden çevreye doğru yayılarak, sonunda ulusal kimliği yaratır. Ancak, ekolojideki farklılıklar, örneğin göçebelik, derinlere inen sağlam köklerin varlığı, dıştan içe göç ve yeni kültürel grupların toplumun içine alınmaları, türdeşliğe bazı sınırlılıklar getirir. Yabancılar, devlete yurttaşlar olarak katılırlarken, kendi kültürlerinin önemli öğelerini alıkoyarak, bunları durmaksızın ulusal kültüre sızdırmış olurlar. Elit kültürden etkilenen ulusal kültürler böyle doğar. Öte yandan farklılaştırıcı güçler varlıklarını sürdürürler: öyle ki, yurttaşlık hiç bir zaman yalnızca kültüre dayanmadığından, türdeşliğe hiç bir zaman ulaşılamaz. İngiltere'de bir İngilizliğin gelişmesi, yüzyıllar almıştır. Tam İngilizleşme süreci başarıya ulaşıyor gibi göründüğü sırada, imparatorluk çökmüş ve İngiliz olmayan halklar İngiltere'ye göçe başlayıp, İngiliz yurttaşı olmuşlardır. Bu, siyasal kuruluş içinde yeni çeşitlemeler ve sonunda İngiliz ulusu için yeni ve farklı bir ulusal kültür oluşturma yolunda gelişecek yeni eğilimler yaratmıştır.

Erken devletlerin en fazla evrensellik gösteren kültürel özellikleri, yöneten ve yönetilen olmak üzere iki sınıflı bir sistemin ortaya çıkmasıdır. Siyasal erki nasıl ele geçirmiş olursa olsun, yönetici grup, kendi içinde kültürel bakımdan farklılaşır. Hindistan ya da Rwanda [erken devleti] gibi kast düzeni bulunan yerlerde, yönetici grubun alt grupları oluşabilir. Gene de yönetici grup, sınırları açık olarak

çizilmiş, kültürel bakımdan farklı bir birlik oluşturur. Daha yakından incelendiğinde, yönetici gruplar, krallık ailesi üyeleri, bükokrat kullar (kapıkulları) fief sahipleri, ordu, din adamları vb. kesimlere bölünmüş oldukları görülebilir. Ama bir ulusal kültür açısından bakıldığında, bir kimse ya yöneten ya da yönetilen konumundadır. Sonra kültür, uyruk-yurttaş konumundaki insanlar arasındaki etnik grupları, "avam halk" denen tek bir büyük grup oluşturacak biçimde ve bütünün öteki tamamlayıcı parçası olarak devlet görevlilerini yani "soylular" denen kimselerden oluşan bir yönetici grubu oluşturacak biçimde hamur edip birleştiren bir sınıf sistemi yaratır.

İnsan etkinliklerini, ethiklik ötesinde kalıcı bir temel üzerinde pekiştirip, örgütleyip, eşgüdümleme olanak ve yeteneğine sahip olmak, devletlerin kurulmasında hedefe doğru atılmış, önemi son derece büyük bir adım, bir sıçramadır. Bir devlet kültürü oluşturma yönünde bazı eğilimler doğar; ama bunun tersine, farklılaşma yaratıcı eğilimler, devletlik tarafından denetlenmez. Ve insanlığı kültürün yarattığı yerel bağlılıklar ötesinde, farklılaşma sürecinin ve geçmiş tarihin ötesinde bir bağla bağlama olanak ve yeteneği, uzantılarından ve sunduğu olanaklardan, insan türünün daha tam olarak yararlanamadığı bir düşüncedir.

6.4. Siyasal Kültür ve Devletlik

Hiyerarşi, önderlere duyulan saygı, erk ve yetke alanında görülen haksızlıklarla uğraşılmasını isteyen değerler, devlet öncesi sistemlerde, özellikle şeflik sistemlerinde gittikçe artarak görülen özelliklerdir. Ancak, devlet öncesi sistemlerde aynı zamanda, tuttuğunu koparma, kişisel siyasal beceri ve başarılı olma gibi niteliklere sahip olan hırslı bir insanın arkasına birçok izleyicilerin takılması olasılığı da yüksektir. Bu tür siyasal sistemlerde "büyük adamlar" ya da "nüfuzlu kişiler" için yerel kamu görevi makamlarında ya da şeflik kamu görevi makamlarında genellikle o ya da bu türden bir görev bulunur. Bu tür toplumlarda eşitlikçilik, toplumun dokusunun derinliklerinden örülüp gelmiş olan bir teldir. Birçok kimse başarı kazanmaya çalışabilir; başarı kazanabilir ve başarısından dolayı hayranlık toplayabilir. Ama bu her zaman belirli sınırlar içinde olur. Belli bir sınırın ötesinde başarı ya da ardarda başarısızlık, bazı kötü güçlerin ürünü olarak

görülebilir; böyle kötülük güçlerinin, bahtsızların başına olduğu kadar, gereğinden fazla başarılı olmuş bir azlığın başına da bela getirdiğine inanılır. Siyasal düzeyde bir önderin herkese hakettiğini vermesi gerekir. Yetkenin (otoritenin) haklı nedenlere dayanılmaksızın kullanılması, desteğin, dolayısıyla erkin azalmasına yolaçar. Devlet öncesi topluluklarda her adamın ileride bir şef olma olasılığı vardır (LeVine, 1966).

Ama erken devlet görününce, eşitlikçilik ahlakında hızlı bir zayıflama eğilimi görülür. Avcılık ve toplayıcılıkta eşitlikçilik ağır basar; devlet öncesi yiyecek üreticilerinde, hiyerarşi ve eşitlikçilik anlayışları (kavramları) birbirleriyle çekişme içindedirler. Devletlerde ise hiyerarşi, toplumda başat ve belirgin bir konuma yükselmiştir. Merkezi yönetim sistemlerinin uzun yaşamlı olmaları, eşitsizliği toplumun temeline yerleştirir ve eşitsizlik, siyasal kültürün en göze çarpan öğesini oluşturacak bir öneme kavuşur. Batı Sudan'da bir onaltıncı yüzyıl saray yazmanı, kötü bir monarka sahip olan halkların, hiç bir monarka sahip olmayan halklardan bin kat daha iyi durumda olacaklarını yazdığı zaman, devletin çeşnisini yakalamış bulunuyordu (Fartua, 1928).

Siyasal kültürün ayrıntıları, ast - üst ilişkisinin değeri odağında toplanır. Erken devletlerde başarıya, bireylerin soyut bir yetkinlik ölçütüne ulaşmak için gösterdiği kişisel açık çabaları yoluyla ulaşılmaz (McClelland, 1961). Tersine, saygının ve uymanın (deference) erdemlerinin her zaman vurgulandığı görülür. Hanehalkı başları, yerel önderler ve hepsinden önemlisi doğrudan doğruya yönetici, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın gerekliliklerinin arttığı bir toplumda, güvenlik ve makam (pozisyon) sağlayan, başkalarının iyiliğini isteyen (hayırhah) babaca koruyucular olarak görülürler. Hiyerarşinin, kişiler arası ast - üst ilişkisinin taşıdığı büyük önem, İbn Haldun'un yazılarında ve endüstri öncesi devlet sistemleri betimlemiş olan hemen tüm öteki yazarların yapıtlarında yansımıştır (Nadel, 1942; Smith, 1960; Cohen, 1967).

Fallers (1973:170) ast - üst ilişkilerinin Bağanda krallığında taşıdığı önemi çok iyi ortaya koymaktadır:

"yalnızca mertebe farklılıklarından çok, bireyler arasındaki ast-üst bağını önemli kılan koşullar, günümüzde... çağdaş ekonomik

ve siyasal ilişkiler alanında olduğu kadar, daha geleneksel bağlamlarda da olmak üzere, hemen her yerde kullanılmaktadır... Bağanda insanı, bir kimsenin dünyada patron-sığıntı bağı doğasındaki türden bağlar kanalıyla ilerleyeceğine inanır. Popüler bir atasözünde... "itaatli bir hizmetçi efendisinin tacını savaş alanına taşır" denmektedir. Sadakatla gösterilen hizmet zenginliğe ve görkeme ulaşma fırsatı tanınmasıyla ödüllendirilir. Bir efendi hizmetçisinde... sadakat ve itaat arar. Buna karşılık bir hizmetçi kibar ve "üstlerinin gözüne girmiş" bir efendi ister."

Erken devlet betimlemelerinde sık sık karşılaşılan bu tür bir açıklama, siyasal kültürün özünü, bir siyasal kuruluş içinde uygun davranış yolunun ne olduğunu gösteren değerler ve simgeler takımını ortaya koymaktadır. Bürokraside hizmetin çoğunun karşılığı maaşla ödenmez; üstlere sadakat ve itaat astın erk ve yetke sistemine daha fazla katılmasına izin verilerek ödüllendirilir. Hiyerarşik şebeke sistemi, sadakate, itaate büyük önem veren bir kültürel sistemle ve ondan elde edilecek ödüllerle desteklenir. Kuşkusuz, bununla birlikte işleyen bir süreçle, siyasal kültürün aynı zamanda, kibarlık erdemine, eliaçıklığa ve astların üstlerce korunmasına önem verdiği görülür. Umursamaz, küstah, pinti üstler, kendilerine bağlı olan astlarını ellerinden kaçırırlar; dolayısıyla çoğu kez sahip oldukları astların sayısı oranında yaşama geçirilebilecek erki ve yetkeyi yitirirler. İyi bir önder "halkına akan ırmaktır" ve böyle davrandığında, halkı onun sancağı altında toplanacaktır.

Böyle bir kültürel vurgu, bir hiyerarşinin yaratılması gereksinimi üzerine ve bir hiyerarşinin yaratılması üzerine ortaya çıkar. Yeni ilişkileri temsil etme yolunda, önce, yeni yollarla da olsa, elaltında bulunan [eski] kültürel malzeme kullanılır. Önderler, sıradan halka göre sahip oldukları yeni ve ulu konumu simgesel olarak belirtmek üzere "aslan" ya da "fil" olarak nitelenmeleri yanı sıra "hepimizin atası"* gibi sözlerle dile getirilen kimseler olarak görülürler. Bir bölge, sülale ya da köy başkanına [sürünün, tarlanın ilk ürünleri olarak] verilen ilk meyveler, bir şefe ve sonradan kral olan bir öndere

*"Atatürk" sıfatını anıştırıyor; Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunda erken devlet öğelerinin ne ölçüde görüldüğünün araştırılması ilginç olurdu (ç.n.).

ödenen yıllık haraç ve vergilere dönüşme yolunda gelişir. Nyakusa'da, yeni bir şefin sadıçları [yaşıtları] kendisine alacağı iki ana kraliçenin, gelecek kuşağın şeflerini doğuracak kimselerin başlık bedelini öderler. Bu kimseler, başlığın ödenmesine katkıda bulunmaları bir göreneğin gereği olan şefin kendi soyunun yaşıtları değildir. Tersine başlık bedelini, şefle olan dayanışmalarının bir simgesi olarak kullanmaktadırlar. Krallığın yükümlülüklerinin öndegelen bir biçimi, simgesel olarak, önderlerin ve uyruklarının nasıl birbirlerinin yazgısıyla karşılıklı olarak bağlı bulunduklarını gösterecek yönde genişletilmiştir. Devletin gelişmesinin daha sonraki aşamalarında, üstlere yapılan bu tür ödemeler, yurttaşlardan toplanacak gelirleri ve siyasal hiyerarşiye ödenecek yükümlülükleri temsil eder.

Erken devlet toplumuna yönelen toplumsallaşma, özerklik eğitimine, uzmanlaşmış olmayan sistemlerden çok daha az önem yükler (Barry ve Paxson, 1971). Çocuklara, uymanın, üstlere (büyüklere) saygı göstermenin değeri ve boyun eğme davranışından hakettikleri yeri elde edebilmelerinde kullanılacak bir tür para olarak yararlanmanın gerektiği öğretilir. Ama bu, tarım ile birlikte gelişen, daha büyük ve daha eşgüdümlü toplumsal birimlere duyulan gereksinime dek dayanır. Yetke ve disiplin, yiyecek üretici toplumun önemli özellikleridir. Daha çok sayıda insanı elde tutma, daha çok yetkeyi ve bir üste bağlanıp boyun eğmeye daha büyük önem verilmesini getirir. Bir başka deyişle, kişisel özerklik, devlet öncesi, avcılık takımları sonrası düzeylerde de bulunan ve önem verilen bir davranış iken, üste bağlanıp boyun eğme ve bu davranışa önem verilmesi ise, büyük ve hiyerarşik örgütlü hanelerin toplumun temel birimini oluşturdukları toprağa yerleşmiş ve yiyecek üreticisi toplulukların gelişmesiyle iyice yerleşmiştir. Böylece, boyun eğmenin, disiplinin, sadakatin olumlu; özerk davranışların olumsuz davranışlar olarak değerlendirilmelerinin, siyasal karmaşıklıkla oranlı artan bir bağıntı içinde bulundukları söylenebilir. İçsel ve dışsal değişme güçleri ortaya çıkar çıkmaz, neolitik sonrası toplumdan beri var olan boyun eğmeye ilişkin değerler, hiyerarşinin, çocuk eğitimi yoluyla kopya edilerek çoğaltılacak bir değer olarak gittikçe daha fazla ödüllendirilmesiyle, söz konusu değişiklikleri desteklerler. Hiyerarşik denetim, hiyerarşinin yasallığını artıran ve sağlayacağı yararların

önemini vurgulayan bir siyasal kültüre gereksinim yaratır. Bu nedenle, erken devletlerin, şaşmaz biçimde böyle bir ideolojik sistem yaratmalarına şaşmamak gerekir.

7. SONUÇ

Devlet, siyasal sistemlerin, ötekilerinden merkezi bürokrasiyle ve toplumun kendisine bağımlı kesimleri üzerindeki bir merkezi erk kanalıyla güç kullanma üzerinde kurduğu başat denetimiyle ayırdedilebilen, böylece özgüllüğü gösterilebilen bir türüdür. Öteki tanımlarla karşılaştırıldığında, bu tanımın, devleti, birbirlerine göre durumları, insanlığın siyasal evriminin bir betimlemesini veren tüm siyasal yapılar listesi içinde bir yere oturtan, heuristik (kavramayı kolaylaştırıcı) bir değer taşıdığı görülecektir. Bu tanım: (a) yetkenin yapısının, siyasal etkinliği ve bu etkinliğin içinde yürütüldüğü örgütü büyük ölçüde belirleyici etmen oluşturduğu ve (b) yetke yapısındaki değişikliklerin neler olacağını seçen [belirleyen] güçlerin, siyasal evrimin temelinde yatan nedenleri oluşturduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Daha ayrıntılı bir düzeyde ele alındığında, bu, devlet sayılan siyasal sistemlerin ortaya çıkış nedenlerinin, merkezileşmiş siyasal kuruluşların iki büyük sınıfı arasındaki, yani şeflikler ve devlet arasındaki farkların neler olduğunu sorarak yanıt bulunabileceği anlamına gelmektedir. Burada [daha önce] tartışılan söz konusu farklılık, devlet sayılan yapıların, sisteme, o zamana kadar desteklenemeyen bir olgu oluşturan bölünebilen siyasal güçleri aşabilme olanağı vermesi olarak gözlemlenmiş bir olguya dayanmaktadır; öyle ki, siyasal yapıların bölünüp parçalanmaları, devlet öncesi siyasal yaşamın istatistiksel olarak "normal" sayılabilecek bir özelliğini oluşturmaktaydı.

Devlet yapılarının ortaya çıkışı hakkında [bu yazıda] onu nüfus baskıları, uzak ticaret, coğrafi konum, savaş, fetih, savunma, iç savaşımlar ya da merkezileşmiş denetimin daha sürekli biçimlerinin sağlayacağı yararlar ile açıklamaya çalışan kuramlar ileri sürülmüştür. Hem kuramın hem verilerin daha yakından incelenmesi, bu etmenlerden hiç birisinin devletin oluşumu için yeterli olmadığını ve hatta onların devlet oluşumunun hemen öncesinde görülen olgular olmadıklarını gösterecektir. Devletin nedeni oldukları ileri sürülen

etmenlerin birçoğu, sözgelimi yönetici sınıfın kıt kaynaklara ulaşma yolları üzerinde denetim kurma özelliği, devlete doğru evrim gösteren olgular dizisinde, bu olgulardan hemen önce görülen [nedensel etmenler] olmaktan çok onların sonucu olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, söz konusu süreci, bir bütün olarak işleyen bir sistem olarak algılayan Wright ve Johnson (1975) gibi yazarlara katılıyoruz. Siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın öteki niteliklerini değiştiren eğilimler dizisini başlatan neden ne olursa olsun, böylece çeşitli hareket noktalarından hangisinden çıkılmış olunursa olunsun, birbirlerine çok yakın sonuçlara ulaşılmaktadır.

Siyasal evrimin niçin böyle bir buluşma noktasına ulaştığı ilginç bir soru olup, aşırı genelleştirmeleriyle ve olaylara dayanan neden - sonuç ilişkileriyle açıklama eğilimi taşıyan kuramlarıyla, sorunu bulandırma eğilimi gösteren araştırmacılarca pek sık değinilmeyen bir sorudur. Burada takınılan tutum, bir toplumun, yetke yapısını, onun daha kalıcı ve istikrarlı yerel üstü hiyerarşiler yönünde değiştirmeye başladığında, doğrudan doğruya siyasal olanın, sistemin ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarında gittikçe daha güçlü bir değiştirme etmeni (belirleyicisi) durumuna geldiği sonucuna götürmektedir. Tüm süreç, içinde, ekoloji, ekonomi, toplum ve topluluklar arası çevre alanlarında olası birçok nedenler takımı içinden birinin tek başına ya da hepsinin birlikte, siyasal denetimi sağlayan daha kalıcı merkezi hiyerarşileri türettiği geniş çaplı bir geribesleme [karşılıklı etkileşim] sistemidir. Başlangıçtaki bu itiyi aldıktan sonra, hiyerarşik sistemin kendisi, tüm toplumsal etmenleri, onları yetke yapısını destekleyen bir genel sistem içinde birbirlerine daha sıkı bağlamak üzere, geribeslemede bulunmaya başlar. İnka Peru'su, eski Çin, Mısır, erken dönem Avrupa'sı ya da kolonicilik öncesinin Batı Afrika'sı gibi birbirlerinden böylesine uzak erken devletlerin örgütlenişlerinde, kültürlerinde ve toplumlarında, böylesine şaşırtıcı benzerliklerin bulunmasının nedeni budur. Devletin biçimi, doğar doğmaz, insan toplumunun evriminde *yeni* bir seçici güç durumuna gelir. Gereksinimleri ve varlığını sürdürmesi öyle baskılar yaratır ki, bunlar ancak, toplumun öteki alanlarının, dinin, değerlerin, yerel örgütün, etnik kimliğin ve toplumsallaşmanın, devlet yapısına uyarlanmalarıyla karşılanabilir.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Elinizdeki yazı, Kuzeydoğu Nijerya'daki alan çalışması kadar, daha önce yazına geçmiş örnekolayların geniş bir biçimde gözden geçirilmesini içeren uzun erimli (vadeli) bir projenin bir parçasını oluşturmaktadır. Yazarı, çalışmaya yaptıkları parasal desteklerden dolayı National Science Foundation ve National Endowment for the Humanities kurumlarına minnet borçludur. Profesör George Dalton ve Profesör Chris Boehm, bu yazının önceki taslaklarını okuyup, birçok yararlı eleştirilerde bulundular.

2 Thurnwald'in (1935) tanımı, devletin kökenlerini fetih kuramı temeline dayandırmaktadır; kendisi ve birçokları, fetihi, erken devletlerin etnik bakımdan tabakalaşmış doğalarının temelinde yatan nedeni oluşturan tarihsel süreç olarak görmektedir.

3 Aşağıya bakınız. Tarihte toplumsal ve etnik tabakalaşmanın iyice geliştiği yerler olan Hindistan'da, ABD'de ve günümüzde varlığını hâlâ koruduğu İsrail'de ve Güney Afrika'da, ileride devlet çapında bir etniklik gelişmedikçe, bu devletlerin uzlaştırılamayacak çatışmalar içinde yüzmeleri kaçınılmaz.

4 Wright ve Johnson (1975) iki düzeyli bir hiyerarşinin bir şeflik olması daha olasıyken, üç düzeyli bir hiyerarşinin devletlerin varlığına işaret olacağına değinmektedirler. Ama bunun niçin böyle olması gerektiği, yapıtlarında daha net olarak ortaya konmuş olmadığı gibi, Azande gibi karmaşık yapılı Afrika şefliklerine uyabilecek bir görüş de değildir.

5 Wright ve Johnson bu niteliği kabul etmekle birlikte, onu tanımlarının odağındaki bir özellik yapmış değillerdir. Bir " denetim hiyerarşisinin çok miktarda bilgilenmeyi (enformasyonu) işleyip değerlendirmesi astların bağımsızlıklarını baltalar" diye yazmaktadırlar [İngilizce metinde bu notun konması unutulan numarasını, konunun gelişmesine bakarak çeviren yerleştirdi-ç.n.].

6 Ayrım, olması gerektiği kadar net değil. Günümüzde devlet olan birçok siyasal kuruluşun endüstrileşmiş oldukları kolay kolay söylenemezse de bunlar, bu tür siyasal kuruluşların [endüstri devletlerinin] yönetim biçimlerinin dışsal görünümlerini benimseyip almışlardır. Bana göre, [endüstri] üretim biçimini gerçekleştirmeye çalıştıkları ve toplumda onunla birlikte görülecek yapısal değişiklikleri benimsedikleri için, onlar gene de "endüstriyel" [devlet] olarak sınıflandırılabilirler.

7 Karş. Wright ve Johnson (1975:284) bu yazarlar devlet oluşumunun tek değişkenlerle ilişkilerini [devletin oluşumunu tek bir nedene bağlayan

görüşleri] sınavdan geçirmiş ve bu tür varsayımların tümünü reddetmişlerdir. Bu kendilerini "çoköğeli" sistemik yöntemler (multi-variete systemic methods) önermeye ve ilerde daha fazla araştırma yapılmasının gerektiği kuramına götürmüştür.

8 Lathrop (1968:26) ırmağın yukarı kavşaklarının Amazon bahçe tarımcılarının (hortikültürcülerin) daha sonra gelen, askerlikte kendilerinden üstün olanlarca, ırmağın yakınındaki iyi toprak bölgelerinden, sık ağaçlı, toprakları daha az verimli ormanlara sürüldüklerini ileri sürmektedir. Buralara göçünce, eski bahçe kültürü evrelerinin birçok izini de alıkoyarak, avcılık ve toplayıcılığa uyarlanmışlardır.

9 Vansina (1966) bu toplulukları "krallıklar" olarak nitelendirirken, buraya dek kullanılmış olan sınıflandırma sistemine göre onların "şeflikler" sayılması gerekir.

10 Devletin aynı zamanda bir ekonomik sistemin eşgüdümlenmesinin temelini de atıp atmadığı belli değildir. Kuşkusuz başkent olan kent, çevreden (periferi bölgelerinden) gelen malların bir pazar yeri olarak görülebilir. Ama ticaretin mutlaka siyasal hiyerarşi çizgileri boyunca aşağıya ve yukarıya akması zorunluluğu yoktur. Sudan devletlerinde çevre köyleri, öteki köylerle, kendi devletlerinin başkentiyle ve öteki devletlerin insanlarıyla alışveriş ettiler. Haraç ve vergiler kuşkusuz siyasal hiyerarşi çizgisini izlemiştir; ama bunun [ticaretten çok] devlet gelirlerinin, yani vergilerin akışı olarak görülmesi gerekir.

İKİNCİ BÖLÜMÜN BAŞVURU KAYNAKLARI

Abrahams, R.G. (1967), *The political organization of Unyamwezi*. Cambridge: Cambridge University Press.

Abubakar, Sa'ad (1970), *The Fombina emirate 1809-1903*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ahinadu Bello Üniversitesi, Zaula, Nijerya.

— (1972), 'The establishment of authority in the upper Benue basin', *Savanna* 1, 1 içinde s. 67-80.

Adadevoh, K. B., ed. (1974), *Sub-fertility and infertility in Africa*. Ibadan: Caxton Press.

Adams, Robert McC. (1966), *The evolution of urban society*. Chicago: Aldine.

Adams, Richard N. (1975), *Energy and structure: a theory of social power*. Austin: University of Texas.

Allan, William (1949), 'Studies in African land use in northern Rhodesia'. *Rhodes Livingstone Papers* 15 içinde.

Althabe, G. (1965), 'Changements sociaux chez les Pygmées Baka de l'Est Cameroun', *Cahiers d'Etudes Africaines*, cilt 5, no. 4 içinde.

Andrezejewski, S. L. (1954), *Military organization and society*. London: Routledge and Kegan Paul.

Bagehot, Walter (1872), *Physics and politics: Thoughts on the application of the principles of 'natural selection' and 'inheritance of political society'*. 1956 tıpkıbasımı. Boston: Beacon Press.

Barnes, J. A. (1967), *Politics in a changing society: a political history of the Fort Jameson Ngoni*. 2. baskı. Manchester: Manchester University Press.

Barry, Herbert, III ve Paxson, L. M. (1971), 'Infancy and early childhood: cross-cultural codes', *Ethnology* 10 içinde s. 466-508.

Beals, Kenneth L. ve Kelso, A. J. (1975), 'Genetic variation and cultural evolution', *American Anthropologist* 77 içinde s. 566-579.

Bloch, Maurice (1974), 'Symbols, song, dance and features of articulation: is religion an extreme form of traditional authority?', *European Journal of Sociology* 15, no. 1 içinde, s. 55-81.

Boserup, Ester (1965), *The conditions of agricultural growth*. Chicago: Aldine.

Bragginton, Joan (1975), *Patterns of interaction in the Beha valley: a study of social organization in the eastern highlands of New Guinea*. Yayımlanmamış doktora tezi, Northwestern Universitesi (Antropoloji).

Braudel, Ferdinand (1972), *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. 2 cilt, çev. Siân Reynolds, New York: Harper and Row (ilkin Fransa'da 1966'da yayımlandı).

Carneiro, Robert L. (1969), 'The measurement of cultural development in the Near East and Anglo-Saxon England', *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 2. dizi 31 (8) s. 1013-1023.

— (1970). 'A theory of the origin of the state', *Science* 169 (3947) içinde, s. 733-738.

— (1975), 'The principle of mutual exclusion in the evolution of states'. American Anthropological Association toplantılarında sunulan bildiri, San Francisco. (December).

Childe, V. Gordon (1936), *Man makes himself*. London: Watts.

Claessen, Henri J. M. (1975), 'Despotism and irrigation', *Current anthropology in the Netherlands*, ed. Peter Kloos ve Henri J. M. Claessen içinde s. 48-62. Leiden.

Cohen, Ronald (1967), *The Kanuri of Bornu*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

— (1971), 'Incorporation in Bornu', *From tribe to nation in Africa*, ed. R. Cohen ve J. Middleton içinde. Scranton (Chandler).

— (1973), 'Political anthropology', *Handbook of social and cultural anthropology*, ed. J. J. Honigmann. Chicago: Rand MacNally içinde.

— (1974), The evolution of hierarchical institutions: [Biu'dan bir örnekolay çalışması], Nijerya, *Savanna* 3. 2, içinde s. 153-174.

— (1975), Origins of the state: a controlled comparison. American Anthropological Association toplantılarında okunan bildiri metni, San Francisco. (December).

—'Oedipus, rex, and regina: the Queen Mother in Africa', *Africa* içinde.

Cook, Sherburne (1972), 'Prehistoric demography'. *Addison-Wesley Modular Publication 16*.

Cowgill, George L. (1975), 'On causes and consequences of ancient and modern population changes', *American Anthropologist* 77 içinde s. 505-525.

Dike, Kenneth O. (1956), *Trade and politics in the Niger Delta 1830-1885*. Oxford: Clarendon Press.

Downing, Th. E. ve Gibson, McGuire, ed. (1974), *Irrigation's impact on society*. Anthropological Papers of the University of Arizona, no. 25. Tucson: University of Arizona Press.

Dumont, Louis (1965), 'Population growth and cultural change', *Southwestern Journal of Anthropology* 21 (4) içinde s. 302-324.

Engels, F. (1891), *The origin of the family, private property and the state*. 1972 baskısı. New York: International Publishers.

Evans-Pritchard, E. E. (1949), *The Sanusi of Cyrenaica*. London: Oxford University Press.

Fallers, Lloyd (1973), *Inequality: social stratification reconsidered*. Chicago: University of Chicago Press.

Fartua, Ahmed Ibn (1928), *The Kanem wars of Mai Idris Alooma*. çev. H. R. Palmer, Sudanese memoirs, cilt I. Lagos içinde. Government Printer. (London: Cass 1967).

Forde, D. C. ve Kaberry, P. M., ed. (1967), *West African kingdoms in the nineteenth century*. London: Oxford University Press.

Fortes, M. ve Evans-Pritchard, E. E., ed. (1940), *African political systems*. London: Oxford University Press.

Fried, Morton H. (1967) *The evolution of political society*. New York: Random House.

Gearing, F. O. (1962) 'Priest and warriors', *American Anthropological Association Memoir* No. 93 içinde.

Gluckman, Max (1965), *Politics, law and ritual in tribal society*. Oxford: Blackwell.

Goody, Jack R., ed. (1966), 'Succession to high office', *Cambridge papers in anthropology* no. 4 içinde. Cambridge; Cambridge University Press.

—(1971), *Technology, tradition, and the state in Africa*. London: Oxford University Press.

Harmon, M. Judd (1964), *Political thought from Plato to the present*. New York: McGraw Hill.

Harner, M. J. (1970), 'Population pressure and the social evolution of agriculturalists', *Southwestern Journal of Anthropology* 26 içinde s. 67-86.

Harris, Marvin (1971), *Culture, man and nature*. New York: Crowell.

Harris, Rosemary (1965), *The political organization of the Mbembe*, Nijerya. London: HMSO.

Hayden, Brian (1975), 'The carrying capacity dilemma: an alternative approach', Population studies in archaeology and biological anthropology: sempozyum. ed. Alan C. Swedlund, *American Antiquity*, cilt 40, no. 2, böl. 2, bildiri 30, s. 11-21.

Hickerson, H. (1962), 'The southwestern Chippewa: an ethnohistorical study', *American Anthropological Association Memoir* 92 içinde.

Hobhouse, L. T., Wheeler, G. ve Ginsberg, M. (1915), *The material culture and social institutions of the simpler peoples*. London: Chapman and Hall.

Horton, Robin (1969), 'From village to city-state', *Man in Africa*, ed. M. Douglas ve P. Kaberry içinde. London: Oxford University Press.

— (1971), 'Stateless societies in the history of West Africa', *History of West Africa*, ed. J. F. A. Ajayi ve M. Crowder, cilt. I. London: Longmans içinde, 78-119.

Hunt, Eva ve Hunt, Robert C. (1974), 'Irrigation, conflict and politics: a Mexican case.' *Anthropological papers of the University of Arizona*, no. 25: Irrigation's impact on society, ed. T. E. Downing ve M. Gibson, s. 129-157. Tucson: University of Arizona Press.

Koppers, W. (1963), 'L'Origine de l'état'. *VI International Congress of Anthropological and Ethnological Sicences* 1970. (Paris 1963) cilt 2, s. 159-168.

Krader, Lawrence (1968), *Formation of the state*, Englewood Clifs: Prentice Hall.

Lathrop, Donald N. (1968), 'The "Hunting" economics of the tropical forest zone of South America: an attempt at historical perspective', *Man the hunter*. ed. Richard B. Lee ve Irvin DeVore. Chicago: Aldine.

Lattimore, Owen (1940), *Inner Asian frontiers of China*. 1962 baskısı. Boston: Beacon Press.

Lee, Richard B. (1972), 'Population growth and the beginnings of sedentary life among the Kung Bushmen', *Population growth: anthropological implications*, ed. B. Spooner. Cambridge: MIT Press.

Lenski, G. (1966), *Power and privilege: a theory of social stratification*. New York: McGraw Hill.

LeVine, R. F. (1966), *Dreams and deeds*. Chicago: Aldine.

Lowie, Robert (1927), *The origin of the state*. New York: Harcourt, Brace and World.

McClelland, David C. (1961), *The achieving society*. Princeton, N. J.: Van Nostrand.

Middleton, J. ve D. Tait. (1958), *Tribes without rulers*. London: Routledge and Kegan Paul.

Moore, Sally Falk (1958), *Power and property in Inca Peru*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Murdock, G. P. (1959), *Africa: its peoples and their culture history*. New York: McGraw-Hill.

Nadel, S. F. (1942), *A black Byzantium*. London: Oxford University Press.

Naroll, Raoul (1967), Imperial cycles and world order. *Papers*. Peace Research Society International, cilt V.

Netting, Robert McC. (1969), 'Ecosystems in process; A comparative study of change in two West African societies', *Ecological essays*, ed. David Damas, Natural Museum of Canada Bulletin 230 içinde. Ottowa: Natural Museum of Canada.

— (1972), 'Sacred power and centralization: aspects of political adaptation in Africa', *Population growth: anthropological implications* içinde s. 214-244, ed. Brian Spooner. Cambridge: MIT Press.

Otterbein, Keith (1970), *The evolution of warfare*. New Haven: HRAF Press.

Polanyi, Karl (1957), *Trade and markets in the early empires*. Glencoe Ill.: Free Press.

— (1966), *Dahomey and the slave trade*. Seattle: University of Washington Press.

Salzman, P. C. (1971), 'Adaptation and political organization in Iranian Baluchistan', *Ethnology* 10, 4 içinde s. 433-444.

Service, Elman R. (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.

Smith, H. F. C. (1971), 'The early states of the central Sudan', *History of West Africa*, ed. J. F. A. Ajayi ve M. Crowder, cilt I içinde s. 78-119.

Smith, M. G. (1960), *Government in Zazzau*. London: Oxford University Press.

Smith, Philip E. L. ve Young, T. Cuyler (1972), 'The evolution of early agriculture in greater Mesopotamia: a trial formulation', *Population growth: anthropological implications* içinde. Cambridge : MIT Press.

Southall, Aidan (1956), *Alur society*. Cambridge: Heffer.

Spencer, Herbert (1897), *Principles of sociology*. New York: Appleton-Century-Croft.

Spooner, Brian (1969), 'Politics, kinship and ecology in southeast Persia', *Ethnology* 8, 2 içinde s. 139-152.

Steward, Julian (1949), 'Cultural causality and law: a trial formulation of the development of early civilizations', *American Anthropologist* 51 (1) içinde s. 1-27.

Strathern, Andrew (1972), *One father, one blood: descent and group structure among the Melpa people*. London: Tavistock.

Street, John (1969), 'An evaluation of the concept of carrying capacity', *Professional Geographer* 21 içinde s. 1-4.

Struever, Stuart (1968), 'Woodland subsistence-settlement systems in the lower Illinois valley', *New perspectives in archaeology*. ed. S. Binford ve L. Binford. Chicago: Aldine içinde.

Thurnwald, Richard (1935), *Die menschliche Gesellschaft*. cilt. 4 (Devlet). Berlin-Leipzig: De Gruyler.

Vansina, Jan M. (1966). *Kingdoms of the savannah*. Madison: University of Wisconsin Press.

— (1970), 'Cultures through time', *A handbook of method in cultural anthropology*.ed. R. Naroll ve R. Cohen. New York: Natural History, Press içinde s. 165-182.

Vayda, A. P. (1968), 'Hypotheses about function of war', *War: the anthropology of armed conflict*, ed. M. H. Fried, Marvin Harris ve F. R. Murphy. New York: Natural History Press içinde s. 85-91.

Wittfogel, Karl A. (1957), *Oriental despotism*. New Haven: Yale University Press.

Woodbury, R. B. (1961), 'A reappraisal of Hohokam irrigation', *American Anthropologist* 63, 3 içinde s. 550-560.

Wright, Henry T. ve Johnson, Gregory (1975), 'Population, exchange, and early state formation in southwestern Iran', *American Anthropologist* 77 içinde s. 267-289.

ERKEN DEVLET KONUSUNDA ÇALIŞMANIN BAZI KURAMSAL SORUNLARI

Anatoli M. Hazanov

Erken devlet kavramı ve onun toplumsal alandaki karşıtı olan "erken sınıflı toplum tipi" kavramı, son zamanlarda oldukça yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Ama bugüne [1970'lerin sonlarına] dek erken devletin ne olduğu doğru dürüst anlaşılabilmiş olmadığı gibi, erken devlet sorununun bugüne dek hâlâ aydınlatılamamış birçok bulanık noktası ve kesinliğe kavuşturulamamış birçok yönü bulunmaktadır. Bir makalede sahip olunabilecek son derece sınırlı sayfa gözönüne alınarak, bu yazının ana amacı, erken devletin karşılaştırmalı kuramsal çalışmasıyla ilgili en önemli sorunlardan bazılarını ortaya koymakla sınırlı tutuldu. Ayrıca, söz konusu sorunlardan ancak bazılarına verilebilecek bir yanıt önermeye çalışacağım. Öteki birçok önemli sorunu ortaya koymaya bile kalkmayacağım.

1. ERKEN DEVLET NEDİR?*

Kuşkusuz, herhangi bir "endüstri öncesi devlet"** çağdaş devletlerle karşılaştırıldığında "erken" devlet olarak nitelenebilir. Dolayısıyla, bana göre, bu terimin daha sıkı ve daha sınırlı bir tanımı gerekmektedir. Bu durumda, daha doğru bir tanımla, erken devletin: devletin, ilkel toplumun çözülüşünün hemen ardından gelen en eski ve gerçekten "ilksel" (pristine) biçimi olduğu söylenebilir.[1] Erken devletler, insanlığın tarihsel gelişmesinde yeni bir aşamayı gösterirler ve o ya da bu bölgede devletlik durumunun (statehood) kısa ya da uzun

* Karş. Cem Eroğul, *Devlet Nedir?* Ankara, 1989, İmge Kitabevi Yayınları, 154 s. ve Ümit Hassan, "İlk Devlet Neye Yarar", *Yapıt*, 49/4, (1984), s. 84-98. (ç.n.)

** İngilizce metinde "endüstriyel devlet" (industrial state) öncesi devlet anlamında "pre-industriel state" deniyor (ç.n.).

bir geçmişinin ilk halkasını oluştururlar. Bu bakımdan erken devletleri, yalnızca çağdaş devletlerden değil, aynı zamanda antik devletlerden, yani, eskiçağın devletin gelişmesinin bir sonraki ve daha yüksek aşamasını temsil eden devletlerinden (örneğin greko-romen devletlerinden) de farklı kuruluşlar sayabiliriz.

Ne var ki erken devletin başladığı nokta (somutta değil kuramda bile olsa) görece kolaylıkla saptanabilirken, onun bittiği noktanın tanımlanabilmesi çok daha güç bir iştir. Bu güçlüğü aşmanın olanaklı tek yolu, erken devletin bazı özel nitelikleriyle ve ayırdedici özellikleriyle, erken devletle birlikte görülen bazı süreçleri yalıtlayarak ortaya koymaktır; söz konusu devletler, bu özelliklerinin ve bu süreçlerinin [zaman içinde] atıldığı oranda, daha gelişmiş devlet durumuna geçmekte, yani "erken" devlet olmaktan çıkmaktadırlar. Bu özelliklerin ve bu süreçlerin neler olduğunu saptayabilmek için, erken devletlerin tam da doğdukları ana şöyle bir gözatmak gerekecek. Söz konusu özel ve tekil anda, erken devletler, pek gelişmemiş bir siyasal kuruluş yapısı taşımaktadırlar; içlerindeki, daha önceki gelişme evrelerinden getirdikleri birçok karakteristik özelliği barındırmakta; karmaşık ve istikrarsız bir toplumsal yapıya sahip bulunmaktadırlar; ve de gelişen bir uygarlık dışında, hiç biri ötekinin üzerinde kesin ve geri dönülmez bir üstünlük kurmuş olmayan çeşitli "bağımlılık ilişkileri" içinde bulunmaktadırlar.

Bunlar, erken devletlerin belki en sık karşılaşılan ve hatta olasılıkla tüm erken devletlerde görülen (evrensel) karakteristik özellikleridir. Ve böyle devletlerin gelişmesiyle birlikte görülen bir olguyla, temel eğilimlerinin, toplumsal ve siyasal yapılarında taşıdıkları ilkel mirasın atılması, yapılarının güçlendirilip kurumsallaştırılması, toplumun toplumsal kompozisyonuna istikrar kazandırılması sonunda yolgösterici olarak öne çıkabilecek belli bazı bağımlılık türlerinin duruluğa kavuşturularak ortaya konması ve onun uygarlığın gelişmesi yönünde bir iti oluşturabilecek yönde kristalleşmesi olduğu ortada.

Ancak bu süreçlerin kendilerini tamamlamalarından sonradır ki, söz konusu devletler "erken devlet" olmaktan çıkarlar. Erken devletle "erken olmayan devleti" belli bir dönem ya da yer olarak ayırdeden gerçek ayrım çizgisinin çekilmesi ise, bu tür devletlerin somut örneklerini inceleyen araştırıcının görevidir.

2. ERKEN DEVLET EVRENSEL MİDİR?

Buradaki soru, her yeni gelişen devletin her zaman erken devlet biçimini alıp almayacağıdır. Erken devlet deyişinin devletin ilk dönemlerini nitelediği düşünülerek, erken devletin evrenselliği, onun bu niteliğinin [mantığı] götüreceği zorunlu sonuç olarak görüneceğinden, böyle bir soru ilk bakışta yersiz görünebilir. Gerçekten, Mısır'da, eski Mezopotamya'da ya da Çin'de erken devlet evresinin ne zaman sona erdiği tartışılabilirken, bu bölgede ortaya çıkan ilk devletlerin tartışmaya gerek bırakmayan bir açıklıkla erken devlet sayılacakları ileri sürülebilir.

Bununla birlikte, devletin kuruluşuna bir gözatarak, onun aldığı biçimleri birbirinden ayrımlamak, çabasına değer; çünkü söz konusu çeşitliliklerin, kendilerini, yalnızca iç gelişmede değil, fakat aynı zamanda çoğu kez bu devletlerin karşı karşıya kaldıkları dış etkiler alanında da gösterdikleri görülür. Bu bağlamda "ilksel" (pristine) ve "ikincil" (secondary) devletleri birbirinden ayırdetmek gerekmektedir.

Yeryüzünde görülen erken devletler "ilksel devletler" ile sınırlı değildi; daha önce var olan devletlerin etkisiyle, onların meydan okumasına bir yanıt olarak yaratılan ve özellikle kendi eski karakteristiklerini alıkoyan devletler de erken devlet idiler. Örneğin eski (antik) Doğu'nun o ya da bu bölgesinde [bir] devletin oluşması zamanı ile onun daha önce doğmuş olan devletlere yakınlığı arasında açık ve doğrudan bir bağlantının bulunduğu kolaylıkla gözlemlenebilir. Ama, birbiri ardı sıra oluşan, Akad, Elam, Mari, Asur, Mana, Urartu, Med, Pers vb. devletlerin herbiri, ya yıkılışlarına dek, ya da bazı durumlarda, dış etkilerle hızlandırılan kendi iç gelişme süreçlerinin yeterince ortaya dökülmesine dek, aynı zamanda birer erken devlet idiler.

Öte yandan barbarların (yani devlet öncesi düzeyde bulunan kabilelerin ve halkların; adlarıyla belirtmek gerekirse şefliklerin ya da tabakalaşmış toplumların) daha önce var olan devletleri, hatta Roma imparatorluğu ve Çin gibi iyice gelişmiş devletleri fethetmelerinin bir sonucu olarak da erken devletlerin doğduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Böyle bir bireşim tümüyle yeni bir tipin doğmasıyla sonuçlanmışsa, böyle bir sonucun doğabilmesi için barbarların

sosyoekonomik yapılarını yeniden örgütlendirmelerini ya da iki sistemin bireşimi (sentezi) için gerekli zamanın geçmesini beklemek gerekmiş olmalı.

Erken devletin doğuş biçimlerinin bir başka örneği, (daha) gelişmiş bir devletin bir erken devlet tarafından fethi ve bunu izleyen dönemde, herbirinin sosyoekonomik yapılarının birbirleriyle bütünleşmesidir (örneğin, ilk halifeler dönemindeki Arap fetihlerinde ya da İran'ın Moğolistan tarafından fethinde doğan durum budur). Bu özel durumda erken devlet "erken" olma niteliğini, fetihçi yapılarının tümden biçim değiştireceği noktaya dek olmak üzere ancak kısa bir süre için korur. Saydığımız bu son üç tip *ikincil* erken devlet olarak adlandırılabilir.

Öte yandan (daha) gelişmiş devletlerin yayılmalarının ya da izledikleri kolonicilik politikalarının bir sonucu olarak kurulan (dolayısıyla "gelişmiş ikincil devlet" diyebileceğimiz bir türü temsil eden) devletler, hatta tam doğdukları tarihte bile, kesinlikle erken devlet değillerdi (örneğin ortaçağda Livonya, ya da kurulduğu sırada ABD erken devlet değildi). Ne de kolonicilik döneminin ertesinde yaratılanlar erken devlet idiler. Bu devletlerin toplumları (örneğin Nauru hatta Yeni Gine'deki Papua, kolonicilik döneminin hemen öncesinin geleneksel yapılarının dağılışına tanık olmuşlardı; ya da (örneğin Mauritius ve Guyana gibi) tümüyle koloniciliğin ürünüydüler.

Bu nedenlerden dolayı, gün yüzüne çıkan her bir devletin mutlaka erken devlet biçimini alacağı söylenemez; erken devlet biçimini alması [ya da almaması] onun hangi yollardan doğup hangi yollardan gelişeceğine bağlıdır.

Ayrıca her bir devletin özgül niteliklerinin ve karakteristik özelliklerinin birçoğunun, yalnızca belli iç koşullar tarafından değil, aynı zamanda onun doğuşunun içinde oluştuğu dış koşullar tarafından da belirleneceği düşünülebilir. Ama bu sorun, hatta bölgesel çapta bile, yeterince araştırılmış değildir.

3. EKONOMİK VE TEKNOLOJİK GELİŞME DÜZEYİ

Yeni doğan bir devletin kesinlikle erken devlet biçimini alacağı söylenemezse de, erken devletin gene de, Carneiro'nun (1973: 97-100)

düşündüğü anlamda bir evrensel gelişmenin zorunlu adımını temsil ettiğini düşünebiliriz. Ekonomik ve teknolojik evrimin devletin bu tipinin işareti olan tek, ayırdedici bir düzeyinin bulunup bulunmadığını araştırmak için göstereceğimiz çabanın nedeni budur.

Bir üretici ekonominin varlığı, kuşkusuz, her zaman erken devletin en önemli önkoşulu olmuştur. Avcılar, balıkçılar ve yiyecek toplayıcıları hiç bir zaman ve hiç bir yerde kendi devletlerini kuramamışlardır. Avcı, balıkçı ve yiyecek toplayıcıları arasında, Kuzey Amerika'nın Kuzeybatı kıyılarının Kızılderilileri gibi tabakalaşmış topluluklarla bile ender olarak karşılaşılır.

Üretici bir ekonomi çerçevesi içinde ise [erken devlet için] herhangi bir başka sınırlamanın bulunmadığı apaçıktır. Okyanusya'nın erken devletleri, toplumları özünde hâlâ taşçağı aşamasındayken [neolitikteyken] eski Yakındoğu'nun devletleri, kalkolitik dönemde; Balkan Yarımadası'nınkiler tunççağında; Avrupa'nın geri kalan bölümlerinin ve Sahra altı Afrika'sının erken devletleri ise, demir çağında ortaya çıkmışlardı. Erken devletlerde görülen üretim sistemleri [üretim biçimleri] de, geçici tarla açma tarımından (swidden agriculture)* göçebe çobanlığa dek uzanan, büyük bir çeşitlilik gösterirler. Sulamanın ilksel erken devletin doğuşunun baş koşulunu oluşturduğu görüşü, Orta Amerika'dan, Çin'den ve öteki bölgelerden elde edilen arkeolojik kanıtlarla çürütülmüştür.

Erken devletlerin ekonomik ve teknolojik düzeylerinin ne olduğu sorununa [yukarıdakilerin dışındaki] bir başka açıdan yaklaşmak daha verimli sonuçlar verebilir. Bu düzeyin, emeğin toplumsal çapta bir işbölümü için gerekli olan enaz (minimum) artı (surplus) elde etmeye ve devletin doğması ile bağlantılı öteki olgulara olanak sağlamaya yeterli olması gerekiyordu. Böyle bir enaz artıya ve teknolojik gelişmeye ulaşılması, yerel koşullara bağlı da olsa, çeşitli üretim sistemleriyle sağlanabilecek bir durumdu.

Erken devletin yerini devletin daha gelişmiş bir türüne kaçınılmaz olarak bırakmasına yolaçacak birörnek bir ekonomik ve teknolojik düzeyin karşısında daha az sorun vardı. Ekonomik ve teknolojik

* Bitki örtüsünün kesilip yakılmasıyla sağlanan toprak parçası üzerinde geçici tarım (ç.n.).

gelişme ile sosyopolitik yapılar arasında, hiç değilse endüstri öncesinde, büyük bir olasılıkla sıkı bir bağlantı .bulunmuyordu. Antikçağın oldukça gelişmiş devletleri, yerlerini, ortaçağ Avrupa'sının erken dönemlerinin erken devletlerine bıraktılar. Bu olguyu açıklama yolunda, antikçağ devletleriyle erken dönem ortaçağ Avrupa'sının erken devletleri arasında herhangi bir önemli ekonomik ve teknolojik farklılığın bulunduğunu gösterme çabalarının tümü başarısızlığa uğradı (Gurevich, 1971: 159).

Erken devletlerin ne türde ve hangi derecede ekonomik gelişmeler geçirdiklerini araştırmak, bundan da ilginçtir. Elzanaatları üretiminde, tarımda ya da hayvan besleyiciliğinde gösterdiklerinden daha hızlı teknolojik gelişmeler göstermiş görünürler: Gerçekten, erken devlet doğduktan sonra toplam çıktının önemli bir miktarda artış gösterdiğini kimse göğsünü gere gere söyleyemeyeceği gibi, kişi başına çıktıda büyük bir artışın görüldüğü hiç söylenemez. Dahası, eğer böyle bir artış gerçekleşmiş olsa bile, bu, teknolojik gelişmelerin (örneğin tarım araçlarının gelişmesinin) bir sonucu olmaktan çok, doğrudan doğruya üretimin genişlemesinin bir sonucu olarak doğmuş olabilir; yani söz konusu artışa (örneğin sulama alanında) daha büyük bir işbirliği veya daha iyi örgütlenme yoluyla, ya da her iki alandaki artış yoluyla ulaşılmış olabileceği de hesaba katılmalı (Childe, 1952:10; Steward, 1955:200, 207). Ancak, bu yorumun, yalnızca erken devletler için değil, aynı zamanda devletin çağımıza dek görülen öteki birçok türü için de az çok geçerli olduğu söylenebilir.

İş bununla da bitmez; karşımıza, erken devletin, onu devletin gelişmesinin daha ileri noktalarına götürmede ötekilerden daha yönlendirici olan herhangi bir çevresel etmenin ve üretici sistemin (ya da ekonomik sistemin) bulunup bulunmadığı sorusu çıkar. Bu soruya "bulunduğu" biçiminde olumlu bir yanıtın verilebileceği açıkça görülmektedir. Örneğin, saban tarımına dayananlardan farklı olarak, göçebe çobanlığa dayanan toplumların, erken devlet düzeyinin ötesinde bir gelişme gösterebilmeleri olası görünmez (Hazanov, 1975: 251 vd.). Gözönüne alınmaya değer bir başka olabilirlik, sulamanın, bazı erken devletlerde, yalnızca gelişmeyi iteleyen bir etmen değil, bazı bakımlardan durağanlığın etmenlerinden birini oluşturabilmesidir.

Başka türlü söylendikte, herhangi bir topluluğun tek ve aynı üretici sistem çerçevesi içinde gelişmesinin sınırları vardır. Bu sınırlara ulaşıldığında, daha ileri noktalara gelişme olabilirlikleri, çevresel etmenlere bağımlılık derecesiyle ters orantılı olarak azalır.

4. ERKEN DEVLETLERİN OLUŞUMUNA İLİŞKİN SORULAR

Söz konusu sorular, devletin doğuşunu açıklayacak bir genel kuramın bir bölümünü oluştururlar. Bunların yalnızca, erken devletlerle ilişkili olup çok daha fazla özen gösterilmesi gereken belli bazı yönlerine değinmek istiyorum.

Devletin oluşumu ilkel toplumların [ilkel toplulukların] çözülmeleri sırasında görülen sınıfların doğuşu olgusuyla ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır. Bu süreçlerin baş özelliği ya da en önemli sonucu, söz konusu toplumda üretimi ve dağıtım düzeneklerini denetim altına alan bir yönetici tabakanın yavaş yavaş doğuşudur.

Yönetici tabakanın doğmasının "sine qua non" (olmazsa olmaz) koşulları, düzenli bir "artı" üretiminin gelişmesi ve emeğin toplumsal işbölümü ve (karşılıklılığı ve yeniden bölüştürmeyi dışarda bırakmaksızın) en geniş anlamda değişim yoluyla artı üretiminin gerçekleştirilmesi ve artının dağıtılması düzeneğinin geliştirilmesi idi.

Ender karşılaşılan kuraldışı durumlar bir yana bırakılırsa, düzenli bir artı neolitik devrimin bir yan ürünü olarak doğup gelişti. Ama burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, yalnızca ekonomik ve toplumsal gelişmenin hızı değil, aynı zamanda, farklı toplumlarda toplumsal farklılaşmanın o toplumlara özgü karakteristik özelliklerinin, içlerinde toplumsal, tarihsel, çevresel, ekonomik, teknolojik, demografik etmenlerin ve öteki koşulların da bulunduğu tüm bir farklı etmenler takımının birlikte işleyişlerince belirlenmeleri olgusudur. Tarihte bir toplumun üretici gücü ile toplumsal farklılaşma yolunda bulunduğu nokta arasında bile, açık ve dolaysız bir bağlantının bulunmamasının nedeni budur.

Carneiro (1970) devletin kökeninin "otomatik kuramı" olarak nitelediği savı, tarımın gelişmesinin otomatik olarak bir yiyecek fazlası yarattığı ve bazı ara aşamalardan sonra, sonunda, doğrudan doğruya devletin doğuşuna yolaçtığı görüşünü eleştirmekte haklıydı.

Kendisi tarımın her zaman mutlaka bir artı üretmediği gerçeğini vurguladı. Ayrıca, bir artının da, her zaman ve otomatik olarak, devletin oluşmasına götürmesi gerekmez. Örneğin bir toplum, şeflik düzeyinde ve hatta daha düşük bir düzeyde pinekleyebilir.

Toplumsal sınıfların oluşmasına varan süreçlerde hiç bir zaman mutlak bir determinizm görülmedi. Bu süreçler, farklı içsel ve dışsal etmenlere ya da bu iki etmen takımından birine bağlı olarak, bir oranda tersine dönüşebilirlik gösterdi. Çeşitli yerel koşulların etkisiyle hızlanabildiler, yavaşlayabildiler ya da kesintiye uğrayabildiler; durağan kalabildiler veya hatta ortadan kalkabildiler; ve yeniden canlanabildiler. Toplumsal sınıfların doğabilmesinin ön koşulları [dış etmenlerin zoruyla değil] kendiliğinden gelişen tüm toplumlarda aynıydı; ama onların işleyişlerinin somut düzenekleri değişiklikler gösterdi.

Başlangıçta ilkel, yeterli olmayan derecede farklılaşmış biçimleriyle görülen toplumsal ve ekonomik eşitsizlik ve sömürü koşulları, temel gereksinim maddeleri ve "artı" olarak iki parçaya ayrılabilecek bir çıktı olanağının doğmasından sonra arttı. Aynı zamanda iş yönetimi (managerial) işlevi ile kamu yönetimi (administrative) işlevlerinin üretici güçlerden farklılaşıp kopması için gerekli koşullar oluştu. Emeğin, toplumsal yapıların ve üretici güçlerin gittikçe artan karmaşıklaşmasında yansıyan toplumsal işbölümünün en önemli sonuçlarından biri bu oldu.

Birçok bilim adamı bugün, ilkel toplumların çözülme sürecinin, mertebe toplumları ile tabakalaşmış toplumların doğuşlarında temsil edilen iki aşamadan geçtiğini kabul etmektedir (Fried, 1960:716-722). Böyle bir yaklaşım yönetici tabakanın doğuşunun yavaş yavaş gerçekleştiği olgusunun gözardı edilmemesine yardımcı olmaktadır. Peki, söz konusu süreci her zaman iki aşamaya bölmemiz gerekir mi? yoksa bu süreç daha az ya da daha çok aşamadan geçmiş olabilir mi? Ve dahası, bu iki aşamaya evrensel çapta bir önem yükleyecek [onları her örnekte gerçekleşen olgular olarak görecek] miyiz? Görebildiğim kadar bu sorunun yanıtı daha verilebilmiş, soru çözülebilmiş değil.

Sınıf oluşumu sürecinde genel olarak iki eğilimin varlığı görülebilir. Bunlardan birincisi, siyasal ve ekonomik etkinliklerin yönetici tabaka tarafından denetlenip eşgüdümlenmesiyle ilişkili olup,

öteki etkileri yanı sıra, daha sonra görülen, artı ürünün toplamında bir artış, ve bu artıya üreticilerden alınıp elkonması sonuçlarını doğurdu. Bu sonuçlardan ikincisi (artıya elkonması) kendileri o ya da bu oranda üretim araçlarından yoksun edilmiş üreticilerin (özellikle kölelerin) dolaysız sömürülmesiyle sağlanan bir artının ele geçirilmesine bağlıydı.

Yakındoğu'dan, Amerika'dan, Afrika'dan ve Okyanusya'dan sağlanan kanıtlara bakılırsa, söz konusu eğilimlerin birincisinin erken devletlerin oluşmasına götüren anayolu döşediği yargısına varılabilir. Daha sonra, ikinci eğilimin ne zaman kesin kes ağır basan eğilim durumuna geldiğini araştıracağız. Bu ikinci eğilim, kendisini birincisinden daha sonra ortaya koymuş olabilir. Örneğin bugün biliyoruz ki, antikitenin geniş çaplı köle sahipliği ile ötekilerden farklılık göstermiş olan Akdeniz devletlerinin hiç biri, bölgenin gerçek ilksel devleti değildi. Bu devletlerin gerisinde, farklı bağımlılık ve sömürü sistemlerine dayalı erken devletler bulunmaktaydı.

Son yıllarda, bir yönetici tabakanın doğuşundan ve devletin ortaya çıkışından yana işleyen çevresel ve ekolojik koşulların neler olduğu üzerinde çok duruldu. Özel olarak belirtmek gerekirse, ilgilerini bu sorun üzerinde yoğunlaştıran kimi bilginler, gerçekten "ilksel" (pristine) olan tüm devletlerin, yani [başka devletlerin etkisiyle değil] kendiliklerinden gelişmiş devletlerin doğuşunda, sulamanın ve taşkın denetiminin belirleyici etmenleri oluşturdukları görüşündedirler. Bu tutumu savunanlar, sulamanın, devlet oluşumunun, üretimle ekonomiyle ilgili bir önkoşulu değil, örgütsel ve siyasal önkoşulu olduğunu ileri sürdüler.

Ancak, böyle bir taslak oldukça abartılı görünüyor. En erken [ilk] devletlerin sulama bölgelerinde ortaya çıktıkları doğrudur; ne var ki sulama sistemlerinin geçmişi buralarda devletten, devletin doğuşundan eskilere dayanır. Öteki bölgelerde [ise] erken devletlerin, ilksel devletleri de dışarda bırakmaksızın her örnekte, tarımın bu türü ile bağlantılı oldukları hiç bir biçimde söylenemez.

Tüm türleriyle ve değişikliklerden geçirilmiş tüm biçimleriyle devletin kökeninin fetih kuramı da, inandırıcı olmaktan uzak görünmektedir. Fetih, erken devletin doğuşunun bir belirtisi olabilir;

bu doğuşu itelemiş olabilir ve de devletin yerden yere gösterdiği çeşitlilikleri belirlemiş olabilir. Ama bunun için [fetih etkisiyle devletin oluşabilmesi için] gerekli iç ortamın bulunması koşulu, yani hem fethedenlerin hem fethedilenlerin yeterli bir gelişme düzeyine ulaşmış olmaları da gerekmektedir.

Siyasal örgütlenmenin özgül biçimlerinin belirleyicisini nerede aramak gerek? onu, daha sonra söz konusu devleti oluşturan az çok yapısal değişikliklere uğrayıp kendine yeni yeni kurumların eklendiği "devlet öncesi" toplumda aramak gerek. Oluşma döneminde bu tür bir örgütlenişin [devletin] özgül biçiminin oluşumunu belirleyen nedir? Kuşkusuz onun her zaman, çok farklı ve çok çeşitli etmenlerin, yerel koşullara göre değişen bileşkelerle (kombinasyonlarla) birlikte işleyişi olduğu görülecektir. Ama bunların kapsamlı olarak çözümlenmesi işi, geleceğin bilginlerinin ele almaları gereken bir görev olarak şimdilik bir yana konmalıdır.

Örneğin menajerlik-bürokratlık etkinliğini [iş yönetimi - kamu yönetimi işlevlerini] üstlenmiş bir yönetici tabakanın yavaş yavaş ortaya çıkışıyla, yönetsel yapıda görülen bir farklılaşmanın ve yönetsel yapının birçok alt birim yapılarına* bölünmesinin elele gittiğini belirtmek yerinde olur. Söz konusu alt birim yapılarının başlıcaları, kamuyönetsel-işyönetsel, dinsel-ideolojik ve askeri alt birimler idi. Böyle bir bölünme bazen işlevlerde göründüğü kadar kişilerde görülmeyebilirse de [aynı kimseler farklı işlevleri görebilirlerse de] devlet oluşması düzeyindeki birçok toplumda, yönetici tabakanın birbirinden az çok ayrılmış üç meslek grubunun, yani "menajerler", "din adamları" ve "ordu önderleri" gruplarının varlığı ayırımlanabilir.** Bu grupların söz konusu geçiş süreci sırasındaki etkileri ve yetkeleri, toplumdan topluma değişmiştir; ve belki de, onların uzantısı olarak ortaya çıkacak devletlerin alacağı biçim de toplumdan topluma değişmişti.

Her ne olursa olsun, bir devlet toplumuna geçiş dönemi sırasında kamu yetkilileri, avam halktan gittikçe daha bağımsız duruma

* İng. "sub-structures" (altyapılara); altyapı-üstyapı ayrımındaki altyapı ile karıştırılmaması için böyle çevirdim (ç.n.).

** Kalemiye, sefiye, ilmiye ayrımını anıştırıyor (ç.n.).

gelmekteydiler. Yönetici tabaka, toplumun geri kalan bölümlerinden alınmış erki, gittikçe daha fazla kendi elinde toplamaktaydı. Ve bu gidiş sonunda devletin doğuşuna vardı.

5. DEVLET ÖNCESİ TOPLUM İLE KESİNTİSİZ BAĞLANTI

Doğaları söz konusu olduğunda, ilksel (pristine) erken devletlerin "devlet öncesi" evreden getirdikleri birçok özellik taşıdıkları görülür. Bu kesintisizlik, bu süreklilik, söz konusu toplumların toplumsal bireşimlerinde, bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin ötekilerinden farklılığında, toplumsal yaşamda akrabalık bağlarının öneminin sürmesinde, yerel yapının ve kurumun tipinde olduğu kadar, yerel kurumun işleyişinde vb. yerlerde izlenebilir. Genel bir kural olarak, birçok geleneksel sistemin, erken devletin kuruluşundan sonra, çökmekten ya da kaldırılmaktan çok, yeni koşullara göre belli bazı değişikliklerden geçerek varlıklarını sürdürdüklerini ileri sürmek, gerçekliğe aykırı düşmeyebilir.

Burada, sürekliliğin iki farklı türünü ayırdetmek gerekir. Bunlardan birincisi, yerel ve bölgesel nitelikte olup, söz konusu toplumların özgül karakteristik özellikleriyle ilişkilidir. Sürekliliğin ikinci türü, tarihsel gelişmenin daha genel eğilimlerini içine alır. Yönetsel yapılarda görülen işbölümünün özgül bir biçimi; o topluma özgü aile ve topluluk tipleri; toplumsal ve yönetsel yapılarda akrabalık bağına verilen farklı önemler; ya da artı ürünlere doğrudan elkoymada devletin kendisinin daha az ya da daha çok aktif bir rol alması, tarihte görülen erken devletlerin gelişmelerinde gözlenebilen, yerel etmenlerce hazırlanmış süreklilik türünün örnekleridir. Ama doğrudan doğruya söz konusu toplumun varlığı, akrabalık bağlarının öneminin sürdürülmesi, ya da, erken devletlerin tümünde değilse bile çoğunda gözlemlenen bir olguyla, özgür bir avam tabakanın varlığı, ikinci tür sürekliliğin [tarihsel gelişmenin genel eğiliminin] önemli örneklerini oluştururlar. İleride yapılacak araştırmaları yürütecek kimselerin önünde duran görev, sürekliliğin bu iki türünün somut sınırlarının saptanabilmesi ve onların koşullarını hazırlayan etmenlerin yalıtlanıp anlaşılabilmesi için, bu iki türü ayrıntılı olarak tanımlamak olmalıdır.

6. ERKEN DEVLETİN TOPLUMSAL YAPISI

Yerel çeşitlenmeleri bir yana bırakılırsa, erken devletlerin toplumsal yapısının karakteristiğini oluşturan iki ana özellik vardır; bunlar: birden fazla toplumsal tabakanın bulunması ve hem dikey hem yatay düzlemlerde görülen hareketliliktir. Bu özellikler toplumsal yapının tüm düzeylerinde görülebilir. Bununla birlikte, her toplum söz konusu özelliklere aynı derecede sahip değildir, kimi az kimi çok sahiptir; dolayısıyla erken devlet ile öteki "endüstri öncesi" devlet türleri arasında herhangi bir belirgin farklılığın bulunup bulunmadığı sorunsalı çözülmüş olmamaktadır. Ama erken devletin bu özelliği yanı sıra, onda sınıf oluşumunun daha tamamlanmadığı, sınıf yapılarının daha kararlılık kazanmadığı, toplumsal, ekonomik, hukuksal ve öteki boyutların birbirlerine denk düşecek gelişkinlik derecelerinde bulunmadıkları gibi özellikler taşımasını da gözden kaçırmamalıyız. Kalıtsal üstlenme ile atamayla görevlendirilmenin yanyana kullanılması gibi erken devletlerin karakteristik bir özelliğini oluşturan çelişkili bir durumla, devletin daha sonraki birçok türlerinde de karşılaşılır.

Örneğin, yönetici sınıfın bireşimi içinde "menajerler", "din adamları" ve "ordu önderleri" gibi meslek gruplarının varlığı ayrımlanabilir. Menajerler de bir süre için "aristokrasi" ve bir "bürokrasi" olarak ikiye bölünmüş olabilirler. Böyle bir işlev bölümü (functional division) erken devletin tek özelliği olmadığı gibi, ne de yalnızca erken devlette, onun tekelinde olan bir özelliktir. Gene de kesin olarak "erken devlet" sayılması gereken bir devletin toplumsal yapısının son derece heterojen olduğu ve de yönetici sınıfın çeşitli gruplarının birbirlerinden iyice yalıtlanmış durumda bulunduğu ve bunun bir sonucu olarak, aralarında siyasal erk için girişilen savaşımların hiç de eksik olmadığı görülecektir. Ancak erken devlette görülen böyle bir işlev bölümü genellikle, etnikliğe, akrabalık temeline dayanan bölünmelerin ve bölünmenin öteki biçimlerinin eklendiği gözden kaçırılmamalı.

Ayrıca, erken devletlerde [yönetici sınıf ve onun grupları yanı sıra] kişi özgürlüğünden yararlanan [köle ve serf olmayan] ve daha önceki zamanların bir kalıntısı sayılabilecek olan, ekonomik bakımdan daha bağımsızlığını yitirmemiş halktan (avam) kimselerin oluşturduğu daha

kalabalık bir sınıf (ya da sınıflar) bulunmaktaydı. Ne var ki bu tabaka, üstten ve alttan, özellikle alttan kemirilerek küçüldü ve avam halkın haklarının alanı, yavaş yavaş sınırlandırılıp sayıları azaltıldı. Avamdan kimi kimseler; yönetici sınıfa katılmak üzere yukarı tırmandılar; ama çoğu bağımlı tabakaya düştü; ve belki de avam tabaka tüm olarak gittikçe daha bağımlı bir tabaka durumuna düştü. Bağımlı halkın, özgürlükleri çeşitli derecelerde sınırlandırılmış kategorileri ya da tabakaları, erken devletin toplumsal yapısının tabanını oluşturdu. Dahası, yenilgiye uğratılan, toprakları fethedilen grupların, yenen toplumun içine alınıp eritilmeleriyle, bu [bağlı avam] tabakanın bileşimi, çoğu örnekte giderek daha karmaşık duruma geldi. Erken devlette bağımlı sınıfın ya da bağımlı sınıfların oluşumu da [yönetici sınıfın oluşumunda olduğu gibi] daha tamamlanmış durumda değildi.

Özel bir özenle ele alınmayı hakeden bir soru daha var. Erken devletlerde görülen belli başlı tabakaların, sınıfların açık karakterinden (ya da kapalı karakterinden) söz edebilir miyiz? Endüstri öncesi dönemin daha gelişmiş devletleriyle erken devletler arasında, dikey toplumsal hareketlilik bakımından herhangi bir önemli farklılık var mıydı? Devlet örgütü ne kadar gelişmiş olursa, toplumsal karmaşıklık derecesinin o kadar büyük, dikey toplumsal hareketliliğinin o kadar fazla olacağı yolunda Claessen (1975:46) tarafından ileri sürülmüş ilginç bir varsayım vardır. Ama bu sorunu incelerken, aynı zamanda, savaşların ve fetihlerin rolü; söz konusu toplumun işleyişinde soyçizgisel ilkenin [soyun sopun] önemi; toplumsal yapının özgül karakteristik özellikleri (örneğin dikey hareketliliğin önüne, hatta günümüz Hindistan'ında bile engeller çıkaran kastların varlığı) gibi öteki değişkenlere de bakılması gerekebilir, Bu bağlamda, toplumun birliğini sağlayan yatay bağlar bana özellikle önemli görünüyor. Söz konusu bağların oldukça geliştiği ortaçağ Batı Avrupa toplumlarında bile, dikey hareketlilik oranının, Bloch'un (1936) ve öteki bilginlerin (örneğin Perroy'un, 1961) yapıtlarında gösterilmiş oldukları gibi, küçümsenemeyecek derecelerde bulunduğu doğrudur. Ama bu bağların zayıf olduğu Bizans'da dikey hareketlilik oranı onlardan daha yüksekti (Kazhdan, 1968:49 vd.).

Ancak, erken devlette, dikey hareketliliğe karşı işleyen bir başka eğilim çizgisi vardı; bu, toplumun belli başlı tabakalarının ve sınıfla-

rının bileşiminde bir kararlılığın kurulması yönünde görülen, gözlemlenebilen bir eğilimdi. Bu, yatay hareketlilikle, yani toplumsal mertebeler merdiveninde birbirlerine yakın konuşlanmış farklı grup ve tabakalar arasındaki ayrımların yavaş yavaş bırakılması olgusuyla bağlantılı bir eğilimdi. Ne var ki bu eğilimin erken devlette sonuna dek işleyip işlemediği daha çözülememiş bir sorun olarak ortada durmaktadır.

7. BAĞIMLILIK VE SÖMÜRÜ BİÇİMLERİ

Kendisine bugünden geçmişe dönük (retrospektif) bir açıdan değil, oldukça statik bir açıdan bakıldığında, hiç bir erken devleti, "erken köleci", "erken feodal" ya da bunlara benzer herhangi bir deyişle kolayca adlandırıverme olanağı yoktur. Farklı bağımlılık ve sömürü biçimlerinin, bunlardan herhangi birinin ötekilerine, belirgin ve her zaman sürecek biçimde ağır basması durumu söz konusu olmaksızın, erken devletin ta kendisinde varlıklarını yanyana sürdürdükleri görülür. İçlerinde, kölelik, serflik, sığıntılık, haraç ödeme, angarya, vergilendirmenin çeşitli türleri gibi ilişki tipleri ve kurumları bulunabilir. Ancak, erken devletlerde, bağımlılık ve sömürü biçimlerinin, tümünün değilse de çoğunun geçmişi, daha önceki dönemlere, devlet öncesi evreye dayanır. Ayrıca, bunların bazılarının, örneğin haraç-vergi (tribute) ilişkisinin, sömürünün çeşitli olanaklarının bulunduğunu gösterecek biçimde, yeterince farklılaşmamış bir nitelik taşıdığı düşünülebilir.

Ancak, erken devletlerin, bilinen tümünün değilse bile çoğunun bir karakteristik özelliği vardır ki, onları öteki devlet türlerinden ayırdeden özelliklerden birine dönüşebileceği için, özel bir ilgiyle ele alınmayı haketmektedir. Sözünü edeceğim özellik, erken devletin doğrudan doğrüya kendisinin, vergilendirme, angarya ve öteki yükümlülükler yoluyla, üreticilerin doğrudan sömürülmesinde oynadığı önemli roldür. Bu karakteristik özellik, çoğu kimse tarafından "Asyatik toplumlar" denen toplumlara özgü görüldü. Ne var ki, erken devletlerin hepsi, kendilerini "Asyatik toplum" ile ilişkilendiren hiç değilse birkaç karakteristik özelliğe sahiptir. Erken devletler, birçok bakımdan, kendilerinden doğrudan doğruya gelişmiş olan Asyatik toplumların öncelleriydi; onlardan farkları, yalnızca, onların azgelişmiş biçimleri olmalarıydı. Erken devletlerin gelişmeleri sırasında, bağımlılığın ve sömürünün bir

özel biçiminin, genellikle ağır bastığı görüldü. Buna uygun olarak, toplum bir erken sınıf toplumu olmaktan çıktı ve devlet, daha gelişerek, bir "erken devlet" olmaktan kurtuldu. Bir başka deyişle, Fransa, Capetler yönetimi zamanında [artık] erken devlet değil feodal bir devletti. Ama Clovis krallığı, özellikle sahip olduğu feodal öğelerinin, ileride gelişme gösterebilecek birçok eğiliminden yalnızca biri olmasından dolayı [feodal devletten başka biçimlerde gelişebilme olanaklarını içinde taşıyor olmasından dolayı] bir erken devletti.

8. SİYASAL ÖRGÜTLENİŞİN BİÇİMLERİ

Oldukça yaygın bir inanca göre, despotizm, erken devletlerde görülen en yaygın siyasal örgütleniş biçimiydi (Wittfogel, 1957). Bu görüşü sunanların çoğu tarafından despotizm, en azından kuramda, mutlak ve sınırlandırılmamış siyasal erk olarak anlaşılıyordu. Erken devletlerde, insan kaynaklarını da dışarıda bırakmaksızın, kamu kaynaklarına elkonması yolunda devletin sınırsız bir hakka sahip olduğu ve üretim süreçlerini doğrudan doğruya kendi denetimi altında tuttuğu belki söylenebilir.

Ama olgular düzeyinde, sorunun çözümünün bu kadar kolay olmadığı görülecektir. Tarihte, yönetimlerinin despotik olduğu söylenemeyecek birçok erken devlet vardı. Örneğin, göçebe çobanlarca kurulan devletler, erken devletlerin tüm karakteristik özelliklerine sahiptirler. Ama böyle göçebe devletlerin hükümetleri, üretime doğrudan katılmadıkları gibi, en yüksek erk yönetici klanın tümünün sayıldı. Bu olgudan timar ("appanage") ya da Türk ve Moğol terimini kullanacak olursak "ulus" kurumu doğdu; yani onunla yönetici klanın her bir üyesinin, belli bir göçebe grubu olduğu kadar fethedilen tarım bölgesinin bir bölümünü de yönetme yetkisi verilen "erke ortaklık" (power-sharing) ilkesi doğdu. Bunun bir başka örneğini, gene despotizmin görülmediği, erken dönem ortaçağ Batı Avrupa'sı sundu. Bazı bakımlardan despotizmin klasik örneğini temsil ediyor görünen eski Mezopotamya'da bile, kralın mutlak bir erke sahip olması durumu ancak Akad Hanedanı zamanında çıkıp, tam gelişmiş biçimine, Ur'un Üçüncü Hanedan'ı zamanında ulaştı. Daha önceki kent devletlerinin uzmanlarca, bazı kayıtlamalarla, monarşi olarak tanımlandığını görüyoruz (Diyakonof, 1959:145-147).

Despotizmin, devlet erkinin ilk ve en eski biçimi olduğu varsayımının söz götürür olmasının nedeni işte budur. Dahası, despotizmin başlangıçlarının, bazı örneklerde, erken devletleri daha gelişmiş devletlerden ayırdeden sınır çizgisi olarak görüldüğü bile söylenebilir.

Daha önemlisi, erken devletlerle despotizm arasında dolaysız bir bağlantının bulunmadığını belirtmek isterim. Despotizme doğru gelişme erken devletler arasında görülen en yaygın eğilimi oluşturmuş olabilir; ama tek eğilimi oluşturmuş olamaz. Bence, hem antikçağı hem ortaçağı ile Avrupa tarihi, bunu genelde açıkça göstermektedir. Despotizmin doğuşunu hızlandıran etmenlerin saptanması çok daha önemlidir. Bu etmenler daha üzerine gidilerek açıklıkla anlaşılabilmiş değildir.

Bayındırlık işlerinin, özel olarak sulamanın ve genel olarak geniş anlamıyla bayındırlık işlerinin, despotizmin tek açıklamasını sunamayacakları besbellidir. Ben despotizmin doğuşunun, belli somut toplumsal ve siyasal yapıların belli bazı özellikleri ve aynı zamanda erken devletin oluşmasının kendine özgü süreçleri ile birlikte, bir toplumsal bütünlenmenin gerekleri ve güçlükleri[2] ile ilişkili daha derin ve daha geniş çaplı süreçlerle hazırlandığı varsayımını ileri süreceğim.

Hem erken devletlere hem de devlet öncesi siyasal kuruluşların siyasal örgütlenişlerine özgü biçimler, birçok bakımlardan aynı zamanda, yönetici tabakanın çeşitli gruplarının hükümete katılmalarına ve bu grupların tarihsel geçmişlerine bağlıydı. Bu konuda birkaç çeşidi örnek olarak görelim:

İlk çeşidin karakteristik özelliğini üst düzeyde hükümet işlevlerinde bir farklılaşmanın bulunmamasının oluşturduğu söylenebilir. Büyük şef, daha sonra kral olan kişi, genellikle aynı zamanda başrahip ve askeri önder idi. Bu işlevlerin herbirinin ya da bir bölümünün, aşağı basamaklarda farklılaşmış olduğu görülür. Din adamları kesimi genellikle hiyerarşik, kapalı, bütünleşmiş bir grup değildi. Ne de nüfusun büyük kesiminden yalıtılmış ayrı bir askerler grubu bulunuyordu. Savaşın bazı kişilerin toplumsal konumlarının yükselmesinden yana ve bu kimselerin yönetici tabakaya veya sınıfa katılmaları yönündeki gelişmelerden yana çalışabileceği doğrudur. Ama

bence Carneiro (1970) yöneticinin ve akrabalarının yanı sıra, savaşçıların da, her zaman, tüm yönetici sınıfların çekirdeğini oluşturduklarını söylerken, durumu abartmaktadır.

Geleneksel akrabalık sisteminin önde gelmesi ve onun menajerlikle ilgili hükümet işlevlerinin yerine getirilebilmesine etkisi, incelemekte olduğumuz tipik çeşitlerden ikincisini oluşturur. Birçok Afrika, özellikle Polinezya toplumu, bunun somut örnekleri olarak gösterilebilir.

İkinci çeşidin karakteristik özelliği, hiyerarşik bir meslek korporasyonu [loncalar] içinde örgütlenmiş ve öteki yönetici gruplardan net bir biçimde ayrılmış dinadamlığının özellikle güçlü konumunda yansır. Ama burada da üst düzeydeki hükümet (yönetim) işlevleri tam olarak farklılaşmış değildi. Toplum bir büyük şef-rahip, daha sonra kral-rahip tarafından yönetildi; bunlarda, rahiplik niteliğinin kutsal hatta tanrısal kaynağının önemi daha büyüktü. Bazen rahiplerin yüce erkin sahibi olduklarını ileri sürdükleri durumlarla karşılaşılmışsa da, teokratik yönetim biçimleriyle pek sıkı karşılaşılmazdı.

Dinadamlığı kesimi, üretim çemberini [tarım mevsimini] düzenlemeye başlar başlamaz, ve de dünyevi aristokrasinin halkı birlik içinde tutamadığı durumlarda temel komünal kaynakları denetlemeye başlar başlamaz, güçlü ve etkili bir konuma yükseldi.

Üçüncü çeşit, geleneksel aristokrasiyi erk konumundan sürüp çıkarmış olan bir askeri aristokrasinin yavaş yavaş doğuşuyla temsil edilir. Bu tür askeri grupların etkilerini artırmalarından yana işleyen etmenler oldukça açıktır. Bunlar, herşeyden önce, savaşın toplum yaşamındaki öneminin artması, ve buna bağlı olarak, askeri örgütlenişin öneminin artmasıdır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak askerlik işi, askerlik mesleğine dönüştü ve askerler loncası (muhafız alayı) gibi yeni bir kurum ortaya çıktı. Bu, geleneksel kurumların elinden alınan erkin askeri önderlerin elinde toplanmasına katkıda bulundu. Ve böylece, askeri önderlerin soylarının gerçek monarklara dönüşmeleri yolunda görülen gelişme, büyük şeflerin soylarının monarka dönüşmesi olayı kadar sık karşılaşılmamış olsa bile, hiç de seyrek karşılaşılan bir olgu değildi. Böylece, erken devletin siyasal örgütlenişi, farklı çizgiler boyunca gelişebilip, farklı biçimler alabildi.

9. ERKEN DEVLETLER VE UYGARLIK

Onsekizinci yüzyılın başından başlayarak birçok bilgin, devleti özgül bir uygarlık biçimiyle özdeşleştirdi. Ama doğruyu söylemek gerekirse, bu özdeşleştirme pek de doğru değildi. Uygarlık devletten daha geniş bir kavramdır. Uygarlık, devlet yanı sıra aynı zamanda bir dilin "insan deneyiminin bilgi birikiminin aktarılmasına yarayan yeni araç" (Childe, 1957:37) olan bir yazılı dilin ve kasabaların "içinde artı ile yaşayan profesyonel yöneticilerin, memurların, din adamlarının, zanaatçıların hatırı sayılır bir orana ulaşan kesimini barındıran bir topluluk" (Childe, aynı yer) bulunan kasabaların varlığını da kapsar. Geçmişin az ya da çok gelişmiş herhangi bir devleti gibi, çağdaş devletin de bir uygarlığın varlığını gerektirdiği apaçık bir gerçektir. Aristoteles'in "zoon politikon"* sözü, herşeyden önce ve herşeyden önemlisi, bir Yunan kentinde, yani kent devletinde yaşayan kişi için söylenmiştir.

Peki ama, tarihte tüm erken devletler uygarlık düzeyine ulaşmış mıdır? Bu sorunun yanıtı, kimilerin sanabileceği gibi sorunun içinde apaçık yatıyor değildir; mutlaka tartışmayı gerektirir.

Mezopotamya'nın en eski devletlerinin doğuşları sırasında bir yazılı dile ve kasabalara sahip oldukları doğrudur. Ama Afrika'nın ve Okyanusya'nın, ya da Avrasya bozkırlarının göçebelerinin birçok erken devleti, doğdukları sırada bir yazılı dile sahip değildi. Ve yöneticilerinin karargahlarını kasaba sayma yoluna gitmedikçe, bunlardan birçoğunda kasabaların bulunmadığını söyleyebiliyoruz. İlkel (primitive) ya da erken (early) devlet, yazılı bir dili ve kasabaları olmaksızın ilkece düşünülemeyecek bir şey değildir.

Dolayısıyla, uygarlıkların gelişmelerinin erken devletler içinde gerçekleştiğini, ya da daha doğrusu, uygarlıkların tam da erken devletlerin içinde gelişip, gelişmelerini onun içinde tamamladıklarını ileri sürmek, hiç de yanlış olmaz.

Bu gerçek, şaşırtıcı değildir. Yukarıda, erken devletlerdeki yönetsel yapılarda çeşitlenme ve farklılaşma görüldüğünü belirtmiştim. Aynı şey onların yerleşim sistemleri ve iletişimleri (yazılı dil) için de söylenebilir.

* İngilizce metinde Eski Yunanca harfleriyle, italik verilmiş; "toplumsal-siyasal hayvan" anlamına geliyor (ç.n.).

10. ERKEN DEVLET TİPOLOJİSİ

Tek başına alındığında bir tipoloji yaratmak, tipoloji yapmış olmak için tipoloji yapmaya kalkışmak, fazlaca anlamlı bir iş değildir; tipoloji yapmak için soruna yaklaşırken kullanılan bakış açısı, ondan çok daha önemlidir.

Erken devletlerin sınıflandırılmaları, üzerinde kuruldukları toprakları ölçüt alma (teritoryal ilke); antik devletler, ortaçağ erken devletleri sınıflandırmasında olduğu gibi, göründükleri zaman kesimini ölçüt alma (temporal ilke); eşzamanlılık ilkesi (synchronous ilke); bu yapıtın derleyicilerince önerilen, emekleme evresinde (inchoate) tipik (typical) ve geçiş evresinde (transitional) erken devletler ayrımı örneklerinde görüleceği gibi, diakronik ilke (iki zaman kesimi arasındaki değişmeyi ölçüt alan ilke); hatta hangi gelişme gizilgüçlerinin daha sonra ortaya döküldüğüne bakan (bugünden geçmişe bakan) retrospektif ilke gibi sınıflandırma ölçütlerinin kullanılmasına bağlı olarak, çok büyük bir çeşitlilik gösterebilir. Bunlardan sonuncusu [diakronik ilke] antropolojinin kabul edebileceği bir sınıflandırma olamaz; çünkü bu bilimde diakronistik yaklaşım pek kullanılmadığı gibi, bu disiplin tarafından incelenen toplumların kendiliklerinden gelişmesi [gizilgüçlerini tümüyle ortaya dökmelerine olanak bırakmayan bir olgu ile] çağımızda kesintiye uğratılmışlardır. Bu sınıflandırma ilkesi, tarihyazıcılığı alanına son derece uygun görünmektedir.

Eşzamansal (synchronous) sınıflandırmalar da, teknoloji ve üretim sistemlerindeki benzerliklere ya da farklılıklara, yönetsel yapılara vb. bağlı olarak, ayrıca çeşitlilikler gösterebilir.

11. ERKEN DEVLETLERİN GELİŞME ÇİZGİSİ

Böylece, tüm devletlerde ortak bazı karakteristik özelliklerin bulunduğu söylenebilir. Bunlar, herşeyden önce ve herşeyden önemlisi, içinde bulundukları gelişme aşaması ile gelişmenin daha önceki evrelerinden aldıkları kalıt ile ilişkili özelliklerdir. Öte yandan, bugün, erken devletlerin aralarında herhangi bir tipolojik ortaklık görülmediği gibi, geçmişte de hiç bir zaman görülmüş olmadığı söylenebilir.

Tarihte erken devletler ne kadar gelişmişlerse, bu onların birbirlerinden o kadar ayrılacakları anlamına gelmişti. Birbirlerine, özgül bağımlılık ve sömürü biçimleriyle karşılıklı olarak bağlanmış sınıflar ve tabakalar kendi çerçeveleri içinde biçimlendi. Buna bağlı olarak erken devletlerin, "asyatik", köleci, feodal ve başka biçimleri aldıkları görüldü; aynı biçimde, despotik biçiminden, anayasal ve mutlak monarşik biçimlerine; tiranlık ve oligarşi biçiminden demokratik yönetime dek uzanan farklı siyasal örgütlenişlere sahip oldular. Öte yandan, hiç bir gelişmiş devletin, hiç bir zaman örneğin Malinowski ve Krader tarafından "kabile devleti" ve "kabile kandaşlığı devleti"* olarak tanımlanan türden bir biçim aldığı görülmedi (Krader, 1968:4).

Ancak, erken devletlerin somut gelişmeleri sırasında izledikleri yolu belirleyen etmenler; dahası, herbirinin bu süreç sırasında aldığı özgül biçim, neredeyse hiç araştırılmamış durumdadır. Az çok kesin görünen tek gerçek, hepsini kapsayacak (evrensel) bir açıklama olanağının bulunmamasıdır. Hem içsel hem dışsal belirleyici etmenler takımının bir bütün olarak ortak işleyişinin her zaman gözönünde tutulmasının gerektiği kesin. Bu etmenlerden bazılarının ötekilerinden daha önemli olabileceği ise, sorunun [yukarıdaki yaklaşımı bırakmayı gerektirmeyen] tümüyle başka bir yönünü oluşturur.

* İng. "tribal consanguinial state" (ç.n.).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Devlet öncesi düzeyin tüm toplumları, bu satırların yazarı tarafından geçici olarak, "ilksel toplum" biçiminde tanımlanmış iseler de, söz konusu toplumların karmaşıklık ve gelişme dereceleri bakımından belirgin biçimde çeşitlilik gösterdikleri unutulmamalı.

2 Marx, bir despotun, toplumsal birliği kişiliğinde temsil ettiği görüşünü ileri sürmüştü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN BAŞVURU KAYNAKLARI

Bloch, Maurice (1936), 'Sur le passé de la noblesse francaise', *Annales d'Histoire économique et sociale*, no. 40 içinde.

Carneiro, Robert L. (1970), 'A theory of the origin of the state', *Science*, 169.

— (1973), 'The four faces of evolution', *Handbook of social and cultural anthropology*, ed. John J. Honigmann, Chicago: Rand McNally içinde.

Childe, V. Gordon (1952), 'The birth of civilization', *Past and present*, no 1 içinde.

— (1957), 'Civilization, cities and towns', *Antiquity* no. 121 içinde.

Claessen, Henri J. M. (1975), 'From rags to riches and the reverse', *Rule and reality. Essays in Honour of André J. F. Köbben*, ed. Peter Kloos ve Klaas - W. van der Veen içinde. Amsterdam: A. S. C.

D'iakonov, I. M. (1959), *Obschestvennyi i gosudarstvennyi stroi drevnego Dvurech'ia* [Antikçağ Mezopotamya'sının toplumsal ve yönetsel örgütlenişi]. Moskova: Nauka.

Fried, Morton H. (1960), 'On the evolution of social stratification and the state', *Culture in history*. Essays in Honor of Paul Radin, ed. Stanley Diamond içinde, New York: Columbia University Press.

Gurevich, A. J. (1971), *Genezis feodalizma v Zapadnoi Evrope*. [Feodalizmin Batı Avrupa'daki Oluşumu]. Moskova: Nauka.

Kazhdan, A. P. (1968), *Vizantiiskaia kul'tura (X-XII V)*. [10.-12. Yüzyıllarda Bizans Kültürü]. Moskova: Nauka.

Khazanov, A. M. (1975), *Sotsial'naia istorija skifov. Osnovnyea problemii razvitiia drevnikh kockevnikov evraziiskikh stepei*. [İskitlerin Toplumsal Tarihi. Avrasya bozkırlarının antikçağ göçebe çoban halklarının gelişmeleriyle ilgili başlıca sorunlar]. Moskova: Nauka.

Krader, Lawrence (1968), *Formation of the state*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Perroy, E. (1961), 'Social mobility among the French noblesse in the later Middle Ages', *Past and present* no. 21 içinde.

Steward, Julian (1955), *Theory of culture change*. Urbana: University of Illinois Press.

Wittfogel, Karl A. (1957), *Oriental despotism*. New Haven: Yale University Press.

DEVLETİN ASYA GÖÇEBELERİ ARASINDAKİ KÖKENİ

Lawrence Krader

1. GENEL OLARAK DEVLETİN KURAMI

1.1. Devlet iki sınıf halka, biri toplumsal üretimle doğrudan uğraşan kimselerden, ötekisi onunla böyle doğrudan uğraşmayan kimselerden olmak üzere iki sınıfa bölünmüş bir toplumun ürünüdür. Toplumsal üretim de, buna uygun olarak iki parçaya: doğrudan üreticilerin bir sınıf olarak yeniden üretilmeleri için kullanılan bir parça ile; üretimle ilişkisi doğrudan olmayan yollarla yürütülen sınıfın varlığını sürdürmesi için elkonulan bir artıya bölünür. Toplumda doğrudan üreticiler, hem kendileri için hem de toplumsal üretimle dolaylı ilişkileri bulunan ya da hiç bir ilişkileri bulunmayan kimseler için çalışır, çabalar, ter dökerler; toplumsal artı ise ter dökmeyen o kimselere gider. Devlet, toplumun, toplumsal sınıflar içindeki ve sınıflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yarayan örgütüdür. Bununla birlikte söz konusu iki sınıfın devletle ilişkileri aynı değildir; devletin adamları ve kurumları (yani devletin ajanları) toplumda üretilen toplumsal artıya elkoyan sınıfın çıkarı için çalışırlar. Sınıflara bölünmüş toplum türü, toplumsal artıya elkoyan yöneticilerle, toplumda doğrudan üretici konumunda bulunan yönetilenlerden oluşur.[1]

1.2. Doğrudan üreticilerden oluşan toplumsal sınıfın devletin oluşmasında yakın çıkarı yoktur. Tersine, ileride göreceğimiz gibi, bu toplumsal sınıf, devletin kurulmasından çok önce gelişmiş birçok eski (arkaik) kolektif kurumu alıkoymuştur: soy, sop, klan, akrabalardan oluşan köyler gibi kurumlar, yönetilenler arasında toplumda her şeyi kuşatan bir erk olarak devletin biçimlenişinden çok sonralara dek varlıklarını sürdürürler. Toplumsal varlığın (kolektivitenin) bu kurum-

ları, hem klanlar, köyler ve benzeri birimler içinde, hem de bunlar arasında olmak üzere, barışı sürdürme, çatışmaları çözme, savaşta saldırma ve savunma işlevlerini çok eskilerden beri yerine getirmekte oldukları gibi, devletin oluşmasından sonra da bu görevleri yerine getirmeyi sürdürmüşlerdir. Devletin ajanları (adamları ve kurumları) ortaya çıkınca, bunlar, adalet dağıtımı-yönetimi, savaşın ve diplomasinin yürütülmesi gibi daha önce kolektivitenin kurumlarınca görülen aynı işlevleri üzerlerine aldılar; işte bu noktada toplumsal sınıfların çıkarları birbirinden ayrıldı. Eski kolektif kurumlar, daha önce çatışmaları çözme işini, bir bütün olarak toplumun yararına, o dönem için söylersek, klan ya da kabile olarak tüm topluluğun yararına olacak biçimde yapmışlardı. Devletin ajanları, artık hem devletin hem de tüm olarak toplumun çıkarlarını savunup, bu çıkarlar için savaştılar. Bu, kendi içinde çelişkili, ikili bir çıkardır; bir yandan, toplumsal [bir] sınıfın temsilcisi olan ve içinde bu sınıfın çıkarlarının örgütlendirildiği devletin çıkarları vardır; öte yandan toplumsal bütünün çıkarları.

1.3. Devlet, toplumdaki sınıfların birbirleriyle ve bir bütün olarak toplumla ilişkilerinden doğup, bu sınıflarca kurulur: toplumun bölünüp içte kutuplaşmaya uğraması üzerine kurulur. Devlet yönetici sınıf tarafından kurulmuş değildir; neden derseniz, bu sınıfın yönetme işlevini yerine getirebilmesi için, [daha] önce toplumsal bölünmeyle kurulmuş olması gerekmektedir. Yönetici sınıfın çıkarlarını, devletin kendisinin oluşma sürecini sağlayan etmen olarak görmek yanlış olur; çünkü bu sınıf devleti kendi çıkarları için kurmuş değildir. Tersine, yönetici sınıfın çıkarı, yönetici sınıfın kurulmasından [dolayı] doğmuştur. İkisi birbirlerini karşılıklı olarak destekleyip pekiştirmekle birlikte, aynı şey, yani birbirlerinin özdeşi değildir. Yönetici sınıfın devleti kendi çıkarına kurduğunu düşünmek, teleolojik (ereksel) bir tarih yorumu olur.

1.4. Bazen devletin, içinde kurulduğu toplumla özdeş olduğu, yani devletin doğrudan doğruya halktan oluştuğu ileri sürülür. Böyle bir yol, gereksiz yere terimleri çoğaltmaktan başka bir işe yaramaz. Devlet, ne genel olarak insan toplumu ile ne de herhangi belli bir toplumla özdeştir. O, sınıflara bölünmüş toplumla (sınıflı toplumla) da özdeş değildir. Devlet, özelliğini sınıflara bölünmüşlüğün

oluşturduğu belli bir toplum türünün ürünüdür. Devlet, soyut anlamıyla, bu [sınıflı] toplumun örgütlenme. ilkesidir; somut anlamıyla [ise] doğrudan doğruya bu örgütün kendisidir. Onun daha somut ifadesini aşağıda göreceğiz.

1.4.1. İnsan toplumları, üzerinde yaşadıkları yere, burasının tropik bölge, çöl, ılıman kuşak ya da kutup olmasına göre sınıflandırılmıştır; mitolojilerine, mitolojilerini aya ya da güneşe dayandırışlarına göre sınıflandırılmıştır; ayrıca anaerkil ya da ataerkil oluşlarına göre sınıflandırılmıştır. Elinizdeki bu yazıda ise, insan toplumlarının sınıflandırılmasında tek bir ilke uygulanacak: insan toplumları, bir yanda, bölünmemiş, farklılaşmaya uğramamış bir bütün oluşturan toplumlar; öte yanda, toplumun üyelerinin, toplumsal üretime göre, toplumun içinde yaşadığı doğaya ve toplumun kullandığı teknolojiye göre bölündükleri sınıflı toplumlar olmak üzere, iki türdür. Bölünmemiş, farklılaşmaya uğramamış toplum, "ilkel toplum"; bölünmüş toplum, uygar toplum ya da sivil toplum denen toplumdur; o "devletli toplum" ya da siyasal toplum denen toplumdur.

İlkel toplum, ilkel ekonomiye, doğa ile ilkel ilişkiye ve üretim biriminin tüketim birimi ile çakışması ilkesine dayanan bir teknoloji üzerine kuruludur; üretim ilişkileri, her bir kimsenin ötekileri için çalıştığı, öteki insanların bunun karşılığında kendisi için çalıştıkları iş ilişkileri türündendir. Sivil toplum ise, sınıflar arasında bölünme ve zıtlık üzerine kuruludur; öyle ki bu sınıflardan biri, sivil toplum kanalıyla, toplum ve toplumu kuşatan doğal çerçeve içinde, hem kendi geçimini sağlamak, hem de bir sınıf olarak kendisini yeniden üretmek için çalışır çabalar; ama bu çalışmasının ve çektiği sıkıntıların karşılığı, öteki sınıfça benzeri bir çalışıp çabalama ile verilmez. Bu bir "karşılıksızlık" ilkesidir; ilkel ekonominin tersine, siyasal ilkedir; bu, devletin üzerine kurulduğu ilkedir ve devletten önce doğmuş olması gereken bir ilkedir.

1.4.2. Devletli toplum, insan türünün kurduğu toplumların ancak küçük bir bölümünü oluşturur ve tüm insanlık tarihinin son derece küçük bir zaman kesimini kaplar. Devletli toplum, insanlık tarihinin olasılıkla 5.000 yıldan eski olmayan çok kısa bir geçmişini oluşturan yakın bir olgusudur; ama ortaya çıkışını izleyen birkaç binyıl içinde,

insanlığın neredeyse tümünü içine çekmiştir. Yeryüzünde onunkisiyle karşılaştırılabilecek başka hiç bir güç bulunmadığından, insanlık tarihine hükmetmeye başlamıştır. Devleti tüm olarak insanlık tarihiyle bir tutan kimseler görülmüştür; geçmişte Eduard Meyer ya da Wilhelm Koppers gibi, günümüzde E.A. Hoebel gibi yazarlar çıkmıştır.[2] Böyle bir tutum, bundan önceki durumda olduğu gibi, terimleri gereksiz yere çoğaltmakla kalmayıp, devletin yanı sıra bir de hükümetin (government, yönetimin, yönetsel organın) varlığı olgusunu da bulandırmaktadır. Kendi kendini yönetme öğesi, söz konusu yönetim informel de olsa (resmi bir biçim almış olmasa da) herhangi bir insan toplumunda görülebilir. Eskimoların, Pigmelerin, Andaman Adalıların, Tierra del Fuegia'lıların yönetim biçimleri (mode of government) informel, süreksiz, varlığı güçlükle anlaşılabilen ve ender olarak ayrıcalık durumu almış örgütlerdir; ama bunlar da yönetimdir (government) ve bu hitelikleriyle, çatışmaların çözüme bağlanmasıyla, toplumun iç ve dış barışını sürdürmekle ve savaşı yönetmekle ilgilenirler.[3]

1.5. Devletli toplumda yetke (otorite) ile [siyasal] erk (power) ayrımı yapılır. Erk, toplumun içsel düzenleme ve denetim araçlarını merkezileştirmiş olan toplum örgütünün elindedir; yetke ise, bir bütün olarak halktadır (bu ayrım eski Roma'da Cicero tarafından kabul edilmişti). Erkin merkezileşmesi ise sivil toplumda yadsınır. Sivil toplumda erkin merkezileşmesi, bir yandan, toplumu oluşturan sınıfların bölünüp zıtlaşmasıyla dışlan yadsınır; öte yandan, yönetici sınıfı oluşturan bireylerin birbirlerine karşıt çıkarları tarafından içten yadsınır. Yönetici sınıfın üyeleri, bir sınıf oluşturdukları ölçüde ortak özel çıkarlara sahiptirler; ki bu [aynı zamanda] onların sınıf çıkarıdır ve bireyler bir sınıfın bireyleridir. Bu sınıfın çıkarları birbirleriyle çatışır. Devletin elindeki toplumsal düzenleme araçları, toplumsal sınıflar arasında zıtlıkları (muhalefetleri) aşmaya olduğu kadar, yönetici sınıf içindeki bireysel çıkarlar arası zıtlıkları da aşmaya yöneliktir. Sınıflı toplum örneğinde toplumsal örgüt böylece, toplumun siyasal düzenlenmesi ve denetimi için kullanılır; söz konusu olan, herşeyden önce ekonomi politik yoluyla yapılan bir düzenleme ve denetimdir. Siyasal düzenlemenin ve denetimin konusu, ekonomi politik toplumunu oluşturan sınıfların aralarındaki ve içlerindeki zıt (çatışan) çıkarlardır.

1.6. Devlet, ekonomi politik toplumunun formel (resmi) örgütüdür; insanlığın ve insan toplumunun örgütünün informel (gayri resmi) öğeleri, devletin alanı dışında kalır. Birey olarak insan, devletle olan ilişkisinde, yalnızca resmi bir varlık olarak görünür; birey insan devletlerin gerektirdiği ilişkiye ve devlet ile olan ilişkisine uyabilmek için, hukuk öznesi kişi (legal person, hukuki şahsiyet) yurttaş kişi (civil person) "persona civilis" ya da "persona morâlis", "Rechtsperson"* vb. olarak formel varlığından soyunur. İnsan toplumu [ise] birey insan varlığının hukuksal ya da yurttaşsal kişiliğini tanımlayıp, bireyi ona [hukuk ve yurttaş kişiliğine] bağlamak için, devlet olarak örgütlenişin formel yönünü dışlar.

1.6.1. Devlet, sınıflardan oluşan ve içinde birbirine karşıt [çıkarlı] sınıfların bulunduğu insan toplumunun formel örgütüdür. Devlet, gördüğümüz gibi, ister Asyatik üretim biçiminin toplumu, ister köleci ya da serfli üretim biçimi olsun, bir yandan formel örgütlenişin soyut ilkesidir; öte yandan, antik çağın ve çağımızın tek tek devletlerinde somutlaşmış bir olgudur.

2. GÖÇEBE TOPLUMDA DEVLET

2.1. Merkezi ve orta Asya'nın** göçebe toplumları, üç bin yılı aşan tarihlerinin akışı içinde, devleti, hem soyut hem somut biçimleriyle kurup geliştirdiler. Bu göçebelerin devletleri, ilk kez modern çağdan*** önceki binyıl içinde, Çin, Hindistan, İran gibi tarımcı halkların ülkelerinin sınırlarında görüldü. Zaman zaman Türklerin, Moğolların ve Asya'nın içeri bölgelerinin öteki göçebelerinin devlet kurmadıkları söylenir.**** Ne var ki devletlerini tarımcı halkların devletlerinden bin, bin beş yüz yıl kadar sonra kurdukları kesindir; ama devleti tarımcı halkların devlet formasyonlarının etkisiyle mi, ona tepki olarak mı kurdukları pek belli değildir. Ne var ki bu, göçebelerin hiç bir devlet kurmadıklarını söylemekle aynı şey değildir. Gerçekten, bu topluluklar, önce Avrasya'da ve Afrika'da

* Sırayla "yurttaş kişi", "ahlak kişisi", "hukuk kişisi" gibi anlamlara gelmektedir. (ç.n.)

** İng. "central and middle Asia" (ç.n.).

*** İng. "modern era"; İ.S. dönemi amaçlanıyor (ç.n.).

**** Bu satırların çevireni de, yazarın bu makalesini sonuna dek okuduktan sonra bile, göçebelerin kurdukları siyasal örgütlerin devlet olmadığı görüşünde hiç bir değişiklik olmaksızın, kendini böyle söyleyenler arasında saymaktadır (ç.n.).

devleti marjinal ve yeni bir tarihsel olgu olarak kurmuş, ve sonra onu, dünyanın bu bölgelerinin tarihinin tam gelişkinlik düzeyine ulaşmış bir öğesi noktasına dek geliştirmişlerdir.

2.2. Göçebelerin dünya tarihi içindeki yerlerini kavrayabilmek için, önce toplumda, göçebelerle tarımcı halklar [çiftçiler] arasında görülen işbölümünü kavramak gerekir; ki bu iş burada doğu ve orta Asya tarihi ışığı altında kotarılacaktır. Orta Asya göçebeleri, tarih sahnesine, Hsien Pi konfederasyonu içinde, modern çağdan önceki birinci binyılın ikinci yarısı sırasında, erken Ch'in Hanedanı Çinlileriyle çatışmalarında çıktılar. Bu erken Çin hanedanının annallarındaki kayıtlarda, göçebelerle olan ilişkilere kısaca değinilmektedir. İ.S. birinci binyılın daha sonraki bir tarihinde, Çinliler ile Türkler, Moğollar, Mançular arasındaki ilişkiler sağlamlaştırılıp, derinleştirilip, genişletildi.[4] Bunun bir sonucu olarak Türkler, Moğollar ve Mançular arasında yazının gelişmesiyle, haklarında yalnızca Çin yönetici sınıfının bakış açısını değil, bu göçebelerin [kendi kendilerine ve komşularına] bakış açılarını da öğrenme olanağı buluyoruz.

2.3. Moğol bozkırlarının sakinleri, geçtiğimiz iki binyıl içinde, bazen Türler bazen Moğollar olmuştur. İkisinin de dayandığı ekonomik temel, göçebe çobanlık olagelmiştir. Kimi yazarlarca, aynı zamanda tarım yaptıkları ileri sürülür. Bunu yadsımak kolay değil; ama önemli olan nokta bu değil. Moğolistan sakinleri, daha önce de belirtildiği gibi, daha çok çobanlıkla uğraşıyorlardı ve geçimlerini, buna ek olarak yaptıkları bir parça tarımla ve çobanlıktan (aynı zamanda avcılıktan ve toplayıcılıktan) sağladıkları ürünleri tarımcı komşularının ürünleriyle değişerek destekliyorlardı. Hem iç hem dış güçler Tatarları* asıl ekonomik etkinlikleri olan çobanlıkta tutmaktaydı. İçteki güç, geleneğin ya da göreneğin ağır basmasıydı; dıştaki güç, tarımcı komşularının üretim gücü ve onlarla yapılan maldeğişimi idi. Kıta çapında bir maldeğişimi ağı, her iki yanın uğraşılarını değiştirmelerini engelliyordu.

2.4. Bu maldeğişimi ağının gerisinde ve temelinde, Asya toplumunda görülen çok geniş bir işbölümü sistemi yatmaktaydı; öyle

* Göçebe Türk ve Moğol halklarının ortak adı bak. s.153n (ç.n.).

ki, bu işbölümü, nitel ve nicel bakımlardan, Avrupa'nın tarihsel deneyiminin ve tarih kategorilerinin ötesine geçen çok geniş bir çapa ulaşmış bulunuyordu. Asya göçebeleri, belki bir yerleşim yerleri olmadan çadırlarda oturdular; başlıcaları koyun, keçi, sığır (büyükbaş) at, deve sürüleri olan evcil hayvan sürüleri beslediler ve onlarla, mevsimine göre, bir otlaktan ötekine göçerek yaşadılar; öyle ki, bugün de böyle yaşamaktalar. Göçebe yaşamlarından sağladıkları ürünlerin fazlasını, tarımsal halkların ürün fazlasıyla takas ettiler; bir taraf, canlı hayvan ve aynı zamanda onlardan sağlanmış yün, post, deri, keçe; öteki taraf, tarım ürünlerini verdi. Çinliler, göçebe komşularının gereksinimlerini karşılamak için, pirinç, çay, pamuk gibi ürünlerini [göçebelerin ürünleriyle] takas ettiler. Göçebeler ise, Çinlilerin gereksinimlerini, onların, sofralarına koyun eti, ordularına süvari, posta atları, tören küheylanları, yük develeri sunarak karşıladılar.

2.4.1. Avrasya'nın öteki bölümlerinde köy içinde, ya da, ister bir kırsal bölge, ister bir eyalet, isterse bir bütün olarak ulus olsun, söz konusu üretim birimi *içinde* bir işbölümü vardır; sürü ürünlerinin tarım ürünleriyle değişimi bu işbölümü yoluyla yürütülür. Ama, Kuzey Çin'de ve komşu bölge orta Asya'da Çin Seddi'nin bu iki yanının toplumsal üretiminde büyük bir uzmanlaşma görüldü; bu uzmanlaşmada, Türkler ve Moğollar sürü beslemeyle çok fazla, tarımla çok az ilgilenirlerken; tarımsal etkinliklerinin ağır bastığı Çinliler toplumsal emeklerinin ve topraklarının ancak küçük bir bölümünü sığır, deve, koyun ya da at yetiştirmeye ayırdılar. Her iki taraf yerli ürünlerini ötekisinin ürünleriyle takas etmeye bu derece bağlıydı.

2.4.2. Tarım yoğun (entansif), çobanlık yaygın (ekstanstif) üretimdir. Göçebelerin sürüleri çok geniş topraklar üzerinde yayılırlarken, tarımsal üretim ona oranla belli noktalarda yoğunlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak, belli sayıda insanın çobanlık üretimiyle yaşayabilmesi için gerekli toprak parçası, aynı sayıda tarımcının yaşayabilmesi için gerekenin yüz katı kadar fazladır. Orta ve batı Asya toprakları üzerindeki Türkistan'ın göçebe halkları, ne Moğolistan göçebeliği kadar aşırı uzmanlaşmış, ne de Avrupa gibi çeşitlenmiş olan bir üretim biçimine sahiptirler. Geleneksel Avrupa'nın İberya Yarımadası'ndan Alplere ve Rusya'ya kadar uzanan topraklarında yürütülen kırsal ekonomi tarım ve hayvan besleyiciliği

uygulamalarının genellikle, köy içinde [birlikte] yürütülmesiyle sürdürüldü. Orta Asya'nın Kazakları ve Özbekleri, geleneksel olarak çobanlık yapıp, kışlık konaklama yerlerinde ve otlaklarında, sınırlı da olsa önemsiz olmayan bir oranda tarımla uğraştılar. Bu halklar ve komşuları olan Kırgız ve Türkmen halkları, tarih boyunca Moğolların da yaptıkları gibi, çobanlık ürünlerini tarımcı komşularının ürünleriyle değiştirdiler. Dolayısıyla, geleneksel Avrupa'nın yaşamında toplumsal işbölümü etnik grup içinde kalmışken; batı Asya'da emeğin toplumsal işbölümü, etnik gruplar arasında yürütüldü; doğu Asya'da ise, "etnik" gruplar arasındaki işbölümü, batı Asya'da görülenden çok daha aşırı noktalara ulaştı.

2.5. Asya'da görülen bu büyük, kıta çapında değişim sisteminin hep kesintilere uğraması, onun başlıca özürünü oluşturuyordu. Maldeğişimine girmiş kurumlar, kapital üretimi çağımızın dünya çapında petrol, kömür, çelik, pamuk, pirinç, et, yün pazarlarının tersine, iyi gelişmiş ya da etkili değillerdi. Büyük maldeğişimi hareketlerinin kesintiye uğraması, yağma akınlarına ve savaşlara yolaçtı; gerçekten bu kesintiler, bir tarafın öteki tarafı yenilgiye uğratıp fethetmesine; bu yolla da Çin tarihinde her zaman görülen [türden] fetih hanedanlarına (fatih hanedanlara) yolaçtı; T'o-pa Wei, Çin*, Liao, Yuan (Moğol) ve Ç'in (Mançu) hanedanları böyle kurulmuşlardı. İlgiler gereğinden fazla, göçebe Tatarlar ile Çinliler arasındaki fetih savaşlarına çekildi. Oysa bu her zaman karşılaşılmayan, normal olmayan bir durumdu. Geleneksel durum, Çinlilerin ve göçebe Tatarların ürün fazlalarını birbirleriyle değiştirmeleriydi; ve bu gelenekleri binlerce yıl böyle sürdü.

2.6. Türkler ve Moğollar, ilgilendiğimiz dönem sırasında sınıflara bölünmüş bir topluma sahipti. Doğrudan üretimi gerçekleştiren sınıfın, yani çobanların ve onların aile üyelerinin çalışıp çabalamalarının bir bölümü kendi geçim olanaklarının, bir bölümü bir artının üretimi içindi. Bu artının bir bölümü maldeğişimi amacıyla çekiliyordu. Söz konusu doğrudan üreticilerin (Moğolca "arat") ürettiği artının bir bölümü ise, geleneksel toplumları zamanında, "Han"lardan, askeri önderlerden, bakanlardan, saray halkından ve prenslerin, yani

* Genel anlamıyla Çin değil, Çin'in hanedanlarından biri (ç.n.).

hanların çevresindeki kimselerden (maiyetinden) oluşan yönetici sınıfların geçimi için kullanıldı. Eski Tatar toplumları da, çağdaş Tatar toplumu da aynı biçimde iki sınıfa bölünmüşlerdir; bunlar, toplumda doğrudan üreticiler konumunda olan çobanlar sınıfı ve kendileri için bir toplumsal artı üretilen aristokrasi, yani soylular sınıfı idi. Toplumsal artının, biri komşu tarımcı ülkelere, ötekisi Tatarların yönetici sınıfına olmak üzere, iki yönde dolaşıma sokulduğunu görmüştük. Tarımcılarla yapılan değişimlerden gelen ürünün ise, bir bölümü avam halka, bir bölümü ipekliler, mücevherler ve öteki lüks maddeler, yönetici sınıfa gitti. Eski geleneksel Tatar siyasal kuruluşunda kölcler de bulunuyordu; ama fazla bir ekonomik önemleri yoktu.

2.7. Eski Hsien Pi [göçebe konfederasyonu] prenslerden yani aristokratlardan oluşan bir yönetici tabakaya sahipti. Bunların gerçekten bir toplumsal sınıf oluşturup oluşturmadıklarını, ancak Çin tarafından zamanımıza kalan yazılı kayıtlara bakarak söylemek kolay değil. Hsien Pi şefleri, konfederasyonu oluşturan kabilelerin önderleri olabilecekleri gibi, gerçek bir yönetici sınıf da olabilirler. Eğer kabile önderleri idiyseler, doğmakta olan bir devletle, doğuş durumunda ("statu nascendi") bir devletle karşı karşıyayız demektir. Yok eğer bunlar gerçek bir yönetici sınıf oluşturmuş kimseler idiyse, devlet daha önce doğmuş demektir. Tatar siyasal sisteminin erken biçiminin ne olduğu sorusunu fazla kurcalamadan, devletin, bu halklar arasında, tarihsel gelişmesinin aşamalarından geçtiğini söyleyebiliriz. Onların devletinin doğuşunun başlarından, ortaya çıkmasından başlayarak, başlangıçta ötekilerden farklı türde göçebeler olan Türkler, Tatarlar ve Mançular elinde geçirdiği iki binyıl boyunca, tarihsel gelişmesinin tüm evrelerinden geçişinin izlenebileceğini görmek ilginç olsa gerek.

2.7.1. Gök (Kök)Türklerin, Orhon ve Yenisey Türklerinin, Moğolların ve Mançuların tarih kayıtlarında, göçebe halklar arasında kurulmuş olan devletlerin oluşumları hakkında oldukça iyi bilgiler bulunmaktadır. Bu devletlerden Avrupa kaynaklarında en iyi tanınanı, onikinci-onüçüncü yüzyılların Moğol imparatorluğudur. Bu dönemin başında, onikinci yüzyılda Moğollar, kalıtsal sınıflara bölünmüş bir toplum durumunu almış bulunuyorlardı. Cengiz Han'ın babası Yesü-

gey Bahadır, soyluluğun aşağı katmanlarındandı. Moğol toplumu, varsıllar ve yoksullar olmak üzere iki sınıfa bölünmüştü ve Cengiz Han'ın kendisi, yaşamı sırasında, aşırı yoksulluktan varsıllığa geçti. Bu dönemde, Moğol toplumunun sınıfları kararlılık kazandı ve aralarındaki zıtlıklar, aşağıda belirtilecek bazı farklılıklar dışında, ilkece aynı biçimde olmak üzere, yirminci yüzyılın başlarına dek, daha ileri noktalara doğru gelişti.

2.7.2. Moğol imparatorluğu o dönemde, Moğol devletinin, komşu doğu, güney ve batı Asya bölgeleriyle doğu Avrupa'yı etkileyen fetihleri üzerine kuruldu. Bu devlet, sınıflara, üretim araçlarıyla birbirlerininkinin tersi bir ilişki içindeki sınıflara, bölünmüş bir toplumun ürünüydü. Söz konusu zıt ilişkilerde, bir yanda toplumdaki doğrudan üreticiler, çobanlar ve aileleri vardı; ve bu kimseler anımsanamayacak kadar eski tarihlerden beri akrabalık köyleri, sülaleler ve klanlar içinde örgütlenmişlerdi.* Onüçüncü yüzyılda derlenmiş bir belge olan Moğolların Gizli Tarihi, imparator Cengiz Han'ın soyağacını, yirmi dört kuşak gerilere dek izlemektedir. Söz konusu Gizli Tarih, mitostan tarihe geçiş dönemine ve Moğolların, bu noktadan devletin oluşması öncesine geçişlerine dek izlemektedir. İnsanlık tarihinin beş yüzyıllık bir kesimini kapsayabilecek olan yirmi dört kuşaklık soyağacı, her sözcüğüyle gerçeği yansıtan bir belge olarak alınmamalı; ama bu belge, Moğolların, ilkel bir orman halkı durumundan, bozkırların ekonomi politik ve devlet sahibi bir çoban toplumuna geçtiklerini göstermektedir. Aynı zamanda akrabalar köyü (kandaş köy) klanlar ve klan federasyonları biçimindeki toplumsal örgütlenişin, tarihöncesi dönemden Cengiz Han'ın imparatorluk döneminin içlerine dek sürdürüldüğü, Gizli Tarih'te belirtilmiştir; hatta bu örgütleniş, daha sonraları çok bozulmuşsa da, varlığını yirminci yüzyıla dek sürdürmüştür. Gizli Tarih'in "halk tarihi"** özelliği hem uzak hem yakın tarihlerinde kendini göstermektedir.

2.8. Moğol çoban aileleri toplumsal sınıfı, geleneksel komünal akrabalık örgütlenişini, Moğollar arasında, devletin oluşma dönemine,

* "Öte yanda" sözü ile başlaması beklenen açıklama, anlanmış değildir: araya giren, yönetilenler sınıfı ile ilgili cümlelerden sonra, "2.9"da yapılacaktır (ç.n.).

** İng. "folk-history" *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara, 1948, TTK Yayınları, 300 s.(ç.n.).

hatta devletin ilk görünmesinden çok sonraki tarihlerde toplumsal sınıflar arası ilişkilerin kararlılık kazanmasından sonraki yıllara, ve hatta geleneksel ekonominin ve toplumun, yirminci yüzyılın başında bozulmasına dek sürdürmüştür. Kolektif yaşam kurumları, çoban klanları arasında bugüne dek gelebilmiştir. Bireycilik kurumu, bu sınıf içinde, ancak çok önemsiz bir gelişme gösterebilmiştir.

2.9. Geleneksel Moğol toplumunun yönetici sınıfı ise, bunun tersine, erken tarihlerden başlayarak, bireycilik doğrultusunda kurulmuştur: bu formasyonun* odağında, devleti kişileştiren Han bulunuyordu. Cengiz Han, onikinci yüzyılın son onyıllarıyla onüçüncü yüzyılın başlarında akrabalar köyünden koparılıp alınmış, çobanlık işini bırakmış savaşçıları çevresinde topladı. Bu kimseler Han'a bağlılık yemini ettiler; ona asker, danışman, bakan olarak hizmet ettiler ve Cengiz Han ile "nöksüt", yani "arkadaş" ilişkisi olarak resmi biçim kazandırılmış bir kişisel ilişki içinde oldular. İmparatorun "nöksüt" yandaşları (maiyeti) hakkında çok şey yazıldı. Hatta onların feodal beyler oldukları düşünüldü. Elbette değildiler. Yeminlerini, Han'ın izleyicileri olarak yaptılar; ve imparatorun kendisine bağlı bir konumdaydılar. İmparatorla, onun yakın dostları olarak özel ilişki içindeydiler; iki yan da birbirinin güçlü ve zayıf yanlarını biliyordu. İlişkilerin öznel yönü budur. Nesnel yönüyle ise ilişkileri formel (resmi) bir nitelik taşıyordu: bu, Han'da kişileşmiş devlet ile ilişkiliydi; bağlılık yemini Han'da kişileştirilmiş devlete veriliyordu. Devlet, toplumun formel ilişkilerinin toplamı olduğu gibi, birey insanların formel ilişkilerinin de toplamıdır. İmparatorun yakın çevresi (yandaşları) devlete yaptıkları hizmet karşılığında büyük ödüller aldı; ama savsaklama, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ya da görevi yerine getirmeme gibi hizmet kusurlarında, aynı derecede ağır ceza gördü. Bu çevre, kamu karyeri nedeniyledir ki, doğuştan sahip oldukları haklardan resmen yoksun edilmiş kimselerdi.** Bir yandan haklarından edilmiş, öte yandan köylerinden koparılmış kimselerdi.

2.10. Bu yandaşlar, birey olan kimselerdi; bireyliklerini onüçüncü yüzyıl Moğol toplumu ve devleti çerçevesi içinde dile getirdiler. Gizli

* Toplumsal formasyon, "üretim biçimi", "sınıf" vb. genel ve soyut kavramların somut tarihsel karşılıklarını anlatmada kullanılan bir kavramdır (ç.n.).

** İng. "broken men" (ç.n.).

Tarih içindeki kısa değinişlerle, adlarından, yürekli ya da kurnaz olmaları gibi karakteristik özelliklerinden ve Han ile ilişkilerinin, kıskançlık, alçaklık, çabalı hizmet, korku ya da gurur gibi nitelikler taşıdığından söz edilir. Gizli Tarih devlet hizmetinde kimlerin neler yaptığının tarihidir ve bireycilik, devlet hizmetinde çalışan ve kendi çıkarlarına çalışan bir yönetici sınıfın bireyciliğidir. Bu çelişki, devletin Moğollarda aldığı biçiminin tarihinde, onsekizinci yüzyıl Avrupa kapitalizminde aldığı biçiminin tarihinde olduğundan daha fazla aşılamadı. Onsekizinci yüzyıl Avrupa kapitalizmi zamanında, bireycilik ideolojisi, felsefe, serüven romanı, şiir, şarkı alanlarında en yüksek dile getiriliş biçimlerine ulaşmıştı ve bir imparatorun kişiliğinde odaklaşmıştı (Napoléon ve Napolyonculuk!). Bununla birlikte devletin işlevlerinden biri, bireysel çıkarların aşırı biçimlerini, bunlar yönetici sınıf içinde birbirleriyle çatıştıkta, dizginlemektir.

2.11. Dolayısıyla, devletin Moğol tarihinde oluşması Avrupa'nın, Afrika'nın ve Asya'nın öteki bölgelerinin tarihlerinde olduğu gibi, simetrik olmaktan uzaktı. Bir yandan, sürüler arasında çalışıp çabalayan çobanların karakteristik özelliğini oluşturan kolektivite geleneği Moğol köylerinin ve klanlarının komünal örgütlerinde daha ileri noktalara taşındı; öte yandan, bireyciliğin, soylular ve doğrudan doğruya prensler arasında olduğu kadar savaşçılar, büyük adamlar, prensin hizmetindeki bakanlar arasında da geliştiği görüldü.

2.12. Moğol sınıf yapısında bazı değişikliklerin görüldüğünü söylemiştik. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru Budizme geçişin ardından, birçok çoban, oralarda keşiş ya da çömez olarak hizmet etmek için değil, gene çoban olarak çalışmak üzere, Budist manastırların hizmetine girdi. Bu çoban aileler artık eski prenslere ve şeflere hizmet etmeye son verip, koruyuculuk yaparak, sürü güderek, süt sağarak, yün kırparak, tereyağ çıkartarak ya da kımız vb. yaparak manastırlarda çalıştılar. Böylece kurdukları ilişkilerin hem yeni hem de geleneksel yanları vardı. Lama manastırları, üretilen artıdan yararlandılar, bunu çoban topluluklara sattılar ya da onların ürünleriyle takas ettiler. Çobanlar Lama manastırlarına bir ondalık (öşür) ya da haraç ödediler; ama böylece dinsel olmayan yetkililere olan yükümlülüklerinden kurtulmuş oldular. Geleneksel çoban ailelerin prenslere hizmetle bağımlı ("noyot", kul) olmalarına benzer biçimde, onlar da

manastırlara hizmet etmekle bağımlıydılar. Moğol toplumunda bu iki çalışma biçimi de özgür emek değildi.

2.13. "Arat"* denen Moğolların, feodal serfler oldukları yolunda bir kuram dolaşıma sokulmuştur. Bu, doğru olabilir; ama eğer doğruysa, feodalizme böylece farklı anlam ve yorum veriliyor demektir. Ortaçağın Avrupa modeli feodalizmi Moğol toplumuyla birçok karakteristik özelliği paylaşır. Her iki toplum da sınıflara bölünmüştü ve her ikisinin de devleti vardı. Bir yöneticide ya da üstbeyde kişileşmiş olan devlet egemenliğine her ikisinde de boyun eğildi. Her iki toplumda, toplumsal emek özgür değildi. Her iki toplumda da emekçi sınıf yönetici sınıfça elkonan artı üretti; bu artı, artı emek ya da mal olarak (ayni) çekilen bir artı ürün biçimindeydi; her iki örnekte de paranın neredeyse hiç önemi yoktu. Moğolistan'da da yönetici sınıf, Avrupa feodalizminde olduğu gibi bir aristokrasiydi; üstbey, her iki toplumda, çoğu kez kul kılınmış bir maiyet (broken men) tarafından seçilen bir prens, kral ya da imparatordu. Avrupa toplumunda üstbey vasallarıyla kişisel ilişki içindeydi; maiyetle ilişki söz konusu oldukta, bu ilişki her iki toplumda kişiseldi. Bu kimseler, üstbeyle ilişkilerinde, bir anlamda sığıntının patronla** ilişkisine benzer bir konumdaydılar.

2.13.1. Geleneksel Moğol ve Avrupa feodal toplumları ve devletleri arasındaki farklılıklar da, benzerlikler kadar büyüktür. Avam olsun soylu olsun tüm Moğollar ortak bir soydandılar. Bir soylu aileye avam kanının karışmasının ağır bir aşağılanma sayıldığı Avrupa feodalizminde durum böyle değildi. Avrupa feodalizminde bulunan, kent endüstrisi ürünleriyle toprağın ürünleri arasındaki zıtlık kadar kent-kır zıtlığı da; geleneksel Moğol ekonomisinde yoktu. Hem geleneksel Moğol ekonomisinde hem Avrupa feodalizminde, gördüğümüz gibi, doğrudan üreticilerden bir toplumsal artı çekildi. Bu artıya, feodal Avrupa'da, hem toprak sahibi hem toprakbeyi olarak davranan yönetici sınıf üyelerince, emek ya da mal biçimiyle elkondu. Bu kimseler, toprak sahipleri olarak, özel hukukun verdiği yetkiyle (özel kişi konum-

* Erat [?] (ç.n.).

** Roma hukukunda yurttaş olmayıp özgür olan kimseler, haklarını, mahkeme vb. yerlerde, kendilerini korumasına alan "patronus" denen kimselerce temsil edilerek savunabiliyorlardı; kendilerine de "sığınan" anlamında "clientes" deniyordu (ç.n.).

larıyla) toprak rantı karşılığı olarak, emek ya da mal biçiminde bir artı çektiler; toprakbeyi sıfatıyla ise, kamu hukukunun verdiği yetkiyle (kamu yetkilileri olarak) vergi yerine geçmek üzere artı emek ya da artı ürün çektiler. Feodal Avrupa'da ortaçağda, rant ve vergi, toprak sahibi ve toprakbeyi rolleri içiçeydi; kamusal alan özel alan farklılaşması yoktu. Geleneksel Moğolistan'da da özel ve kamusal alanlar, *önceleri* farklılaşmış değildi: rant ve vergi içiçeydi; toprak sahibi ve toprakbeyi aynı kimseydi. Ne var ki ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Moğolların geleneksel çoban ekonomisinde görülen önemli bir farklılık gözden kaçırılmamalı. Devlet hazinesine ait olan sürüler karşısında, dinsel olmayan (laik) prenslerin sahip oldukları özel sürüler belirdi; avam çoban ailelerin bunlardan birincisiyle ilişkisi, ikincisiyle olan ilişkisinden farklılık gösterdi. Moğol çobanların özel hukuk kişileri, "ksamjilga" kimliğiyle prensin hizmetinde çalışırken oluşturdukları toplumsal emek, ne ayırdedilebilecek biçimde kamusal nitelikteydi, ne de özel hukuk alanında bulunan "arat" denen kimselerin toplumsal emeğinden farklıydı. Ama, ne "ksamjilga" ne de "arat" özgür emek olmayıp, bağımlı ("bond", serf) emek idi.

2.13.2. Daha yakından incelendiğinde, geleneksel biçimiyle Moğol toplumu ile Avrupa feodal toplumu arasında görülen ortak nitelikler hiç bir biçimde yalnızca ikisi arasında bulunmayan, antik Roma toplumunda da, Afrika'daki geleneksel sivil toplumda ve devlette de bulunan özelliklerdir. Feodalizm kavramı ortaçağ Moğol toplumu için de kullanılacaksa, önce [ortak noktalarla ilgili] bütün bu sorunların çözülmesi gerekir.

2.14. Geleneksel Moğol göçebe toplumu, bir ekonomi politik biçimine, bir sivil topluma, bir devlete sahip toplumdu. Bu ekonomi, özellikle toplumda elde edilen artıya elkonuş ve onun bölüşümü bakımından, bir iç evrimden geçti. Önceleri, niteliği özel mi kamusal mı belli olmayan artı, daha sonra, ekonominin bir kesiminde, bir yanda özel öte yanda kamusal nitelikli artı olarak farklılaşırken, Moğol ekonomisinin bir başka kesiminde, bu iki yanın belirsizliği durumu kendini sürdürdü. Zaman zaman ekonomi politik ve toplum içinde üretilen artının, ilkel ekonomi ve toplum içinde üretilenden farklı olmadığı ileri sürülür. İlkel ekonomi ve toplum içinde üretilen artının da içinde

"bir konuk ya da şölen için ayrılan" bir bölümün bulunuşu, artının hem ilkel ekonomide hem ekonomi politik toplumunda bulunduğunun kanıtı olarak ileri sürülür. Bunun bizim konumuz bakımından bir önemi yok; çünkü, ilkel ekonomide, aile içinde ve toplumda işbölümünün bulunmayışına benzer biçimde, aile içinde üretimle toplum içinde üretim farklılaşması diye bir şey de yoktu. Bunun tersine, ekonomi politik içinde, aile ürettiğinin bir bölümünü bir konuk ya da şölen için ayırabilirse de, bu artı toplum içinde üretilen artı emek ya da artı ürün biçimindeki artı değerden farklıdır. Geleneksel Moğol toplumunda, aile içinde işbölümünün toplum içindeki işbölümünden farklılığına benzer biçimde, artının iki biçimi arasındaki farklılık da varlığını sürdürdü. Bu farklılaşmalar, varlıklarını Moğol imparatorluğu döneminden yirminci yüzyılın başlarına kadar yanyana sürdüren geleneksel Moğol ekonomi politiği ve geleneksel Moğol toplumu içinde sürdü gitti.

2.15. Göçebe toplumlar içinde kurulan devlet [de] içsel evrimler geçirdi. Bunu görmek için, içinde bulunduğumuz tarih döneminden önceki binyılda (İ.Ö. birinci binyılda) Asya göçebeleri arasında devletin başlangıçlarına bakalım: Bu tarihlerde onun varlığından güçlükle söz edilebilir. Devletin varlığıyla ilgili kayıtlar fazla değildir; göçebelerin kendilerinin bir yazısı yoktu; devletleri kısa yaşamlıydı ve çok geçmeden ortalıktan yok oldu. Daha sonraki tarihlerin göçebelerinde devlet daha bir yerleşmişlik gösterdi ve İ.S. birinci binyılın başlarından başlayarak, hemen hemen hiç yok olmadan varlığını kesintisiz olarak sürdürdü. Devletin göçebe toplumlar içindeki tarihi, onların kendi yazılı kayıtlarının tarihi ve yazılarının tarihi içinde özetlenmiş bulunmaktadır. (Devletin oluşması ile, yazının, yazılı belgelerin gelişmesi arasındaki ilişki rastlantısal bir bağıntı (korelasyon) olmayıp, devlet hizmetlerinde kullanılırken birbirlerini karşılıklı etkileyen sonuçlarıyla, devletle yazı arasındaki bir eşgüdüm olgusudur.) Eski Uygurların yazıları ve kayıtları, Orhon ve Yenisey Türklerinin "acayip"* yazıları, Moğolların Hint-Tibet yazılarından (Phagspa'dan, İndüs yazısı Devanagari'den) ve Uygur yazısından alınma karakterlerle yazılmış yazıları ve Uygur yazısından

* İng. "runic": eski Cermenlerin, Latin alfabesini benimsemişlerce garip şekilli bulunan harfleri gibi (ç.n.).

ulınma bir yazıyla yazılmış Mançu kayıtları; tüm bu yazılar, birlikte, göçebe devletin İ.S. birinci ve ikinci binyılda gösterdiği etkinliklerle ilgili bir hazine oluşturmaktadır. Göçebeler devletlerini, tarımcı komşularının devletlerinden, onların daha bir kararlılık ve daha bir süreklilik gösteren daha gelişmiş, geçmişi daha eskilere dayanan ve daha "uygar" devletlerinden etkilenerek kurup geliştirdiler. Geçmişte iki taraf [göçebe ve tarımcı topluluklar] birlikte, büyük, az çok bütünleşmiş, tam olmayan bir ekonomik ve toplumsal birlik oluşturdular; ki bu birlik, uzmanlaşmış çiftçi ve çoban halkların ekonomik, siyasal ve savaşçı ilişkilerinin arap saçına dönmüş ağından oluşuyordu. Söz konusu ağ, doğu Asya'nın, batı Asya'nın ve güney Asya'nın büyük bölümüne yayılmıştı; bu bölgelerin birçok yerlerine, hem bir soyutlama olarak devletin ve hem tarımcılarda hem göçebelerde olmak üzere belli halkların tarihinde bir somutlama olarak devletin oluşumunu belirlemişti.[5]

2.16. Tarihte, merkezi ve orta Asya göçebeleri, gidip devleti kendi başlarına bulmuş (keşfetmiş) olmadıkları gibi, devlet hiç yoktan onlar tarafından bulunmuş, icat edilmiş de değildir; [çünkü] devlet hiç kimsenin buluşu ya da icadı değildir. Devlet, toplumu [çıkarları] zıt toplumsal sınıflara bölen, onların ortasında bir siyasal erk organizması yaratan belli somut koşulların ürünüdür: devlet, soyut kavramıyla, tüm toplumu örten bir varlıktır. Somut, tarihsel kavramıyla (anlaşılışıyla) ise devlet, belli bazı adamları ve kurumları (ajanları) kanalıyla toplumsal sınıflar içindeki ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri denetler ve düzenler. Devlet böyle bir denetim ve düzenleme için [kurulmuş] değildir; böyle bir şey söylemek, doğru olmayan bir önerme, bir teleolojidir.* Devlet, söz konusu merkezi denetimin ve düzenlemenin soyut görünümüdür (mücerret ifadesidir). Bu denetimi ve düzenlemeyi sağlamanın yolları, yöntemleri, toplumda artı emeğin ve artı ürünün doğrudan üreticilerinin elinden alınıp çekilmesi, bu artının dağıtımı, rantların ve vergilerin toplanması, yargı işlerinin yürütülmesi, askeri ve polise ilişkin eylemler, kayıtların tutulup arşivlerin oluşturulması, ülke içinde ve dışında posta ve iletişim gibi işlerin yürütülmesini sağlayan somut toplumsal ajanların

* Bilinçsiz örgütlere ereksel, belli amaçlara yönelik davranma niteliği yüklemektir (ç.n.).

oluşturulmasıdır. Devlet somut tarihsel biçimiyle, Eski Dünya'nın ve Yeni Dünya'nın tarımsal halkları arasında ve Avrasya'nın ve Afrika'nın göçebe halkları arasında kurulup geliştirildi. Devlet, eski Mısır'ın, Çin'in ya da İran'ın belli bazı tarımsal halkları arasında, göçebe halklar arasında görüldüğünden daha eski, daha istikrarlı, daha karmaşık bir gelişme geçirmiş ve daha karmaşık görevler üstlenmiş durumuyla görünür. Genç de, göçebe halklardaki devleti, tarımsal halkların söz konusu devletinin bir yansısı olarak görmek, ya da devletin yalnızca tarımsal bölgeleri kaplayan topraklar üzerinde bulunduğunu düşünmek doğru olmaz. Tersine devlet, içsel doğası, biçimi, içeriği ve işlevi gereği, dışsal biçimlerinin uğradığı çeşitli somut, tarihsel değişmeler boyunca, aynı soyut varlık olma niteliğini sürdürmüştür.

3. DEVLETİN GÖÇEBELER ARASINDAKİ KÖKENİ HAKKINDA İZLENEN KURAM VE YÖNTEM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Asya'nın göçebe toplumları arasında göçebeliğin ve devletin gösterdiği gelişmelerin tarihi karmaşıktır; çünkü birçok göçebe toplum olduğu gibi, onların birbirleriyle ve komşu tarımsal ve avcı toplumlarla etkileşim içinde bulunan birçok tarihleri vardır. Devletin doğuş ve biçimlenme sürecini aydınlatabilmek için, hareket noktası olarak, tarihlerinde devletin iç momentlerle kurulmadığı, ya da örneğin Tuviniyanlar arasında olduğu gibi, kuruluşunun yetersiz düzeyde bulunduğu topluluklar alınabilir; veya örneğin Kök Türkler'de, Orhon Türklerinde ve Yenisey Türklerinde, Moğollarda görüldüğü gibi, devletin tarihlerinin iç momentleriyle kurulduğu toplumlardan başlanabilir. Elinizdeki yazıda yapılan çözümlemede hareket noktası olarak bu ikinci örneğin tarihi alınmıştır. Devletin biçimlenişi, tarih içindeki temellerince, yani göçebe toplumlarda zıt toplumsal sınıfların oluşmasınca yönlendirilmiştir. Daha yalın bir deyişle, bir kimse devletin oluşumunun tarihini yazmayı düşünüyorsa, içlerinde devletin daha gelişmediği göçebe toplumların tarihi ile başlamaz; sınıfsız toplumlar çözümlemeye, devletin tarihini yazmak için değil, araştırılmakta olunan olgunun [devletin] doğmasının gerekli tarihsel koşullarının bulunup bulunmadığını göstermek amacıyla alınır.

Sonra, arada sırada, göçebe toplumlar arasında devlet kurulmuş olsa bile ancak devletin tarımsal topluluklar arasında oluşmasıyla birlikte

kurulmuş olabileceği yolunda bir varsayım ileri sürülür. Böyle bir varsayım, devlet kuramı ile ilgili tartışmanın bugün ulaşmış bulunduğu aşamaya sunabileceği pek az şeyi bulunan yayılmacılık (difüzyonizm)* kuramına dayanmaktadır. Devlet, ilk olarak Asya'da ve büyük bir olasılıkla önce tarımsal halklar arasında kuruldu. Göçebe topluluklar devletin bu erken oluşumu olgusuyla hem dolaysız hem dolaylı ilişki konumundadır. Bununla birlikte, tartışmayı bu tarihsel olgularla sınırlandırmak, ilgiyi asıl konusu olan devletin kuruluşundan, temeldeki olgudan uzaklaştırıp yalnızca yüzeysel düzeyde odaklaştırmak olur. Göçebe Türkler ve Moğollar arasında, eskiçağda ve ortaçağda sınıflara bölünmüş toplumun varlığı tarihçe kanıtlanmıştır; ve bu toplumlar devleti kendileri kurmuşlardır. Bunların içinde devletin kurulduğu tarih momentleri, buralarda toplumsal sınıfların oluşması ve bir yanda çoban aileler ile, öte yanda soyluluk olarak birbirlerinin karşılarına çıkmaları (kutuplaşmaları) olgusundan kaynaklanan nedenlerle, devletin, tarımsal Çin, İran ve Hindistan halkları arasındaki doğuşunun tarihsel momentlerinden (anlarından) farklıdır. Dolayısıyla, söylenmesi gereken şey, göçebe toplumlarda devletin, tarımsal halklarda görüldüğünden farklı bir tarihsel doğuş ve gelişme çizgisine sahip olduğudur. İkinci olarak, söz konusu her iki olgunun, çeşitli biçimleri birbirleriyle ve tüm olarak bütünle [devlet evrensel olgusuyla] etkileşim içinde bulunan tek bir kurumun çeşitlenmeleri oldukları söylenebilir.

Genel olarak devletin kökeni (doğuşu) ve doğası kuramı, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda iyice geliştirilmiştir. Özel olarak devlet oluşumunun (devlet formasyonunun) orta ve iç Asya göçebeleri arasındaki tarihsel süreci, aynı tarihlerde, doğu bilginleri (oryantalistler) ve etnologlar tarafından ortaya konmuştur. Bu yazıda ise, genel kuram ile somut tarihsel süreç biraraya getirilmiştir.

* Difüzyonizm, antropolojide, belli araç, kurum ve düşüncelerin önce bir odaktan çıkıp, dünyaya oradan yayıldıkları görüşünü benimseyen bakış açısı ve okuldur. (ç.n.).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Sınıf çıkarının ve sınıf zıtlıklarının doğası, bir başka bağlamda araştırılması gereken bir konudur. Aşağıdaki sayfalarda ise, yönetici sınıfın bireylerinin, bu toplumsal sınıfın çıkarı ve devlet karşısındaki durumu ele alınacak.

2 Devlet kavramını, bu terimi hiç kullanmayarak bastırmak isteyen David Easton, A.R. Radcliffe-Brown gibi kimseler var. Bu tutumlarının baş nedeni, devlet teriminin çok karmaşık bir kavram olduğunun anlaşılması olsa gerek. Böyle bir yaklaşım, terimlerin gereksiz yere fazlalaştırılmasının tersi bir aşırı tutumdur; ilgili terimlerin böyle azaltılması da, sınırlı tutulması da, aynı derecede gereksizdir. Sorun, bir terimin kötü kullanılmasından kaynaklanmaktadır; yoksa onun temsil ettiği şeyin çok karmaşık olması, terimin bırakılmasını gerektirmez.

3 Yönetim (government, hükümet etme) devletin işlevlerinden birisidir. Bununla birlikte hükümet ile devlet arasında bir çelişki de vardır: çünkü adalet hükümeti ilgilendirir, devletin somut olarak ilgilendiği bir şey değildir. Bir yönetsel kuruluşun (hükümet kuruluşunun) sınırları içinde evrensel nitelik gösteren hukuk yöntemi (rule of law) evrensel hukuk yönetimini (hukuk devleti anlayışını) ancak belli somut bir devletin ajanlarının (adamlarının ve kurumlarının) çıkarına olduğu zaman bu sınırlar içinde gerçekleştirmeye çalışan devletin ilgi ve çıkarlarıyla çelişkilidir.

4 Bu Tatarlar, Altay dilleri konuşan topluluğu içeren toplumsal gruplardır. Aralarında Uygurlar, Kök Türkler (Göktürkler) Orhon ve Yenisey Türkleri, T'o Pa, T'u çüeh, Yüehçih, Kırgız, Jou Jan (ya da belki Yuan Yuan ?) dar anlamıyla Moğol, Naiman, Kereit, Kara Kitan, Pohai, Çin Liao, ve Mançu toplulukları bulunmaktadır. Hepsine, kişi ve topluluk olarak ortak bir adla "Tatar" denir. Hsien Pi, olasılıkla, soyları Sibirya'da yaşamış ya da yaşamakta olan Altay dilleri konuşmayan halklarla birlikte, bu halklardan bazılarının atalarından oluşan bir konfederasyondur.

5 Bu ağ, başlangıçta uzmanlaşmış çiftçi ve çoban üretim birimlerinin bir maldeğişimi sistemiydi. Aralarındaki toplumsal işbölümü, tüm kıta üzerine yayılan bir büyük pazar ve haraç sistemiyle bütünleştirilmişti. Dünya üzerindeki pazar sisteminin bu evrimi, bugünkü kapital pazarının ulaştığı noktaya dek izlenebilir. Asya'daki dinsel, siyasal vd. sistemler bu aksak maldeğişimi sistemini destekleyip pekiştirdiler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN BAŞVURU KAYNAKLARI

Devlet kuramının gelişme çizgisinin yönü G.W.F. Hegel'den Marx'a doğru uzanmaktadır.

Yukarıda ortaya konan tutumlarla ilgili kaynak niteliğinde malzemeler ve başvuru kaynakları bu makalenin yazarının [Krader'in] aşağıdaki çeşitli yayınları arasında bulunmaktadır.

Krader, Lawrence,

I. Genel Olarak Devlet Kuramı Hakkında.

— (1968), *Formation of the state*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

— (1974), *The ethnological notebooks of Karl Marx*. Assen: Van Gorcum. 2. baskı.

— (1975), *The Asiatic mode of production*. Assen: Van Gorcum.

II. Göçebe Toplumda Devlet Hakkında.

— (1952), 'The cultural and historical position of the Mongols', *Asia Major* 3 içinde s. 169-183.

— (1955), 'Qan-Qagan and the Beginnings of Mongol Kingship', *Central Asian Journal* 1 içinde s. 17-35.

— (1972), *Peoples of Central Asia*. Bloomington ve Lahey, 3. baskı.

— (1963), *Social organization of Mongol-Turkic Nomads*. Bloomington ve Lahey.

— (1955), 'Feudalism and the Tatar Polity', *Comparative studies in society and history* 1 içinde s. 76-99.

Bu kaynakta göçebeler arasında devlete "elkoyma" (gasp) yoluyla [ele geçirilerek] sahip olunduğu yolunda, Wilhelm Radloff, *Aus Sibirien*, 2. baskı. Leipzig, 1893'de ileri sürülen kuram ile, Moğollar arasında feodalizm hakkında, B.J. Vladimirtsov, *Sotsial'nyi Stroi Mongolov*, Leningrad, 1934'de ileri sürülen kuram incelenmektedir. Cengiz Han'ın kişiliği hakkında bak. V.V. Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion*. London, 1928, 4. Bölüm. Oryantalist Radloff ve Barthold'un bu konudaki çalışmaları hakkında *The International Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York, 1968'deki ilgili maddelere bakınız.

Üçüncü Kesim

SENTEZ

Kitabın bu Üçüncü Kesim'inde önce İkinci Kesim'de bulunan verilerin incelenip bir senteze ulaşılmasına; sonra, böylece varılan bulguların Birinci Kesim'de ileri sürülen düşüncelerle ve varsayımlarla ve de bunların dayanaklarıyla karşılaştırılmasına çalışılmaktadır. Ortaya atılan soruları üç farklı yaklaşımla yanıtlandırma yoluna gidilmiştir. Önce, Yirmibeşinci Bölüm'de izlenen yapısal çözümlemeyle, erken devletlerde ne gibi ortak özelliklerin bulunduğunu, bu devletlerin karakteristik özelliklerinin neler olduğunu görme olanağı sunulmaktadır. Yirmialtıncı Bölüm'de, okuyucuya, erken devletin gelişmesinde düzenli olarak görülen dinamiklerin neler olduğunun kavranmasına yarayacak bir "süreçsel yöntem" sunulmaktadır. Bu bölüm, Marx'ın düşüncelerinden ve devletin karakteri hakkında son zamanlarda yapılan tartışmalarda ileri sürülen düşüncelerden esinlenmektedir. Yirmiyedinci Bölüm'de, erken devletin evrim süreci içinde, onun başlangıç ve bitiş çizgileri saptanmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda, erken devletin, öteki devlet biçimlerinden farklı bir toplumsal örgütleniş olarak taşıdığı sınırlılıklara değinilerek, bir tanımının yapılması yolunda çaba gösterilmektedir. Ve sonuç bölümünde [Yirmisekizinci Bölüm'de] ise, kitapta ulaşılan bulgular ve sonuçlar özetlenmektedir. Bu bölümün amacı, şaşmaz doğruların ortaya konması değil, erken devlet konusunda yapılacak çalışmaların ve tartışmaların üzerine dayandırılabileceği bir temel hazırlamaktır.

Yirmibeşinci Bölüm

ERKEN DEVLETE YAPISAL BİR YAKLAŞIM

Henri J.M. Claessen

1. YÖNTEME İLİŞKİN NOKTALAR

Elinizdeki kitabın Birinci Kesim'i, kuramlar ve çalışmada izlenecek başlangıç varsayımları hakkında (Cohen, Hazanov ve Krader tarafından kaleme alınan) üç kuramsal bölüm ile, yapıtın ilerideki bölümlerinde ele alınacak sorunlara genel bir bakış niteliği taşıyan bir bölümden oluşmaktaydı. İkinci Kesim'de ise, yirmi bir örnekolay çalışması sunuldu.* Bu denemelerin yazarlarının hepsi de bizi olabildiğince özgül bilgilerle donatmaya çalıştılar.

Üçüncü Kesim'in bu birinci bölümünde, söz konusu yirmi bir örnekolay incelemesinde görülen farklılıklar ve benzerlikler araştırılacak. Karşılaştırmalı yaklaşımımıza uygun olarak, benzerlikler üzerinde, farklılıklardan daha çok durulacak. Kuşkusuz bu bölümde tüm benzerliklere ve farklılıklara değinme olanağı bulunmamaktadır. Elimizdeki veriler öylesine geniştir ki, içindeki önemli noktaların bile ancak bir bölümüne değinebileceğiz. Dolayısıyla, söz konusu bulgular arasında, erken devletlerin yapıları hakkında bir kavrayışa ulaşılmasında (hiç değilse bizce) önemli olanları seçmek durumunda kaldık.

Yola çıkmadan önce bir sorunu aydınlığa kavuşturmaya çalışacağız: yirmi bir örnekolay incelemesini derleyip biraraya getirdik; ama acaba bu örnekolaylar olgunun bütününü temsil edici midir? Bunlar, şimdiye

* Bu kesimin Türkçe çeviriye alınmadığını daha önce belirtmiştik bak. Çevirenin Önsözü

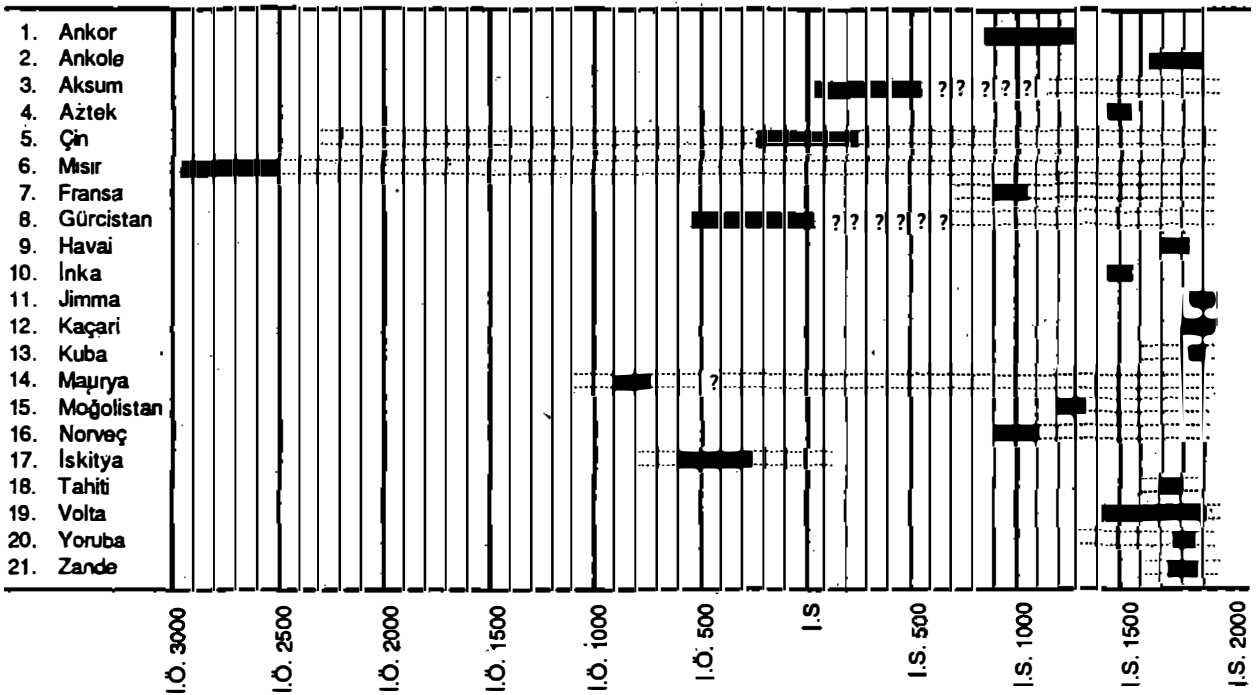

Şekil 1. Bu yapıtta ele alınan erken devletlerin göründükleri tarihler.

dek görülen tüm erken devletler hakkında onlara haksızlık etmeyen bir örnekleme olarak alınabilir mi? Aslına bakarsanız, bu soruya yanıt verebilecek durumda değiliz. Dünya tarihinde kaç erken devletin görüldüğünü bilmiyoruz ki örneklemenin uygun olup olmadığını söyleyebilelim. Bu konuda hatta, dünyanın belli başlı bölgelerinin konumuzla ilgili önemleriyle oranlı olarak temsil edilip edilmediklerini bile bilmiyoruz. Kitabımızda, ikisi Amerika'dan, ikisi Okyanusya'dan, sekizi (çok geniş bir zaman kesimine yayılmış olan örneklerden oluşmak üzere) Afrika'dan, üçü (gerçekten çok az görünen bir sayı ile) Avrupa'dan ve altısı (gene çok uzun bir zaman kesimine yayılmış örneklerden oluşarak) Asya'dan olmak üzere, dünyanın çok çeşitli bölgelerinden örnekolaylar bulunmaktadır.

Tarihsel sıra bakımından ele alındıkta, örneklememizdeki örnekolaylar, Mısır'ın [İ.Ö. 3000 dolaylarındaki-ç.n.] Eski Krallık'ından, 1830'larda ortaya çıkan Jimma'ya dek uzanmaktadır. Kesin olarak bildiğimiz tek şey, bu devletler arasında *doğrudan* bağlantıların bulunmadığıdır. Örneklememiz, Tuden ve Marshall'ın (1972) örneklemesinden birçok bakımdan farklılık göstermektedir. Onların örneklemesi farklı bir ölçüte göre hazırlanmış olan Murdock ve White'ın "standart dünya örneklemesi" önerisine dayanmaktadır (Tuden ve Marshall, 1972:436) dolayısıyla amacı, dünya kültürlerini temsil etmektir. Aslında aynı şey, Naroll'un "Permanent ethnographic probability sample universe" (1970:921 vd.) için de söylenebilir. Dolayısıyla kendimizi Nadel'in incelenen bir sorun hakkında uygun verileri sağlayabilmeye yetecek sayıda örnekolayın özenle seçilmesinin ve özenle incelenmesinin, o sorun için genel olarak yeterli olacağı yolundaki (eski) düşüncesine (Nadel, 1969:113 vd, 248 vd.) dönmek zorunda gördük.

Yukarıdaki düşüncelerle, incelediğimiz konuda karmaşık hesaplara girişmenin, zaman ve güç yitirmekten başka bir sonuca götürmeyeceği inancına vardık: örneklememizin temsilcilik niteliğini bilmediğimiz gibi, çözümlememizde [birbirleriyle karşılaştırılmaları kolay olmayan] çok çeşitli verileri yanyana getireceğiz; birbirinden son derece farklı kaynaklardan, yani çok çeşitli kültürel arkaplanları olan ve çok uzun zaman kesimlerine ve birbirlerinden çok uzak bölgelere dağılmış bulunan devletlerin kurumları ve işleyişleri hakkındaki verileri biraraya toplayacağız.

Yapılacak karşılaştırmalarda kullanılacak verilerin seçilmesinde ister istemez bir öznellik payı bulunacaksa da, konuyla ilgili uygun verilerin doyurucu denebilecek bir seçimini yapmayı başardığımızı sanıyoruz. Söz konusu seçim:

- aynı konuda daha önce yapılmış çalışmalarda (özellikle Claessen, 1970) edinilmiş deneyimlere;
- örnekolay çalışmalarımızda geçerliliği, uygunluğu anlaşılan verilere;
- oldukça genel nitelikli sorulara yanıtlar önerebilme ve Birinci Bölüm'de öne sürülen varsayımları doğrulama gereksinimine;
- Birinci Kesim'in kuramsal bölümlerinde ortaya atılan sorulara ve sorunlara göre yapıldı.

Devlet, herşeyden önce bir "örgüt" olduğuna göre, bu örgütün sistemsel yönleriyle ilgilendik. Devletin üyeleri arasındaki ilişkiler, durmadan yinelenen kalıplaşmış davranışlarca biçimlendirilmiş görünür; öyle ki, bu kalıplar, söz konusu ilişkide, onların ilk uygulayıcıları çoktan yok olup gittikten sonra bile varlıklarını sürdürürler. Bu bakış açısı aslında Radcliffe-Brown'ın (1952) "toplumsal yapı" kavramına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu Yirmibeşinci Bölüm'de daha çok [erken devlet] neye benziyor? sorusuyla; yani onun örgütsel yönleriyle ve kurumlarıyla ilgilenilecektir. Bununla birlikte, aynı zamanda görünürdeki yapıların "gerisinde" gizlenmiş bulunan ve sistemi bilincinde olarak ya da bilincinde olmaksızın bir bütün olarak *işler* kılan ilkelerin yatması olasılığına da inanmaktayız (ve bu sorular nedeniyle yapısalcılık alanına da girmiş bulunuyoruz (karş. De Josselin de Jong, 1975).

Yapısal gözlemlerimizi, düşüncelerimizi olgusal bir temele oturtmak için, örnekolay çalışmalarımızın verilerini birbirleriyle karşılaştıracağız. Gerçekten, "karşılaştırma" iki ya da ikiden fazla olgunun, aralarındaki farklılıkları, benzerlikleri, ya da hem farklılıkları hem benzerlikleri bulabilmek için, birbirlerine göre durumlarının incelenmesidir" (Kruijer, 1959:94). Birbirleriyle karşılaştırılacak veriler, bizim konumuzda olduğu gibi farklı kültürel bağlamlardan alınmışsa, karşılaştırma güç ve karmaşık bir iş durumuna dönüşür (karş. Köbben, 1967, 1970; Nadel, 1969; Vermeulen ve De Ruijter 1975). Her şeyden önce, her türlü karşılaştırma, bulanık olmayan, açık *tanımlamalar* ya-

pılmasını gerektirir. Ancak kullanılacak kategorilerin olabildiğince açık tanımlanmasıyladır ki, farklı olguların doğru olmayan bir biçimde biraraya getirilmesi tehlikesi, kabul edilebilir bir (enalt) düzeye indirilebilir. Bununla birlikte, açık tanımlamalar kullanma yolunda gösterilen çabalar da, yanılgıya düşme tehlikesinden tümüyle kurtulma güvencesi vermez. Özellikle örnekolay çalışması yazılarındaki verilerin bulanık olduğu ve yetersiz kaldığı durumlarda, kategorileştirmeye bir keyfilik öğesinin de kaçınılmaz olarak katıldığı görülecektir. Aynı şey ikinci sorun, yani incelenen olguların ne ölçüde özdeş nitelikte oldukları noktası için de söylenebilir. Burada da çeşitli kültürlerden örnekleri içeren (cross-cultural) çalışmalarda ele alınan olguların, ender olarak aynı türden (özdeş) olduklarını kabul etmek zorundayız. Aslında, toplum bilimlerinde yapılan karşılaştırmalar, her zaman oldukça farklı olguları biraraya getirir. Buna "*tek yüzlü yüzeysel* karşılaştırma" (facet comparison)* ile bir çözüm getirilebilir; bu yöntemle, tüm kurumları değil, onların yalnızca belli yönlerini karşılaştırabiliriz. Bu yolla, her zaman ortak yanları bulunabilen birbirinden farklı kurumların, belli yönleri arasında geçerli karşılaştırmalar yapma olanağına sahip olunabilir. (Her zaman o ya da bu noktasında ortak özellik gösterebilen farklı objelerin karşılaştırılması konusunda bak. Popper'ın [1968:420 vd.] düşünceleri).**

Kuşkusuz bu yöntem, hangi yönlerin karşılaştırılacağının açıklıkla belirtilmesini gerektirir. Verilerimizin sık sık kaypak bir niteliğe bürünüşünü gözönüne alarak, birçok kereler *işlevsel eşdeğerlilik* (functional-equivalents) denen şeye başvurmak zorunda kalacağız. İşlevsel-eşdeğer sayılan şeyler, biçimleri farklı da olsa *aynı işlevi* görenlerdir (karş. Claessen, 1975a) öyle ki, kendilerine daha yüksek bir soyutlama düzeyinden bakıldıkta, birbirleriyle karşılaştırılabilir bir görünüm kazanırlar.

Sorunlar yumağının üçüncüsü *yoğunluk* ve *sıklık* dereceleriyle ilgilidir. Bazı olguların birden çok devlette bulunduğu görülebilir; ama herbirinde göründükleri zamanların sayısı ya da yaptıkları etkinin derecesi büyük farklılıklar gösterebilir. Ne var ki bu etmenleri ölçecek

*Yani karşılaştırmayı söz konusu iki "obje"nin yalnızca karşılaştırılmak istenen nitelikleriyle sınırlı tutmak; öteki yönlere yayarak derine indirmemek (ç.n.).

** Köşeli ayraç yazarın (ç.n.).

ölçütler bulmak kolay değildir; örnekolay yazılarında bu değişkenler hakkında sayısal verilerin verilmediği gözönüne alınırsa, bu işin daha da zor olacağı anlaşılacaktır. Dolayısıyla, karşılaştırmalarımızda sıklık ve yoğunluk etmenlerini ancak rastladığımız durumlarda hesaba katabileceğiz. Toplanan veriler bazı bakımlardan sınıflandırılmış olarak *çizelgelerde* biraraya getirilecektir. Çoğu durumda, hakkında bilgi istenen bir olguyla ilgili karakteristik özelliklerin neler olabileceğinin saptanabildiğini gördük. Bu durumlarda söz konusu özelliğin varlığı (x) ya da bir başka harf işaretiyle belirtilecektir. Herhangi bir belli özellikle ilgili verilerin bulunmadığı durumlarda sıfır (0) işareti kullanılacak. Elde edilen verilerde belli bir olgunun incelenen bir (ya da birden çok) devlette bulunmadığı durumlarda, bu durum bir tire (-) işaretiyle belirtilecek.

Siyasal olguların bir *süreç* olduğunun ayrımındayız (karş. Swartz ve başkaları, 1966; Swartz, 1968). Bununla birlikte onların daha çok örgütsel yönleriyle ilgilendik. Dolayısıyla bu yazıda süreçlerle ancak ikinci derecede ilgilenebileceğiz. Elde ettiğimiz verilerin yapısal çözümlemesi aşağıdaki plana göre yapılacaktır: örnekolay çalışmalarında elde edilen veriler bir dizi anahtar öneminde kavram (yani *ülke, egemenlik, tabakalaşma* vb. kavramlar) çevresinde gruplandırılacaktır. Bu *kümelerin* herbiri içinde, bazı yönler (aspects) ayrımlanacak; bu yönlerle ilgili olarak bulabildiğimiz kadar fazla *karakteristik özellik* ortaya çıkarılıp çizelgelere alınacaktır. Bazı durumlarda söz konusu yönler ve karakteristik özellikler son derece belirgindir. Bazı durumlarda ise (her zaman olgularla ilgili malzemeyle sıkı bir bağlantı kurulmaya çalışılmakla birlikte) keyfi olarak seçilmiş (saptanmış) yönler ve karakteristiklerdir. Önemli sayılabilecek bazı karakteristik özellikler ise, verilerin yetersizliğinden dolayı çizelgelere alınamamıştır.

Eksik bazı verileri, rastlantılardan yararlanarak, öteki kaynaklardan sağlayıp ekleyebildik. Bunu yaptığımız yerlerde yararlanılan kaynak açık olarak belirtildi. Çizelgelerde devletler alfabetik sıraya göre dizildi.* Buralardaki "*Çin*" sözünün, Pokora'nın ilgili örnekolay çalışmasının verildiği bölümde olduğu gibi, Çin'in erken devletini anlattığı ortada. "*Mısır*" sözcüğü, Eski Krallık'ı anlatmaktadır. *İberya* sözcüğü, Koranaşvili'nin Onikinci Bölüm'de de belirttiği gibi,

* Çizelgelerin altüst olması olasılığı düşünülerek, Türkçe yazılışlarının alfabetik sıralamasından vazgeçilip, İngilizce metindeki alfabetik sıra alınmıştır (ç.n.).

*Gürcistan** devletleri için kullanılmaktadır; ve "*Moğolistan*" Krader'in Dördüncü Bölüm'de ele aldığı göçebe devletler için. Ayrıca "*Tahiti*", Tahiti'de kurulan devletleri, "*Volta*", Volta devletlerini kısa sözcüklerle belirtmek için kullanılmıştır." "*Yoruba*" ise, Oyo devletinin büyük bölümünü belirtmek için kullanılmıştır.**

Olanak bulunan yerlerde belli *yapısal karakteristik özellikler* formülleştirmeye çalışacağız. Bir niteliğin böyle nitelenebilmesi için, söz konusu özelliğin, en az on altı örnekte bulunması ve bulunmadığı durumların ikiden fazla örneği aşmaması koşulunun yerine getirilmiş olması gerekmektedir; geride kalan üç örnek ise, "veri sağlanamadı" başlığı altına girebilecektir; ama onlarda da, hiç değilse söz konusu devletin genel konumu gözönüne alındıkta, bulunması olasılığının varlığı aranacaktır.[1]

2. YAPISAL KARŞILAŞTIRMALAR

2.1. Ülke

Birinci Bölüm'de, belli bir toprak parçasının (territory, ülkenin) varlığının devletin belli başlı karakteristik özelliklerinden birini oluşturduğunu söylemiştik. Bundan öte birkaç nitelemede bulunmadıkça, her devletin bir ülkesinin bulunduğunu belirtmekle yeni bir şey söylemiş olmayız. Aslında, birlik oluşturmuş (korporatif) her toplumsal grubun bir toprak parçası vardır (karş. Schapera, 1956). Ancak, incelemekte olduğumuz erken devlette, söz konusu toprak parçasında, onun sınırlarına dek uzanan o ya da bu türden bir siyasal birliğin varlığını kabul etmiş farklı klanların ya da aile gruplarının yerleşmiş olduğu görülür.

Ayrıca, söz konusu siyasal örgütün, başlarında bölgesel ya da yerel görevlilerin bulunduğu coğrafi parçalara (territorial segments) bölünmüş olduğu görülür (bunun için Bölük 2.12'ye ve 44 ve 45 numaralı yapısal karakteristik özellikler (YKÖ)*** nelerdir bakınız).

* İspanya Yarımadası'na da İberya denmesine ve İberya denince daha çok buranın akla gelmesine dayanarak, çizelgelerde ve metinde "İberya" sözcüğü yerine "Gürcistan" sözcüğünü kullandım (ç.n.).

** Ülke adlarını, bu örneklerde olduğu gibi, bulunduğu durumlarda, Geoffrey Barraclough (haz.) *Times Dünya Atlası*, çev. Zeki Okar, İstanbul, 1980, Karacan Yayınları kimlikli yapılın dizininden izledim (ç.n.).

*** İng. "Structural Characteristics" (SC) (ç.n.).

Örneklememizdeki çoğu örnekte, söz konusu toprak parçasının (ülkenin) sınırlarını belirleyen doğal sınırlar bulunmaktaydı (*Aztek* ve *Norveç* için bu konuda veri sunulmuş değildir). *Aksum* için, merkez ve çevre (periferi) toprakları ayrımına gidilebilir; çünkü Aksum beyinin çevre toprakları üzerindeki yönetimi sözde kalmaktadır.

Örneklememize giren örneklerle ilgili yazılardan hiçbirinde, resmi bir yurttaşlığın o ya da bu türünden söz edilmiş değildir. İnsanlar, bir devlete, onun ülkesinde doğmuş ya da sürekli oturuyor olmaları gibi apaçık bir gerçekten dolayı ait görünürler (karş. Trouwborst, 1973).

Çizelge I. Genel Veriler.

Erken Devletler	Ülkesel sınırlar	Bağımsızlık	Nüfus yoğunluğu	Başkent türü	Kentleşme	Merkez türü	Altyapı türü
Ankor	0	X	Ns	Bk	Ök	Mk	Ay
Ankole	Sd	X	Ny,Nb	Ym	-	Mg	-
Aksum	Sd	X	Ns	Bk	Ök	Mk	As
Aztek	0	X	Ny,Nb	Bk	Ök	Mk	Ay
Çin	Sd	X	Ny,Nb	Bk	Ök	Mk	Ay
Mısır	Sd	X	0	Bk	-	Mk	Ay
Fransa	Sb	X	Ny,Nb	Bk	Ök	Mk	Ay
Havai	Sd	X	Ns	Ym	-	Mg	0
Gürcistan	Sd	X	Ny	Bk	Ök	Mk	0
İnka	Sd	X	Ny	Bk	Ök	Mk	Ay
Jimma	Sd	X	Ns	Bk	-	Mk	Ay
Kaçari	Sb	X	Ns	Bk	Ök	Mk	As
Kuba	Sd	X	Ns	Bk	-	Mg	Ay
Maurya	Sd	X	Ny,Nb	Bk	Ök	Mk	Ay
Moğolistan	Sb	X	Ns	Bk	-	Mk	0
Norveç	Sd	X	Ny,Nb	Ym	Ök	Mg	0
İskitya	Sb	X	0	Bk	Ök	Mk	As
Tahiti	Sd	X	Ny	Ym		Mk	As
Volta	Sb	X	Ns	Ym,Bk	-	Mk,Mg	
Yoruba	Sb	X	Ns	Bk	Ök	Mk	Ay
Zande	Sd	X	Ns	Ym	-	Mg	As

Kısaltmalar: 0=veri yok; Sd=Sınırlar doğal; Sb=Sınırlar belirsiz; Nb= Nüfus baskısı; Ns=Nüfusun seyrekliği; Ny=Nüfusun yoğunluğu; Ym=Yönetsel merkezi (kent değil); Bk=Başkent; Ök=Öteki kentler kasabalar var; Mk=Merkez kalıcı; Mg=Merkez göçücü; Ay=Altyapı yaygın; As=Altyapı sınırlı; X=var (-)=yok.

Ayrıntılar için I. Çizelge'ye bakınız. Bu konuda formülleştirebileceğimiz yapısal karakteristik özellik şu:

(1) *Örneklememizdeki erken devletler, birbirlerinden genellikle kesin olmayan çizgilerle ayrılmış coğrafi bölümlere bölünmüş belli bir toprak parçasına (ülkeye) sahiptirler. Bu toprak parçası üzerinde geçici olmaksızın (sürekli) oturan insanlar (birkaç kuraldışı örnek dışında) söz konusu devletlerin uyrukları ya da yurttaşları sayılıyorlardı* (anlamlılık derecesi % 99).*

2.2. Bağımsızlık

Örnekolay çalışmalarının verileri, yirmi bir örneğin tümünün de, en azından varlıklarının büyük bölümünde, bağımsızlığa sahip olduklarını gösteriyor. "Bağımsızlık" (independence) ile, onların, öteki devletlere ya da yöneticilere hesap vermek zorunda olmadıklarını, ya da onlara başka herhangi bir biçimde bağlı bulunmadıklarını amaçlıyoruz. *Ankole* iki kez savaşta yenildi ve bunun bir sonucu olarak kısa süreler için işgal altında kaldı. Bununla birlikte, daha sonraları bağımsızlığını yeniden kazandı. *Yoruba*, bu ülkedeki kent devletlerinin çoğunun sonunda Oyo kent devletinin boyunduruğu altına alınmalarından kaynaklanan çapraşık bir durum gösterir. Ama hiç değilse Oyo devletinin bağımsızlığını çok uzun bir süre koruduğunu biliyoruz. *Yoruba* devleti ile yalnızca Oyo amaçlanırsa, bu örneğin de bağımsızlık bakımından pozitif bir karakter gösterdiği [yani bağımsızlık niteliğine sahip olduğu] kabul edilebilir. *Jimma* tümüyle özerk olduğu elli yılı aşkın bir dönemden sonra, Etyopya'ya vergi (haraç) ödemeye başladı. Ama bu hiç bir biçimde onun içte özerkliğini etkilemedi. Aynı şey *Volta* devletlerinden biri olan, Aşanti'ye haraç ödeyen Dagbong için de söylenebilir. Dolayısıyla, kendimizi, yapısal karakteristik özelliklerden biri hakkında şöyle bir formülleştirmeye gitmekte haklı görebiliriz:

(2) *Erken devlet, bağımsız bir örgüttür* (anlamlılık derecesi % 99).

2.3. Nüfus [Halk]

Giriş niteliğindeki Birinci Bölüm'de "yeterli bir nüfus" tüm devletlerde bulunur demiştik. Bu, duru olmaktan oldukça uzak bir

* İng. "significant at the 99 % level" (ç.n.).

deyiştir. Böyle bir önermeye daha özgül (spesifik) bir içerik kazandırma olanağı var mıdır? Önermede yapılabilecek bir değişiklik, onu, "nüfus yoğunluğu" biçimine sokmaktır. *African Political Systems* (1940) adlı yapıtın yayınlanmasından bu yana, devletlerde nüfus yoğunluğu sorunu üzerinde sık sık tartışılmıştır. Stevenson (1968) devlet olan toplumsal örgütlenişlerin nüfus yoğunluğunun, genellikle devlet olmayanlarınkinden yüksek olduğunu göstermişse de, nüfus yoğunluğunun [devletlerdeki] derecesi konusunda herhangi bir kesin rakam vermemiştir. Aslına bakarsanız biz de veremedik.

Kimi yazarlar, devletin her zaman büyük bir nüfusa sahip olduğunu, ve hatta nüfusta, nüfus baskısına yolaçan herhangi bir artışın, devletin doğup gelişmesinde kesin bir rol oynadığını (karş. Carneiro, 1970) ileri sürmekteler. Ne var ki Wright ve Johnson (1975) inceledikleri örnekte, devletin oluşumunun hemen öncesinde nüfusta bir *düşüş* olduğunu göstermiş bulunuyorlar (karş. bu kitapta Cohen'in yazısıyla). Devletin oluşumunda nüfus baskısının rolü Yirmiyedinci Bölüm'de tartışılacak. Burada kendimizi nüfus büyüklüğü ya da nüfus baskısı üzerinde genel bir görüş ile sınırlayacağız. Görüşümüz odur ki, nüfusun büyüklüğü hakkındaki tüm verilerin, geçim kaynakları ile ilişkilerine bakılarak değerlendirilmeleri gerekir. Bu, nüfus yoğunluğunun "yüksek" ya da "düşük" olmasının [kendi başına] hiç bir zaman mutlak bir nitelik [mutlak bir etmen] oluşturmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, bu kitapta "düşük" yoğunluk (Nüfusun seyrekliği=Ns) deyişi, söz konusu devletin topraklarının kolaylıkla daha büyük bir nüfusu besleyebileceği anlamında kullanılmıştır. Ekilir biçilir tüm toprakların kullanılmadığından ya da el altındaki topraklarda çalışacak insan eksikliğinden söz edilmesi, böyle bir durumun varlığının belirtisi olarak alınacaktır. El altındaki toprakların kullanılmakta olduğu, yiyecek dışalımı yapma zorunluluğunun bulunduğu, ya da yiyecek üretiminin artırılması için büyük çaplı teknik projelere gereksinim duyulduğu yerlerde, nüfusun yoğun olduğu [Ny] belirtilecektir. Bu konuda yapılan özel incelemenin sonuçları, I. Çizelge'de gösterilmiştir. Söz konusu sütunda iki örnek için elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Sütunda, geride kalan örneklerimizden on tanesi, görece düşük yoğunluk, dokuzu yüksek yoğunluk göstermektedir. Yüksek yoğunluk gösteren erken devletler

grubunun altısı (*Ankole, Aztek, Çin, Fransa, Maurya,* ve *Norveç)* hakkında, ya geçici bir süre için görülen ya da süreklilik gösteren bir nüfus baskısının bulunduğu [ilgili yazılarda] belirtilmiştir. Nüfus baskısı, *Norveç* örneğinde ise, dışa göçe yolaçmıştır. *Aztek, Çin* ve *Maurya* örneklerinde onları fetihlere girişmeye itmiş iken, *Ankole* örneğinde zaman zaman kıtlıklara ve acılara neden olup, *Fransa*'da, daha yoğun bir tarıma yönelinmesi sonucunu doğurmuştur. Nüfus konusunda herhangi bir yapısal karakteristik özellik formülleştirme olanağı bulunamamıştır.

2.4. Kentleşme

Genellikle her devletin bir başkente,* hiç değilse bir hükümet merkezine sahip olması gerektiği düşünülür. Bu konuyu tartışabilmek için önce "başkent" kavramını tanımlamamız gerekir. Burada karşılaştığımız sorun, örnekolay çalışmalarını veren yazılarımızın hiç birisinde yeterince özgül bilgilerin verilmiş olmamasıdır. Çoğu örnekte yalnızca bir başkentin bulunduğundan ya da bulunmadığından söz edilmiştir. Şu andaki amaçlarımız için, başkenti, "içinde yöneticinin konutunun bulunduğu ve aynı zamanda hükümetle ya da sarayla doğrudan ilişkili bulunmayan bir halkın, tarımın başlıca işlerini oluşturmadığı bir halkın yaşadığı, böylece bir kent oluşturan yönetsel merkez" biçiminde tanımlayacağız. Söz konusu halkın niteliği hakkında, kafamızda, zanaatçılar, tacirler, bilginler vb. kimseler var. I. Çizelge'de elimizdeki verileri şu bakımlardan sınıflandırmış bulunuyoruz:

- yalnızca o ya da bu türden bir yönetsel merkezin [kent olmayan bir yönetsel merkezin] varlığı (Ym);
- kent olan bir başkentin varlığı (Bk);
- onun dışında öteki kasabaların ya da kentlerin varlığı (Ök);
- yönetsel merkezin (hükümet merkezinin) yerleşikliği, kalıcılığı (Mk) ya da yer değiştirici, göçücü olması (Mg).

Moğolistan hakkında bu konudaki veri, ilgili örnekolay yazısından başka bir kaynaktan (Haenisch, 1948:139) sağlandı.

Bu konuda yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda ulaştığımız sonuçlar şöyle: On beş örnekte, yerleşik, kalıcı bir başkent görüldü;

* İng. "capital" (ç.n.).

bunlardan onbirinde aynı zamanda başka kentler de bulunurken, dört örnekte başkent dışında başka kent bulunmamaktaydı. *Kuba* örneğinin* "gerçek" bir başkenti vardı, ama başkentliğin düzenli olarak bir kentten ötekine geçirildiği görüldü. Yirmi bir örnekten geride kalan altısında genellikle belli, tek bir yerle sınırlı olmayan, yeri sürekli değişen o ya da bu türden bir yönetsel merkez** vardı. *Volta* örneğinde, bu merkezler zamanla değişmez, yerleşik başkentlere dönüşmüşlerdir. Kentleşme konusunda yapısal karakteristik özellik olarak ancak şu formülleştirmede bulunulabilir:

(3) *Erken devlet gelişmesinin belli bir aşamasında yalnızca, bir yönetsel merkeze (hükümet merkezine) sahipti* [bunun kent olması gerekmezdi] (anlamlılık derecesi % 99).

Ulaştığımız yukarıdaki sonuçlar, kentleşmenin, örneğin Gordon Childe (1950) ve Adams (1966) tarafından ileri sürüldüğü gibi, erken devletin karakteristik bir özelliğini oluşturmadığını göstermektedir. Öte yandan, Hazanov'un da (bu kitabın Üçüncü Bölüm'ünün 9. bölüğünde) ileri sürdüğü gibi, erken devlet gelişirken, kentleşmenin gittikçe önem kazandığı görülür. Bununla birlikte, devletin varlığı, kentleşmeye bağlı değildir (karş. Crumley, 1976).

2.5. Altyapı

Bu terimle, bir devlet içinde "ulaşım ve iletişim" (komünikasyon) etkinliklerini kolaylaştıran yollar, köprüler, suyolu ulaştırmacılığı vb. sistemleri anlatmak istiyoruz. Altyapı konusundaki veriler, birçok örnekte çok yetersiz iken, bazılarında hiç bir verinin bulunmadığı görülmektedir. *Ankole* ve *Volta* için hiç bir altyapının bulunmadığı bildirilmiştir. Öteki bazı [erken] devletler ise, yalnızca birkaç keçiyoluna veya kervan yoluna sahiptiler. I. Çizelge, bunlar yanı sıra, bu konudaki verileri şu kategorilere ayırmış bulunmakta:

- altyapının yaygın olarak varlığı (Ay);
- altyapının sınırlı varlığı (As).

Öyle görülüyor ki, on örnekte yaygın altyapının, beş örnekteyse, sınırlı bir altyapının varlığı söz konusudur. İki örnekte hiç bir altyapı

* Güney Afrika'daki bu erken devlet, "Kuba" devleti, "Küba" ile karıştırılmamalı (ç.n.).
** İng. "government center" (ç.n.).

bulunmazken, dört örnekte bu konuda hiç bir veri bulunmamaktadır. Altyapı konusunda herhangi bir yapısal karakteristik özellik formülleştirilememiştir.

2.6. Ticaret ve Pazarlar

Ticareti, malların takas ya da satış yoluyla değiştokuşu; pazarları ise, satıcıların ve alıcıların birbirleriyle buluştukları yerler olarak tanımlayacağız. Ticarette (local) *yerel ticaret* ve *uzak ticaret* (long-distance trade) ayrımı yapılabilir. Ticaretin devletin sınırlarını aştığı durumlarda uzak ticaretten söz ediyor olacağız. Aynı zamanda, *profesyonel tacirler* grubunun bulunup bulunmadığını da araştıracağız: ki bu kimselerin varlığı, bazı örneklerde açıkça belirtilmiş bulunmaktadır. Yalnızca birkaç örnekte (*Maurya, İskitya*) ticaretin ve pazarların varlığı öteki verilerden çıkarsamayla anlaşılabildi.

Ticaretle ve pazarlarla doğrudan ilişkili bir olgu da, dolaşıma sokulmuş nakit paranın (currency) kullanımıdır. Bu dolaşım (tedavül) aracı bazen metal paralardan (sikkelerden) ve kağıt paradan, bazen de (*Kaçari, Kuba, Volta, Yoruba* örneklerinde olduğu gibi) deniz salyangozu* kabuklarından (*İskitya* örneğinde olduğu gibi) okbaşlarından, ya da (*Zande* örneğinde görüldüğü gibi) bıçaklardan oluşmaktadır.

Hükümetin alışverişle ve ticaretle ilgilenmesi olasılığının bulunduğu, ticaretin en azından önemli bir bölümünün devletin ajanlarınca örgütlendirildiği durumlarda, "hükümetçe yürütülen" ticaret terimini kullanacağız. Hükümetin yalnızca ticaretin üzerine vergiler yükleyip, pazar yerleri için gerekli önlemleri alıp, ticaret ve pazar ile ilgili kurallar ve düzenlemeler getirdiği durumlardaysa "hükümet denetli" ticaret terimini kullanacağız.

Ticaret ve pazarlarla ilgili verileri, niteliklerine göre sınıflandırarak, aşağıdaki II. Çizelge'de topladık:

- ticaretin sınırlı olduğu durumlar (Ts) ticaretin az çok önemli bir yer tuttuğu durumlar (Tö);
- profesyonel (meslekten) tacirlerin varlığı [(0)=veri yok; (X)= tacir var; (-)= tacir yok];

* İng. "cowry", Latince bilimsel adı *Cypraea* (ç.n.).

- pazarların ancak sınırlı çapta varlığı, ya da ancak yerel bakımdan önemli pazarların varlığı (Ps) ile, pazarların önemli bir çapta varlığı (Pö);
- hükümet denetli bir ticaretin (HdT) mi, yoksa hükümetçe yürütülen bir ticaretin (HyT) mi bulunduğu.

II. Çizelge'deki veriler *ticaretin* örneklememize alman hemen tüm [erken] devletlerde belli bir rolünün bulunduğunu gösteriyor. On üç örnekte büyük önem taşıdığı; sekiz örnekte büyük önem taşımadığı görülüyor. İki Polinezya devleti [*Havai* ve *Tahiti*] örneklememize alınan devletlerin ticaret bakımından en az gelişmişleri olarak görünüyorlar. Ticaret konusunda başka hiç bir karakteristik özellikle karşılaşılmadı. *Gürcistan* ve *Mısır* hakkında elimizin altında veri yok. Bununla birlikte, bu ülkelerde, özellikle *Mısır*'da, ticaretin, pazarların ve bunların üzerinde hükümetin etkisinin bulunmadığı düşünülemez. Ne var ki bu konuda elimizdeki kaynaklar, bu ülkedeki ticaret ve pazarlar hakkında bundan öte şeyler söylemeye elverişli görünmüyor (karş. Janssen, 1975:161 vd.).

On yedi örnekte *uzak ticaretten*, dokuz örnekte, meslekten tacirlerin varlığından söz edilmiştir. *Kaçari*'de, *İskitya*'da ve *Maurya*'da da meslekten tacirler bulunmuş olabilir; ama elimizin altındaki bilgiler bunu bir veri kabul etmemize olanak verecek nitelikte değil.

Pazarların varlığı on yedi örnekte görülürken, bu örneklerin tümünde hükümetin ticaret ve pazarlar üzerindeki etkisinden söz edilmiş. Ama yalnızca *Aksum*'da, *İnka* ülkesinde ve *Yoruba* devletlerinde ticaret doğrudan doğruya hükümet ajanlarınca yürütülmekteydi. Bu verilere dayanılarak, ticaret ve pazarlar hakkındaki yapısal karakteristik özellikler şöyle formülleştirilebilir:

(4) *Tüm erken devletlerde ticaretle uğraşılmıştır* (anlamlılık derecesi % 99).

(5) *Erken devletlerde genellikle pazarlar bulunur* (anlamlılık derecesi % 99).

Ve bazı örneklerde elimizde söz konusu niteliğe ilişkin veri bulunmadığı belirtilerek, denebilir ki:

(6) *Erken devletlerde genellikle uzak ticaret ile uğraşıldığı görülür* (anlamlılık derecesi % 99) (karş. Adams, 1974).

Meslekten tacirler grubunun varlığı, erken devletlerin ortak bir karakteristik özelliği olarak görünmedi. Kentleşmeye gelince, onun devletin ortaya çıkmasından sonra gelişen bir olgu olduğu anlaşılıyor. Aynı şey paranın kullanılmasıyla ilgili olarak da söylenebilir (karş. Kurtz, 1974).

Çoğu erken devletin yöneticisi, ticaretin iyi bir gelir kaynağı sağlayabileceğinin bilincindeydi. On altı örnekte bu bilincin etkisi görünür durumdayken, *Mısır*'da da yöneticilerin ticaret üzerinde etkili olmuş bulunmaları çok olasıdır. Yalnızca *Havai* ve *Tahiti* örneklerinde hükümetin ticaretle ve pazarlarla ilgilenmediği anlaşılıyor. Dolayısıyla ticaret ve pazarlarla ilgili bir başka yapısal karakteristik özellik adına şöyle bir formülleştirmeye gidilebilir:

(7) *Ticaret ve pazarlar, erken devletin yöneticisi konumundaki hiyerarşik katmanı için bir gelir kaynağı oluşturur* (anlamlılık derecesi % 99).

2.7. İşbölümü

Uzmanlar, belli bazı görevler alanında özel bir bilgiye ya da özel becerilere sahip olan kimselerdir. Örneklememize alınan hemen tüm erken devletlerde uzmanların bulunduğu belirtilmiştir. Bu saptamanın dışında kalan örnekler yalnızca *Gürcistan* ve *Norveç*'tir; Gürcistan ile ilgili olarak herhangi bir veri sunulmamıştır; Norveç'te ise uzmanlaşma sonraki tarihlerde başlamış görünüyor. Ancak bu saptama olasılıkla yalnızca tam zamanlı uzmanlar, yani profesyoneller için söz konusu olsa gerek. II. Çizelge'de, öteki nitelikler yanı sıra, uzmanlaşma konusundaki veriler de sunulmaktadır. *Moğolistan* hakkında bu konudaki bilgi Dawson'dan, (1966) aktarılmıştır.

Sekiz örnekte "tam zamanlı uzmanlar" kategorisinden söz edilmiştir. Öteki örneklerde söz konusu uzmanların tam zamanlı uzmanlar olup olmadıklarını saptayabilmemizi sağlayacak bilgiler bulunmamaktadır. Uzmanların örgütlenme durumlarıyla ilgili olarak sunulan bilgiler daha da azdır. Üç örnekte (*Ankole, Kuba, Tahiti* erken devletlerinde) bu tür bir örgütün bulunmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Kuba'nın toplumsal koşulları, bu konuda o ya da bu türden bir örgütlenmeyi olasılık dışı bırakmayacak niteliktedir. Altı örnekte ilgili

Çizelge II. Ekonomi

Erken Devletler	Ticaret	Uzak ticaret	Profesyonel tacirler	Pazarlar	Hükümetin Para	Hükümetin karışması	Uzmanlar	Tam zamanlı uzmanlar	Örgütlenmiş uzmanlar	Başlıca yiyecek üretim türü	Araç gereçler	Sulama	Artı
Ankor	Tö	X	0	Pö	X	HdT	X	X	X	T	0	X	X
Ankole	Ts	X	-	Ps	-	HdT	X	0	-	H/T	Ç	-	0
Aksum	Tö	X	X	Pö	X	HyT	X	X	X	T	S	X	X
Aztek	Tö	X	-	Pö	X	HdT	X	X	X	T	Ç	X	-
Çin	Tö	X	X	Pö	X	HdT	X	X	0	T	Ç	X	X
Mısır	Ts	0	0	0	0		X	X	X	T	S	0	X
Fransa	Tö	X	X	Pö	X	HdT	X	X	X	T	S	-	X
Havai	Ts	-	-	-	-		X	X	X	T	Ç	X	X
Gürcistan	Tö	0	0	0	0		X	0	0	T	S	0	X
İnka	Ts	0	X	Pö	-	HyT	X	X	X	T	K	X	X
Jimma	Tö	X	X	Pö	X	HdT	X	X	X	T	S	-	X
Kaçari	Tö	0	X	Ps	0		X	X	X	T	Ç	X	X
Kuba	Tö	X	X	Pö	X	HdT	X	X	-	T	Ç	-	X
Maurya	Tö	0	X	Pö	X	HdT	X	X	X	T	S	X	X
Moğolistan	Tö	0	X	Pö	0	HdT	X	0	0	H	-	-	X
Norveç	Ts	X	X	Ps	X	HdT	X	X	0	T	0	0	-
İskitya	Tö	0	X	Pö		HdT	X	X	0	H	S	0	X
Tahiti	Ts	-	-	-	-		X	X	-	T	Ç		X
Volta	Ts	X	X	Ps	X	HyT	X	X	X	T	Ç		X
Yoruba	Tö	X	X	Pö	0	HyT	X	X	X	T	Ç		X
Zande	Ts		X	Ps	X	HdT	X	X	0	T	Ç		X

Kısaltmalar: Ts=Ticaret sınırlı; Tö=Ticaret önemli; Ps=Pazarlar sınırlı; Pö=Pazarlar önemli; HdT=Hükümetçe denetlenen Ticaret; HyT=Hükümetçe yürütülen Ticaret; T=Tarım; H=Hayvan otlatıcılığı S=Saban; Ç=Çapa; K=Kazma sopası [digging stick, toprağı tohum atabilecek kadar kazmaya yarayan yalın sivri sopa ç.n.]; (X) var; (0) veri yok; (-)Yok.

veri bulunmamaktadır. On iki örnekte uzmanların o ya da bu türden örgütlenmelerinden söz edilmektedir. Hem tam zamanlı uzmanların hem örgütlerinin [loncaların, odaların vb.] birlikte bulunma durumu ancak daha gelişmiş [erken] devletlerde gerçekleşmiş görünmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı, işbölümüyle ilgili yapısal karakteristik özellik konusunda şu söylenebilir:

(8) *Erken devletlerde genellikle tam zamanlı uzmanlar bulunur* (anlamlılık derecesi % 99).

2.8. Geçim Biçimleri

Moğolistan ve *İskitya* dışında, örneklememize alınan erken devletlerin önde gelen geçim biçimleri *tarım* idi. Bu önermeye, bazı örnekler için bir miktar daha özgül bilgiler eklenebilir. Örneğin *Ankole* ve *Tahiti*'de tarım yalnızca küçük toprak parçalarında yürütüldü; dolayısıyla onlar için "bahçe tarımı" (hortikültür) terimi daha uygun düşebilir. *Yoruba*'da ise, "tarla değiştirme tarımı" (shifting cultivation)* uygulandı.

İskitler örneğinde tarım, *sığır gütme* işinden sonra ve önemce ancak ikinci sırayı alıyordu. Buna karşılık *Moğollar*, tarımla neredeyse hiç uğraşmadılar. Tarım ürünlerini daha çok hayvan ürünleri vererek yaptıkları değişimle ve bu alışverişi sık sık haraç ve ganimet yöntemleriyle destekleyerek sağladılar. II. Çizelge'de yalnızca tarımla ilgili veriler değil, aynı zamanda tarım yanı sıra başvurulan ek geçim yolları da belirtilmiştir. Bu veriler bize, yapısal karakteristik özellik olarak, şöyle bir formülleştirmede bulunma olanağı vermektedir:

(9) *Tarım erken devletlerde en ağır basan geçim biçimidir* (anlamlılık derecesi % 99).

Geçim biçimi konusundaki bilgilerin derlenmesinde *Ankole* için (Doornbos, 1975:18'den) ve Fransa için (Slicher van Bath, 1960:74 vd'dan elde edilen) ek veriler kullanıldı.

Birinci Bölüm'de *artı* (surplus) teriminin kullanılmasının ateşli tartışmalara yol açtığını belirtmiştik. Dolayısıyla artıyı, (tarımsal)

* "Tarla değiştirme tarımı" ya da "tarla açma tarımı"; ormanlık ya da çalılık bir toprak parçası yakılıp tarla açıldıktan sonra, eğimli topraktaki toprak aşınması (erozyon) nedeniyle bu toprak kıraçlaşınca yeni bir tarla açılarak sürdürülen tarımdır (ç.n.).

üretimin, en geniş anlamıyla fiili üretimde rol almayan kimselere (gönüllü olarak ya da zorlama yoluyla) ayrılan bölümü biçiminde tanımladık. Bu anlamda bir artıdan örneklerimizin on sekizinde söz ediliyor. İki örnekte ise herhangi bir artı üretilmiş görünmüyor. *Norveç* ile ilgili olarak [onun örnekolay çalışmasını yazan] Gurevich [mallarda] çekilen kıtlıklar ve yokluklar nedeniyle bu erken devletin halkının bir yerden bir yere göç etme yoluna ya da ticaret veya yağma amaçlarıyla, uzak deniz yolculuklarına başvurduğunu söylemektedir. Çekilen kıtlıklar bu gezilerde sağlananlarla bir dereceye dek giderilmiş görünüyor. *Aztek* örneğinde, ticaret ya da haraç yollarıyla elde edilen yiyecek dışalımları, gereksinimlerini karşıladı. Bu iki örnekte [*Norveç*'te ve *Aztek*'de] devletin sınırları dışında üretilen türden bir artının çekildiği düşünülebilir. Dolayısıyla erken devletin bir başka karakteristik özelliği olarak şunun söylenebileceğine inanıyoruz:

(10) *Bir artının üretilmesi, erken devletlerin ekonomilerinin karakteristik özelliklerinden birini oluşturur* (anlamlılık derecesi % 99).

Sulamanın yalnızca sekiz örneğimizde uygulandığı, ya da en azından suya ilişkin o ya da bu türden bayındırlık işlerinin (hidrolik sistemlerin) bulunduğu biliniyor. Dört örnekte bu konu ile ilgili bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla, sulamayı ya da hidrolik sistemleri erken devletlerin genel [ortak] karakteristik özellikleri grubu içine almak için ortada bir neden bulunmamaktadır. Aynı şey saban kullanımı için de söylenebilir. Bu bağlamda ilginç bir not olarak, saban kullanılmasıyla hidrolik sistemlerin varlığı arasında bir bağıntının (korelasyonun) bulunmadığı söylenebilir. Yalnızca iki örnekte (bak. II. Çizelge'de *Aksum* ve *Maurya*) saban kullanımıyla hidrolik sistemler birlikte görülmüştür. Öteki örneklerde de ilgili veriler sunulmuş olsaydı, bu görüntü farklı olabilirdi.

2.9. Toplumsal Tabakalaşma

Bu, öylesine karmaşık bir konudur ki, ilgili olgunun durumunun doyurucu bir biçimde çizilebilmesi, birçok karşılaştırmaların yapılmasını gerektirir. Burada önce toplumsal tabakalaşmanın bulunup bulunmadığını araştırıp, sonra bunun kendini nasıl ortaya koyduğunu inceleyeceğiz.

Etken Devletler	Egemen ve akrabaları	Aristokrasi	Din adamları	Askeri önderler	Kapıkulları	Gentry	Küçük mülk sahipleri	Kiracılar	Tacirler	Zanaatçılar	Hizmetçiler serfler	Köleler	Statü düzeyleri		
Ankor	X	X	X	0		-	X	X		X	X	0	X	-	X
Ankole	X	X	0	X	-	X	X	X	-	-	X	-	X	X	X
Aksum	X	X	0	X	X	-	0	0	X	0	0	X	X	0	X
Aztek	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Çin	X	X	-			X	X	X		0	-	X	X	X	X
Mısır	X	X	X	-		-	X	X		X	0	0	X	-	X
Fransa	X	X	X	0		X*	X	X			X	X	X	X*	X
Havai	X	X	X	-			-	X			X	0	X		X
Gürcistan	X	X	X	X	-	-	X	0	-	-	X	X	X		X
İnka	X	X	X		X	X	X	X	0	X	X	0	X	X	X
Jimma	X	X	-	-	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Kaçari	X	X	X	0		X	X	X	0	X	X	X	X	X	X
Kuba	X	X	-	-		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Maurya	X	X	X	X		-	X	X	X	X	X	X	X	-	X
Moğolistan	X	X	-	-	-	X	X	X	0		X	X	X	X	X
Norveç	X	X	X*	X	0	X	X	X	X*		0	X	X	X	X
İskitya	X	X	X	-	X	X	X	X		-	X	X	X	X	X
Tahiti	X	X	X	X	-	X	X	X	-	X	X	X	X	X	X
Volta	X	X	X	0	X	X	X	X	X	X	X	-	X	X	X
Yoruba	X	X	X	-	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Zande	X	X		X		X		X		X		X	X	X	X

2.9.1. Toplumsal Tabakalaşmanın Varlığı. Herbiri bir erken devleti anlatan bölümlere şöyle bir gözatılması bile, nüfusun "hiyerarşik bir düzen gösteren ve mülkiyet, statü ve erk bakımından veya bu üçü bakımından oldukça geniş, az çok kararlılık kazanmış kategorilere bölünmüşlüğü" (Birinci Bölüm) durumunun hepsinde bulunduğunu açıklıkla gösterecektir. Ayrıca, örnekolay çalışmalarında bu nitelikle ilgili verilerin zenginliği, bu konuda bundan daha özgül sözler söyleme olanağını vermektedir. Söz konusu verileri kullanarak, aşağıda açıklanan en az on iki toplumsal kategoriyi inceleme olanağı bulunmaktadır:

Bunlar: 1. *Egemen ve akrabaları* (egemen yanı sıra "yönetici" sözcüğünü de kullanacağız) 2. *aristokrasi* (aynı zamanda soyluluk, prensler, ileri gelenler sözcükleriyle de anlatılmıştır) 3. *din adamları* (ya da din uzmanları, kâhinler vd.) 4. *askeri önderler* (ayrı bir toplumsal kategori oluşturmaları durumunda) 5. *kapıkulları* ("ministerials" Avrupa ortaçağ tarihinden aldığımız bu terimle, özgür olmamakla birlikte yüksek kamu görevlerine atanmış kimseleri anlatmak istiyoruz; bak. Bloch, 1967:337 vd. özellikle 343) 6. *gentry* (yani az çok statü sahibi bazı toprak sahiplerinden, küçük şeflerden, klan başkanlarından vb. oluşan bir tür küçük aristokrasi oluşturan kimseler; ki bu kategori içine genellikle aynı zamanda devlet öncesi dönemin geleneksel eşrafı yani [İng. "dignitaries"] ileri gelenleri de girmektedir) 7. *küçük mülk sahipleri** (yani kendi toprağında ya da bir klan veya soyun üyelerince ortak sahip olunan toprakta çalışan kimseler. Bu ikinci durumda [topluluğun ortak topraklarında çalışma durumunda] bulunan kimseler de, toprak üzerinde başkalarına devredilemeyen bir hakka sahip oldukları için bu kategori içine alınmışlardır. Göçebe çoban toplulukları söz konusu oldukta "küçük mülk sahipleri" terimini sığır sahiplerini ya da sülalenin sahip olduğu sürüden yararlanma hakkına sahip olanları anlatmada kullandık) 8. *kiracılar* (yani ne kendi mülkleri bulunan; ne de klan ya da sülale toprakları veya sürüsü üzerinde sözde kalmayan savları bulunan, ama

* İng. "smallholders"; yapılan açıklamadan da anlaşılacağı gibi, toprağın "mülkiyeti"nin sahibi olmak gerekmeksizin küçük toprak parçalarını ellerinde tutup, ekip biçerek ve bir rant ödemeden ondan yararlanan, toprakla çeşitli sahiplik ve kullanım ilişkisi içinde olan kimseleri içeriyor görünüyor (ç.n.).

yapacakları bazı ödemeler ve hizmetler karşılığında, bir toprak parçasından yararlanmalarına izin verilen kimseler) 9. *tacirler* (ayrı bir kategori oluşturduklarının belirtildiği durumlarda; ki bu durumlarda genellikle meslekten tacirler söz konusu olmaktadır) 10. *zanaatcılar* (gene ancak ayrı bir kategori oluşturdukları belirtildiği durumlarda) 11. *hizmetçiler* (aynı koşulla; bunlar çoğu kez boyun eğdirilmiş kabilelerin üyeleri ya da savaş tutsaklarıdır) 12. *köleler* (köle sözcüğü çoğu kez söz konusu kimselerin konumu hakkında herhangi bir kesin kanıt verilmeden kullanıldığından, her zaman sınırlarının çizilmesi güç bir kategori oluşturur. Bu konuda Nieboer'in (1910:9) tanımı yararlı bir araç olma durumunu bugün bile sürdürmektedir: "köle, bir başka kimsenin mülkü olan kişidir" yani alınıp satılabilen kimsedir. Bu alanda sunulan veriler, doğruluk dereceleri pek denetlenebilecek nitelikte olmadığından, bazı kayıtlarla da olsa onları görünüm değerleriyle benimsemek durumunda kalacağız).

Örnekolay yazılarında sunulan ilgili verileri yukarıda ana çizgileri verilen kategorilere göre III. Çizelge'ye geçirdik. Bu çizelgede ilk bakıştâ, "egemen ve akrabaları" ve "aristokrasi" kategorilerinin tüm örneklerde bulunduğu görülecektir. İlginç bir nokta "küçük mülk sahipleri" kategorisinin on sekiz örnekte bulunması; yalnızca iki örnekte (*Havai* ve *Zande*) bulunmamasıdır. *Aksum* hakkında ise yalnızca halkın çoğunluğunun "kişi özgürlüğü" olanağından yararlandığı belirtilmişti. Bununla kesin olarak neyin anlatılmak istendiği belli değil. Toplumsal tabakalaşmayla ilgili veriler, aşağıdaki yapısal karakteristik özellikleri formülleştirme olanağı verdi:

(11) *Tüm erken devletlerde bir egemen ile akrabaları ve bir aristokrasi bulunur* (anlamlılık derecesi, % 100).

(12) *Erken devletlerde küçük mülk sahiplerinin varlığı, genellikle görülen bir durumdur* (anlamlılık derecesi, % 99).

Kiracıların da on dokuz örnekte varlıkları kesin olarak belirlendi; iki örnekte (*Aksum* ve *Gürcistan*) elimizdeki veriler bu konuda bir şey söylemeye elverişli değildir. Dolayısıyla yapısal karakteristik bir özellik olarak şöyle bir formülleştirmeye gidebiliriz:

(13) *Erken devletlerde genellikle "toprak kiracıları"* (tenants) *bulunur* (anlamlılık derecesi % 100).

Kölelerin, on beş örnekte varlığı, iki örnekte (*Ankole* ve *Volta*) yokluğu açık olarak bildirilirken, dört örnekteki bilgiler bu konuda bir sonuca varmaya yeterli değildi. Ne köleler konusunda ne de geride kalan öteki toplumsal kategorilerden herhangi biri hakkında, onların erken devletin genel bir karakteristik özelliğini oluşturduğu gösterilemez. "Askeri önderler"in yalnızca sekiz örnekte ayrı bir toplumsal kategori oluşturduklarını görmek ilginç olsa gerek. Askeri önderler çoğu örnekte aristokrasi içinde sayılmışlardır.

Çeşitli kategorileri sınırlı sayıda daha geniş kapsamlı toplumsal *tabakalar* içinde toplamaya çalışınca, bu tür üç tabakayı, *yukarı, orta* ve *aşağı* tabakaları ayırımlayabildik. Yöneticileri, aristokrasiyi, din adamlarını ve askeri önderleri yukarı tabakadan; kapıkullarını ve gentry'yi orta tabakadan; geride kalanları ise aşağı tabakadan saydık. Yukarı ve aşağı tabakaların tanımlanmasında herhangi bir sorunla karşılaşmadık. Ancak orta tabakanın tanımlanması o kadar kolay olmadı. Bunun üzerine, örnekolay yazılarını kaleme alan yazarların görüşleriyle, çıkardığımız verileri, biraraya getirdik. *Ankole* örneğinde sülale başkanları ve İru şefleri, orta statüden kimselerin niteliklerine sahipmiş gibi göründüler. *Aztek* örneğinde de toprak soyluluğu üyeleri bir tür [orta tabakadan saydığımız] gentry oluşturuyorlardı. *Çin* örneğinde "Şih'leri orta tabakadan saydık. *Fransa* örneğinde ise, aşağı soyluların ve kamu görevlilerinin bazı kategorilerinin, hiç değilse erken devletin geç bir dönemi için, orta tabakaya gireceklerini düşündük. *İnka* devletlerinde "curaca"ların bir orta tabaka sayılmaları gerekiyordu. *Jimma* erken devletine gelince, okuyucuya H.S. Lewis'in bu konudaki sözlerini, bu ülke insanları arasında "bitip tükenmeyen ayrımlar"* görüldüğü değerlendirmesini aktaracağız. *Kuba* içinse, makam sahibi çeşitli grupları bu kategori [orta tabaka] içinde sınıflandırma olanağı vardı. *Moğollar*'da klan ve sülale başkanları Krader'e göre (1968:88) orta tabakayı oluşturmuşlardı; aynı şey *Kaçari* erken devletinin yeni oluşmuş klanlarının başkanları için söylenebilir. *İskitler*'in karmaşık toplumsal yapıları da, bu türden bir grubun (yani, bağımlı kılınmış kabilelerin başkanlarının, hükümet memurlarının) bulunduğunu gösterir yöndedir. *Tahiti*'de "raatira'lar"; *Volta*'da köy

* Her bir tabaka içindeki her bir kategorinin de içinde ayrımlar bulunduğu (ç.n.).

şefleri, din adamı şefler ve hatta toprak kültü din adamları* ve *Yoruba*'da "bale'ler", orta tabaka olarak sınıflandırılmışlarken, *Zande* örneğinde Vongara klanının aşağı konumlu üyeleri kadar avam halk şeflerini ve şef yardımcılarını da böyle bir [orta] tabaka oluşturan gruplar saydık. Tüm bu saptamaların sonucu, on beş örnekte, toplumsal tabakalaşmanın en azından üç tabakadan oluştuğunu görmemiz oldu. Bu niteliği göstermeyen beş örnek ile, bu konuda herhangi bir veri bulunmayan bir örnek gözönüne alındıkta, üç toplumsal tabakaya bölünmeyi, erken devletlerin yapısal bir karakteristik özelliği sayamadık. Ancak şöyle daha yumuşak bir formülleştirmeye gidebildik:

(14) *Erken devletlerin toplumsal tabakalaşması her zaman en azından iki tabakayı kapsar* (anlamlılık derecesi % 100).

2.9.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Aldığı Biçimler. Toplumsal tabakalaşmanın kendisini hangi biçimlerde ortaya koyduğunu gösteren veriler IV. Çizelge'de biraraya derlendi. Yukarıda ayrımlanan on iki toplumsal kategorinin üretim biçimleriyle bağlantıları burada kurulacak. Ne yazık ki, örnekolay yazılarından bazılarında bu konuda kesin bir değerlendirmeye olanak verecek açıklık bulunmamaktaydı. Özellikle, din adamları, askeri önderler, kapıkulları, zanaatçılar ve köleler için durum böyleydi. Din adamları ve askeri önderler, gerçekte yaptıkları işle ilgili konumları hakkında özgül bilgiler verilmeksizin, çoğu örnekte aristokrasiden sayılmışlardı. IV. Çizelge'de ayrımlanan ekonomik kategoriler şunlardır.

(a) *Toprak sahipliği.* Bu konuda aşağıdaki olasılıkları saptadık: Kuramsal (teorik) sahiplik (T)** ki genellikle egemen ile bağlantılı olan bu niteliği, egemenin tüm toprakların ya da sürülerin (nominal, sözde) sahibi olduğunun söylendiği durumlarda bulunduğunu düşündük. Komünal toprak sahipliği (C) ki, toprağın, (ya da sürünün) klana, sülaleye, tapmak topluluğuna ya da tüm olarak köye ait olduğu durumlarda söz konusudur. Böyle bir topluluğun üyesi olmak, o kimseye topraktan yararlanma hakkını verir. Kişisel sahiplik (P) kaynaklarda, sahipliğin herhangi bir özgül işlev (görev) sahibi olmaya,

* İng. "earthpriests" (ç.n.).

** IV. Çizelgenin altındaki notuna bakınız (ç.n.).

ya da belli bir grubun üyesi bulunmaya değil, kişisel bir hak sahipliğine dayandığı belirtildiği durumlarda var olduğu kabul edildi. Feodal sahiplik (F) toprağın belli bir yetki sahipliği ile birlikte verilen hizmetler karşılığında ihsan edildiği durumlarda söz konusudur (karş. feodal mülkün çeşitli biçimlerini ayrımlayan Wolf, 1966:50). Toprak sahibi olmayanlar (N) harfiyle belirtildi.

(b) *Üretici etkinlikler*. Söz konusu etkinlikler, "doğrudan" (D) ve "dolaylı" (I) olmak üzere ikiye bölünebilir.

(c) *Yiyecek üretimiyle haraç-vergi (tribute) yoluyla ancak dolaylı bir bağlantısı bulunanların gelirlerinin ana bölümlerinin kaynağı* (tr). Bu konuda çeşitli kaynaklar, ama ancak çok genel sözlerle verilmiş bulunuyor. Söz konusu çeşitli kaynakların içine vergiler, toprak rantı, ganimet vb. girebilir. Genel olarak belirtmek gerekirse, bu kategori, doğrudan üreticilerin ürünlerinin bir bölümünü teslim etmek zorunda bulundukları tüm durumları kapsar.

Satıcıların ya da zanaatçıların öteki kimselere yiyeceklerle ve bazı mallarla değişerek, belli malları verdikleri durumlarda takas (b) söz konusudur. Ödüllendirme (r) hizmetlerin mal ya da para ödülüyle ödenmesi durumudur. Armağanlar (g) insanların karşılığında hemen hiç bir hizmette bulunmaksızın aldıkları yiyecek ve para içindir.

(d) *Yükümlülükler*. Yükümlülükler, vergiler, rantlar ya da haraçlar ve armağanlar (A) ile hizmetler, (S) olarak ikiye bölünmüştür. Bu madde, ileri gelenlerin topraklarında zorunlu çalışmadan (angaryadan) tutun, onların evlerinin ya da saraylarının yapım ve onarımından, sarayda ya da hükümet örgütünde bazı işlevlerin görülmesine dek, her türlü zorunlu hizmeti içerir.

Yukarıda sözü edilen niteliklerle ilgili veriler, IV. Çizelge'ye toplanmıştır. Çizelge'den, yiyecek üretimiyle *dolaylı* ilişkisi bulunan kimselerin şu kategoriler olduğu anlaşılmaktadır: yönetici, aristokrasi, din adamları, askeri önderler, gentry, kapıkulları, tacirler, zanaatçılar. Yiyecek üretimiyle *dolaysız* ilişkili olan kategorilerin ise, küçük [toprak] mülk sahipleri, kiracı çiftçiler, hizmetçiler ve köleler oldukları anlaşılmaktadır. Bu konudaki yapısal karakteristik özellik ise şöyle görünmektedir:

Çizelge IV. Üretim araçlarıyla ilişkiler

	Egemen	Aristokrasi	Din Adamları	Askeri Önderler	Kapı-kulları	Gentry	Küçük Mülk Sahipl.	Kiracılar	Tacirler	Zanaatçılar	Hizmetçiler	Köleler
Ankor	CI tr	CI(g trAS	CI(g trAS	0	—	—	CDAS	NDAS	—	NIrAS	(C NDAS	0
Ankole	TI tr	FI tr AS	0	FI tr 0S	—	FI tr AS	FDAS	NDAS	—	—	CDAS	—
Aksuw	0I tr	FI tr AS	0	0	00r0S	—	CDAS	0	NIbA0	0	0	0
Aztek	- I tr	(C r P Ttr) AS	0I r 0S	0	—	(C r P Tu AS	(C P DAS	NDAS	NIbaS	NI(g b AS	0CAS	NDrS
Çin	TI tr	F P Itr 0S	—	—	—	0I r 0S	(C P DAS	NDAS	—	0	—	N0rS
Mısır	TI tr	0I tr AS	CI tr-S	—	—	—	ODAS	NDAS	—	NIrAS	0	0
Fransa	TI tr	FI tr AS	FI tr AS	0	—	FI tr AS*	PDAS	NDAS	—	—	NDAS	NDOS
Havai	TI tr.	0I tr AS	CI g-S	—	—	—	—	NDAS	—	—	NDAS	0
Gürcistan	0I tr	-I tr 00	CL tr 0S	0	—	—	PDPS	0	—	—	NDAS	0
İnka	TI tr	(C(tr F(r - S	CI tr-S	—	NIr-S	CI tr AS	CDAS	NDAS	0	NIrAS	NDAS	0
Jimma	PI tr	PI tr AS	—	—	PI tr AS	PI tr AS	PDAS	PDAS	PIbA0	NIb-S	PDAS	NDAS
Kaçari	(T 0 Itr	CI tr 0S	0	0	0	0	CDAS	NDAS	0	0	C- r -S	NDOS

	Egemen	Aristokrasi	Din Adamları	Askeri Önderler	Kapı-Kulları	Gentry	Küçük Mülk Sahipl.	Kiracılar	Tacirler	Zanaatçılar	Hizmetçiler	Köleler
Kuba	PI tr	PI(r tr AS)	—	—	—	-(r b AS	CDAS	NDAS	NIbA0	NIbAS	NDAS	NDAS
Maurya	0I tr	(F P(r tr AS	(C P I(r tr -S	00r0S	—	—	PDAS	NDAS	NIbAS	NIr-S	NDAS	ND0S
Moğolistan	TI tr	(C 0 Itr AS	—	—	—	CI tr AS	CDAS	NDAS	0	—	NDAS	0
Norveç	CI(g tr)	CI(r tr AS	CI*tr-S	0	0	C00AS	CDAS	NDAS	NIbA0*	0	0	NDAS
İskitya	CI tr	CI tr-S	0I 0 0S	—	00r-S	CI tr-S	CD-S	NDAS	—	—	CDAS	N(D r)OS
Tahiti	CI tr	CI tr AS	CI tr AS	CI tr AS	—	CI tr AS	CDAS	(C NDAS	—	(N C IrAS	N D r AS)	N(D r)OS
Volta	TI tr CDg)	PD(tr I g AS	P I(D r g) AS	0	PI tr AS	PDtrAS	PDAS	NDAS	P(D IbA-	P(I DbA0	PDAS	—
Yoruba	FI(tr r)	CI tr AS	00 r 0S	—	00tr0S	CI tr 0S	CDAS	NDAS	NIbA0	NI0AS	—	ND0S
Zande	TI tr	FI tr-S	—	00r0S	—	FI tr-S	—	NDAS	—	NIr0S	—	ND0S

Kısaltmalar: N = mülke sahip olmama; C = komünal sahiplik; T = kuramsal sahiplik; P = özel sahiplik; F = feodal sahiplik; T = yiyecek üretimiyle dolaylı bağlantı; D = yiyecek üretimiyle doğrudan bağlantı; tr = haraç; r = ödüllendirme; g = armağan; b = takas; A = o ya da bu türden olan bir vergiyi ödeme yükümlülüğü; S = o ya da bu türden bir hizmette bulunma (çalışma) yükümlülüğü; (*) = Fransa ve Norveç için olmak üzere, daha sonraki bir dönemde; (O) = veri yok; (—) = olgu yok [çizelgenin karmaşıklığının karışıklığa dönüşmesi olasılığına karşı, bu çizelgede İngilizce metindeki İngilizce sözcüklerin baş harflerinden oluşan simgeleri (bundan önceki ve sonraki çizelgelerde olduğu gibi Türkçe karşılıklarını baş harfleriyle göstererek) değiştirme yoluna gitmedim (ç.n.)].

(15) *[Erken devletlerde] yiyecek üretimine dolaysız katılma* (çoğu, toplumsal statüler skalamızın alt basamaklarında sıralanmış bulunan) *belli bazı toplumsal kategorilerle sınırlıdır. Öteki tüm kategoriler ise, yiyecek üretimiyle yalnızca dolaylı ilişkiler içindedirler* (anlamlılık derecesi % 99).

Bir başka yapısal karakteristik özellik, satıcılar [tacirler] dışında, tüm toplumsal kategorilerin, devlete, o ya da bu türden bir hizmette bulunmakla zorunlu tutulması olsa gerek. Bunlardan aristokrasi için yalnızca *Gürcistan* verileri bir yargıda bulunmaya yetersizdir. Yöneticinin görevleri dördüncü bölükte* ele alınacak. Bu konuyla ilgili yapısal karakteristik özellik ise şöyledir:

(16) *Satıcılar [tacirler] dışında tüm toplumsal kategoriler [erken] devlete [bazı] hizmetlerde bulunmak zorunluluğu altındadırlar* (anlamlılık derecesi % 99).

Çizelge V. Vergilendirme**

Toplumsal kategoriler	Örnek sayısı	Var	Yok	Veri yok
Aristokrasi	21	15	3	3
Din adamları	14	4	5	5
Gentry	15	10	2	3
Küçük m.sahipleri	19	18	1	
Kiracılar	19	19		
Satıcılar	8	8		
Zanaatçılar	11	8	2	1
Hizmetçiler	15	14	1	

V. Çizelge'de vergi ödeme yükümlülüğüne ilişkin veriler karşılaştırılmış bulunmaktadır. İlk bakışta, o ya da bu türden bir vergilendirmenin tüm [erken] devletlerde bulunduğu açıkca görülmektedir. İlginç olan nokta, bu yükümlülüğün hiç bir biçimde aşağı ve orta tabaka kategorileriyle sınırlı tutulmuş olmamasıdır.

* Part "kesim", chapter "bölüm", section "bölük" ile karşılandı (ç.n.).

** Haklarında elimizde çok sınırlı veriler bulunan toplumsal kategoriler bu çizelgeye alınmamıştır.

Yirmi bir örnekten en az onbeşinde, aristokrasi de vergi ödemek zorunda kalmışken, gentry tabakasının bulunduğu bildirilen on beş örnekten on tanesinde gentry'ye de vergi ödetilmiştir. "Yapısal karakteristik özellik" bakımından koyduğumuz sınırlamaları gözönüne alarak, bu konudaki özelliği de şöyle formülleştirebiliriz:

(17) *Tüm erken devletlerde vergi ödeme yükümlülüğü bulunur; ve çoğu örnekte aristokrasi de bu yükümlülüğü yerine getirmekle zorunlu tutulmuştur* (anlamlılık derecesi % 99).

IV. Çizelge'de bulunan, toprak sahipliğiyle ilgili veriler, VI. Çizelge'de biraraya getirilip gruplandırılmıştır. İki özellik son derece açık olarak göze çarpmaktadır: (1) erken devletlerde, söz konusu edilen tüm [toplumsal] kategorilerde, toprağa sahip olma biçimlerinin büyük çoğunluğu, hâlâ komünal haklar üzerine dayanmaktadır; ve (2) içlerinde, kiracı çiftçiler, satıcılar, zanaatçılar, hizmetçiler ve köleler gibi hiç bir hakları bulunmayan, ya da neredeyse hiç bir haklarının bulunmadığı belirtilen birçok kategori görülmektedir. Ulaştığımız bu sonuçlar, bizi şu yapısal karakteristik özelliği formülleştirmeye itmektedir:

(18) *Erken devletlerde üretim araçlarına, yani toprağa ulaşma yolları herkese eşit olarak açık değildir* (anlamlılık derecesi 99).

Birinci Bölüm'de, tabakalaşmanın tam "komünal mülkiyetin" yerini "özel mülkiyet" kurumunun aldığı zaman görüldüğünü ileri süren Fried'den (1967:191) alıntıda bulunmuştuk. Bununla birlikte, IV. ve VI. çizelgeler, erken devletlerde komünal sahipliğin hâlâ toprak üzerinde en yaygın denetim biçimi olarak sürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, özel mülkiyetin, tabakalaşmanın sorumlusu tek etmen olarak görülmemesi gerektiğine inanıyoruz. Feodal sahiplik de önemli bir tür olarak görünürken, kişisel sahipliğin pek gelişmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kaynaklara ulaşmada eşitsizlik, üretim araçlarının denetimindeki farklılıklara değil, erken devletin sosyopolitik örgütü içinde klanların ve sülalelerin farklılaşmış konumlarına dayanmış görünüyor. Bu soruna Bölük 2.11.'de yeniden döneceğiz.

Çizelge VI. Toprak Sahipliği

	Örnek sayısı	Kurumsal sahiplik	Komünal sahiplik	Feodal sahiplik	Kişisel sahiplik	Yok	Veri yok
Yönetici*	21	9	5	1	2	1	4
Aristokrasi**	21		8	7	6	1	4
Din adamları	14		8	1	2		4
Gentry	15		7	3	3	1	2
Küçük m. sahipleri	19		12	1	7	-	1

Kısaltmalar: (*) Volta yöneticisinin toprakta hem nominal hem komünal sahipliği vardı; (**) *Aztek, Çin, İnka, Maurya* ve *Moğolistan* örneklerinde toprak sahipliğinin çeşitli biçimlerinin bir karışımı görüldü. *Maurya*'da toprak sahipliğinin iki türü de vardı. *Aztek* ve *Çin* örneklerinde iki türü de vardır.

IV. Çizelge verilerine dönersek, yöneticinin baş gelir kaynağının haraç-vergi (tribute) olduğu görülür. Bu, yalnızca *Norveç, Volta* ve *Yoruba* örneklerinde belli bazı armağan türleriyle (bağımlılık armağanlarıyla) desteklenmiştir. Aristokrasinin gelir kaynağı için de aynı şey söylenebilir. Onların temel gelir kaynağı, yedi örnekte düzenli ödüllendirmeler (remuneration) ve armağanlardı. Dolayısıyla bu konudaki yapısal karakteristik özelliğin formülleştirilmesi şöyle olacaktır:

(19) *Haraç-vergi* (tribute)* *[erken devletlerde] egemenin ve aristokrasinin baş gelir kaynağıdır* (anlamlılık derecesi % 100).

Bu bağlamda, en az on beş örnekte, aristokrasinin kendisinin de o ya da bu türden vergi ödemek zorunluluğu altında bulunduğunu görmek ilginçtir. Küçük mülk sahipleri** ve kiracı çiftçiler kategorilerinin gelir kaynakları hakkında olmak üzere, bir başka karakteristik özelliğin formülleştirilmesine gidilebilir. Bunların ana gelir kaynağı doğrudan yiyecek üretimi olup, ürettiklerinin bir bölümünü öteki mallar için satış ya da onlarla takas olanağını da içinde barındırmaktadır:

* Bak. s. 11n. (ç.n.).
** Bak. s. 175n. (ç.n.).

(20) [*Erken devletlerde*] *küçük mülk sahiplerinin* (smallholders) *ve kiracı çiftçilerin* (tenants) *baş gelir kaynakları birincil* (primary) *üretimdir* (anlamlılık derecesi % 100).

Toprak sahipliği, vergi ödeme ve hizmette bulunma yükümlülükleri ile baş gelir kaynağı arasındaki ilişki VII. Çizelge'de görülebilir. Bu çizelgede toprak sahipliğini bir de VI. Çizelge'deki gibi alttürlerine ayırmadık. Bunun nedeni, bazı örneklerde, çeşitli gelir kaynaklarının ya da çeşitli yükümlülüklerin, bazen yüzde yüzün üzerinde bir toplama varabilen yüzdelerle gösterilmiş olmasıdır. Bu çizelge, farklı toplumsal kategorileri birörnek bir gelir kaynakları, ya da birörnek yükümlülükler listesi içine sokma olanağının bulunmadığını son derece inandırıcı biçimde ortaya koymaktadır.

2.10. Egemene Yasallık Kazandırılması

Buraya dek yöneticinin konumu çoğu karşılaştırmada gözönüne alınmamıştı. Yalnızca toprak üzerindeki savlarına ve baş gelir kaynağının haraç-vergi (tribute) olduğu gerçeğine değinmiştik. Bu

Çizelge VII. Haklar ve Yükümlülükler

		Toprak sahipliği*			Vergi ödeme yükümlülüğü			Hizmet etme yükümlülüğü			Gelir kaynağı			
	Örnek sayısı	var	yok	veri yok	var	yok	veri yok	var	yok	veri yok	haraç vergi	kendi üret.	ta- kas	ödül- lendirme
Aristokrasi[3]	21	17	1	3	15	3	3	19	-	2	20	1	-	7
Dinadamları	14	10		4	4	5	5	13		1	8	1		6
Geniy	15	12	1	2	10	2	3	14		1	11	1	1	3
Küçük mü. sa.	19	18		1	18	1		18		1		19		
Kiracılar	19	2	17		19			19				19		
Satıcılar	8	2	6		8			2	1	5		1	8	
Zanaatçılar	11	2	9		8	2	1	10		1		1	4	7

Kısaltmalar: (*) veri yok sözü burada söz konusu sahipliğin türü hakkında bilgisizliğimizi gösterir. Moğolistan için sahipliğin bilinen tek türü olan komünal sahiplik alındı.

başlık altında yöneticinin haklarını ve görevlerini daha ayrıntılı olarak ele almakla kalmayacak, aynı zamanda toplumun öteki üyelerinin üstündeki konumunun neye dayandığını ve bu konumun nasıl

yasallaştırıldığını (meşruiyetinin nasıl sağlandığını) inceleyeceğiz. (yasallık kavramının tartışması için Birinci Bölüm'e bak.). Bu kavramın (yasallığın) bir çözümlemesinin yapılması yalnızca yöneticinin konumunun incelenmesi bakımından değil, öteki yönetici (tabaka ve) kategorilerine yasallık kazandırılması (onların meşruiyeti) bakımından da önem taşımaktadır; gerçekten; erken devletin toplumsal yapısını örüp birarada tutan tüm bir haklar, görevler, yükümlülükler ve bağlılıklar sistemini derinliklerine dek kavrayabilmek için, böyle bir çözümleme asal bir önem taşımaktadır; çünkü tüm bu haklar, görevler ve bağlar, tek bir temel ilişkiden, yani yönetici(ler) ile yönetilenler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Yasallık kazandırma (legitimation) Kurtz'un *Aztek* üzerindeki bölümünde son derece inandırıcı bir biçimde gösterdiği gibi (ve bundan sonraki bölümdeki tartışmada gösterileceği gibi) bir süreç olmakla birlikte, onu buradaki bağlamında, tam anlamıyla *yapısal* yönlerine yönelik bir bakış açısından çözümleyeceğiz.

Örneklememize alınan erken devletlerin tümünde, egemen, birçok bakımdan halkının üzerine yükselmiş görünür. Bu yüksek konumu kadar, böyle bir konumun ürünleri, erken devlette herkesce, hiç değilse, yurttaşların çoğu tarafından benimsenmiş görünür. Aşağıda, söz konusu konumu sağlayan [yöneten-yönetilen arası] ilişkinin nasıl yapılandığını, aynı zamanda hangi yollardan halk tarafından benimsendiğini araştıracağız. Söz konusu ilişkinin karmaşık bir nitelik taşıdığını çok iyi bilmekle birlikte, çözümleme kolaylığı amaçlarıyla, yöneticinin konumunun özellikle aşağıdaki dört yönünü, yani, ideolojik temelini, hukuksal yönlerini, koruyucu olarak yönetici yönünü ve "iyilik yapan efendi" egemen yönünü (karş. Claessen, 1970:220-223) ayrımlayacağız.

2.10.1. İdeolojik Temel: Kutsallık ve Ritüel. Burada, hareket noktası olarak egemen ile halkı arasındaki temel ilişkiyi açıklamada kullanılan mitossal ant (mythical charter) türlerinden herhangi birini ele almak durumunda kalacağız. Bu tür antlar (charters) genellikle, içinde yöneten - yönetilen ilişkisinin ideolojik temellerini içeren *mitoslar* biçimini alırlar. Sonra, aynı zamanda yöneticiye yüklenmiş doğaüstü konumun sislerini dağıtıp, dayanaklarını göstermek zorunda kalacağız. Yönetici bir tanrı (T) mı sayılmaktadır? yoksa (yalnızca)

kutsal bir kişilik (K) olarak mı görülmektedir? Bir başka deyişle, (örneğin "mana", "mahano" vd. karş. Evans-Pritchard, 1948; Claessen, 1974:67 vd; Beattie, 1971:118 vd., 239 gibi) herhangi bir doğaüstü niteliğe ya da gizemli güce sahip görünmekte midir? yoksa yalnızca bir "insan" yönetici (İ) mi sayılmaktadır? Burada önemli bir soru, yöneticinin sonuçta doğaüstü güçlerle nasıl ilişkilendirildiğidir. Bu özel ilişki genellikle *soyağaçları* yoluyla açıklandığından, biz de soyağaçlarına bakacağız. Son olarak yöneticinin kutsal kişi olma niteliğiyle halkına ne gibi hizmetlerde bulunduğunu araştıracağız. Frazer'in (1911) çoğu kez düşündüğü gibi, toprağın ve insanların doğurganlığı ile yöneticinin yaptıkları arasında dolaysız (D) bir bağlantı var mıdır? Yönetici, doğaüstü güçlerle olan ilişkisinin bir sonucu olarak bu güçlerle halk arasında *aracı* (A) rolü mü oynamaktadır? Yoksa yönetiminin doğaüstü güçlerle herhangi bir alışverişi yok mudur? VIII. Çizelge onun bu yönleriyle ilgili verileri ortaya dökmektedir.

Bir *mitossal ant* ile on yedi örnekte karşılaşılırken, üç örnekteki veriler bu konuda bir sonuca varmaya yetersizdi. Yalnızca *Jimma* örneğinde böyle bir antın bulunmadığı görüldü. İlginç olan nokta, söz konusu antın, birçok örnekte devletin doğuşundan sonra geliştirilmiş görünmesidir. *Ankole* (karş. Doornbos 1975:17) *Ankor, Yoruba* ve *Volta* örneklerinde bunun, olasılıktan öte, kesinlikle böyle olduğu görülür. *Fransa*, antın birçok ayrıntısının, mitossal değil tarihsel gerçekleri yansıtması bakımından, mitossal bir anta sahip olup olmadığına karar vermeyi güçleştiren bir durum göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu geleneğin rolü [etkisi] bakımından, Fransa erken devletinin mutlaka bir mitossal anta sahip örnekler dışında tutulması gerektiği görüşünde değiliz. *Moğolistan* için bu konudaki veriler [ilgili bölümün yazarınca değil] Krader'den (1968:91) *İnka* için ise, Claessen'den (1970:144 vd.) sağlandı. Tüm bu bilgiler bizi aşağıdaki yapısal karakteristik özellik formülleştirmesine götürmektedir:

(21) *Erken devletlerde genellikle, egemen ile (ya da yönetici grup ile) uyrukları arasındaki ilişkinin dayandırıldığı bir mitossal ant bulunur* (anlamlılık derecesi, % 99).

Yöneticinin *tanrısallığı* çoğu örnekte kutsal* kişi biçiminde görüldü. Yalnızca *Jimma* için yöneticinin kutsal bir karaktere sahip ol-

* İng. "sacral" (ç.n.)

madığı belirtildi. *Gürcistan* ve *Zande* için, elimizdeki veriler bu konuda bir sonuca varmaya yetersiz. İlgili kavramların [yöneticilerin tanrılığının, kutsallığının] pek açık olmadığı bazı devletlerle, örneğin *Ankole* ile, yöneticinin kutsallık konumunun ileri derecede işlendiği *Ankor* arasında görüldüğü gibi, erken devletler arasında bu bakımdan büyük farklılıklar bulunacaktır. *Fransa*'nın Hıristiyan yöneticisi öylesine çok sayıda kutsal nitelik göstermiştir ki (karş. aynı zamanda Schramm, 1966:22 vd.) kendisini de "kutsal kişi" olarak sınıflandırmamız zor olmaz. *Moğollar* için bu konudaki veri Haenisch'den (1948) ve Krader'den (1968) *Aztek* içinse, Soustelle'den (1958:109) alınarak eklendi. Bu konuda formülleştirebileceğimiz yapısal karakteristik:

(22) *[Erken devletlerde] egemenin temel karakteristik özelliği, onun kutsallık konumunda bulunmasıdır* (anlamlılık derecesi % 99).

On yedi örnekte *soyağaçları* (şecereler) oldukça büyük bir rol oynamış. Söz konusu örneklerin çoğunda, soyağacından, yalnızca yöneticinin tanrı soyundan geldiğinin düşünüldüğü anlaşılırken, aynı zamanda, egemen aristokrasi, avam arasındaki ilişki biçimlerinin neler olacağını bildiren kaynak; yani var olan toplumsal ilişkilerin akla yatkın gösterilmesini (rasyonalizasyonunu) yapan normal bir belge olarak da sözü geçmiştir. Soyağaçlarının hiç bir rolünün olmadığı yalnızca iki örnekte (*Ankole* ve *Jimma* için) bildirilmiştir. *Gürcistan* ve *Kaçari* için bu konuda herhangi bir veri sunulmuş değildir. *İnka* ile ilgili veri ise, bir başka kaynaktan (Claessen, 1970:145 vd.) sağlanmıştır. Tüm bu verilerden, yapısal karakteristik özellik olarak şu sonuç süzülüp çıkarılabilir:

(23) *[Erken devletlerde] egemenin, halkın üstüne yükseltilmiş durumu, soyağacı içindeki konumu ile açıklanır. Aristokrasi ise ayrıcalıklı durumunu genellikle egemenin soyu ile olan bağlantılarına dayandırır* (anlamlılık derecesi % 99).

Yöneticinin *doğaüstü güçlerle ilişkisi* on dört örnekte o ya da bu türden bir *aracı* rolü olarak görülmektedir. *Jimma*'da yönetici, "imanın koruyucusu" olarak görülüyordu. *Zande* içinse, yönetici ile doğaüstü güçler arasında herhangi bir ilişkiden söz edilmiş değildir. Beş örnekte elimizde ilgili veriler bulunmamaktadır. *Ankole* örneğinde (Doornbos, 1975:32'den) *Aztek* için (Soustelle, 1958:111'den) ve *İnka* örneğinde (Claessen, 1970:173'ten olmak üzere) ilgili veriler örnekolay inceleme yazıları dışındaki kaynaklardan sağlanmıştır.

Çizelge VIII. Egemenin İdeolojik Konumu.

Erken Devletler	Mitossu karakter	"Tanrı" konumu	Soyağacı	Doğaüstü güçlerle ilişkisi	Kutsallık konumuna ulaşması	Yönetici öldüğünde ayin	İnsan kurbanı	Ritüel görevleri	Tabular
Ankor	X	K	X	A	Ç	Y	0	R	X
Ankole	X	K	-	A	0	Ö	0	R	0
Aksum	X	K	X	A	0	Y	0	R	X
Aztek	X	K	X	A	Ç	Y	X	B	X
Çin	X	K	X	A	Ç	Y	X	R	X
Mısır	X	K	X	0	Ç	Y	X	B	X
Fransa	X	K	X	A	Ç	Y	-	R	X
Havai	X	K	X	A	T	Ö	X	R	X
Gürcistan	0	0	0	0	0	0	0	B	0
İnka	X	K	X	A	Ç	Y	X	R	X
Jimma	-	İ	-	-	-	0	-	R	X
Kaçari	0	K	0	0	0	0	X	R	0
Kuba	X	K	X	A	Ç	Ö	X	B	X
Maurya	X	K	X	A	Ç	0		0	0
Moğolistan	X	K	X	0	0	0	0	0	0
Norveç	0	K	X	A	0	Y	-	R	0
İskitya	X	K	X	0	Ç	Y	X	R	0
Tahiti	X	K	X	A	T	Ö	X	R	X
Volta	X	K	X	A	Ç	Ö	-	0	0
Yoruba	X	K	X	A	Ç	Y	X	B	X
Zande	X	0	X		Ç	Y	0	R	0

Kısaltmalar: K=Kutsal yönetici; İ=tanrısal olmayan İnsan yönetici; A=doğaüstü güçlerle insanlar arası Aracı; Ç=kutsallığın ancak tahta Çıkış törenleriyle kazanılması; T=Tahta çıkmadan önce kutsal sayılması; Y=ölünce ardından Yas ile yetinilmesi; Ö=Ölümü ardında törensel anarşi oynanması; R=ayinlerde Rol alması; B=yöneticinin aynı zamanda Başrahip olması; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

Egemenin kutsal yönleri öylesine büyük bir önem taşımış görünüyor ve öylesine çeşitli uzantıları bulunuyor ki; söz konusu kutsallığın ortaya konmasının hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak derecede haklı görülmesini sağlayan yolları daha ayrıntılı olarak incelememizi gerektirmektedir. Yer yetmezliği nedeniyle incelememiz yalnızca birkaç özellikle sınırlı kalacaktır. Dolayısıyla VIII. Çizelge'de, öteki veriler arasında, aşağıdaki özellikleri de derleyip biraraya getirmiş bulunuyoruz:

- Kutsallık konumunun yeni egemene geçme biçimini; burada a. ardılın tahta geçmeden önce de kutsal olduğu (T) ve b. kutsallığın kendisine tahta çıkış sırasında yapılan o ya da bu türden bir törenle sunulduğu (Ç) biçiminde iki olasılığı ayrımladık.
- Egemen ölür ölmez uygulanan görenekler konusunda da iki olasılık söz konusudur; a. genel yas (Y), b. törensel bir anarşi [temsili] (A).
- Egemen ile ilgili dinsel törenlerde insan kurbanı göreneği.
- Yöneticinin ritüel görevleri; burada şu olasılıkları ortaya çıkardık: a. yöneticinin başrahip ya da ona denk bir kimse olduğunun bildirildiği durumlar (B) ve b. bir din adamı konumunda olmaksızın, dinsel törenlerde rol alıp bu törenleri yönettiği durumlar (R).
- Egemen ile ilişkili herhangi bir tabunun bulunup bulunmadığı.

Bu konuda, *Ankole* için (Doornbos, 1975:32'den) *Fransa* için (Schramm, 1966:27 vd'dan) *Havai* için (Davenport, 1969'dan) *İnka* için (Claessen, 1970:146'dan) ve *Jimma* için (Prof. H.S. Lewis'den kişisel görüşme yoluyla olmak üzere) örnekolay inceleme yazıları dışındaki kaynaklardan sağlanan verilerden yararlanıldı.

VIII. Çizelge'deki veriler, on iki örnekte, yöneticinin kutsal konumunun kendisine, tahta çıkış törenlerindeki bir dinsel tören ile verildiğini göstermektedir. Yalnızca iki örnekolayda (*Tahiti* ve *Havai* örneklerinde) ardıl, tahta çıkışından önce de kutsaldı.

Yas tutma, yöneticinin ölümünde gösterilen normal bir tepki olarak görülmektedir (on bir örnekte). Beş örnekte *törensel bir anarşi* [temsili] görüldü. Bazı örneklerde egemenin ölümünü bir *siyasal* anarşinin izlediği; bunun genellikle birbirleriyle yarışan fraksiyonların

kendi adayları için destek kazanmaya çalıştıkları o ya da bu türden bir fetret dönemi biçiminde olduğu (*Aksum, Volta, Zande* örneklerinde) görüldü.

On örnekte *insan kurbanından* söz ediliyor. Çin için bu görenek yalnızca kimi Ç'ang yöneticilerine ilişkin olarak anılmış. On iki örnekte *tabulardan* söz edilmiş. Bu konuda en az dokuz [erken] devleti "veri yok" başlığı altında sınıflandırmak zorunda kaldık.

On sekiz örnekte yöneticilerin bazı *ayinler* (rites) uyguladıkları görülüyor. Geride kalan üç örnekte ise, bu konuda herhangi bir sonuca varmamıza elverecek yeterlilikte verilere sahip değiliz. Beş örnekte yönetici, söz konusu dinsel törenleri rahip ya da başrahip niteliğiyle yürütmüş. Bu konudaki yapısal karakteristik özellik şu:

(24) *[Erken devletlerde] egemen dinsel törenler yürütür* (anlamlılık derecesi % 100).

2.10.2. Hukuksal Düzenlemeler ve Yasalar.* Bu bölükte, yasalar ve düzenlemeler çıkarmanın örgütsel yönleri tartışılacak. Burada hem "yasa" (law) hem "hukuksal düzenleme" (regulation) terimini kullanmamızın nedeni, bir egemenin çıkardığı kararnamelerin (decrees) bir yasa gücünde olup olmadığının her zaman açıkça belli olmamasıdır. Yasa tanımlamaları çok büyük farklılıklar gösterebilmektedir (karş. Hoebel, 1964:28; Gluckman, 1965:178 vd; Köbben, 1966, 118 vd.) ayrıca, örnekolay incelemelerinde sunulan veriler, söz konusu kararnamelerin etkileri hakkında kesin sonuçlara ulaşmamıza olanak verecek nitelikte değil.

Kuramda, egemen, yasalar koyan ve hukuku ve düzeni sürdüren kişidir. Yaşamda ise, yasa koyma ve yasaların uygulanması, çokça karmaşık bir süreçtir. Bu süreçleri çözümleyebilmek için IX. Çizelge'de aşağıdaki sorulara yanıt olacak verileri derledik:

Yeni yasalar nasıl duyurulur (ilân edilir)? Halka açık (Ha) olarak mı duyurulur yoksa yalnızca seçilmiş bir azlığa (Sa) mı bildirilir?

* İng. "regulations"; tüzükler, yönetmelikler anlamına gelen bu sözcüğü, çeşitli ülkelerdeki niteliğinin ve kapsamının farklı olabileceğini gözönüne alarak, böyle özgül terimlerle değil, "hukuksal düzenlemeler" gibi daha geniş kapsamlı bir terimle karşılamayı uygun buldum (ç.n.).

Egemen (resmen] *yasakoyucu* sayılmakta mıdır? Bu soruda durmadan yeni yeni yasaların çıkarıladuracağı düşüncesi yatmamaktadır. Çünkü çoğu durumda var olan yasaların ve düzenlemelerin yeniden formülleştirilmesi, ya da bir kurulun uzun görüşmelerden sonra aldığı kararların formülleştirilmesi söz konusudur.

Yasakoyucu üzerinde, örneğin kurulların (K) ya da bakanların (B) etkilerinde olduğu gibi, hangi *kurumlaşmış organların* etkileri vardır; egemen yasakoyucu organın üyesinden başka bir şey değil midir (Y)?

Yasakoyma eylemine, yönetici ailenin üyeleri (A) danışmanlar (D) bakanlar (B) gibi kimselerin *resmi olmayan* etkileri bulunmakta mıdır?

Az çok *bütünlük gösteren birbirleriyle tutarlı yasaların* varlığından, ya da hatta bir yasalar derlemesinden (yasa kodundan) söz edilebilir mi (T)? yoksa yasama işlemi göreneklere, "ad hoc" (yeri gelince alınan tek tek özel) kararlara, gerekli görüldüğünde çıkarılan kararnamelere bağlı rastlantısal bir işlem, (R) midir?

Profesyonel yargıçlar (meslekten hakimler) (H) var mıdır? yoksa, adalet dağıtımı-yönetimi daha genel nitelikte görevlilerin (G) sorumluluğuna verilmiş bir iş midir? ya da bu ikisi karışımı bir durum mu söz konusudur?

Bir karara karşı bir üst makama başvuru (*temyiz*) olanağı bulunmakta mıdır? Herhangi bir üstyargı (temyiz) mahkemesi var mıdır?

Yönetici [aynı zamanda] *yüce yargıç* olarak görülmekte midir?

Bir ceza yasası (C) var mıdır? yoksa cezalandırma keyfi kararlara göre mi yapılmaktadır?

Kuralları ve yasaları uygulayanlar hangi tür insanlardır: bir polis gücü (Pg) müdür? yoksa muhafız alayı (Ma) yani koruma birliği midir?

Toplumsal eşitsizlik kendini *adalet yönetimi* alanında da göstermekte midir? Aristokrasi üyeleri (soylular) daha sert cezalandırılmakta (Sc) mıdır? yoksa avam halktan kimseleri mi daha sert cezalandırma (Ac) durumu vardır?

Bu konuda veriler, *Ankole* için (Doornbos, 1975:33 vd'dan) *Havai* için (Davenport, 1969:9'dan) *İnka* için (Claessen, 1970:159 vd., 169 vd.'dan) *Jimma* için (kişisel görüşmeler yoluyla) *Maurya* için (Thapar, 1975:82 vd'dan) ve *Moğolistan* için (Krader, 1968:90 vd.'dan, olmak üzere) örnekolay incelemeleri yazıları dışındaki kaynaklardan derlenmiştir.

IX. Çizelge'deki veriler, bu konuda yapısal karakteristik özellik olarak formülleştirilebilecek ancak üç yönün bulunduğunu göstermektedir:

(25) *Egemen, erken devletlerin resmi yasakoyucusudur* (anlamlılık derecesi % 99).

On sekiz örnekte durumun böyle olduğu görülmüştür. İki kuraldışı durumu ise, yasaların, içinde yöneticinin de söz sahibi olduğu kurullarca yapıldığı *Kuba* ile *Norveç* oluşturmaktadır. *Kaçari* için bu konuda herhangi bir veri yok.

(26) *Egemen, erken devletlerde başyargıç konumundadır* (anlamlılık derecesi % 99).

Bu özelliğin de on sekiz örneğe uyduğu görülmüştür. *Çin*, *Norveç* ve *Aksum* hakkındaki elimizdeki veriler bu bakımdan bir sonuca varmaya yetecek nitelikte değil.

Tüm örneklerde yasa koyma işine resmi olmayan etkilerde bulunulduğu görüldü. Öyleyse:

(27) *Erken devletlerde yasa koyma işine her zaman resmi olmayan etkilerin karıştığı görülür* (anlamlılık derecesi % 100).

Öteki özellikler konusunda elde edilen sonuçlar büyük farklılıklar göstermektedir. Tipik bir durumla, *yargı sistemi* bazı [erken] devletlerde ötekilerden fazla gelişmişti. En çok gelişmiş sistemlerin (hiç değilse yirminci yüzyıl standartlarıyla değerlendirildiklerinde) *Ankor*, *Aztek*, *Çin*, *Fransa*, *İnka*, *Jimma*, *Kuba*, *Maurya* ve *Yoruba* erken devletlerinde bulunduğu söylenebilir. Bu devletlerde yargıçların, bir yasa kodunun, bir ceza sisteminin ve temyiz mahkemesinin bulunması, yargının gelişmiş durumunun karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, söz konusu ülkelerde, yasa koyma üzerine kurumlaşmış etkilerde bulunulduğu görülmüştür.

Çizelge IX. Yasalar ve Hukuksal Düzenlemeler.

Erken Devletler	Yasa ilânı	Egemen resmi yasa-koyucu	Yasamaya resmi kurumsal etkiler	Yasamaya gayri resmi etkiler	Sistemli tutarlı yasaların varlığı	Resmi yargıçlar mı yoksa hükümet görevlileri mi?	Temyiz mahkemesi	Egemen başyargıç	Yasalara göre cezalandırma	Polis gücü	Hukuksal eşitsizlik
Ankor	Ha*	X	0	A	T	H	X	X	Kod yok?	0	Ac
Ankole	0	X	K	D.A.	R	G	X	X	Ö	0	0
Aksum	0	X	0	A.D.	R	G	X	0	0	0	0
Aztek	Ha	X	K.B.	0	T	H	X	X	C	Pg	Sc
Çin	Sa+	X	K	A.C.	S	G	0	0	C	0	0
Mısır	0	X	0	D.A.	R	G	0	X	0	0	Ac
Fransa	Sa	X	K	D.A.	T	GH	X	X	P/Ö	Gg	Ac
Havai	0	X	0	D	R	G	-	X	Ö	Gg	Ac
Gürcistan	0	X	0	A.C.	R	G	0	X	0	0	0
İnka	Sa	X	K	A.D.	T	J	X	X	C	-	0
Jimma	Ha	X	Y	ADB	T/R	GH	X	X	C	Ma/Pg	0
Kaçari	0	0	0	FD	0	GH	0	X	C	0	Sc
Kuba	Ha	-	K.Y.	D.C.	T	H	X	X	C	Pg	0
Maurya	Ha	X	K.B.	0	T	H	X	X	C	0	0
Moğolistan	0	X	K	D.A.	R	G	0	X	0	0	0
Norveç	Ha	-	KYC	D	R	G	0	-	0	0	0
İskitya	Sa	X	K	A.	R	G	X	X	0	Ma	Ac
Tahiti	Sa	X	-	D.A.	R	G	-	X	Ö	Gg	Ac
Volta	Sa	X	0	D	R	G	X	X	C	-	Ac
Yoruba	0	X**	K.B	A	R	GH	X	X	C	Pg	0
Zande	Sa	X	K	A	R	G	X	X	C	0	Ac/Sc

Kısaltmalar: Ha=Halka açıklanır, Sa=yalnızca ayrıcalıklı Seçkinlere açıklanır; K=Kurullar etkiler, B=Bakanlar etkiler; Y=egemen Yasakoyucu kurulun üyesidir; A=yöneticinin Akrabaları etkiler; D=Danışmanlar etkiler; T=birbirleriyle Tutarlı bir yasalar öbeği bulunur; R=Tutarlı yasalar öbeği bulunmaz, yasalar Rastlantısaldır; H=resmi yargıçlar, (Hakimler) bulunur. G=adalet işlerine Genel kamu görevlileri bakar; C=bir Ceza yasası bulunur; Ö=cezalandırma keyfi (Öznel) kararlara bağlıdır; Pg özel bir Polis gücü bulunur; Ma=hukuku ve düzeni sürdürme, koruma birliğinin (Muhafız alayının) genel sorumluluğu içindedir; Gg=hukukun ve düzenin sürdürülmesi yöneticinin hizmetçilerinin [metinde Genel kamu görevlilerinin-ç.n.] sorumluluğuna girer. Ac=Avamdan kimselere soylulardan ağır cezalar verilir. Sc=elite (Soylulara) [aynı suçlarda] avama verilenden daha şiddetli cezalar verilir; (*) normlar yazıya dökülmüş biçimdedir; (**) göreneğin yorumlanması; (+)gizli; (x)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

Bir polis gücünün varlığını gösteren verilerle ender karşılaşılmaktadır. Yalnızca dört örnekte böyle bir güçten söz edilmiştir. Beş örnekte kamu düzeni kralın hizmetçilerince ya da koruyucularınca sağlanmış. *İnka* örneğinde polise gereksinim bulunmadığı söylenmiş. On bir örnekte ise bu konuda herhangi bir veri verilmemiştir. Aynı belirsizlik, eşitsizlik konusunda da kendini göstermektedir; sekiz örnekte avamdan kimseler, aristokratlardan daha sert cezalandırılmışken, üç örnekte (*Aztek*, *Kaçari*, *Zande* örneklerinde) ama yalnızca bazı durumlar için, bunun tersi görülmüştür.

Çizelge X. Askerlik Durumları

Erken Devletler	Egemen başkomutan	Savaşa gerçekten katılışı	Koruma birliği	Sürekli ordu	Asker önder türü
Ankor	X	0	X	X	G
Ankole	X	0	X	X	G
Aksum	X	0	X	X	U
Aztek	X	X	X	X	G
Çin	X	0	0	X	U
Mısır	0	0	0	X	U
Fransa	X	X	X	X	G
Havai	X	X	X		G
Gürcistan	X	0	X	0	U
İnka	X	X	X	X	G
Jimma	X	X	X	X	U
Kaçari	0	0	X	X	U
Kuba	0		X	X	U
Maurya	X	X	X	X	U
Moğolistan	X	X	X	0	G
Norveç	X	X	X	X	U
İskitya	X	0	X	X	G
Tahiti	X	X	X		U
Volta	X	X	X		0
Yoruba		-	X	0	G
Zande	X	0	X	X	U

Kısaltmalar: G=Genel kamu görevlisi; U=Uzman asker; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

2.10.3. Koruyucu Olarak Egemen. Genellikle egemen ile askeri aygıt arasında sıkı bir bağlantının bulunduğu düşünülür. Bu konudaki veriler X. Çizelge'de derlenmiş bulunmaktadır. Burada çözümleyeceğimiz sorun şudur: egemen başkomutan olarak görülmekte midir? Bu soruya alınacak "evet" yanıtı bu işlevin uygulamada mutlaka yerine getirileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla, aynı zamanda gerçek askeri önderliği kimin yaptığını ortaya koyacak verileri de derleyeceğiz.

Askeri aygıtın etkililik derecesini saptayabilmek için, bir *koruma birliği* kuruluşunun (muhafız alayının) bir sürekli ordu kuruluşunun bulunup bulunmadığını ve *askeri önderler* grubunun niteliklerini araştıracağız. Bu kimseler herşeyden önce birer askerlik uzmanı (U) mıdırlar? yoksa komutanlığı daha genel bir görevin (G) bir gereği olarak mı yapmaktadırlar?

X. Çizelge'deki veriler, on sekiz örnekte yöneticinin başkomutan olarak görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. *Mısır* ve *Kaçari* için ilgili veriler yetersizdir. *Yoruba* örneğinde, başkomutanın, kralınkine benzer giysi ve takılar kullanan, konuşunca yönetici adına konuşan ve kendisine krala verilen onurlara benzer her türlü onur sıfatı verilmiş bulunan bir hadım olduğu belirtilmiştir. Kralın bu tür temsili, egemenin savaşla ilgili törensel sorumluluklarını subaylarına bıraktığı öteki Afrika ülkelerinde de görülen bir durumdur (karş. Claessen, 1970:264). Bu konuda yapısal karakteristik özellik şudur:

(28) *Erken devletlerde egemen başkomutan olarak görülür* (anlamlılık derecesi % 99).

Yöneticinin savaşa etkin (aktif) olarak katıldığı, on örnekte belirtilmiştir. On dokuz örnekte bir "koruma birliği"nin varlığından söz edilmiştir. *Çin* ve *Mısır* hakkında bu konuda bir veri bulunmamaktadır. *Ankor* ve *Maurya* örneklerinde bu koruma birliğinin kadınlardan oluşturulmuş bulunması son derece ilginç bir olgudur. Bu konuyla ilgili yapısal karakteristik özellik:

(29) *Erken devletlerde egemenin genellikle bir koruma birliği vardır* (anlamlılık derecesi % 100).

On beş örnekte sürekli ordudan söz edilmiştir; üçünde (*Havai*, *Tahiti* ve *Volta* örneklerinde) sürekli ordunun bulunmadığı

belirtilmiştir. On bir örnekte uzman askerler bulunurken, dokuz örnekte askeri komuta görevinin daha genel bir göreve bağlı olarak kullanıldığı yazılıdır. (*Volta* içinse verimiz yok).

2.10.4. "İyilik Eden Efendi" Kavramı. Bir yandan büyük miktarlarda yiyecek maddeleri ve öteki mallar egemen için toplanır ve çok sayıda insan onun için çalışmaya zorlanır; öte yandan egemen, başka bir neden bulunmasa bile, yiyeceklerin sürgit elde tutulamayacağı için ve öteki mallar da aynı biçimde zamanla çürüyüp yokolacağı için hemen aynı miktarda malı harcar ya da elden çıkarır. Egemen, insanları armağanlar yoluyla, kendisine bağlayabilmektedir; söz konusu armağanlar kendisine verilenlerin yalnızca küçük bir bölümünü oluştursa bile, bu yolla insanları kendisine bağlı tutabilir. Bir yönetici tarafından verilen bir armağanın, onu alanın yönetici için yaptığı her şeyi dengeleyen özel bir karşılık oluşturacağı açıktır. Bu gerçek, 1860'da Buganda yöneticisinin sarayında kaldığı bir sırada şunları not eden Speke tarafından inandırıcı bir biçimde kanıtlanmış bulunuyor:

> Kralın yaptığı her şeyin yararlı olduğu, karşılığında kendisine teşekkür edilmesi gereken bir eylem oluşturduğu düşünülür; aynı biçimde, uyrukları için yaptığı her şey, bu kırbaçlama ya da para cezası biçimini alsa bile, verilmiş bir armağan gibi benimsenir" (1863:255).

Bu yargının gerçek değerini kavrayabilmek için, Speke'nin bu yargıyı, Buganda'da kaldığı sırada halkın çektiğine tanık olduğu büyük acıları ve korkuyu anlatırken verdiğini bilmekte yarar var (karş. aynı zamanda Claessen, 1970:96-134 ve Buganda ile ilgili çözümlemeler yapan Rusch, 1975 ile). Öte yandan öteki Afrika ülkelerinde, egemenin verdiği, hatta ıvır zıvır türünden armağanların bile, her zaman büyük bir sevinç yaratıp, karşılığında derin bir şükran duyulduğu bilinmektedir (karş. Forbes, 1851:II, 44 vd.'daki Dahomey hakkındaki yorumlarıyla). Bölük 2.10.5'de bu karmaşık soruna yeniden döneceğiz. Burada kendimizi, örnekolay incelemelerinde elde edilen verilerin sınıflandırılmasıyla sınırlandıracağız.

Çoğu örnekte, devlet harcamalarıyla yöneticinin evhalkının harcamaları arasında herhangi bir ayrım yapılmış değildir. Alttan üste

bir yiyecek, mal ve hizmet akışı ve üstten alta bir armağan, ödül ve ödeme akımı vardır. Yöneticinin harcamalarını üç kategori altında toplamakta yarar olabilir; bunlar: dolaysız harcamalar, dolaylı harcamalar ve (Veblen, 1899'dan alınan bir terimle) "gösterişçi harcamalar"dır.

Dolaysız harcamaları, ödüllendirmeler (ikramiyeler), maaşlar, armağanlar, gözde adamlarına, hizmetçilere, görevlilere verilen ya da tanrılara sunulan adaklar olarak yapılan harcamalar oluşturur. Bu dolaysız, doğrudan harcamalar, yüzyüze ilişkilerin varlığına işaret olarak, *armağanlar*, gerekli görüldüğünde zaman zaman yapılan [düzenli olmayan] bağışlamalardır; ya da ödüllendirmeler (remunerations) o ya da bu türden bir hizmet karşılığında verilen düzensiz armağanlar biçimindedir. *Maaş* sözcüğü, hizmetler karşılığında yapılan düzenli ödemeleri anlatmada kullanılacaktır. Tanrılara, din adamlarına ya da tapınaklara verilen "her türlü" armağan için ise, *adak* sözcüğü kullanılacak.

Dolaylı harcamalar, halkın ve genel olarak devletin yararına yapılan harcamalardır. Bunlar: (a) sulama sistemleri, yollar gibi varlıklarını bu tür harcamaların bir göstergesi olarak alacağımız bayındırlık işlerinin kurulması ve sürdürülmesi; ve (b) bürokratik hiyerarşinin aşağı basamaktaki adamlarına yapılan her türlü ödeme; yani, yüksek basamak görevlilerince (memurluk dairelerine yapılan ödemelerden ya da aldıkları haraç-vergilerden) memurlara, askerlere vb. yapılan, örneğin maaşlar, ödüllendirmeler gibi her türlü ödemelerdir.

Gösterişçi tüketim harcamaları, sarayların, mezarların vb. yapılmasından ya da bir sarayın vb. yapılarının bakım giderlerinden doğan harcamaları kapsar. Sarayların [anıt] mezarların ya da büyük salonların varlığını, bu tür harcamaların kanıtı olarak alacağız. *Kuba* için (Vansina, 1964'den) *Maurya* için (Thapar, 1975'den) ve *Moğolistan* için (Haenish, 1948'den) ek veri sağlandı.

XI. Çizelge'de bu konularla ilgili tüm veriler biraraya toplanmış bulunmaktadır. Bu çizelgeden, erken devletlerin harcamalarının belirgin bir benzerlik gösterdiği açıkça görülmektedir. Bu alanda en az beş noktada yapısal karakteristik özellik formülleştirilebilir:

(30) *Erken devletlerde egemenler, halka armağanlar dağıtır* (anlamlılık derecesi % 100).

Bu olgu, örneklerde on yedi kez geçmiştir. Dört örnekte bu konuda herhangi bir özgül veri bulunmamakta ise de, çizilen görünümden bu

tür harcamaların onlarda da yapılmış olmasının büyük bir olasılık oluşturduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte, *Zande* için, egemenin armağanlarından ancak son derece seçkin [küçük] bir grubun yararlandığı vurgulanmıştır; aynı şey, yalnızca savaşçılara yıllık bir şölenin verildiği *İskitya* için de geçerlidir. Yirmi örnekte ödüllendirmelerin bulunduğu görüldü (*Kaçari* içinse veri yok).

(31) ***Erken devletlerde egemen, yaptıkları hizmetler için halkına ödüllendirmelerde bulunur*** (anlamlılık derecesi % 100).

Çizelge XI. Harcamalar

	Dolaysız			Dolaylı			Gösterişçi		
Erken Devletler	Armağanlar	Ödüllendirme	Maaşlar	Adaklar	Bayındırlık İşleri	Asta Ödeme	Saraylar	Mezarlar	Salonlar
Ankor	X	X		X	X	X	X	0	X
Ankole	X	X		0		X	X		X
Aksum	X	X	0	0	X	X	X	X	X
Aztek	X	X	X	X	X	X	X	0	X
Çin	0	X	0	X	X	0	X	0	X
Mısır	X	X	0	X	X	X	X	X	X
Fransa	X	X	X	X		X	X		X
Hawai	X	X		X	X	X		0	X
Gürcistan	X	X	0	X	X	X	0	0	X
İnka	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Jimma	X	X	X	X	X	X	X		X
Kaçari	0	0	0	0	X	0	X	0	X
Kuba	X	X	X	X	X	X	X	0	X
Maurya	0	X	X	X	X	X	X	0	X
Moğolistan	X	X		X		X	0		X
Norveç	X	X	0	X		X	0	0	X
İskitya	X	X	0	0	X	X	0	X	X
Tahiti	X	X		X	X	X	-		X
Volta	X	X		X		X	0	0	X
Yoruba	X	X	X	X	X	X	X	0	X
Zande	0	X		X		X	X		X

Kısaltmalar: (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

Yukarıda sözü edilen geniş anlamıyla adak sunma, on yedi örnekte bulunurken, geride kalan (*Aksum, Ankole, Kaçari* ve *İskitya* olarak) dört örnekte bu konuda herhangi bir açık veri sağlanmış bulunmamaktadır.

(32) *Erken devletlerde egemen genellikle adaklar sunar* (anlamlılık derecesi % 100).

Hakkında herhangi bir veri bulunmayan *Çin* ve *Kaçari* dışında, aşağı basamak görevlilerine her yerde ödemede bulunulduğu görüldü. Ayrıca *Çin*'de de bulunulmuş olması çok olası.

(33) *Hükümet hiyerarşisinin aşağı basamaklarındakilere de maaş ve ödüllendirme ödemelerinde bulunulması ve adaklar sunulup armağanlar verilmesi [erken devletlerde] genel bir uygulama olarak görünmektedir* (anlamlılık derecesi % 100).

(34) *Tüm erken devletlerde bir krallık saray meclisi* (royal court) *bulunur* (anlamlılık derecesi % 100).

Yalnızca yedi örnek (*Aztek, Fransa, İnka; Jimma, Kuba, Maurya* ve *Yoruba*) için sunulan verilerde, "maaşlı" kamu görevlilerinin varlığı yönünde az çok ipucu bulunmaktadır. Yedi örnekteyse bu konuda hiçbir veri sunulmuş bulunmamaktadır; ve yedisinde böyle bir maaşlı görevliler takımının bulunmadığı belirtilmiştir.

On beş örnekte büyük bayındırlık işlerinin örgütlendirildiği görülmüştür. Bunlardan ikisi, *Havai* ve *Kuba* için söz konusu bayındırlık işlerinin pek önemli olmadıkları [sınırlı çapta oldukları] bilgisi eklenmelidir. *Çin* için ise Pokora tarafından büyük bayındırlık işlerinde buralarda çalışanlara özel bir ödüllendirmede bulunulmadığı (ikramiye verilmediği) belirtilmiştir; buralarda çalışanlar kendi çıkarları için çalışmaktaydılar. Yöneticinin sarayı ile ilgili veriler çok ender, anıtsal mezarla ilgili verilerse, son derece yetersiz; bu iki durumda da yetersizliğin başlıca nedeni bilgilenmemizdeki eksiklik.

2.10.5. Egemenin Yasallığı Sorunları. Birinci Bölüm'de erken devletlerin varlıklarını nasıl sürdürdüklerinin kavranması bakımından bu kavramın (yasallığın, meşruiyetin) taşıdığı önem üzerinde durulmuştu. Burada daha çok söz konusu kavramın yapısal yönleri üzerinde duracağız. Swartz ve başkaları'nın (1966:10) görüşüne göre yasallık:

"Güç kullanmaktan ya da güce başvurma tehdidinden değil, bireylerin sahip oldukları siyasal amaçları formülleştiren, etkileyen ve bu siyasal amaçlardan etkilenen *değerlerden* (italikler Claessen'in) kaynaklanan bir destek türüdür."

Swartz, daha sonraki bir çalışmasında, buna birde "yasallığın derecesi" düşüncesini ekler (1968:32 vd.). Bununla, gerçeklik alanında ne yalnızca zorlamaya ne de yalnızca uylaşıma (konsensusa) dayanan bir siyasal sistemin hiç bir yerde bulunamayacağını anlatmak ister. Her zaman bu iki öğenin çeşitli derecelerde bir karışımıyla, her iki öğenin görece oranlarını temsil eden bir yasallık derecesiyle karşılaşılacaktır. Bundan önceki yapıtlarımdan birinde ben [Claessen] de şu sonuca ulaşmıştım:

"...ancak nüfusun çoğunluğunun yöneticinin erkini kabul ettiği ve onun yasalarını ve hukuksal düzenlemelerini kabul edilebilir bulduğu yerlerde (söz konusu yasalara ve hukuksal düzenlemelere) yeterli derecede uyulduğu görülecektir" (Claessen, 1970:320).

Herkesin görüşünün, her zaman, toplumun her kuralıyla, her yasasıyla ya da her normu ile uygunluk içinde olması beklenemez (karş. Wertheim, 1971). Dolayısıyla bir miktar zorlama öğesiyle her zaman karşılaşılacaktır.

Tüm bunlar, her türlü yönetimin (ister kabile yönetimi türünde, ister daha ileri bir türden olsun, her türlü yönetim biçiminin) gerisinde, nüfusun, hepsi değilse bile çoğunluğu tarafından benimsenen bazı normların ve düşüncelerin bulunacağı varsayımına götürür. Bu normlar, değerler ve düşünceler ve kavramlar karmaşasına (kompleksine) *ideoloji* diyeceğiz; ya da MacIver'in sözleriyle (1965:13, 58, 88) "toplumun mitosu" adını vereceğiz. Böylece, toplumunun mitosuna göre yöneten *yasal* (meşru) bir yönetici sayılabilir (karş. Weber, 1964:739 vd.). Öyle ki siyasal önderlerin genellikle bu olguların bilincinde olduklan ve böyle bir ideolojiyi olabildiğince geliştirmeye çalışacakları söylenebilir (karş. Claessen, 1974:72 vd.). Bu bizi erken devletlerde ideoloji ve yasallık kazandırma (lejitimasyon) sorununa getirir. Kurtz, *Aztek* ile ilgili bölümünde, devlete yasallık kazandırılmasının, devletin gelişme süreci boyunca nasıl geliştirilip ince ince işlendiğini inandırıcı biçimde göstermektedir. Öteki örnekolay denemelerinde de yasallık ka-

zandırma hakkında birçok veri sunulmuş bulunmaktadır. Söz konusu veriler daha çok egemen odağının çevresinde toparlanmış görünmektedir; toplumdaki öteki yönetici grupların yasallıklarının genellikle yöneticinin konumundan beslendiği görülür. Görülen yapısal karakteristik özelliklerin birçoğunun bu yönde olduğu yani egemenin konumunun mitossal bir karaktere dayandığı (YKÖ*. 21) yöneticinin kutsal sayıldığı (YKÖ. 22) söz konusu kutsallığın en önemli ortaya dökülüş biçimini, yöneticinin halkı ile doğaüstü güçler arasında bir aracı rolünde gösterdiği; yöneticinin dinsel törenler yürüttüğü (YKÖ. 24) ve bazı örneklerde hatta başrahip olduğu; adakları ile doğaüstü güçleri yatıştırdığı (YKÖ. 32) görülmektedir. Yönetici aynı zamanda yasakoyucu (YKÖ. 25) ve başyargıçtır (YKÖ. 26). Silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak (YKÖ. 28) kendisine halkını koruma görevi yüklenmiştir. İyilik ediciliği (hayırhahlığı) verdiği armağanlarda (YKÖ. 30) ve ödüllendirmelerinde yaptığı ödemelerde (YKÖ. 31) dile getirilmektedir. Tüm bu karakteristik özelliklerin asıl amacı *koruma* işidir; doğaüstü güçlere, dünyevi güçlere, yoksulluğa, anarşiye karşı koruma. Nerede bir yönetici varsa, orada güvenliğin, düzenin ve gönencin bulunacağına inanılır. Dolayısıyla egemen ile halkı arasındaki ilişki, ilkece, bir *karşılıklılık* ilişkisi olarak görülebilir: halk [yöneticiye] yiyecek, mal ve hizmet sağlar; yönetici [halka] korunma. Büyük ölçüde ideolojik nitelik taşıyan bu görüş, örnekolay deneme yazılarımızın bazılarında açık olarak, bazılarında ise satırların arasında dile getirilmiş bulunmaktadır. Burada ortaya konan bakış açısı, Van Baal'in (1975:65-69) karşılıklılık çözümlemesinin ulaştığı sonuçlara yakındır. Öyle ki, Van Baal'ın ulaştığı sonuçlardan bazıları, bizim varsayımlarımızı gerçekten onaylar niteliktedir. Örneğin Van Baal'in "karşılıklılık" için:

> "toplumsal dayanışmanın güçlü olduğu ve toplumsal farklılıkların benimsendiği yerlerde görülen dengeli bir durumdan, dengesiz ya da karışık bir duruma dek, herhangi bir durum olabilir" (1975:67).

dediği noktada, yani "genel bir karşılıklılık" ilkesinin yerini "alışveriş" ilkesinin aldığı yerde, eşitsizliğin, kendisiyle var güçle savaşılması gereken bir kötülük durumuna geldiği yeni bir toplum türünün geliştiğini açıklarken, bizim varsayımlarımıza koşut bir tutum içinde bulunduğu görülür.

* YKÖ= Yapısal Karakteristik Özellik (ç.n.).

Bu tür durumlar, emeğin yavaş yavaş "mal" denen şeye dönüştüğü ve sıkı bir pazarlık nesnesi durumuna geldiği ortamı, yani bir sınıf savaşımının doğması için gerekli ortamı yaratır. Ekonomik eşitlik düşü açısından bakıldığında, doğan sonuç, büyük bir ekonomik eşitsizliktir (karş. aynı zamanda Van Baal, 1974). Bu tür bir toplumda görülen devlet, örnekolay çalışmalarımızda betimlenen erken devletten çok, Krader'in karşılıklılık ilkesine dayanmaz gördüğü "devlet" kavramına (elinizdeki kitabın 4. ve 28. bölümlerine bakınız) uygun görülmektedir. Bu, bir başka ideoloji türüne dayanan bir [ergin] devlettir. Karşılıklılık temeline dayanan ideolojinin sona ermesiyle, erken devlet de sona erer.

2.11. Eşitsizlik:

İlk bakışta bu konu oldukça yalın görünür. Daha önceki bir çözümlememizde, erken devletlerin halkının birkaç temel toplumsal kategoriye, yani egemen, aristokrasi, küçük mülk sahipleri ve kiracı çiftçiler kategorilerine bölünmüşken (YKÖ. 11, 12, 13) bunlarla bağlantılı olan *din adamları, zanaatçılar, hizmetçiler* ve *köleler* gibi bazı kategorilerin de hayli yaygın olduğu sonucuna varmıştık. Aynı zamanda, tüm erken devletlerde nüfusun, bir *yukarı tabaka* ve bir de *aşağı tabaka* olmak üzere iki tabakaya bölündüğü olgusunu ortaya koymuştuk (YKÖ. 14). Bazı toplumsal kategorilerin (egemen, aristokrasi, din adamları, gentry, satıcılar ve zanaatçılar kategorilerinin) yiyecek üretimiyle ilişkileri dolaylı iken, bazılarının (küçük mülk sahiplerinin, kiracı çiftçilerin, hizmetçilerin ve kölelerin) yiyecek üretimiyle ilişkileri dolaysız idi (karş. YKÖ. 15, 20). Temel kaynaklardan yararlanabilme olanakları da farklılaşmıştı. Tüm bunlar gözönüne alındıkta, erken devletlerde kimi örneklerde (örneğin *Aztek* erken devletinde) harcamaları sınırlama yasalarıyla* desteklenen belirgin derecede bir toplumsal eşitsizliğin bulunduğu görülecektir.

Ne var ki, daha yakından yapılacak bir incelemede, durumun sanıldığından çok daha karmaşık olduğu görülecektir. Üretim araçlarının denetimi noktasında yukarı ve aşağı tabakaları birbirinden ayıran kesin bir çizgi *yoktur*. Yukarı tabakanın birçok üyesi, kendi tarlalarında çalışarak yiyecek üretiminde bulundukları gibi, küçük mülk sahiplerinden sağlanan haraç-vergilerle yaşama gibi bir durumda görünmezler. Öte

* İng. "sumptuary laws" (ç.n.).

yandan tüm aşağı tabaka kategorileri kendi yiyeceklerini üretiyor değildir. Daha sonra, ama önemce daha öncekilerden hiç de daha sonra gelmeyen bir durumla, *tüm* [toplumsal] kategoriler egemene vergi ödeyip, ona bazı hizmetlerde bulunurlar (YKÖ. 16). Eşitsizliğin yalnızca toplumsal kategoriler arasında değil, aynı zamanda her bir toplumsal kategori içinde de bulunduğu görülüyor (karş. elinizdeki kitabın Hazanov tarafından yazılan Üçüncü Bölüm'ü ile). Dolayısıyla bu durum bizi, toplumsal eşitsizliği daha bir ayrıntılarıyla incelemeye zorlamaktadır. Bu yoldaki incelememizi, yukarı tabakayı temsil eden katmanlar olarak aristokrasi ve din adamları ile, aşağı tabakayı temsil eden katmanlar olarak küçük toprak sahipleri, kiracı çiftçiler ve zanaatçılar kategorileriyle sınırlı tutacağız.

2.11.1. Yukarı Tabakada Eşitsizlik. XII. Çizelge'de *aristokrasi* kategorisini oluşturan gruplarla ilgili veriler biraraya toplanmış bulunuyor. Bu verilerin yardımıyla, bu toplumsal kategoriyi oluşturan öğeler (tabakanın kompozisyonu) ve yapısı kadar, aristokratların hakettiklerini ileri sürdükleri konumları hakkında, az çok derine işleyen bir kavrayışa ulaşılabilir.

Norveç örneği dışında (ki ilgili verileri yeterli değildir) egemenin akrabalarının şaşmaz biçimde aristokrasiden sayıldıkları görülür. Öyleyse [bu konudaki] birinci yapısal karakteristik özellik şöyle:

(35) *Erken devletlerde egemenin akrabaları aristokrasi kategorisine girerler* (anlamlılık derecesi % 100).

Bunun yanı sıra, yüksek bir makamda bulunma da, insanların aristokrasinin bir üyesi sayılmalarını sağlar. Örneklerimizin tümünde böyle bir durumun varlığı anlaşılmıştır. Kuşkusuz böyle bir durum, bir dereceye dek, birçok örnekte bu tür [yüksek] makamların ancak yüksek tabakadan doğmuş kimselere uygun görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bunun tersi durumların bulunduğu da görülür. Durumun karmaşıklığı daha ileri ayrımlamalara olanak verecek nitelikte değildir.

(36) *[Erken devletlerde] yüksek makamda bulunma, bir kimsenin aristokrasiden sayılmasını sağlar* (anlamlılık derecesi % 100).

On sekiz örnekte, hiç değilse bazı klanların (ya da sülalelerin veya benzeri öteki grupların) başlarının, başkanlarının aristokrasiden sayıldıkları görüldü. Bunların çoğunda, klanın öndegelenleri, evlilik bağla-

rıyla yöneticinin ailesine bağlanmış bulunuyorlardı; hatta bu soyağacının genç dallarından gelmiş bulunuyorlardı. Burada da yüksek konum ile bir bağlantının bulunduğu görüldü (ki bu özellik XII. Çizelge'de ayrıca gösterilmiş değildir). İki örnekte (*Mısır, Gürcistan*) bu bakımdan yeterli olmayan sonuçlar bulunmaktadır. *Jimma* örneğinde ise, böyle bir özelliğin bulunmadığı (Prof. H.S. Lewis ile yapılan kişisel iletişim sonucunda) anlaşıldı. Bu durumda ilgili yapısal karakteristik özellik:

(37) *Erken devletlerde bazı klanların başkanları aristokrasi kategorisi içine girerler* (anlamlılık derecesi % 99).

Çizelge XII. Aristokrasi Üyeliği

Erken Devletler	Egemenin hısımı akrabası	Klan sülale başkanları	Yüksek makam sahipleri	Toprak (mülk) sahipleri	Tabaka içi tabakalaşma
Ankor	X	X	X	X	X
Ankole	X	X	X		X
Aksum	X	X	X	0	X
Aztek	X	X	X	-	X
Çin	X	X	X	0	X
Mısır	X	0	X	0	0
Fransa	X	X	X	0	X
Havai	X	X	X		X
Gürcistan	X	0	X		0
İnka	X	X	X	-	X
Jimma	X		X	X	X
Kaçari	X	X	X	0	X
Kuba	X	X	X	X	X
Maurya	X	X	X	X	X
Moğolistan	X	X	X		X
Norveç	0	X	X	0	X
İskitya	X	X	X		X
Tahiti	X	X	X		X
Volta	X	X	X		X
Yoruba	X	X	X		X
Zande	X	X	X		X

Kısaltmalar: (X)=var; (-)=Yok; (0)=veri yok.

Birkaç örnekte (*Inka, Zande*) bazı klanların *tüm* üyeleri aristokrasiden sayılmışlardır. Ama bu örneklerde aristokrasi içinde büyük konum (statü) farklılıklarının bulunduğu görülür.

Yalnızca dört örnekte, tek başına toprak sahipliği niteliğinin aristokrasi içinde sayılmaya yeterli koşulu oluşturduğu görülür. En az on örnekte ise, yalnızca toprak sahipliği pek önemli görülmemiş olmalı. Altı [erken] devletle ilgili yazıda bu konudaki veriler yetersizdi. Dolayısıyla, bu bulgulardan giderek, aristokrasiye üyeliğin, mülkiyetten çok *soy*, bir *yüksek makamda bulunma* temeline ya da her iki koşulun birlikte bulunmasına dayandığı sonucunu çıkarabiliriz. *Ankole, Moğolistan* ve *İskitya* örneklerinde, sığır sahibi olma toprak sahibi olmanın işlevsel eşiti* nitelik olarak alındı.

Aristokrasinin de, kendi içinde, içsel tabakalaşma durumu gösterdiği on dokuz örnek vardı. Bunlarda genellikle, egemeninkine yakın bir konumda bulunan kimseler kategorisinden tutun, aristokrasi üyeliğinin marjinal bir nitelik gösterdiği kimselere dek uzanan, tüm hiyerarşi basamakları bulunmaktaydı. Bir kimsenin hiyerarşi içindeki konumunu belirleyen ölçüt, çoğu durumda, doğuştan getirdiği mertebe ve yaptığı işin türü idi. Bazı örneklerde (*Tahiti* ve *Volta*) aristokratik bir soydan gelen insanların bile, bu etmenlerin bir sonucu olarak, aristokratik konumlarını zamanla, yavaş yavaş yitirebilecekleri açıkça belirtilmiş bulunmaktadır. Böyle bir durum, *Fransa* ve *Kaçari* örneklerinde de görülmüş olabilir. Yapısal karakteristik özellik alanında, bu konuda şunu söyleyebiliriz:

(38) *Erken devletlerde aristokrasi, mertebe düzenine ve görülen işe göre içsel bir tabakalaşmaya uğramıştır* (anlamlılık derecesi % 100).

Kalıtımla bir göreve, bir makama gelme ve yerine atamayla getirilme 2.12. bölükte ele alınıp incelenecek.

Bir başka üst basamak grubunu *din adamları* (rahipler) oluşturur. Aristokrasinin belirgin olmaktan oldukça uzak bir statü temeline dayanmasına karşılık, din adamlığı, belli bir takım nitelikleri gerektiren son derece özgül bir konuma sahiptir. Hatta Van Baaren (1960:153) din adamlığının bir "profesyonel nitelik" (kendi deyişiyle ambtelijik karakter) taşıdığından söz etmektedir (karş. Keesing, 1958:338). Örnekolay çalışmalarımızdaki din adamlarıyla ilgili verilerimiz, ne yazık ki, kapsamı bakımından olduğu kadar derinliği bakımından da sınırlıyken, *Ankole* ve *Moğolistan* üstüne yazılmış bölümlerde bu ko-

* Bak. s. 160 (ç.n.).

nuda neredeyse hiç bir bilgi bulunmamaktadır (ve bunun kusuru, yazarlardan incelemelerinde din adamlarıyla ilgili özel bilgiler istemeyen editörlerde aranmalıdır). Dolayısıyla, bizim burada din adamlarıyla ilgili olarak yapacağımız karşılaştırmalar, yirmi bir örnekolay incelemesine dayanılarak değil, on dokuz örnekolay üzerinde çalışılarak yürütülecektir. *Norveç* örneğinde yalnızca eski dönemi ele alınacaktır. *Havai* içinse, ilgili veriler bir başka kaynaktan (Davenport, 1969:7 vd.) sağlanmıştır. *Volta* verileri toprak kültü din adamları (earth-priests)* dünyevi toprak sahibi ile sınırlıdır. Tüm veriler XIII. Çizelge'de özetlenmiş bulunmaktadır.

Çizelge XIII. Din Adamları

Etken Devletler	Egemenin akrabası başrahip	Egemen ayin yürütür	Hiyerarşik örgüt	Eğitim	Avamın din adamı olabilmesi	Toplumun mitosunu destek	Önemli siyasal görevler
Ankor		X	X	0	0	X	X
Ankole							
Aksum	0	X	X	0	0	X	0
Aztek	X	X	X	X	0	X	X
Çin		X	X	0	0	X	X
Mısır	X	X	X	0	0	X	0
Fransa		X	X	X	0	X	X
Havai		X	X	X	0	X	X
Gürcistan	X	X	X	0		X	0
İnka	X	X	X	X	X	X	X
Jimma		X	-	X	X	0	X
Kaçari		X	X	X	0	0	X
Kuba	X	X	0	0	0	X	X
Maurya		0	0	X	0	X	X
Moğolistan							
(Eski) Norveç		X		0		0	
İskitya	X	X	0	0		X	0
Tahiti	X	X	X	X	X	X	X
Volta		0	X	0	X	X	X
Yoruba	X	X	X	0	0	X	X
Zande		X		X	0	X	X

Kısaltmalar: (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

* Volta devletlerinde toprak kültürünün etkili din adamları takımı (ç.n.).

Bu oldukça sınırlı veriler egemen ile din adamları (klerje) arasında yakın ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. On yedi örnekte egemenin kendisi dinsel tören yapmıştır. (Gerçekten bu çizelge dışında bırakılmış olan *Ankole*'de de egemen aynı zamanda dinsel törenleri yürüten kimse olmuştur; karş. YKÖ. 24). Sekiz örnekte ya kendisi ya da yakın akrabası, başrahip durumundadır.

Dinadamlığının (din adamları kategorisinin) ideolojik temeli ya da mitossal ant denen şeyi desteklediği on yedi örnekte görülmüştür; din adamlarının bu konuda destek vermedikleri yolunda hiç bir örnekte hiç bir kayıt bulunmamaktadır. Bu, aşağıdaki yapısal karakteristik özelliğin formülleştirilmesini olanaklı kılmaktadır:

(39) *Erken devletlerde dinadamlığı** *ideolojik temeli destekler* (anlamlılık derecesi % 100).

On üç örnekte, yüzde yetmiş iki oranında, din adamları aynı zamanda önemli siyasal görevlerde bulunmuşlardır. Öte yandan, yalnızca dört örnekte avamdan kimselerin rahip olabilme olanağından söz edilmiş bulunulmaktadır. Ama, bu yargıyı değerlendirirken, en az on üç örnekte bu konuda herhangi bir veri sunulmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Dinadamlığının profesyonel bir nitelik taşıdığı, on örnekte özel olarak eğitilmeleriyle kanıtlanan durumdur. On üç devlette din adamlığının hiyerarşik bir örgütleniş içinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu son olgu, rahiplik içinde de bir statü eşitsizliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Bölük 2.9.2'de, *aristokrasinin* ve *dinadamlığının* üretim araçlarıyla ilişkilerini incelemiş bulunmaktayız. Her iki [toplumsal] kategori de yiyecek üretimine ancak dolaylı olarak girmektedir. Hangi biçimiyle olursa olsun haraç-vergi aristokrasinin baş gelir kaynağı olarak görünürken (YKÖ. 19) haraç-verginin on dört örnekten sekizinde dinadamlığının gelir kaynaklarının hiç değilse bir parçasını oluşturduğu görülmüştür; dinadamlığının gelir kaynaklarının bir parçası için de armağanlara ve ödüllendirmelere bağımlı olduğu on dört örnekten altısında karşılaşılan bir durumdu (VIII. Çizelge).

2.11.2. Aşağı Tabaka. Yukarı tabaka gibi aşağı tabaka da belirgin derecede iç farklılıklar gösterir. *Küçük mülk sahipleri* ve *kiracı çiftçiler*

* İng. "priesthood" (ç.n.).

bu tabakada doğrudan yiyecek üreticileri olarak görünürken (VIII. Çizelge) *zanaatçılar* ürün üretimiyle ancak dolaylı olarak ilişkilidirler; bununla birlikte madde [mal] üretimine katılmaktadırlar. Öte yandan, küçük toprak sahiplerinin toprak üzerinde belli bazı hakları bulunurken, kiracı çiftçiler ile zanaatçılar ender olarak kendi topraklarına sahip bulunmaktadırlar. Aynı zamanda yaş, bireysel yetenekler, soyağacı içindeki konum gibi etmenlerin aşağı tabaka içinde konum farklılıklarına yolaçtığını gösteren birçok belirti bulunmaktadır.

XIV. Çizelge, *avamdan kimselerin hakları ve görevleri* ile ilgili verileri dökmektedir. İlgili verilerin eksikliği, bu yolda daha derin ayrıntılara inilmesine olanak vermemektedir. Bu, o konuda hiç bir bilgimizin bulunmadığı biçiminde anlaşılmamalıdır; *Van vorsten en volken*'de (Claessen, 1970:282-307) gösterildiği gibi, dikkatli bir inceleme birçok ayrıntıyı günışığına çıkarabilir. Bununla birlikte, dinadamlığı konusunda olduğu gibi, bu konuda da veri eksikliğinin kusuru önce, daha özgül sorular yöneltmeyi savsaklamış bulunan editörlerde aranmalıdır.

Bu bağlamda elimizdeki verileri şu özelliklere göre sınıflandırdık:

- *avamdan kimselerin hükümete etkisi;* burada, dolaysız, dolaylı, ya da kurumlaşmış etki vb. ayrımlarına gitmeyip, yalnızca böyle bir etkinin bulunup bulunmadığını belirttik;
- *temyiz olanağı*; bir üst yargı mahkemesinin var olup olmadığı, hukuksal konularda temyiz olanağının bulunup bulunmadığının kanıtı olarak alındı;
- *ödüllendirilme hakkı;* devlet için, devletin görevlileri [memurları] için ve aristokrasi için yapılan işler karşılığında bir ikramiye hakkı;
- *korunma hakkı:* güç durumlarda (örneğin yiyecek kıtlığında, savaşta vb.) o ya da bu türden bir korunma hakkı;

Avamdan kimselerin yükümlülükleri konusunda ise, elimizin altında [avamın haklarından] daha fazla veri bulunmaktadır. Öyle ki aşağıdaki konularla ilgili verileri bulabildik:

- *vergi ödeme* yükümlülüğü; onunla birlikte, ya da tek başlarına haraç, kira [toprak kirası] ödeme ya da bağışlarda bulunma yükümlülükleri;
- *büyük bayındırlık işleri* yapımında yardım etme yükümlülüğü;

- *kol hizmetleri;* örneğin şeflerin, ileri gelenlerin ya da kamu görevlilerinin topraklarında çalışma, evlerinin, çitlerinin vb. onarımına yardımcı olma gibi işler yapmak yükümlülüğü;
- *cinsel talepleri karşılama;* örneğin [avamdan kimselerin]haremlere kız sağlama, "Jus primae noctis"* göreneğine uyma vb. biçimlerde ödeyecekleri yükümlülükleri;
- *askerlik hizmeti* görme yükümlülüğü.

Bu konulardaki veriler, *Jimma* için (prof. H.S. Lewis ile kişisel iletişimle) *Moğolistan* için, (Krader, 1968:88 vd.'dan olmak üzere) öteki kaynaklardan sağlanıp eklendi. Bu yükümlülüklerin bulunduğunu gösteren işaretler, tüm avam kişilerin söz konusu görevleri her zaman görmek zorunda oldukları gibi anlaşılmamalı; işaretler yalnızca avamdan [bazı] kimselerin [bazen] bu tür görevleri yerine getirdiklerini göstermektedir. Bu görevlerin ne sıklıkta yerine getirildiğini ise incelemedik.

XIV. Çizelge'deki veriler oldukça sınırlı. Çok sık karşılaşılan tek hak, yapılan hizmetler karşılığında bir ödemede bulunulmasını bekleme hakkı olup, varlığı on beş örnekte belirtilmişken, altı örnekte bu konuda herhangi bir veri işlenmiş bulunmamaktadır. Öteki haklardan bundan da seyrek söz edilmektedir; hükümet üzerine [avamdan kimselerin yaptığı] etkinin varlığı yalnızca yedi örnekte, yokluğu altı örnekte belirtilmişken; temyiz hakkının on üç örnekte bulunduğu, iki örnekte bulunmadığı yazılıdır. Korunma hakkına gelince, altı örnekte olumlu [bulunduğu yolunda] yanıt bulunurken, on dört örnekte bu konuda bir veri bulunmamaktadır.

Yükümlülüklerle ilgili verilerin çok daha fazla olduğunu belirtmiştik. Gerçekten, vergi ödeme yükümlülüğüyle tüm örneklerde karşılaşılmıştır:

(40) *Tüm erken devletlerde avamdan kimselerin vergi, haraç ödeme ya da benzeri zorunlu ödemelerde bulunma yükümlülüğü vardır* (anlamlılık derecesi % 100).

* Efendinin gelin olan uyruğundan isteyebileceği "ilk gece hakkı" (ç.n.).

Çizelge XIV. Avamın Hakları Görevleri

Erken Devletler	Hükümet politikasını etkileme	Temyiz hakkı	Hizmetin karşılığının ödenmesi	Korunma hakkı	Vergi yükümlülüğü	Bayındırlık işlerine emek	Çalışma görevleri	Cinsel hizmet	Askeri hizmet
Ankor	0	X	X	0	X	X	X	X	X
Ankole		X	X	0	X		X	0	X
Aksum	0	X	0	0	X	X	0	0	X
Aztek	0	X	X	X	X	X	X	0	X
Çin	X	0	X	0	X	X	X		X
Mısır	0	0	X	X	X	X	X	0	0
Fransa		X	X	0	X	X	X	0	
Havai	0		X	X	X	X	X	0	X
Gürcistan	X	0	0	0	X	X	Hk X	0	X
İnka		X	X	X	X	X	X	X	X
Jimma	X	X	X	X	X	X	X	0	X
Kaçari	0	0	0	0	X	X	X	X	X
Kuba	X	X	X	0	X	X	Hk X	0	Kk Gk x
Maurya	0	X	X	0	X	X	X	0	X
Moğolistan		0	0	0	X		X	0	X
Norveç	X	0	0	X	X		Kk X	0	X
İskitya	0	X	X	0	X Se		Hk X	0	X
Tahiti	X		X	0	X	X	X	0	X
Volta	X	X	X	0	X		Hk X	X Hk	Hk X
Yoruba		X	X	0	X	X	X Hk	0	X
Zande	-	X	0	0	X	X	X	0	X

Kısaltmalar: Hk=Hizmetçilerce ya da boyun eğdirilmiş köylülerce yerine getirilen kol işleri; Kk=Kölelerce görülen kol işleri; Gk=Gönüllülerce görülen kol işleri; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

Askeri hizmet görme yükümlülüğü yalnızca bir örnekte (*Fransa* örneğinde) yoktu; *Mısır* içinse, veriler bir sonuca varmaya yeterli değildi. Bu konuda yapısal karakteristik özellik:

(41) *Erken devletlerde avamdan kimseler genellikle askerlik görevi görme yükümlülüğü altındadırlar* (anlamlılık derecesi % 99).

Kolişi görevleri yirmi örnekte zorunluydu; *Aksum* içinse herhangi bir veri sunulmuş değildi. Öyleyse:

(42) *Erken devletlerde avamdan kimselerin, devlet, aristokrasi ve kamu görevlileri için kol hizmetlerinde bulunma yükümlülükleri vardır* (anlamlılık derecesi % 100).

Yolların, sulama sistemlerinin ya da sarayların yapımında ve onarımında çalışma yükümlülüğü daha az yaygındı. On altı örnekte bu yükümlülüğün bulunduğu, beş örnekteyse bulunmadığı yazılıydı. Cinsel nitelikteki hizmetlerde bulunma yükümlülüğüyle yalnızca dört yerde (*Ankor, İnka, Kaçari* ve *Volta* örneklerinde) karşılaşıldı. Buna karşılık, yalnızca *Çin* için böyle bir yükümlülüğün bulunmadığı açıkça belirtilmiştir.

XIV. Çizelge'deki veriler, avam halkın (yani aşağı tabaka üyelerinin) genel olarak belirtmek gerekirse, pek az haklarının bulunduğunu; buna karşılık pek çok yükümlülüklerinin görüldüğünü, oldukça inandırıcı bir biçimde ortaya sermektedir.

2.11.3. Aşağı Tabakaya Karşı Yukarı Tabaka. Bu bölükte, yukarı tabakayla aşağı tabaka arasındaki genel farklılıkları ele alacağız. Hangi bakımlardan birbirlerinden farklılık göstermektedirler? ve varsa, ortak oldukları noktalar nelerdir? Bu son soru ancak, her iki tabaka da aynı siyasal varlığın parçalarıdır; ya da her iki tabakanın da aynı temel ideolojiyi desteklediği düşünülmektedir gibi son derece genel deyişlerle yanıtlandırılabilir. Daha özgül nitelikte birkaç ortak özellikten biri, satıcılar dışında tüm [toplumsal] kategorilerin devlete hizmet etme yükümlülüğü altında bulunmalarıdır (IX. Çizelge, YKÖ. 16). Bunlara karşılık aralarındaki farklılıkların daha önemli olacağı besbellidir.

Temelde yatan, üzerine yukarı ve aşağı tabakalar arasındaki farklılıkların dayandırılabileceği bir düşünce, bir genel ilke bulmak kolay değil. Yukarı tabakayı aşağı tabakadan ayıran, erk, toprak sahipliği ya da yüksek statü gibi karakteristik özelliklerin bulunduğu apaçık bir gerçekmiş gibi görünür ve bu tür özellikler [bazı yazarlarca] sık sık ileri sürülmüştür; ne var ki, bu niteliklerin birer sonuç olarak, ya da söz konusu karakteristik özelliklerin gerisinde yatan etmenlerin ürünleri olarak görülmeleri gerekir. Erken devletin tabakaları için [ise]

en önde gelen ayırdedici ilke olarak *egemenin soyuna yakınlık* ileri sürülebilir. Soy temeli yanı sıra ikinci ayırdedici ilke olarak, *gerçekte elde tutulan görev makamı* önerilebilir. Bu tür kamu görevlileri genellikle, saraylılar, danışmanlar ya da kamu yönetiminde özel bir bilgiye sahip olmayı gerektiren makamlarda bulunanlar arasındadırlar. Sahlins (1958, aynı yer) ve Krader (1968:87) gibi öteki bazı yazarlar ise, bunlardan birincisinin tabakaları ayırdedici bir ilke olarak görülebileceği yolunda görüşler öne sürmüşlerdir. Örnek olay çalışmalarımız içinde bazıları, özellikle *Kaçari* ve *Tahiti* böyle bir durumun varlığını gösteren açık örnekler oluşturmaktadır. Aşağıdaki gözlemleri, varsayımlarımızı destekleyen düşünceler olarak görmekteyiz.

Aristokrasi ele alındıkta, yöneticinin ailesinin bu tabakanın ana öğelerinden birini oluşturduğu görülmüştür (YKÖ. 35). Bunun yanı sıra bazı klanların veya sülalelerin başkanları ile onların en yakın akrabaları da aristokrasinden sayılmışlardır (YKÖ. 37). Bu kimseler, soy ya da evlilik yoluyla egemenin ailesiyle bağlantılı durumdadırlar. Bu bağlamda, aristokrasi içindeki tabakalaşmanın (YKÖ. 38) genellikle, klanın kurucularının soyuna yakınlığa ya da doğuşa göre sahip olunan mertebeye bağlı bulunması da, önemli bir olgu olarak görünmektedir. Öyle ki bazı örneklerde, sülalenin yeni dallarının genç oğulları, eski sülaleye olan toplumsal yakınlıklarının iyice azalmasıyla, aristokrasi içindeki konumlarının yavaş yavaş gerilemesi sonunda, tümüyle aristokrasi dışına bile düşebilmektedirler. Bazen, yüksek makamlara getirilen köleler de (*Yoruba* örneğinde görüldüğü gibi) bir tür aristokrasi oluşturabilmektedirler.

Askerler grubu, her zaman aristokrasinin üyelerinden oluştuğu gibi, çoğu durumda tümüyle ayrı bir [toplumsal] kategori oluşturabilmektedirler (karş. IV. Çizelge). *Dinadamlığı* kategorisi de, çoğu örnekte, yöneticiyle yakın akrabalık ilişkileri içinde görüldü (YKÖ. 24). Bu gerçek avamdan kimselere yalnızca dört örnekte din adamı olabilme olanağının tanınmış bulunması olgusuyla vurgulanmış bulunuyor (XIII. Çizelge). Avam halkı oluşturan kategorilerle yöneticinin ailesi arasında "hiç bir" akrabalık ilişkisi görülmedi. Böyle bir ayrım, tüm örneklerde öylesine belirgindir ki, yapısal bir karakteristik özellik olarak şöyle bir yargıda bulunabiliriz:

(43) *Erken devletlerde bir yanda egemen ve ailesi, öte yanda avam halk bulunup, aralarında akrabalık ilişkisi bulunmaz* (anlamlılık derecesi % 100).

Bazı örneklerde yöneticilerin ve yönetilenlerin birlikte tek ve çok büyük bir klana ya da soyağacına ait oldukları yolunda bulanık bir düşüncenin (*Tahiti* örneğinde görüldüğü gibi) bulunmasının hiç bir pratik etkisi, sonucu görülmemiştir.

Dolayısıyla, bu ilke açısından bakıldığında, yukarı tabakanın aşağı tabakadan üstün konumu, kendini şu noktalarda ortaya koymaktadır:

- yüksek bir kamuyönetsel ve ideolojik konum;
- vergi-haraç ve ödüllendirmelere dayanan bir gelir kaynağı;
- yüksek bir toplumsal statü,

ki bunlar, çoğu durumda, yöneticinin soyuna yakınlıkla birlikte görülen olgulardır. Bu soyla herhangi bir bağlantısı bulunmayan avam halk, kendini şu noktalarda ortaya koyan aşağı konumuna katlanmak zorundadır:

- hükümet kararları üzerinde ancak sınırlı bir etkide bulunabilme;
- ideolojik temellere dayanan görevlere ancak sınırlı bir giriş olanağı;
- vergiler ve haraçlar ödeme, emek hizmeti sunma, askeri hizmette bulunma yükümlülükleri.

Yukarı tabaka söz konusu olduğunda 2.10.5. bölükte ana çizgileri verilen karşılıklılık ilkesi, egemene ve devlete büyük sorumluluk gerektiren makamlarda yaptıkları hizmetler karşılığında [alt tabakadan] daha fazla ve daha iyi şeyler almalarını içerir. Avam halktan kimselerin verdikleri hizmetler ve yaptıkları ödemeler karşılığında, karşılıklılık ilkesi uyarınca aldıkları maddi mallardan çok, tinsel yararlar, korunma (ya da korunma umudu) ve armağanlar türünden şeylerdir (karş. Kandert'in *Zande*'ler arasında böyle bir durumun varlığıyla ilgili yorumları).

Böyle bir [karşılıklılık] sistem[i] ta başından beri, kendini yokedecek tohumları içinde taşır. Daha sonra görülen gelişmelerle, sahip olunmak istenen, daha önce bulunan maddi nesnelere karşı gittikçe artan bir isteğin baskısını artırmasıyla, üretim araçları üzerinde kamusal sahip-

liğin yerini özel mülkiyetin almasıyla ve (ister gerçekte ister sözde olsun) karşılıklı yükümlülük duygusunun zayıflamasıyla; erken devletin dayandığı karşılıklılık ilkesi gücünü yitirecektir. Bunun üzerine, içinde sınıflar arasındaki zıtlıkların, onunla birlikte toplumsal sınıfların tam anlamıyla gelişmişliğinin ayırdedici özelliğini oluşturduğu yeni bir devlet türü, yani "ergin devlet" türü gelişecektir. Krader'in elinizdeki yapıtta ana çizgilerini belirttiği biçimiyle "devlet" (karş. aynı zamanda Van Baal'in 1975:67 vd.'daki çözümlemesindeki devlet) bu yapıtta incelenen erken devletten çok ergin devlete benzemektedir.

2.12. Kamu Yönetimi Aygıtının Yapısı

Bir devletin aksamaksızın yürümesini sağlayacak kamu yönetimi aygıtı, ister istemez karmaşık bir yapıya sahip olacaktır. Yerine getirilmesi gereken pek çok görev bulunduğu gibi, bunlarla ilgili etkinlikler genellikle, birbirlerinin alanına giren ya da birbirleriyle çelişen nitelik taşırlar. Tüm devletlerde, zamanla, her birinin özgül durumuna uyarlanmış bir sistem gelişir. Bu, örneklememize aldığımız [erken] devletler arasındaki benzerliğin oldukça düşük düzeyde görünmesine yolaçan bir etmendir. Bununla birlikte, söz konusu çeşitli kurumlara genel bir bakış, onların gerisinde genel [ortak] biçimlerin bulunduğunu gösterebilir. Benzerliklerin, işlevsel eşdeğer kurumların yani, birindeki kuruma denk düşen ötekinde görülen (karşılık) kurumların varlığı, çözülmesi zorunluluğu ile karşılaşılan sorunların, yani aşağıdaki sorunların, neredeyse her zaman [her erken devlette] aynı sorunlar olmasından kaynaklanmaktadır.

- özel somut yasaların, hukuksal düzenlemelerin nasıl çıkarılacağı;
- halkın bu yasa ve düzenlemelere saygılı olmasının nasıl sağlanacağı;
- kararnamelerin ne tür yaptırımlarla desteklenceği;
- gerektiğinde, halkın bazı şeyleri yapmaya nasıl zorlanacağı;
- devletin, dış tehditlere karşı nasıl korunacağı;
- devlet aygıtının parasal kaynaklarının nasıl bulunacağı.

Erken devlete bağlı insanların sayısının çokluğu ve devletin topraklarının genişliği, *görevlerin ve yetkilerin devrini* (delagasyonu)

kaçınılmaz kılar. Örnekolay çalışmalarının şöyle bir incelenivermesi bile, bunun tüm erken devletlerin yapısal karakteristik özelliğini oluşturduğunu açıkça ortaya koyacaktır. Öyleyse:

(44) *Tüm erken devletlerde, görevlerin ve yetkilerin devri, siyasal örgütlenişin ilkelerinden birini oluşturur* (anlamlılık derecesi % 100).

Örgütsel yapıyı nitelemek için "bürokrasi" ya da "siyasal makine" gibi terimleri kullanıvermek çekici görünmektedir. Ama Weber'in (1964:703 vd.) bürokrasinin karakteristik özellikleriyle ilgili taslağını incelediğimizde, erken devletlerin örgütlenişinde, bizi bürokrasi terimini kullanmada duraksamaya uğratacak kadar fazla özelliğin eksik olduğunu görürüz. Aynı şey, Bax'ın (1975:7 vd.) siyasal makine (political machine) kavramı için de söylenebilir. Dolayısıyla, daha genel bir terimi dile getiren "aygıt" (apparatus) sözcüğünü kullanmayı seçtik.

Hükümet aygıtının yardımıyla yönetici, yukarıda sözü edilen birçok görevi yerine getirebilecektir. Bu aygıt geliştiği ölçüde ona egemen olabilme sorununun şiddetleneceği görülür. Söz konusu aygıtın egemenin tüm işlevlerini devralabilmesini önlemek için neler yapılması gerekir? Aşağıdaki pasajlarda yönetsel aygıtın yapısı tartışılacak, bir sonraki bölümde ise, erkin devri ve erkin elde tutulabilmesi sorunları üzerinde durulacak.

2.12.1. Kamu Görevlileri Türleri ve Kamu Görevleri Basamakları. Oldukça geniş bir genellemeyle [yönetsel] aygıtı oluşturan görevlilerin* şu gruplara ayrılabileceği söylenebilir:

(A) Yasaların ve hukuksal düzenlemelerin hazırlanmasıyla ve uygulanmasıyla yakın ilişkili kimseler; yönetsel aygıtı oluşturan bu kimseler de şu kategorilere ayrılabilir:

(a) genel görevliler; ki herbirinin, yönetsel işlevlerden birkaçını ya da birçoğunu birden yerine getirdiği görülür;

(b) özel görevliler; ki herbirinin yönetsel işlevlerle ilgili etkinliği, devletin kamu yönetiminin yalnızca bir yönüyle sınırlıdır;

* İng "functionaries" (ç.n.).

(c) özel bir konuma ya da duruma sahip olmaları nedeniyle, yönetsel kararlar üzerinde bir etkide bulunabilmekle birlikte, asıl işleri yönetimle doğrudan bağlantılı olmayan (din adamları, saray çevresi, askerler gibi) kimseler.

(B) Konseylerin, kurulların ya da komitelerin üyeleri olup, bu nitelikleriyle az çok anonim olan [adlarıyla tanınmayan] kimseler;

(C) Denetleme kurum ve kuruluşlarında makam sahibi kimseler.

Açıkça anlaşılacağı üzere, böyle bir sınıflandırma, azımsanamayacak bir örtüşmeyi önleyemeyeceği gibi, bazı görevlilerin yukarıdaki kategorilerin birden çoğunda yer aldıkları görülecektir.

Önce, "genel görevliler" ve "uzmanlar" kategorisi, bir başka deyişle çok az "göze görünür" görevliler incelenecek; daha sonra konsey üyelerinin ve [makam sahibi olmayan] yalnızca bir "etkide" bulunabilenlerin oluşturduğu kategoriler, yani her ikisi de az çok "göze görünmez"[2] diyebileceğimiz kimselerin oluşturdukları kategoriler ele alınacak.

XV. Çizelge'de genel görevlilerle ilgili verileri biraraya topladık. Burada söz konusu kategoriyi aşağıdaki özelliklere göre sınıflandıracağız:

- çalıştıkları düzey: yani ulusal (U) bölgesel (B) yerel (Y) düzeylerden hangisinde bulundukları;
- göreve getiriliş biçimleri: yani kalıtım (K) atama (A) ya da seçim (S) yollarından hangisiyle göreve getirildikleri;
- statü gelirinin türü: yani görevlinin yerine getirdiği görevle "doğrudan" ilişkili olarak gördüğü ödüllendirme (Weber, 1964:698);
- bağımsız, kendi başına harekete geçebilme yetkisi;
- bir üst basamaktaki görevliler tarafından denetim uygulanması;
- adalet işlerinin yürütülmesine katılma;
- vergiler ya da haraçlar toplama yükümlülüğü;
- bir silahlı birliğin komutanlığından, askeri birliğe katılma angaryasına dek uzanan askeri yükümlülükler.

Birkaç örnekte "önemi fazla değil, sınırlı" anlamında (s) işaretini kullandık. Ayrıca şu noktalar da akıldan çıkarılmamalı:

Mısır örneğinde "nome"* yöneticilerini [nomarkları] bölgesel görevliler saydık. Djoser'in Firavunluğu zamanında ortaya çıkan "vezir" makamını dolduranları ulusal düzeyde bir genel görevli saydık.

Fransa örneğine gelince, devletin [kamu görevlisi] uzmanlarla birlikte ortaya çıktığı anlaşılıyor. "Bailiff", "prévot" ve "vicarii"** gibi daha genel görevli türleri daha sonra önem kazanmış; daha doğrusu daha sonra yeniden canlandırılmış makamlar olarak görünüyor.

Moğolistan örneğinde, bu konuda herhangi bir veri sunulmuş bulunmamakta. Dolayısıyla bu örnek değerlendirme dışında tutulurken, *Norveç* ile ilgili çözümlememizi yalnızca eski dönemiyle [eski Norveç ile] sınırlı tuttuk. *Tahiti* ile ilgili bazı veriler[dışarıdan] Claessen (1970:15 vd.'dan) sağlandı.

Ele aldığımız on dokuz örnekten, onbeşinde ulusal düzey görevlilerinden, onsekizinde bölgesel düzey görevlilerinden ve onaltısında yerel düzey görevlilerinden söz edildiğini gördük. *Ankor* örneğinde ulusal düzey görevlilerinin, *Volta* örneğinde bölgesel kamu görevlilerinin ve *Tahiti* örneğinde yerel kamu görevlilerinin bulunmadığı örnekolay çalışması yazılarında bildirilmiş bulunuyor. Ulusal düzeyde genel kamu görevlilerinin bulunmayışı, aslında kendileri birer genel görevli olan enerjik yöneticilerin varlığıyla kolaylıkla açıklanabilir. Bu konuda yapısal karakteristik özellikler olarak şunlar önerilebilir:

(45) Erken devletlerde genellikle [yerel, bölgesel, ulusal düzeylerde olmak üzere] *üç basamaklı bir kamu yönetimi aygıtı bulunur* (anlamlılık derecesi % 99).

(46) Erken devletlerde genel görevlilerle daha çok bölgesel düzeylerde karşılaşılırken, bu tür görevlilerle, ondan daha az sıklıkta, ulusal veya yerel düzeylerde karşılaşılır (anlamlılık derecesi % 99).

* Firavunlar döneminin, il çapında yönetsel birimleri (ç.n.).

** Bailiff, kral ya da senyör adına adalet uygulayıcısıdır; prévot, yönetsel ya da yargısal yetkilere sahip çeşitli görevlilere verilen addır; vicarii, genel olarak "vekil" anlamına gelmektedir (ç.n.).

Çizelge XV. Genel Kamu Görevlileri.

Erken Devletler	Düzeyler			Göreve getiriliş biçimi			Statü gelirinin olması			Bağımsız hareket yetisi			Üstlerce denetlenme			Adalet işleri			Vergi toplama			Askeri yükümlülükler		
	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y	U	B	Y
Ankor	-	X	X	-	A/K	A/K		0	0	-	0	X	-	0	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ankole	X	X	X	A/K	A/K	K	0	0	0	0	X	X	0	0	-	X	0	X	-	X	X	0	X	0
Aksum	0	X	X	A/K	A/K	A/K	0	0	0	0	X	X	0	X	0	0	0	0	0	X	0	0	X	X
Aztek	X	X	X	A/K	A/K	A	X	X	X	0	0	0	X	X	X	0	X	X	0	X	X	0	0	0
Çin	0	X	X	0	A/K	A/K	0	-	0	0	X	0	0	X	X	0	X	X	-	-	-	-	-	-
Mısır	X	X	0	A/K	A/K	0	X	X	0	0	0	0	X	X	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0
Fransa	X	X	X	A/K	A/K	A/K	X	X	X	X	0	0	X	X	X	X	X	0	X	X	0	-	-	-
Havai	X	X	X	A	K	K	X	X	X	X	X	0	X	X	X	0	0	0	0	X	X	0	X	X
Gürcistan	X	X	X	0	A/K	A	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	X	X	0	X	0	X	X	0
İnka	X	X	X	A/K	A/K	A/0	X	X	0	X	X	X	X	X	X	X	0	0	X	X	X	X	X	X
Jimma	X	X	X	A	A	A	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	0	-	X	X	X	X
Kaçari	X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	X	X	X	X	X	0	0
Kuba	X	X	X	A/K	A/K	E/K	X	X	0	0	X	X	X	X	X	0	0	0	X	X	X	0	0	0
Maurya	X	X	X	A	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	X	X	0	0	0
Moğolistan (eski) Norveç																								
İskitya	X	X	X	K/A	K/A	K/0	0	0	0	0	X	0	0	X	0	0	X	X	X	X	0	0	X	X
Tahiti	X	X	-	K	K	-	X	X	-	X	X	-	X	X	-	0	0	-	X	X	-	0		-
Volta	X	-	X	A/K	-	A/K	X	-	X	0	-	X	X		X	X		X	X	-	X	X	-	X
Yoruba	X	X	X	A	A	A	0	X	X	0	X	X	0	X	X	-	X	X	-	X	X	0	X	X
Zande	0	X	X	0	A/K	A	0	0	0	0	X	X	0	X	X	0	X	X	0	X	X	0	X	0

Kısaltmalar; U=Ulusal düzey; B=Bölgesel düzey; Y=Yerel düzey; S=Sınırlı önemde; A=Atamayla; K=Kalıtımla; S=Seçimle; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

On üç örnekte göreve getirilme, atama yolu ile babadan oğula geçmenin (katılım yolunun) birlikte kullanıldığı "karma" bir nitelik gösterdi. Bu, çoğu durumda, belli bir görevin, belli bir klana ya da sülaleye miras kaldığı, ama başarıların, kişisel yeteneklerin ve yarışmanın da (*Volta* örneğinde olduğu gibi) söz konusu klan ya da sülale içinde kimlerin o göreve getirileceğini etkilemesi anlamına geliyordu. Öteki örneklerde yalnızca atamayla ya da yalnızca katılımla göreve getirilme yolları, varlıklarını yanyana sürdürüyorlardı. Genellikle, egemen kamu görevlilerini atamayla belirleme yolunu daha fazla kullanmaya çalışırken; kamu görevlileri, makamlarını kendi ailelerinin kalıtsal hakları yapmaya çalıştılar. Yalnızca *Jimma* ve *Yoruba* örneklerinde atama belirgin biçiminde ağır basan yoldu. *Havai* ve *Tahiti* örneklerinde ise, bir görevin el değiştirmesi daha çok kalıtım yoluyla oluyordu.

Gelir kaynakları ile yapılan görev arasındaki bağlantı, salt elimizin altındaki verilerin eksikliğinden dolayı, belirgin olmaktan oldukça uzak bir durum göstermektedir; bu konuda:

- ulusal düzeyde olmak üzere, dokuz örnekte, görev ile gelir kaynakları arasında bir bağlantının bulunduğu belirtilmişken, sekiz örnekte veri yok;
- yerel düzeyde ["bölgesel düzeyde" olmalı ç.n.] kamu görevlileri ile ilgili olarak, altı örnekte böyle bir bağlantının bulunduğu belirtilmişken, altı örnekte veri yok;
- gelir kaynakları ile görev arasındaki bağlantının, yerel düzey kamu görevlileri ile ilgili olarak altı örnekte bulunduğu belirtilmişken, on bir örnekte bu konuda herhangi bir veri bulunmamakta.*

Aynı belirsizlik kendini "bağımsız hareketi geçme serbestliği" ve "üst görevlilerce denetlenme" konularında da göstermektedir. Ancak birkaç örnekteki veriler bu durumların bulunup bulunmadıklarını açık bir biçimde ortaya koyacak niteliktedir. Bunlardan çıkarabilmeye hakkımız olan tek sonuç, bölgesel düzeydeki kamu görevlileri ellerinde en fazla yetki bulunan kimseler iken, bu kimselerin aynı zamanda en çok denetlenen kamu görevlileri kategorisini oluşturdukları biçimde görülmektedir.

* Görüleceği gibi, bu döküm XV. Çizelge'ye uymamaktadır (ç.n.).

Çeşitli görevler içinde en önemlileri, vergilerin (düzenli vergi ya da haraç biçiminde) toplanması olarak görünürken adaletle ve askerlikle ilgili görevlerin daha çok uzman kamu görevlilerine ayrıldıkları söylenebilir.

XVI. Çizelge'de "uzmanlar" ile ilgili verilerin dökümü yapılmaktadır. Bu çizelgede "genel kamu görevlileri" alanında kendimizi, onun bazı nitelikleriyle sınırladık. Böyle bir sınırlamanın bir sonucu olarak bazı ilginç verileri çizelgeye alamama durumunda kaldık. Dolayısıyla onları şimdi burada tartışacağız.

- *Gürcistan, İnka* ve *Maurya* örneklerinde üst düzey uzmanlarına (sulama sistemleri, yollar gibi) büyük çaplı kamu bayındırlık işlerinin denetlenmesi işi verilmiştir.

- *Aztek, Çin, Mısır* ve *Fransa* örnekleri için yüksek düzey kamu görevlilerine "kral evhalkı"na ya da "ekonomiye" bakma işinin verildiği belirtilmiştir.

Veri boşluğundan dolayı, *Gürcistan, Moğolistan* ve *İskitya* örneklerini çizelge dışında bırakmak zorunda kaldık. *Aztek* örneği içinse, bir miktar veri [örnekolay çalışması yazısının dışından] Soustelle'den (1958) alınarak eklendi.

[XVI.] Çizelge'de "yüksek" (Y) ve "orta" (O) olmak üzere iki düzey ayrımlanmış bulunuyor. Yüksek düzey, bakanlardan ve benzeri ulusal düzey kamu görevlilerinden oluşmaktadır. Orta düzey kamu görevlileri ise, statüleri bakımından XV. Çizelge'deki bölgesel genel kamu görevlilerinkine benzeri bir konumdadır.

Birbirleriyle karşılaştırılan on sekiz örnekten en az onyedisinin yüksek düzey [kamu görevlisi] uzmanlara sahip olduğu görüldü. Dolayısıyla bu durum bile, yapısal bir karakteristik özelliğin varlığını göstermeye yetmektedir:

(47) *Erken devletlerde uzman kamu görevlileri genellikle kamu yönetimi aygıtının üst basamaklarında görülürler* (anlamlılık derecesi % 99).

Erken Devletler	Düzey		Göreve getiriliş		Statü geliri		Bağımsız önlem		Üstlerce denetlenme		Adalet işleri		Vergi toplama		Askeri yükümlülükleri	
	Y	O	Y	O	Y	O	Y	O	Y	O	Y	O	Y	O	Y	O
Ankor	X	X	A/K	A/K	X	X	0	0	0	0	0	X	X	X	0	0
Ankole	X	X	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	X
Aksum	X	0	A/K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0
Aztek	X	X	A/K	A	X	X	0	0	0	X	0	0	0	X	0	0
Çin	X	X	A/K	0	-	0	0	0	0	0	0	X	X	0	X	0
Mısır	X	0	A	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fransa	X	0	A	0	X	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0
Havai	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0
Gürcistan																
İnka	X	X	A/K	A/K	X	X	0	0	X	X	X	X	X	X	X	X
Jimma	X	X	A	A	X	X	0	0	X	X	X	X	X	X	X	X
Kaçari	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0
Kuba	X	0	A	0	X	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0
Maurya	X	X	A/K	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	X	0	0
Moğolistan																
Eski Norveç	X	X	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	X	X	0	X
İskitya																
Tahiti	X	X	K	K/A	0	0	X	X	0	0	-		-		X	X
Volta	X	-	A/K	-	X	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0	
Yoruba	X	0	A	0	X	0	0	0	X	0	X	0	X	0	X	0
Zande		X	0	A/K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X

Orta düzey [uzman] kamu görevlileriyle ilgili veriler [üst düzey görevlileriyle ilgili verilerden] daha belirsizdir. Yalnızca on bir örnekte orta düzey [uzman] görevlilerin bulunduğu bildirilmiştir. Bunlarda göreve getiriliş biçimi, genel kamu görevlileri durumunda olduğu gibi, atama ve kalıtımın birlikte kullanıldığı karma bir sistemdir. Bununla birlikte, orta düzey [uzman] kamu görevlileri için atamanın "genel kamu görevlileri" arasında olduğundan biraz daha ağır bastığı söylenebilir. Üst düzey uzman kamu görevlileri için beş örnekte atamanın, yedi örnekte atama-kalıtsal karma sistemin ve iki örnekte ise kalıtsal görevlendirmenin bulunduğu görüldü; dört örnek için bu konuda veri bulunmamaktaydı. Orta düzey uzman kamu görevlileri alanında, iki örnekte atama vardı; kalıtsal yol hiç birinde bulunmazken, dört örnekte atama-kalıtsal karma sistem görüldü; on iki örnekte ise bu konuda herhangi bir verinin sunulmadığını gördük.

Böyle bir durum olasılıkla, bu türden görevler için uzmanlık bilgisine ya da kişisel niteliklere sahip olunması gereğiyle az çok ilişkiliydi (karş. Claessen, 1975b:46).

Bir statünün sağlayacağı gelirlerden yararlanma, hareket serbestliği, üstlerin denetimi konularındaki veriler, bu konularda açık seçik bir görüşe ulaşılmasına elvermeyecek derecede sınırlıydı. Ayrıca adalet dağıtımı-yönetimi yalnızca birkaç örnekte bir uzman görevi olarak görüldü; 2.12.2. bölükte bu konuya yeniden döneceğiz. Vergi toplama, adalet yönetiminden çok daha sıklıkla bir uzmanlık sorumluluğu idi. Üst düzey için on üç örnekte durum buydu; ve orta düzeyde altı örnekte bu durumla karşılaştık. Ayrıca askeri sorumlulukların uzman kamu yöneticilerine verilmesi bir düzenlilik gösteriyordu; öyle ki üst düzey için on örnekte, ve orta düzey için altı örnekte durum böyleydi.

2.12.2. Anonim Kamu Görevlileri. Bu kategorideki görevliler (functionaries) kolaylıkla sınıflandırılabilecek kimseler değildir. Ya din adamları, askeri önderler ya da saray görevlileri (courtiers) gibi uzmanlığı gerektiren işler gören ve bu nedenle sahip oldukları konumlarını hükümetin izlediği politikaları etkilemede kullanan kişilerdir; ya da konseyler, kurullar, komiteler gibi kolektif kuruluşların (bodies) üyeleri olarak, kolektif organlar içinde yitmiş kimselerdir. Bununla birlikte, erken devletin yönetiminde gerçekten etkileri bulunan görevlilerdir. Dolayısıyla, bu konuda derlediğimiz sınırlı bilgileri de

aynı biçimde biraraya toplayacağız. Kolektif organların üyeleri genellikle kendilerinden söz edilen kimseler değildir. Onların varlıkları ancak söz konusu organların varlığından anlaşılır. Bu yüzden biz de yalnızca bu kolektif kurum ve kuruluşların (kolektif organların) etkilerini tartışacağız.

Bu konuyla ilgili veriler XVII. Çizelge'de toplanmış bulunmaktadır. Birinci sütundaki (x) işaretlerinin sayısı, o örnekte bulunan kolektif organların sayısını göstermektedir. Söz konusu görevler: danışmanlık, adalet dağıtımı-yönetimi, yasaların hazırlanması ve "büyük kararlar" alınması ile ilgili görevler olarak sınıflandırılmıştır. Bu sonuncusu (örneğin savaş ilânı gibi) önemi büyük olup bir konseye bırakılmış kararları içerir.

XVII. Çizelge'de *Çin* ve *Zande* örneklerinde hükümet örgütü içinde, anlaşılan, herhangi bir kolektif organın bulunmadığı görülmektedir. *Aksum, Mısır, Gürcistan* ve *Kaçari* hakkında bu konuda veri bulunmadı. Geride kalan on beş örnekte, danışmanlık görevlerinin, içlerinde en göze çarpan görevler olduğu görüldü; öyle ki, on dört örnekte durum böyleydi. On örnekte adalet dağıtımı-yönetiminin konseyin görevlerinden biri olduğu görüldü. Yasama üzerinde etkilerden beş örnekte söz edilmiş. Erken devletlerimizden yalnızca ikisinde büyük kararlar bir konseye bırakılmış durumda. "Danışmanlık görevi" gerisinde, alınacak büyük kararları etkileme gücü saklı olmalı. Ama böyle bir durumun varlığından ancak iki örnekte söz edilmiş.

Bu aşamada, adalet dağıtımı-yönetimi hakkında daha fazla şey söyleme olanağı var. IX. Çizelge'de *Ankor, Aztek, Fransa, İnka, Jimma, Kaçari, Kuba* ve *Maurya* örneklerinde resmi yargıçların bulunduğu belirtilmiştir. Ne var ki, XVI. Çizelge'de tümüyle farklı bir görünüm sunularak, *Aztek, Fransa* ve *Kuba* örnekleri için, hukuk işlerinde herhangi bir uzman görevlinin bulunmadığı belirtilirken [IX. Çizelge'de resmi yargıçların bulunmadığı belirtilmiş olan] *Çin* için, XVI. Çizelge'de uzman yargıçların bulunduğu gösterilmiş. XVII. Çizelge'de bulunan verilerin yardımıyla, görünürdeki bu çelişkileri çözebilecek durumdayız. Sorun, yargıçların, *Aztek* örneğinde (kısmen) ve *Fransa* ve *Kuba* örneklerinde [tümden] kolektif organlar içinde "gizlenmiş" durumdayken; XVI. Çizelge'de gösterilen *Çin* adalet uzmanlarının görevlerinin [kararlarının] danışmanlık niteliğinden öte gitmemesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Çizelge XVII. Kurullar

		Görevler			
Etken Devletler	Kurul vb. sayısı	Danışmanlık	Yargıya ilişkin	Yasamaya ilişkin	Büyük kararlar
Ankor	XX	X			
Ankole		X			
Aksum	0				
Aztek	XX		XX		
Çin	-				
Mısır	0				
Fransa	XX				
Havai	X				
Gürcistan	0				
İnka	XX	X		X	X
Jimma	X		X		
Kaçari					
Kuba	XXXX		X	X	X
Maurya	XX			X	
Moğolistan		X			
Norveç			X		
İskitya		X			
Tahiti		X			
Volta		X			
Yoruba	XXX	X	X	X	
Zande					

(X)=var (kaç tane ise o kadar var); (-)=yok; (0)=veri yok.

Şimdi de "resmi olmayan" etki sahibi kimseleri ele alalım. Burada karşılaşacağımız bir sorun, az çok önemli kimselerin genellikle o ya da bu konseyin üyesi bulunmaları ve bu nedenle hükümetin izlediği politikalar üzerinde resmi, kurumlaşmış etkilerinin [de] bulunmasıdır. Kolektif organların kimlerden oluştuğu belli olmadığı için ve bunların içindeki iç çevrelerin, kişisel dostluk gruplarının ve saray görevlileri vb. grupların "resmi olmayan" etkilerinin çoğu örnekolay çalışmasında karşılaşılan iyice yerleşmiş bir olgu olmasından dolayı, bu konulara da gözatmak gereğini duyduk. XVIII. Çizelge'de söz konusu verileri bu bakımdan sınıflandırdık:

- saray meclisi (court); bu tür meclislerin bulunup bulunmadığına ve politika üzerinde etkilerinin bulunup bulunmadığına göre sınıflandırıldı;
- egemenin akrabaları; ki bu kategoriyi de yöneticinin [resmi] eşinin, öteki eşlerinin (hareminin) ardılının ya da erkek kardeşlerinin, kuzenlerin vb. kimselerinin etkileri ile, örnekolay çalışmalarındaki verilerin yukarıdaki kategorilerden herhangi birine sokulmasına elverişli olmayanların sokulduğu genel etkiler ayrımları yapıldı;
- dinadamlığı [din adamları kategorisi anlamında]; burada da belli kamusal görevlerdeki (din adamı olan) kimselerin etkileriyle, din adamlarının "genel" etkileri ayrımı yapıldı;
- askeri önderler; ki onda da aynı ayrımı yaptık.

Aztek örneği ile ilgili olarak (Soustelle, 1958:108 vd.'dan) *İnka* ile ilgili olarak (Claessen, 1970:15 vd.'dan) ve *Tahiti* ile ilgili olarak (Claessen, 1970:14 vd.'dan olmak üzere) dışarıdan sağlanan bilgiler eklendi.

Her yerde bir saray meclisinin (court) bulunduğu görüldü (karş. YKÖ. 34). Bu meclisin politika üzerinde etkili olduğu on sekiz kez [on sekiz örnekte] belirtildi. Dolayısıyla, bu, yapısal bir karakteristik özelliktir:

(48) *Erken devletlerde saray meclisi üyeleri* (courtiers) *genellikle siyasal olaylar üzerinde etkili olmaktadırlar* (anlamlılık derecesi % 100).

Yöneticinin ailesinin genel nitelikte etkisinden en az yirmi kez [yirmi örnekte] söz edilmiş (*Kaçari* içinse veri yok).

(49) *Egemenin ailesinin üyeleri, tüm erken devletlerde, siyasal kararlar üzerinde etkili olurlar* (anlamlılık derecesi % 100).

Yöneticinin eşinin ürünü olan özgül etkiden, on örnekte söz edildi ve haremin etkisinden sekiz örnekte; oğullarının, erkek kardeşlerinin vb. yakın akrabalarının etkilerinden on dört kez. Yöneticinin ardılının (halefinin) siyasal karar almada oynadığı rolden yalnızca beş kez söz edilmişken, en az altı örnekte herhangi bir etkisinin bulunmadığı belirtilmiş. Bu sonuç, yöneticinin oğullarından hangisinin kendisinin ardılı olacağının çoğu kez önceden bilinmemesi olgusunun bir ürünüdür.

Çizelge XVIII. Resmi Olmayan Etkiler

Erken Devletler	Saray meclisi		Egemenin akrabaları				Din adamları			Askerler	
	var	etkili	kraliçe	öteki eşler	ardıl	kardeşleri	gen.*	uzm.	gen.	uzm.	gen.
Ankor	X	X	X	X	-	X	X	0	X	X	X
Ankole	X	X	X	0	0	X	X	0	0	0	X
Aksum	X	0	X	0	0	0	X	0	X	0	X
Aztek	X	X	0	0	-	X	X	0	X	0	X
Çin	X	X	X	X	X	X	X	X	X	0	X
Mısır	X	0	X	0	0	X	X	0	X	-	-
Fransa	X	X	X	-	X	X	X	X	X	X	X
Havai	X	X	X	X	0	0	X	X	X	X	0
Gürcistan	X	X	0	0	0	X	X	0	X	0	X
İnka	X	X	X	0	X	X	X	X	X	0	X
Jimma	X	X	0	X	X	X	X	X	X	0	0
Kaçarı	X	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0
Kuba	X	X	0	X	0	0	X	X	X	0	0
Maurya	X	X	X	X	X	0	X	X	X	0	X
Moğolistan	X	X	0	0	0	X	X	0	X	0	X
(Eski)Norveç	X	X	0	0	0	0	X	-	-	0	X
İskitya	X	X	0	0	0	X	X	0	X	0	0
Tahiti	X	X	X	-		X	X	X	X	X	X
Volta	X	X	0	X		0	X	X	X	0	X
Yoruba	X	X	0	X		X	X	X	X	-	X
Zande	X	X	-		-	X	X	X	-	X	0

Kısaltmalar: gen=genel, her işi gören kamu görevlileri; uzm=uzman kamu görevlileri; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.
* Bu sütun İngilizce metinde de burada bulunup neyi anlattığı anlaşılmamaktadır (ç.n.).

Din adamlarının [siyasal] karar alma üzerinde "genel" etkisinden on yedi örnekte söz edilmişken, iki örnekte (*Ankole* ve *Kaçari)* herhangi bir verinin bulunmadığı görülmüştür. *Norveç* (eski dönemi) ve *Zande* örneklerinde ise, kendilerinin siyasal karar alma üzerinde bir etkilerinin bulunmadığı belirtilmiştir. *Kaçari* ve *Zande* örneklerinde belli din adamlarının kesin bir "rol" oynadıkları görüldüğüne göre, kendimizi şöyle bir yapısal karakteristik özellik formülleştirmede haklı buluyoruz:

(50) *Din adamları, erken devletlerde karar alma üzerine bir etkiye sahiptirler* (anlamlılık derecesi % 99).

Askeri önderlerin etkisi, resmi olmayan yönde bile, oldukça zayıftır. On dört örnekte onların genel etkisinden, beş örnekte ise belli bir [askeri] görevlinin etkisinden söz edilmiş.

2.12.3. Gözetleme Aygıtı. Denetim sorununa daha önceki bölümlerde şöyle bir değinmiştik. Merkezi hükümet, kararnamelerini, hukuksal düzenlemelerini ve yasalarını nasıl dayatır? Ve kamu yönetimi aygıtının kendisi nasıl gözetleme altında tutulur? Örnekolay çalışmalarımızdaki veriler, bu soruna çeşitli çözümlerin bulunduğunu gösteriyor. Bunlar:

(a) Egemenin devletin her bölgesine yaptığı uzun *geziler*. Bu, kendisine, bölgesel ya da yerel yönetim işlerine gerekli olduğu durumlarda ancak rastlamışsa, doğrudan katılmak gerektiğinde işe karışmak (müdahale etmek) ve [buradaki] temsilcilerine "her yerde hazır ve nazır" olabildiği düşüncesini vermek fırsatını sağlar. Bu tür karışmalar, ancak bu tür "denetleme turları" olan yerlerde hoş karşılanabilir. Egemenin ancak sınırlı çapta geziler yaptığı yerlerde, onun karışmalarına böyle bir hoşgörü gösterilmesini beklemek için ortada bir neden yoktur (XIX. Çizelge'de (E) enine boyuna gezişleri (S) ise sınırlı gezişleri göstermektedir). Söz konusu geziler sırasında egemen ve onunla birlikte gezen adamları, bulundukları yerde mal biçiminde, depo edilemez türden bir vergi-haraç yükleme olanağını da bulmuş olurlar.

(b) Merkezi hükümete, yerel ya da bölgesel politikalar üzerinde doğrudan etkili olma fırsatı veren *özel habercilerin*, (messengers) özel görevle gönderilen elçilerin (envoys) tam yetkili elçilerin (plenipotentiaries) vb. kullanılması.

(c) Kendileri kanalıyla merkezi hükümetin uzak bölgelerinde gerçekte nelerin olup bittiğini öğrendiği ve uzak bölgelerdeki birçok kamu görevlisinin davranışları hakkında haber ve bilgi sağladığı *casusların*, kuryelerin ya da habercilerin kullanılması. Bu tür görevlilerle bir önceki kategorideki görevlilerin yaptıkları işler arasında oldukça büyük bir örtüşme vardır.

(d) Merkezi hükümetin kamu görevlilerini kendine bağlı (sadık) kalmaya zorlayan bir uygulamasıyla, bölgesel ve de yerel kamu görevlilerinin başkentte ağırlanmaları ve kendilerinin başkente, belli zamanlarda, bağlılık gösterme ziyaretlerinde bulunmaları kuralı.

Bu konularla ilgili veriler XIX. Çizelge'de biraraya toplanmıştır. Yalnızca *Yoruba* yöneticileri ülkede turlara çıkmadılar. *Gürcistan, Kaçari* ve *Zande* için bu konuda elimizin altında herhangi bir veri yok. Yöneticinin enine boyuna gezilerde bulunduğu, on üç örnekte bildirilmiş. *Volta* örneğinde bu uzun boylu geziler, zamanla, sınırlı gezilere dönüşmüş. Yalnızca dört örnekte (*Jimma, Kuba, Ankole* ve *Aztek*) sınırlı gezilerden söz ediliyor. Bu ülkelerde denetim, büyük ölçüde, habercilerce ve casuslarca yürütülmüş görünüyor (*Ankole* için bir veri sunulmamış). On üç örnekte çeşitli türden habercilerin varlığından söz edilmiş; ve on örnekte o ya da bu türden bir gizli haber alma (casusluk) örgütünün varlığından. Özetle, ortada, erken devletlerde iyi gelişmiş bir gözetleme aygıtının bulunduğunu kabul etmemizi gerektirecek nedenler yok. Yalnızca dört örnekte rehine tutmak uygulamasından söz edilmiş. İki örnekte (*Çin* ve *Zande*) bölgesel ve yerel kamu görevlilerinin belli tarihlerde sarayda görünmek zorunda oldukları görüldü. Bu konuda formülleştirebileceğimiz tek yapısal karakteristik özellik şu:

(51) *Erken devlette egemen, kendine bağımlılık ve vergi-haraç sağlamak için, tüm ülkesine gezilerde bulunur* (anlamlılık derecesi % 99).

Çizelge XIX. Denetim Uygulama Yolları

Erken Devletler	Egemenin turları	Habercilerle denetleme	Casus kullanma	Egemenin yanında tutma
Ankor	E	X	X	0
Ankole	S	0	0	0
Aksum	E	0	0	0
Aztek	S	X	X	X
Çin	E	0	0	R
Mısır	E	0	0	0
Fransa	E	X	X	0
Havai	E	0	0	
Gürcistan	0	0	0	0
İnka	E	X	X	X
Jimma	S	X	X	X
Kaçari	0	X	0	0
Kuba	S	X	X	0
Maurya	E	X	X	0
Moğolistan	E	X	X	0
Norveç	E	0	0	
İskitya	E	X	0	0
Tahiti	E	X	X	
Volta	E/S	0	0	
Yoruba		X	X	X
Zande	0	X	0	R

Kısaltmalar: E=Enine boyuna geziler; S=Sınırlı geziler; R=Rapor verme yükümlülüğü; (x)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

2.13. Erken Devletin Karakteristik Özellikleri Üzerine Düşünceler

Bundan önceki bölüklerde, örnekolay yazılarınca sağlanan verilere dayanan pek çok sayıda karşılaştırmanın sonuçlarını biraraya topladık. Gerekli ya da yararlı gördüğümüzde, arada sırada [örnekolay yazıları dışındaki] öteki kaynaklardan sağladığımız verileri ekledik. Tüm bu

verileri on dokuz çizelgede biraraya toplayıp sınıflandırdık ve elli bir yapısal karakteristik özelliği ortaya çıkarabildik. Şimdi ise, bu verilerin yardımıyla ve yukarıdaki yapısal çözümlemelerin sınırları içinde kalarak, Birinci Bölüm'de ileri sürülen varsıyımlardan bazılarının doğruluk derecelerini sınavdan geçirmeye çalışacağız.

2.13.1. Yedi Ölçüt. Birinci Bölüm'de, erken devletin yedi ölçütünü geliştirmiştik. Onların genel olarak geçerli varsayımlar olduklarını düşündüğümüzden, onları yalnızca yapısal karakteristik özellikler açısından testten geçireceğiz.

(1) *Toplumsal kategorilerin oluşmasına, tabakalaşmaya ve uzmanlaşmaya elverecek bir nüfus.* Bu, net olmaktan oldukça uzak bir ölçüt olarak görüldü. Onun yerine, "nüfus yoğunluğu" ölçütünü koyduk. Bu bakımdan yaptığımız çözümleme (I. Çizelge'de) yüksek bir nüfus yoğunluğu (görece değil mutlak anlamda yüksek yoğunluk) ile on dokuz örnekte karşılaşıldığını göstermektedir. Benzeri coğrafya ve çevre koşullarında devletlerin devlet olmayan toplumsal kuruluşlardan [mutlaka] daha yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahip olacaklarını düşünmemizi gerektirecek nedenler var. Bununla birlikte, böyle bir önerme de oldukça bulanık. Birdsell'in (1973) "temel demografik birim" kavramı üzerine çalışması, yüzyüze ilişkilerin ancak en fazla 500 kişiden oluşan gruplarla olanaklı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nüfusta [bunun üzerine] bir artış görülür görülmez, ortada bölünmeden ya da karmaşık bir toplumsal örgütün gelişmesinden başka seçenek görünmemektedir. İncelediğimiz devletlerin oldukça karmaşık toplumsal yapıları gözönüne alındığında, nüfuslarının mutlaka 500 üzerinde olmasının gerekeceği besbellidir; ama bu saptama da yeterince açık olabilmekten hâlâ uzaktır.

(2) *Devlete olan yurttaşlık bağını, onun ülkesinde oturmak ya da doğmuş olmak olgusu belirler.* Bir devletin belli sınırlarla saptanmış ülkesinde geçici olmaksızın yaşayan herkesin o devletin yurttaşı ya da uyruğu sayıldığını gördük (YKÖ. 1). Bu konum kendisini genellikle, devlete karşı bazı yükümlülükler ve görevler biçiminde ortaya koymaktaydı.

(3) *Hükümet merkezileşmiştir ve hukuku, düzeni, hem yetke hem güç ya da güce başvurma tehdidi kullanarak sürdürmek için gerekli*

erke sahiptir*. İncelenen örneklerin tümünde, egemenin yılın büyük bölümünde yaşadığı ve sarayın yer aldığı bir hükümet merkezi (YKÖ. 3) bulunduğunu gördük. Yasalar ve hukuksal düzenlemeler egemen tarafından, bu merkezden çıkarılmaktaydı (YKÖ. 25) ve bunlar üzerinde bazı grupların ve bireylerin çabalarının resmi olan ve olmayan yollardan etkili oldukları görüldü (YKÖ. 27, 48, 49, 50). Egemen, belli bazı görevleri ve yetkileri devrettiği (YKÖ. 44, 45) ve her zaman bölgesel ve çoğu durumda aynı zamanda ulusal ve yerel düzey kamu görevlilerinden (YKÖ. 46) oluşan üç basamaklı karmaşık bir kamu yönetimi aygıtının başı idi. Üst düzey uzmanları her zaman merkezde bulunmaktaydılar (YKÖ. 47). Denetleyici ajanlar her yerde [her düzeyde] bulunmakla birlikte, gösterdikleri özellikler, bu konuda birden fazla yapısal karakteristik özellik formülleştirmemize elvermeyecek kadar birbirlerinden farklıydı (YKÖ. 51).

Yasa kitaplarına dökülmüş ya da derlenmiş (kodlara geçirilmiş) yasalarla yalnızca sekiz örnekte karşılaşıldı. On iki örnekte ise, bu denli derli toplu olmayan hukuk sistemleri bulunmaktaydı (IX. Çizelge). Hukukun ve düzenin sürdürülmesi büyük ölçüde yetkeye, ondan çok daha küçük oranda olmak üzere, güce dayandırılmış görünüyor. Yalnızca sekiz örnekte o ya da bu türden bir polis gücü görülürken (IX. Çizelge) denetleme aygıtı, daha önce de belirtildiği gibi, pek gelişmiş durumda değildi. Adalet dağıtımı-yönetimi yalnızca dokuz örnekte resmi yargıçların eline bırakılmıştı. Öteki örneklerde o ya da bu türden öteki kamu görevlilerinin bir yan işiydi.

(4) *Devlet hiç değilse "de facto" olarak bağımsızdır ve hükümetin kendisini dış tehditlere karşı savunma yeteneği kadar, ayrılmaları önlemeye yetecek gücü vardır*. Devletin bağımsızlığı genel bir karakteristik özelliktir (YKÖ. 2). Ele aldığımız tüm devletlerin, varlıklarını oldukça uzun süreler sürdürmüş olmaları gerçeği, yeterli savunma düzeneklerine sahip olduklarını kanıtlamaya yeter. Bununla birlikte, askeri özellikler, genel karakteristik özellikler listesinde pek göze çarpacak bir konumda görülmemektedir. Söz konusu askeri özelliklerden: egemenin başkomutan olmasını (YKÖ. 28) bir koruma birliğinin bulunmasını (YKÖ. 29) ve avam halktan kimselerin

* Birinci Bölüm'de (İng. s. 21'de) buradaki gibi "power" değil,"sovereign power" (egemen erk) denmiş; bak. s. 30 (ç.n.).

askerlik hizmetinde bulunma zorunluluğunu (YKÖ. 41) sayabiliriz. Devletin izlediği politikalar üzerinde açıkça kurumlaşmış etkilere sahip olan askeri gruplar olgusu, yapısal bir karakteristik özellik oluşturacak çapta görülmedi. Askeri görevlerin, genellikle, genel kamu görevlilerinin ya da aristokrasi üyelerinin yan görevleri oldukları görüldü (XV. Çizelge). Birkaç örnekte özel kamu görevlilerinin askeri işleri üstlendikleri görüldü (XVI. Çizelge). Bir grup olarak askeri önderler, ancak birkaç örnekte [yönetsel alanda] açıkça kabullenilmiş bir rol oynamaktaydılar (IV. Çizelge). On beş örnekte sürekli bir ordunun bulunduğu görüldü (X. Çizelge). On altı örnekte [askerlerin] hükümet üzerinde o ya da bu türden resmi olmayan etkilerde bulundukları görüldü (XVIII. Çizelge). Ayrılma ve bölünme sorunları bundan sonraki bölüklerde (altbaşlıklar altında) ele alınacak.

(5)* *Nüfus, yeni yetme toplumsal sınıfların (yöneticilerin ve yönetilenlerin) varlıklarının ayırdedilebilmesine yetecek derecede tabakalaşma gösterir.* Verilerimiz, erken devletlerde toplumsal tabakalaşmanın oldukça karmaşık bir sorun oluşturduğunu gösterdi. Maddi kaynaklara ve öteki kaynaklara farklı derecelerde ulaşma olanaklarına sahip birkaç toplumsal kategorinin bulunduğu görüldü. Bir üst bir alt tabaka olmak üzere, iki toplumsal tabakanın varlığını ayrımladık; ayrıca örneklerin çoğunluğunda bir de orta tabakanın bulunduğunu keşfettik (IV. Çizelge). Üst tabakanın egemenden, içinde egemenin akrabalarının da bulunduğu (YKÖ. 35) aristokrasiden (YKÖ. 11) yüksek makam sahiplerinden (YKÖ. 36) klan ve sülale başkanlarından (YKÖ. 37) ve dinadamlığından oluştuğunu gördük. Orta tabaka, kapıkulları ve gentry gibi kategorilerden oluşmuştu (IV. Çizelge). Alt tabakaya küçük mülk sahipleri** (YKÖ. 12) ve kiracı çiftçiler (YKÖ. 13) çok daha az sıklıkla olmak üzere, zanaatçılar, hizmetçiler, satıcılar ve köleler gibi kategoriler girmekteydi. Üst tabakanın üyeleri yiyecek üretimiyle ancak dolaylı bir ilişki içindeydiler (YKÖ. 15). Alt basamaklarda yalnızca küçük mülk sahiplerinin ve kiracı çiftçilerin yiyecek üretimiyle doğrudan ilişki içinde bulundukları belirtilmişti (YKÖ. 20). Bir yanlış anlaşılmaya

* Birinci Bölüm'de 5. değil 6. ölçüt (ç.n.).

** Küçük mülk sahipleri için bak. s. 175n; ayrıca, bu terimin göçebe toplumlarda "sürü sahibi" anlamına gelmesi hakkında bak. s. 175 (ç.n.).

neden olmamak için, köleler ve hizmetçiler kategorilerini yaptığımız bu karşılaştırmalara katmadığımızı anımsatmalıyız. Egemenin ve aristokrasinin geliri, o ya da bu biçimde bir haraç-vergiye dayanıyordu (YKÖ. 19). Avam halktan kimseler vergi ödemek zorundaydılar; gerçekte vergi ödeme çoğu kategori için de bir zorunluluk olarak görülüyordu (YKÖ. 17) ve avam bir de kol hizmetlerinde bulunmak zorundaydı (YKÖ 42). Hizmetlerde bulunma yükümlülüğü de tüm toplumsal kategoriler için geçerliydi (YKÖ. 16). Verilerimiz, "aristokrasi" teriminin, kendi aralarında eşitlerden oluşan bir kategoriyi göstermediğini ortaya koydu. Tersine her yerde [her örnekte] aristokrasi içinde büyük konum ve durum (statü ve pozisyon) farklılıklarının bulunduğu görüldü (YKÖ 38). Ayırmladığımız bu tabakaların "toplumsal sınıflar" olarak nitelenip nitelenmemesi, "sınıf" tanımlamasına bağlıdır. Üst ve alt toplumsal tabakalar, "doğmakta olan sınıflar" [yeni yetme sınıflar]* olarak görülebilirler. Bununla birlikte, ergin devlet örgütünün tipik özelliğini oluşturduğu düşünülen bir nitelik ile, yani üretim araçlarının denetimine dayanan herhangi bir sınıfla karşılaşılmadı. Sınıf savaşımı, hatta sınıflar arası açık bir zıtlık (antagonizm) erken devletlerin karakteristik özelliklerinden biri olarak görülmedi.

(6)** *Verimlilik, devlet örgütünün beslenmesi için kullanılacak düzenli bir artının bulunacağı kadar yüksektir.* Tüm örneklerde, yönetici gruplara vergiler, haraçlar ve haraç niteliğinde armağanlar (YKÖ. 17, 19) biçiminde ulaşan bir artının bulunduğu (YKÖ. 10) görüldü. Bu artının büyük bölümü, kamu yönetimi aygıtının beslenmesi için harcandı: bu yolda yönetici armağanlar verip (YKÖ. 30) ödüllendirmelerde bulunup (YKÖ. 31) adaklar sunarken (YKÖ. 32) bu tür harcamaların [kamu görevlilerince] daha alt basamaklarda da yapıldığı görüldü (YKÖ. 33).

(7) *Yönetici tabakanın dayandığı bir ideoloji vardır.* Bu karakteristik özelliğin, tüm örneklerimizde, oldukça ince işlenmiş biçimleriyle bulunduğu görüldü. Bunların, şaşmaz biçimde mitossal bir nitelik taşıdıkları (YKÖ. 21) ve yöneticinin [yöneticilik] konumunu tanrı soylulukla nasıl yasal gösterdiği (YKÖ. 22, 23)

* İng. "emergent social classes" (ç.n.).

** Birinci Bölüm'de 5. ölçüt olarak geçmekte ve "verimlilik", ayraç içinde "üretici güçlerin gelişkinlik düzeyi" olarak açıklanmakta (ç.n.).

görüldü; ki etkinliklerinin birçoğu bu tanrı soyundan gelmişliğiyle ilişkiliydi; bu niteliğiyle dinsel törenler yürüttü (YKÖ 24) hukuku ve düzeni sağladı (YKÖ. 25, 26) başkomutan olarak halkının koruyuculuğunu yaptı (YKÖ. 28) ve armağanlar verip, "hizmetçilerine" ödüllendirmelerde bulundu (YKÖ. 30, 31) ve de doğaüstü güçlere adaklar sundu (YKÖ. 32). Dolayısıyla, erken devletin *karşılıklılık* diye bir temel ideolojisinin bulunduğu (karş. 2.10.5) söylenebilir. Bu yasallık kazandırma (meşruiyet) biçimine uygun olarak, toplumsal statü, yöneticinin sülalesine olan yakınlıkla (2.11. bölük; karş. YKÖ. 35, 43) ve sahip olunan makamla bağlantılıydı. Devlet ideolojisinin her yerde [her örnekte] dinadamlığı tarafından desteklendiği görüldü (YKÖ. 39, 50).

Yaptığımız bu incelemenin de gösterdiği gibi, yapısal veriler, erken devletlerin, Birinci Bölüm'de ileri sürülen karakteristik özelliklerini sağlam bir biçimde desteklemektedirler. Tartışmasını bundan sonraki bölümlere bırakmak zorunda kaldığımız özellikler, yalnızca bölünme ve güce başvurma oldu.

2.13.2. Erken Devletin Üç Tipi. Önümüze koyduğumuz bir başka görev, erken devletin üç tipe, yani *emekleme evresinde* (inchoate) erken devlet, *tipik* (typical) erken devlet, [ergin devlete] *geçiş evresinde* (transitional) erken devlet tiplerine ayırmanın geçerlilik derecesinin sınanmasıydı.

"Emekleme evresindeki erken devlet," adını, politika alanında akrabalık, aile ve topluluk bağlarının ağır bastığı; tam zamanlı çalışan uzmanların sınırlı sayıda bulunduğu; belirsiz ve "ad hoc" [düzensiz] vergilendirme biçimlerinin olduğu; karşılıklılık ilkesiyle ve yöneten ile yönetilen arasında doğrudan ilişkilerle dengelendirilmiş [yumuşatılmış] toplumsal zıtlıkların bulunduğu devlete verdik.

"Tipik erken devlet" tipini ise, akrabalık [kan] bağlarının yer bağlarıyla dengelendirildiği; kalıtsal [babadan oğula geçen] görevlendirme ilkesinin yanı sıra yarışmanın ve atamanın uygulandığı; akraba olmayan memurların ve titr sahiplerinin, yönetim işlerinde önde gelen bir rol oynadıkları; ve toplumsal tabakalar arası ilişkilerde yeniden bölüştürme ve karşılıklılık ilkelerinin ağır bastığı devlet tipi saydık.

"Geçiş evresindeki erken devlet" tipine gelince, onu, içinde, kamu yönetimi aygıtında atamayla işbaşına getirilmiş memurların egemen konumda bulundukları; akrabalığın ancak yönetimin belli bazı marjinal [önemsiz] yönlerinde etkili oldukları; ve artık, üretim araçları üzerinde özel sahipliğin, bir pazar ekonomisinin, birbirlerine açıkça zıt sınıfların ortaya çıkması için gerekli önkoşulların bulunduğu erken devlet saydık.

Yukarıda ana çizgileriyle ortaya konmuş olan sınıflandırma, ilk bakışta, oldukça akla yakın görünmektedir. Dolayısıyla burada, örnek olarak incelediğimiz devletlerin bu çizgiler boyunca sınıflandırılıp sınıflandırılamayacağını ve ileri sürülen ölçütün uygulamada elverişli olup olmadığını anlamaya çalışacağız. Birbirleriyle çok fazla örtüşen ya da testten geçirilmeye elverişli olmayan ölçütler bir yana bırakılacak; buna karşılık, başka ölçütlerin de geliştirilip geliştirilemeyeceği araştırılacak.

Bu ölçütlerden bazılarının, tiplerden birine ya da ötekisine özel olarak uygun düşmeyeceği ortada. Kalıtsal görevlendirme ve atama arasında, akrabalık bağlarının ağır bastığı dereceden, atamanın ağır basacağı derecelere dek, bir dizi ara derece bulunmaktadır; öte yandan, tüm örneklerimizde, hem kalıtsal görevlendirme hem atama rol oynamıştır. Aynı şey, az çok, tam zamanlı uzmanların ve vergilendirme sistemlerinin varlığı; karşılıklılık ilkesinin etkisinin bulunup bulunmadığı sorunları için de söylenebilir. Gerçekten, ayırdedici nitelikteki ölçütlerin yalnızca, geçiş evresinde erken devlet tipi içinde görülen bir pazar ekonomisinin, toprak ya da sığır üzerinde özel sahipliğin ve açık bir toplumsal zıtlığın (antagonizmin) varlığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ölçütler verilerimize uygulandığında, şöyle bir görünümle karşılaşırız: Çözümlememiz, pazarların bulunmadığı iki örnek (*Tahiti* ve *Havai*) dışında, pazarların varlığının genel bir karakteristik özellik oluşturduğunu (YKÖ. 5) gösterirken, *Ankole*, *Kaçari*, *Norveç*, *Volta* ve *Zande* örneklerinde pazarlar yalnızca sınırlı bir öneme sahiptirler. Ayrıca, bu konuda *Mısır* ve *Gürcistan* için hiç bir veri yoktu. İşlerini meslek edinmiş (profesyonel) satıcıların varlığına bakarak, pazarların varlığını onaylayan bazı destekleyici kanıtlar sağlanabilir. *Ankole*, *Havai*, *Tahiti* ve *Zande* örneklerinde,

profesyonel satıcıların bulunmadıkları görüldü. *Norveç* ve *Volta* örneklerinde, ama gelişmelerinin ancak geç bir evresinde olmak üzere, profesyonel satıcılar [tacirler] görülmüştü. Gene bu konuda, *Mısır*, *Gürcistan* ve *Kaçari* için, elimizde veriler yok. Skalanın öteki ucunda ise, önemli pazarların ve meslekten satıcıların var olduğu örneklerin bulunduğunu düşünmekteyiz. Yalnızca *İnka* bu alanda pek fazla gelişmemiş bir sisteme sahipti. Bu saptamalar bize, örneklememize aldığımız erken devletleri, başlangıç niteliğindeki bir sınıflandırmayla yukarıda sözü edilen üç tip içine yerleştirme olanağı vermektedir:

Emekleme evresindeki erken devletler:	*Ankole, Havai, Norveç, Tahiti, Volta, Zande.*
Tipik erken devletler:	*Gürcistan, İnka, Kaçari.*
Geçiş evresindeki erken devletler:	*Aksum, Ankor, Aztek. Çin, Fransa, İskitya, Jimma, Kuba, Maurya, Mısır, Moğolistan, Yoruba.*

Bu geçici sınıflandırmada, tam zamanlı uzmanların bulunup bulunmaması ölçütünün yardımıyla değişikliklerde bulunma olanağı yoktur; çünkü tam zamanlı uzmanların, hemen tüm örneklerde bulunduğunu (YKÖ. 8) görüyoruz. Dolayısıyla, bu ölçütü kullanmayıp, bir yana bırakmak zorunda kalacağız.

İyi gelişmiş bir vergilendirme sisteminin varlığı, yapısal bir ölçüt olarak fazla yararlı görülmemektedir. Vergi yükleme, genel bir karakteristik özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (YKÖ. 17). Vergi toplayıcıları olarak üst ve orta düzey uzmanlarının (XVI. Çizelge) *Ankor*, *İnka*, *Jimma*, *Maurya* ve *Norveç* örneklerinde bulunduğu görüldü. Yalnızca *Tahiti*'de bulunmadığı belirtilmiş bulunuyor. Vergilerin, daha çok ulusal ve bölgesel düzeylerdeki "genel" kamu görevlileri kanalıyla toplanması yolu, *Fransa*, *İnka*, *İskitya*, *Kaçari*, *Kuba* ve *Tahiti* örneklerinde vardı. Bunların tümü de, oldukça karışık sonuçlar verdi. Ayrıca, belli bazı kamu görevlilerinin varlığı, tek

başına, vergi toplama işinin nasıl yürütüldüğü konusunda pek fazla bilgi vermez. Dolayısıyla, bu karakteristik özelliğin testten geçirilmesini bir sonraki bölüme bırakacağız.

Kalıtsal ölçüte [görevin babadan oğula geçmesine] karşı akrabalık ölçütünün uygulanması şunları gösterir: Genel kamu görevlileri için: kalıtsallık ilkesi (klan, sülale ya da aile içinde olmak üzere) *Ankole, Havai, İskitya* ve *Tahiti* örneklerinde az çok ağır basan yol durumundaydı. *Kaçari, Moğolistan* ve *Norveç* için, elimizde veri yoktu. Özel kamu görevlileri için: kalıtsallık ilkesi *Ankole* ve *Tahiti* örneklerinde ağır basmaktaydı. *Havai, Gürcistan, İskitya, Kaçari, Moğolistan* ve *Norveç* için veri sunulmamıştı.

Genel nitelikli kamu görevlilerinin işbaşına getirilmeleriyle atamanın, az ya da çok ağır bastığı örnekler *Aztek, Gürcistan, Jimma, Maurya, Yoruba* ve özel kamu görevlilerinde durumun böyle olduğu örnekler, *Aztek, Fransa, Jimma, Mısır, Kuba* ve *Yoruba* idi.

Öteki örneklerde iki sistemin karışımı bir yolun kullanıldığı görüldü. Bu bulguları gözönünde bulundurarak, başlangıçtaki sınıflandırmamız şöyle bir değişiklikten geçirilebilir:

Emekleme evresindeki erken devletler:	*Ankole, Havai, Norveç, Tahiti, Volta, Zande.*
Tipik erken devletler:	*Aksum, Ankor, Çin, Fransa, Gürcistan, İnka, İskitya, Kaçari, Mısır, Moğolistan.*
Geçiş evresindeki erken devletler:	*Aztek, Jimma, Kuba, Maurya, Yoruba.*

Toprak üzerinde kişisel sahipliğin oldukça karmaşık bir sorun olduğu anlaşıldı. IV. Çizelge'deki verilerin gösterdiği gibi, toprak (ya da sığır) üzerinde kişisel sahipliğin: *Aztek* (bir ara olmak üzere) *Çin, Jimma, Kuba, Maurya* ve *Volta* aristokrasilerinin üyeleri arasında var olduğu; küçük mülk sahipleri arasında olmak üzere: *Aztek, Çin,*

Fransa, Gürcistan, Jimma, Maurya ve *Volta* örneklerinde bulunduğu görüldü. Öteki örneklerde kolektif sahipliğin çeşitli biçimleri ağır basmıştı. Üretim araçları üzerinde kişisel, ve daha sonra özel sahipliğin gelişmesi, neden olmasın, birbirlerine karşılıklı olarak ters düşen (antagonistik) sınıfların doğmasını kışkırtmış olabilir. Ne var ki, bu kitapta incelenen erken devletlerde, böyle bir durumun, söz konusu sınıfların doğuşu sırasında bulunduğunu gösteren veriler bulunmamakta.

Yukarıdaki sınıflandırmalarımızın keyfiliği gözönünde alındığında, çözümlemeye ek ölçütlerin sokulmasının yararlı olacağı açıkça anlaşılmaktadır. Bu konuda şu ölçütleri ele alacağız:

(a) hizmetleri ödüllendirmelerle karşılanan kamu görevlilerinin karşısında maaşla ödenen görevlilerin varlığı; (b) hukuk sisteminin ve adalet dağıtımı-yönetiminin gelişkinlik derecesi.

XI. Çizelge'de kamu görevlilerinin nasıl ödüllendirildiklerini gösteren verilerin bir dökümü yapılmaktadır. Yalnızca *Aztek, Fransa, İnka, Jimma, Kuba, Maurya* ve *Yoruba* örneklerinde maaşlı kamu görevlileri bulunmaktaydı. *Ankor, Ankole, Havai, Moğolistan, Tahiti, Volta* ve *Zande* örneklerinde bu tür görevlilerin bulunmadığı belirtilmiş bulunuyor. Bu skalanın (yelpazenin) her iki ucundaki [erken] devletler, yukarıda daha önce yapılan sınıflandırmayla sıkı bir bağlantı göstermektedirler.

Hukuk sistemlerinin ve adalet dağıtımı-yönetiminin gelişkinlik derecesiyle ilgili bir inceleme için şu özelliklere (IX. Çizelge) bakılacak: kodlara geçirilmiş yasaların varlığı, resmi yargıçların bulunması ve cezaların (yazılı) yasalarda belirtilen kurallar uyarınca verilmesi.

Kodlara geçirilmiş (yazılı) yasaların *Ankor, Aztek, Çin, Fransa, İnka, Jimma, Kuba* ve *Maurya* örneklerinde bulunduğu görüldü. *Kaçari* için bu konuda herhangi bir veri sağlanmış değil. Resmi [görevli] yargıçların varlığıyla *Ankor, Aztek, Fransa, İnka, Jimma, Kaçari, Kuba, Maurya* ve *Yoruba* örneklerinde karşılaşıldı. Yazılı yasalara göre cezalandırmadan *Aztek, Çin, Fransa, İnka, Kaçari, Kuba, Maurya, Yoruba* ve *Zande* örneklerinde söz edilmiş.

Çizelge XX. Gelişkinlik Derecesi

Erken Devletler	Pazarlar	Profes-yonel satıcılar	Göreve getiriliş yolu: genel görevliler için	Göreve getiriliş yolu: uzman görevliler için	Maaşlar	Yasa kodu	Resmi yargıçlar	Yazılı yasaya dayanan ceza	Aristokrasiye toprakta özel mülkiyet hakkı	Avama toprakta özel mülkiyet hakkı
Ankor	X	X	K	K		X	X	0		-
Ankole	1	-	B	B	-			-		
Aksum	X	X	K	K	0	-	-	0	-	-
Aztek	X	X	A	A	X	X	X	X	X	X
Çin	X	X	K	K	0	X		X	X	X
Mısır	0	0	K	A	0	-	-	0	0	0
Fransa	X	X	K	A	X	X	X	X	-	X
Havai	-	-	B	0	-			-	0	-
Gürcistan	0	0	A	0	0	-	-	0		X
İnka	X	0	K	K	X	X	X	X	-	-
Jimma	X	X	A	A	X	X	X	X	X	X
Kaçari	1	0	0	0	0	0	X	X	-	
Kuba	X	X	K	A	X	X	X	X	X	-
Maurya	X	X	A	K	X	X	X	X	X	X
Moğolistan	X	X	0	0	-			0		
Norveç	1	1	0	0	0			0		
İslaitya	X	X	B	0	0			0		
Tahiti	-	-	B	B				-	-	-
Volta	1	1	K	K	-		-	0	X	X
Yoruba	X	X	A	A	X		X	X		-
Zande	1		K	K				X		0

Kısaltmalar: S=Smırlı önemde; B=görevin Babadan oğula geçmesi (kalıtsal yolla göreve getirilme); A=göreve Atamayla getirilme K=kalıtsal ve atama birarada Karma sistem; (X)=var; (-)=yok; (0)=veri yok.

XX. Çizelge'de yukarıdaki çözümlememizin ulaştığı sonuçları biraraya toplamış bulunuyoruz. Bunlardan varılacak ana sonuç, yapısal ölçütlerin uygulanmasıyla incelediğimiz erken devletlerin bize göre, aşağıdaki tipler içinde sınıflandırılabileceği olsa gerek:

Emekleme evresindeki erken devletler:	*Ankole, Havai, Norveç* (eskisi), *Tahiti, Volta, Zande.*
Tipik erken devletler:	*Aksum, Ankor, Gürcistan, İnka, İskitya, Kaçari, Mısır, Moğolistan, Yoruba.*
Geçiş evresindeki erken devletler:	*Aztek, Çin, Fransa, Jimma, Kuba, Maurya.*

Erken devletlerin [böyle] üç tip içinde yapısal bir sınıflandırılması işlemini kullanışlı ve yararlı bulduk. Bununla birlikte, Birinci Bölüm'de önerdiğimiz ölçütlerin bazı değişikliklerden geçirilmesinin gerektiği anlaşıldı. Söz konusu ölçütlerden, tam zamanlı çalışan uzmanların varlığı ölçütünden vazgeçtik; vergilendirme sistemlerinin tartışmasını, bundan sonraki bölüme bıraktık ve hukuk sisteminin gelişkinlik derecesi ve maaşlı kamu görevlilerinin varlığı ölçütlerini ekledik. Böyle bir sınıflandırmanın, devletin evrimi ile ilgili inceleme bakımından anlamı Yirmiyedinci Bölüm'de tartışılacak.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Yapısal karakteristik özelliklerin formülleştirilmesi yolunda kullanılan verilerin değerlendirilmelerindeki güvenirlilik derecesi, her bir karakteristik özellik için örneklemenin oranı (büyüklük derecesi) ve her bir özelliğin her bir örnekte bulunup bulunmadığı konusunda açık vargı-ların toplam sayısına bakılarak, çifte denetimden geçirildi. Bu denetimin uygulanması, meslektaşımız Piet van de Velde tarafından gerçekleştirildi.

2 Weber (1964:700) çok öncelei hükümet etkinliklerinden birçoğunun gizli yanlarının bulunduğunu ve hatta böyle bir uygulamanın hükümetin görevlerini etkili bir biçimde yerine getirebilmesi bakımından asal bir önem taşıdığını belirtmişti.

3 Bizim *kendi* ölçütlerimize göre "emekleme evresinde" (erken devlet) etiketini taktığımız siyasal örgütlerden bazıları, kendilerini az çok farklı ölçütlere dayayan öteki yazarlarca "şeflikler" olarak sınıflandırılmışlardır (karş. Service, 1971:144 vd., 1975:150 vd.).

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜMDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Adams, Robert McC. (1966), *The evolution of urban society*. Chicago: Aldine.

— (1974), 'Anthropological perspectives on ancient trade', *Current Anthropology* 15 içinde s. 239-258.

Baal, J. van (1974), *De agressie der gelijken* [Eşitlerin saldırısı]. Assen: Van Gorcum.

— (1975), *Reciprocity and the position of women*. Assen: Van Gorcum.

Baaren, Th. P. van (1960), *Wij mensen. Religie en wereldbeschouwing bij schriftloze volken* [Din ve ilkel halkların yaşam felsefesi]. Utrecht: Bijleveld.

Bax, Mart (1975), 'The political machine and its importance for the Irish republic', *Political Anthropology* 1 içinde s. 6-20.

Beattie, J. H. M. (1971), *The Nyoro state*. Oxford: Clarendon.

Birdsell, J. (1973), 'A basic demographic unit', *Current Anthropology* 14 içinde s. 337-356.

Bloch, M. (1967), *Feudal society*. London: Routledge.

Carneiro, Robert L. (1970), 'A theory of the origin of the state', *Science* 169 içinde s. 733-738.

Childe, V. Gordon (1950), 'The urban revolution', *Town Planning Review* 21 içinde s. 3-17.

Claessen, Henri J. M. (1970), *Van vorsten en volken* [Prensler ve halklar hakkında]. Amsterdam: Joko.

— (1974), *Politieke antropologie*. Assen: Van Gorcum.

— (1975a), 'Comment', *Current Anthropology* 16 içinde s. 38.

— (1975b), 'From rags to riches - and the reverse', *Rule and reality. Essays in honor of Veré J. F. Köbben*, ed. Peter Kloos ve Klaas W. van der Veen, içinde s. 29-49. Amsterdam: University of Amsterdam Press.

Crumley, Carole L. (1976), 'Toward a locational definition of state systems of settlement', *American Anthropologist* 78 içinde s. 59-74.

Davenport, W. (1969), 'The Hawaiian cultural revolution', *American Anthropologist* 71 içinde s. 1-20.

Dawson, Christopher, ed., (1966), *Mission to Asia*. New York: Harper and Row.

Doornbos, Martin R. (1975), *Regalia galore. The decline and eclipse of Ankole kingship*. Nairobi, East African Literature Bureau.

Evans-Pritchard, E. E. (1948), *The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan*. Cambridge: Cambridge University Press.

Forbes, F. E. (1851), *Dahomey and the Dahomans*. London: Longman, Brown, Green and Longmans.

Fortes, M. ve Evans-Pritchard, E. E. ed. (1940), *African political systems*. Oxford: International Africa Institute.

Frazer, Sir James (1911), *The golden bough*. London: Macmillan.

Fried, Morton H. (1967), *The evolution of political society*. New York: Random House.

Gluckman, Max, (1965), *Politics, law and ritual in tribal society*. Oxford: Blackwell.

Haenisch, Erich, ed. (1948), *Die Geheime Geschichte der Mongolen*. Leipzig: Harallowitz.

Hoebel, E. A. (1964), *The law of primitive man*. 3. baskı. Cambridge Mass: Harvard University Press.

Janssen, Jac. J. (1975), 'Prolegomena to the study of Egypt's economic history during the New Kingdom', *Studien zur altägyptischen Kultur* 3 içinde s. 127-185.

Josselin de Jong, P. E. de (1975), 'Structuralism in cultural anthropology', *Current anthropology in the Netherlands*, ed. Peter Kloos ve Henri J. M. Claessen içinde s. 114-131. Lahey: Staatsuitgeverij.

Keesing, F. M. (1985), *Cultural anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Köbben, A. J. F. (1966), 'Law at the village level', *Law, culture and society*, ed. Laura Nader içinde s. 117-140. Chicago: Aldine.

— (1967), 'Why exceptions? The logic of cross-cultural analysis', *Currrent Anthropology* 8 içinde s. 3-28.

— (1970), 'Comparativists and non-comparativists in anthropology', *A Handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde s. 581-596. New York: Free Press.

Krader, Lawrence (1968), *Formation of the state*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Kruijer, G. J. (1959), *Observeren en redeneren* [Gözlem ve akıl yürütme]. Meppel: Boom.

Kurtz, Donald V. (1974), 'Peripheral and transitional markets: The Aztec Case', *American Ethnologist* 1 içinde s. 685-706.

MacIver, R. M. (1965), *The web of government*. Gözden geçirilmiş baskı. New York: Free Press.

Nadel, S. F. (1969), *The foundations of social anthropology*. 5. baskı. London: Cohen and West.

Naroll, Raoul (1970), 'Cross-cultural sampling', *A Handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde s. 889-926. New York: Free Press.

Nieboer, H. N. (1910), *Slavery as an industrial system*. 2. baskı. Lahey: Nijhoff.

Popper, Karl R. (1968), *The logic of scientific discovery*. 5. baskı. London: Hutchinson.

Radcliffe-Brown, A. R. (1952), *Structure and function in primitive society*. London: Oxford University Press.

Rusch, Walter (1975), *Klassen und Saat in Bugvea vor der Kolonialzeit*. Berlin: Akademie Verlag.

Sahlins, M. D. (1958), *Social stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.

Schapera, I. (1956), *Government and politics in tribal society*. London: Watts.

Schramm, P. E. (1966), 'Mythos des Königtums', *De Monarchie*, içinde s. 21-36. Amsterdam: Polak en Van Gennep.

Service, Elman R. (1971), *Primitive social organisation*. 2. baskı. New York: Random House.

— (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.

Slicher van Bath, B. H. (1960), *De agrarische geschiedenis van West Europa (500-1800)* [Batı Avrupa'nın tarımsal tarihi (İ.S. 500-1800)]. Utrecht: Aula.

Soustelle, Jaques (1958) *Zo leefden de Azteken bij the invasie van de conquistadores*. [Konkistatörlerin gelişinden önce Azteklerin günlük yaşamı]. Baarn: Hollanda.

Speke, J. H. (1863), *Journal of the discovery of the source of the Nile*. Edingburgh: Blackwood.

Stevenson, Robert F. (1968), *Population and political systems in tropical Africa*. New York: Columbia University Press.

Swartz, Marc J., ed. (1968), *Local-level politics*. Chicago: Aldine.

Swartz, Marc. J., Turner, V. ve Tuden, A., ed. (1966), *Political anthropology*. Chicago: Aldine.

Thapar, Romila (1975), *Ancient history of India*. Harmondsworth Middlesex: Penguin Books.

Trouwborst, A. A. (1973), 'La base territoriale de l'état du Burundi ancien', *Revue universitaire du Burundi* 1 içinde s. 245-254.

Tuden, A. ve Marshall, Catherine (1972), 'Political organization: cross-cultural codes', *Ethnology* 11 içinde s. 436-464.

Vansina, Jan, (1964), 'Le royaume Kuba', *Annales, serie in 8° Sciences humaines*, no. 49. Tervuren: Musée royal de l'Afrique Centrale.

Veblen, Th. (1899), *Theory of the leisure class*. New York.

Vermeulen, C. J. J. ve de Ruijter, A. (1975), 'Dominant epistemological presuppositions in the use of the cross-cultural survey method', *Current Anthropology* 16 içinde s. 29-52.

BİR SÜREÇ OLARAK ERKEN DEVLET

Peter Skalnik

1. METODOLOJİK GİRİŞ

Erken devletin yapısıyla, işleyişiyle ve gelişme süreciyle ilgili boyutların, birbirlerinden ayrı, tek tek ele alınmaları, kesinlikle çözümleme amaçları dışına taşılmaksızın yapılmış olsa bile, güçlüklerle dolu bir yöntem olarak görünmektedir. Bu bölümün amacı, bu üç boyutun birbirlerinden tam anlamıyla yalıtlanarak ele alınmalarının çözümleme ufkumuza getireceği sınırlılıkları aşmaktır. Bu, gelişme dinamikleri içinde bazı evrensel özellikleri içeren bir süreç olup, erken devlet tartışmasının üzerinde yükseleceği tarihsel yaklaşımın benimsenmesine uygun olarak, erken devletin her bir somut örneğinde görülen bazı ortak karakteristik özelliklerinde yansımıştır. Bu yazıda tartışma daha çok örneklememize alınan yirmi bir örnekolaydan sağlanan verilerle geliştirilen "bir süreç olarak erken devlet" modeli odağının çevresinde dönecektir. Konuyla ilgili olarak örnekolay yazıları dışındaki yerlerden sağlanarak karşılaştırmalarda kullanılacak malzemelerden, ancak ikincil bir kaynak olarak yararlanılacaktır. Dolayısıyla, önümüzdeki görev bellidir. Bu, erken devletin dinamik yönlerinin karakteristik özelliklerinin bir sentezinin sunulmasıdır.

Tartışmaya girişmeden önce, başlangıç niteliğinde olup, sunuş bölümünde (Birinci Bölüm'de) ana çizgileri ortaya konan varsayımları kısaca anımsamalıyız. Söz konusu bölümde, her bir [erken] devlet:

> "Yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki yeni yetme sınıfa bölünmüş bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş bir örgüttür"

düşüncesini ileri sürmüştük. Aynı zamanda devletin işleyişinin erk kullanmakla sıkı bir ilişkisinin bulunduğunu ve erkin kullanılmasının da, devleti destekleyen bir işlevinin olduğunu belirtmiştik. Kendisine erk kullanma yetkisi verilen bir yönetimin, toplumun tabakalara bölünüp yeni doğan (yeni yetme) toplumsal sınıflara ayrılmasını denetim altında tutacağı ve devletin içten gelecek ayrılmacı eğilimlere, dıştan gelecek saldırılara karşı birlik ve bütünlüğünü sağlayacağı düşünülmüştü. Birinci Bölüm'de dile getirdiğimiz görüş kısaca buydu.

Siyasal erk, ekonomik ve ideolojik erkle ve akrabalık ilişkileriyle işbirliği içinde etkinlik gösterir ve onlarla sımsıkı bağlantı içindedir. Siyasal erkin belli bir toplumda maddi malların üretilmesiyle nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu kavramak, "erken devlet" olarak adlandırdığımız şeyin karakterinin kavranmasında yaşamsal önem taşıyan bir nokta olarak görünmektedir. Bu noktadan hareketle, hem devlet öncesi toplum ile erken devlet toplumu, hem de erken devlet toplumuyla onun ardılı olan toplum arasında yararlı karşılaştırmalar yapılabilir. Benim görüşüme göre, erken devlet, en iyi biçimde, durağan bir olgudan çok, birbirlerini etkileyen toplumsal *süreçlerin* oluşturduğu karmaşık bir bütün olarak ele alınabilir. Dolayısıyla, bu bölümdeki tartışmada daha çok, erken devletin, iki farklı perspektiften olmak üzere, süreçsel yönleri (karş. Vansina, 1964) üzerinde durulacak. Önce, örnekolay çalışmalarımızın verilerinden hareketle, bir somut *işleyiş modelinin* belli başlı özelliklerinin neler olduğu gösterilmeye çalışılacak. Sonra da, daha önce yapılan çözümlemeye dayanılarak, bunlara denk düşen soyut dinamikler olarak, *işleyiş ilkelerinin** formülleştirilmesine girişilecek. Bunları, kitabın sonunda [Claessen ile birlikte] erken devletin genel anlamı hakkında geliştirdiğimiz görüşlerimiz izleyecek.[1]

2. İŞLEYİŞ MODELİ

Taslak düzeyinde beş işlev alanı bulunduğunu ortaya koyabiliriz; bunlar: kamuyönetsel alan, ekonomik alan, ideolojik alan, askeri alan ve siyasal alandır. İşlevsel alanı böyle bölümlere ayırma, pek kendi başına bir amaç olmayıp, bize, çözümleme amaçlarımızda yararlı olacak [bir araç olarak] görünmektedir.

* İng. "functional principles"; bağlamından, "işlevsel ilkeler" anlamından çok "işleyiş ilkeleri" anlamında kullanıldığı anlaşılıyor (ç.n.).

*2.1. Kamuyönetsel İşlev Alanı**

Örneklememizden elde edilen veriler, incelenen tüm erken devletlerde bir *kamu yönetimi aygıtı* bulunduğunu göstermiştir; ki bu aygıt aslında hükümetin yürütme organıdır (karş. Smith, 1960:15-20). Yönetim biçimleri hiç de devletler ile sınırlı olmamakla birlikte (Mair, 1962) çeşitli biçimleriyle kamu yönetimi aygıtları, başlangıçta yalnızca erken devletlerde gelişmişlerdir. Erken devletin ortaya çıkmasından önce kamu yönetimi aygıtlarının hemen hemen bulunmadığı söylenebilir. Daha kesin olarak, o ya da bu biçimiyle kamu yönetimlerinin ancak devletin doğuşundan sonra gelişmeye başladıklarını söyleyebiliriz. Kuramsal olarak, kamu yönetimi aygıtları öncesi kamu görevlilerini, bazı örneklerde, devletin doğuşundan oldukça önceleri ortaya çıkmış olan uzman din adamlarının oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu kimselerin uzmanlıkları elbette kamu yönetimi alanında değildi; ama şefliklerin dinsel-siyasal türlerinde (Evans-Pritchard, 1962:66-68) bu kimseler, asıl görevleri yanı sıra bazı kamu yönetimi hizmetlerini görmüş olabilirler. Dahası, yerel topluluk başkanlarına, ya da dinsel-siyasal şeflere şahsen bağlı olan bu tür kimselerden küçük bir bölümü "kamu yönetimi görevlilerinin habercileri"** olarak görülebilirler (*Volta, Yoruba* ve *Zande* örneklerinin devlet öncesi dönemlerinde). Erken devletin bebeklik evresinden yeni yeni ayrıldığı emekleme düzeyinde, egemenlerin, izleyicileri arasından kamu yönetimi görevlerini yerine getirmeleri için ancak çok az sayıda insanı seçip elaltında tuttuklarını keşfettik (*Havai, İskitya, Tahiti*). Çoğu örnekte belli bir yere kurulmuş egemen konutları (saraylar) bulunmamaktaydı ve uyruklarının bağlılıklarını sağlamak için egemenin kendisi, devletin her yerini dolaşmak zorunda kalıyordu. Bu gezici yönetsel organ, özellikle belli bir yerleşme yerine ya da başkente sahip olmadan önce, varlığını, maddi bakımdan, ya "ganimet üretimi" (Goody, 1971) yoluyla, ya da egemene ve izleyicilerine gittikleri yerlerde sunulan haraç veya haraç niteliğindeki armağanlarla, bunların hemen orada tüketilmesi yoluyla sürdürdü.

Vergi-haraç toplamakla ilişkili kamuyönetsel işler, bu yolların hemen ardından denebilecek bir süre içinde doğdu. Yerel yaşlıların,

* İng. "Administrative Functional Sphere" (ç.n.).

** İng. "proto-administrative functionaries" (ç.n.).

şeflerin ya da devlet öncesi toplum tiplerinin öteki ileri gelenlerinin, yönetici hiyerarşinin yarattığı kamuyönetsel işlevleri üstlenen kimseler durumuna gelmelerinin ancak ender birkaç örneği ile karşılaşıyoruz. Gerçekten, kendi köy toplulukları içindeki yükümlülüklerden özgür ve merkezi erke tam bir bağlılıkla bağlı "yeni" bir insan grubu türünün varlığını iyice yerleştirmesine dek, etkili bir merkezi kamu yönetimi aygıtının yaratılmasının olanağı yoktu.

Gurevich'in *Norveç*'teki durumla ilgili olarak (İngilizce baskı s. 408'de başlayan bölümünde) yaptığı karakter saptaması, genel olarak, erken devletlerin gelişmelerinin bu evrelerinin oldukça tipik bir durumunu yansıtmaktadır. Gurevich bu konuda şunları söylemektedir:

> "Norveç'te dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda krallık erkinin pek fazla etkili olmadığı ve ülkenin içişlerine hiç de damgasını basabilecek durumda bulunmadığı besbellidir. Kralın elinin altında bir kamu yönetimi aygıtı bulunmamaktaydı. Genel nitelikte olmayan her türlü (özel) görev, krallık mülklerinin hizmetle görevli adamları* ya da kâhyaları tarafından görülmekteydi. Kral daha kendi erk makinesini örgütlendirebilecek güçte değildi; dolayısıyla İskandinav efsanelerinde (saga) böyle bir bürokrasiye yapılan değinmelerin tümü, anakronistik bir nitelik taşımaktadır."

Olgulara ilişkin bağlamı içinde taşıdığı değerden ayrı olarak, bu alıntı, aynı zamanda, erken devletin süreçsel ve tarihsel boyutlarını gözler önüne sermesi bakımından da geçerlidir. Erken devletin işleyişinin ve devletin oluşumunun ilkel dönemlerindeki gelişme sürecinde sahip olduğu adamların ve kurumların (ajanların) işleyişlerinin derinlemesine kavranmasına yardımcı olmaktadır.

Erken devletlerin kamu yönetiminde ne tür insanlar çalışmaktaydı? Bu kimseler, egemen tarafından ya da bölgesel siyasal kamu görevlileri tarafından alınan çeşitli kararları uygulamaya geçiren yönetici tabakanın (yeni yetme yönetici sınıfın) üyeleriydiler. Gerçekten bu kimseler, yürütme işlerini yapan bir kamu görevlileri kuruluşu oluşturmuşlardı. Bu kimselerle siyasal karar alma makamındaki kimseler arasında, çoğu durumda, hiç bir türden akrabalık ilişkisi bulunma-

* İng. "retainers" (ç.n.).

maktaydı. Kendileri, yüksek makam sahiplerine bağlanmış (tabi) olan ve bir siyasal hasımlık ve yarışma durumunda işe alınmış bulunan çeşitli rütbe ve mertebelerde kimselerdi. Bu durum, erken devletlerde aygıtın, genellikle, o ya da bu türden "politik gruplar"* arası yarışmayla bağlantılı bulunmadığını göstermektedir. Çeşitli kamu yönetimi kurumlarının (ajanlarının) her bir üyesi, egemene ya da ondan daha aşağıdaki siyasal nitelikli bir kamu görevi sahibine kişisel bağla bağlıydı ve genellikle o kimseye hizmet etmesi için atanmış bulunuyordu. Kendisi aynı zamanda, kamu yönetimi hiyerarşisinin yüksek basamaklarındaki bir üyesine bağımlı ve doğrudan o kimseye hesap verme durumunda olabiliyordu. Belli bazı kamu görevlerine getirilme, genellikle, belli bazı ailelerin üyelerine sunulan yerleşik bir görenek oluşturuyordu. Benim incelediğim örnekolayda [*Volta* havzası erken devletlerinde] kamu yönetimi görevleri genellikle siyasal makamlarda akrabalığa dayanan herhangi bir hak ileri sürebilecek durumda olmayanlara verilmekteydi. Böylece kamu yönetimi aygıtı, soyluluğun, siyasal makamları ellerinde tutan üyeleriyle böyle bir makama sahip olmayan üyeleri, yani yüksek görevlere gelmek isteyen (aşağıya bak.) üyeleri arasındaki erk dengesinin sürmesinde anahtar niteliğinde önemli bir rol oynayabildi. Söz konusu [siyasal makamlara sahip olmayıp yüksek kamuyönetsel makamlara özenen] kimselere, en iyi durumda, egemenin doğrudan denetimi altında bulunan birkaç köyün "kamu yönetimi" bırakılabildi. Ne var ki bu kimselerin (*Volta*'da) köy şefinin sahip olduğuna benzer siyasal sıfat taşıma gibi bir hakları yoktu.

Önemli bir nokta, bir etkinlikler takımı olarak kamu yönetiminin türü ne olursa olsun, hiç bir zaman, belli bir ülke ile, toprak ya da nesne ile, en çok değer verilen şey olarak *halk* ile ilgilendiği kadar ilgilenmiş olmamasıdır. O, herşeyden önce ve herşeyden önemlisi, söz konusu erken devlette bulunan halkın (etnik duruma ya da meslek farklılaşması durumuna göre oluşmuş belli sayıda ya da belli kategoride insanların) kamu yönetimiydi. Bu anlamıyla kamu yönetimleri, siyasal alanda görülen örneği, yani "erkin" aynı zamanda halkın üzerinde erk anlamına gelmesi örneğini izlediler. Kamu yönetiminde, toprağın (ürün veren toprağın) nesnelerin ya da maddi servetin öteki

* İng. "party-political" (ç.n.).

cansız kaynaklarının yönetiminin ön plana geçmesi sürecinin, ancak söz konusu erken devletin karmaşıklığının yavaş yavaş artmasıyla başladığını gözlemleyebiliyoruz. Bu süreç genellikle, hükümetin merkezi bir yerleşme yerinin kurulmasıyla, yani belli bir yere yerleşmiş payıtahtın* oluşmasıyla o ya da bu yoldan bağlantılı bir olguydu.

Tipik erken devletlerin bazılarında ve geçiş evresinde erken devletlerin tümünde, payıtahtın bir kent biçiminde olmasına karşın, bir önceki bölümde belirtildiği gibi, erken devletin siyasal merkezinin ya da kamu yönetimi merkezinin mutlaka kent merkezi olmasının gerekmediğini görüyoruz. Yerleşme biçimi ne türden olursa olsun, payıtaht içinde mutlaka bir saray** bulunmaktaydı. Bölgelerdeki siyasal temsilcilerin de, içlerinden yerel kamu yönetimini yürüttükleri, merkezdeki saray modeline benzer olarak kurulmuş daha küçük sarayları bulunmaktaydı. Yukarıda şöyle bir değinip geçtiğimiz gibi, erken devlette, kamu yönetiminin [aygıtının] genişlemesi yönündeki ve daha özgül olarak bir bürokrasinin oluşması yolundaki eğilimler, merkezileşmeyle sıkı sıkıya ilişkilidirler. Bu, egemenin, siyasal erk üzerinde hanedanlığa (akrabalığa) dayanan hak sahipliği ileri sürebilecek kimselere karşı erkini pekiştirmesinin bir sonucuydu. Böylece kamu yönetimi aygıtı, olası gasıplara karşı koruyucu bir araç hizmeti gördü.

Bu durum, ister istemez, kamu yönetimi görevlilerinin siyasal karar alma sürecine katılmalarına yolaçtı. Gerçekten, bürokrasi oluşumu*** siyasal erkin bir bölümünün kamu yönetimi görevlilerine delegasyonunu (devrini) gerektirdi. Örneklememize alınan devletlerin tümünde de durum böyleydi. Yüksek makamın, danışmanlarca ya da kamu yönetiminin (veya ordunun) üyelerince gaspedilmesi, yalnızca, siyasal erk alanında görülen yeni fırsatların sömürülmesinin ürünü olan ender olaylardı. Siyasal erki gaspeden kimseler genellikle, sessizce hanedan soyağaçları içine alındılar (*Volta, Yoruba*). Kamu yönetimi kurumlarının, daha önce resmen tutsak, "köle", avam konumunda bulunan ve hatta yabancı kökenli olan üyeleri, devlette

* Kent olmayabilir: aşağıdaki satırlara bakınız (ç.n.).

** Yalnızca yapı anlamında "saray" (palace) değil, aynı zamanda içinde merkezi yönetsel işlevlerin yürütüldüğü yer (court) anlamında saray (ç.n.).

* **İng. "bureaucratization" (ç.n).

oldukça yüksek makamlara ve hatta egemenin sarayındaki [merkezi] yönetim makamlarına ulaşabildiler. Bazı devletlerde bu kimseler *devlet kurulu* (danıştay) kuruluşunu oluşturdular ve yüksek siyasal makamlarla kamu yönetiminin yüksek makamları arasında fazla bir ayrım yapılmamaktaydı. Gerçekten, hükümet, siyasal alanlarla kamu yönetimi alanının birbirleriyle karıştığı noktada bulunup, bu durum, politika ile kamu yönetimini farklı işlev alanları olarak ayırmanızın yararlarının sınırlılığını göstermemize yardımcı olmaktadır.

Örnekolay deneme yazılarımızdaki somut verilerin de gösterdiği gibi, erken devlette, "devlet yaşamı" ile "siyasal kültür" alanlarının yalnızca yöneticiler, yani devlet hiyerarşisinin üyeleri için söz konusu olması tipik bir olgudur. Devlet hiyerarşisinin üyeleri, siyasal makamlar için yarışmaya girişecek, saray göreneklerinin geliştirilmesine çalışacak, ya da kendilerini dinsel törenlere veya eğlencelere vereceklerdir. Savaşlar, devlet hiyerarşileri arasında kopmuştur. Farklı devletlerin köyleri arasındaki kapışmalar, devletler, hatta bölgeler arasında savaş durumlarına yolaçmamıştır.

Bununla birlikte, ve örneklememizin verilerince her örnekte aynı derecede desteklendiği gibi, üreticilerin, tarımsal toplulukların üyelerinin maddi (ekonomik) ve ideolojik desteğini sağlayabilmişlerdir. Söz konusu topluluklar, zamanlarının bir bölümünde olmak üzere, zanaatlarla ve satıcılıkla da uğraşarak, geçimlerini daha çok tarımdan sağlayan kimselerden oluşan, az çok kendine yeterli birimlerdi. Bunlar, yönetici devlet hiyerarşisi [devletin üst yönetim makamları] ile kamu yönetimi aygıtı yoluyla bağlantı içindeydiler. Haraç ve vergi toplama, bu topluluklarla yöneticiler arasındaki az çok düzenli olduğu söylenebilecek ilişki noktasını oluşturup, başka durumlarda parçalara bölünebilecek bir toplumu birlikte tutan temel bağı sağladı. İşleyen bir örgüt olarak devlet, birincil üreticilerin ve toplulukların üyelerinin maddi destekleri sayesinde varlığını sürdürebiliyordu. Bu noktaya daha sonra, yani erken devletlerin işleyişinin ekonomik alanlarını tartışırken döneceğiz.

Karl Marx ve ondan sonraki çeşitli görüşlerden birçok yazar, devletin, daha önce doğrudan doğruya bağımsız topluluklarca yerine getirilen görevlerin önemli bir bölümünü, onlardan alıp üstlendiğini belirttiler.

Örneklememizden sağlanan veriler, erken devletin, elinizdeki kitapta (s. 136'da) Krader'in kaleme aldığı yazıda, aşağıdaki biçimde dile getirdiği ikili niteliğini desteklemektedir:

> "Devletin ajanları ortaya çıkınca, bunlar, [hepsi de daha önce topluluklar içinde yürütülen-p.s.]* adalet dağıtımı-yönetimi, savaşın ve diplomasinin yürütülmesi gibi aynı görevleri üzerlerine aldılar. Devletin kurumları ve adamları (ajanları) artık hem devletin hem de tüm olarak toplumun çıkarlarını savunup, bu çıkarlar için savaştılar. Bu, kendi içinde çelişkili ikili bir çıkardır: bir yanda toplumsal sınıfın temsilcisi olan ve içinde bu sınıfın çıkarlarının örgütlendirildiği devletin çıkarları vardır; öte yanda, toplumsal bütünün çıkarları."

Şimdi de en geniş anlamıyla yönetimin (hükümetin) bir öğesi olarak ele alacağımız "adalet dağıtımı-yönetimi"** alanında nelerin olduğuna bakalım. Yirmi bir devletten oluşan örneklememizin sağladığı verilerin de gösterdiği gibi yöneticilerin yargılamaya ilişkin olarak yaptıkları işler, ne kapsamlı ne de çok sık karşılaştıkları işlerdi. Ancak egemenin varlığını tehlikeye sokan (örneğin "lese majesty"*** gibi) durumlar, ya da devletin temellerini tehdit eden (örneğin ihanet gibi) olaylar, kaçınılmaz olarak, devletin yargı görevlilerince karara bağlanmayı gerektiriyordu. Bu durumda egemen ya da hükümet işlerini gören öteki kimseler, yargıç olarak davrandılar. Resmen uzmanlaşmış, yargı işlerini gören görevliler, yalnızca *Aztek, İnka, Kuba* ve *Maurya* devletlerinde bulunuyordu (bir önceki bölümde IX. Çizelge'ye bakınız). Örneklememize alınan öteki erken devletlerde, adalet dağıtımı-yönetimi, ya yalnızca genel kamu görevlilerince, ya da onlar yanı sıra o ya da bu türden resmi yargıçlarca yürütüldü.

Karakteristik bir durumla, devlette kamu yönetimi aygıtının gelişmesi ve onu izleyen bir eğilimle bürokrasinin oluşması, egemenin asker izleyicilerine ve genel olarak askeri gücüne bağlıydı (karş. Danilova, 1968). İçinde doğup yetiştikleri kendi topluluklarından, ilk önce (Marx'ın "Losreissung" dediği işlemle)

* Köşeli ayraç yazar Peter Skalnik'in (ç.n.).
** İng. "administration of Justice" (ç.n.).
*** Egemene karşı işlenen suçlar (ç.n.).

koparılıp alınan koruma birliği üyeleri ve bazı örneklerde onlar yanı sıra savaş tutsakları, ayrıcalıklı "köleler" vb. kimselerdi. Bu kimseler egemene şahsen bağlıydılar ve bu nitelikleriyle, tümüyle egemene hizmete adanmışlardı. Uygulamada kamu yönetimi işleri, egemenin siyasal ve askeri gücüyle yakından ilişkiliydi (*İskiya*). Gerçekten, kamu yönetimi görevlilerinin yürütme erkiyle ilişkili yetkilerinin kaynağı siyasal alandan beslenmekteydi. Bununla birlikte, kamu yönetimi ajanları yavaş yavaş, aktif siyasal (ve askeri) güçler olma eğilimine girmişlerdi ve bu gelişmeler, erken devletlerde erkin yavaş yavaş merkezileşmesiyle atbaşı gitmişti. Bu olgunun kökleri, bürokrasinin oluşması sürecinde yatıp, tek tek erken devletlerin gelişkinlik düzeylerinin önemli bir göstergesiydi.

2.2. Ekonomik İşlev Alanı

Erken devletin (yeni yetme sınıftan) yöneticilerde kişileşmiş görünüm alıp bir hiyerarşi oluşturarak ortaya çıkması olanağının, yiyecek üreticileri ve öteki tüketim malları üreticileri ile bu hiyerarşinin ilişkisiyle doğduğu, ve biçiminin neredeyse bu ilişki tarafından belirlendiği söylenebilir. Bu ilişki, yöneticilerin varlıklarını sürdürmelerini sağlayacak maddi kaynakları sunarak, devlete bir örgüt olarak varlığını sürdürme gücünü verdi. Söz konusu olan eşitsiz bir ilişkiydi; çünkü, üretici etkinliklere katılmamakla birlikte, toplulukların artı ürününün (ya da artı emeğinin) önemli bir bölümünü devletin ülkesi sınırları içinde koruma ve genel bir barışı ve düzeni sağlama güvencesi karşılığı olarak alan, tepesinde egemenin bulunduğu bir hiyerarşinin varlığını içermekteydi. Bu ilişkinin somut düzeneği ise genellikle şöyleydi: topluluklar, artı ürünlerini düzenli olarak ya da arada sırada verilen haraç niteliğinde armağanlar, haraç veya vergi yollarıyla, devlet hiyerarşisine geçirilmek üzere, devletin kamu yönetimi kurum ve adamlarına teslim ettiler; bu yolda her bir [yerel] saray çevresi artının bir bölümünü kendine ayırıyordu, kalanı (genellikle daha büyük bölümü) egemenin saray çevresine gidiyordu.

Bunun yanı sıra devlet örgütü, üç farklı bayındırlık işinin kurulmasını örgütlendirdi: bunlar, sulama sistemleri, altyapılar, piramitler ve tapınaklar gibi ideolojik nitelikli anıtlardı. Ancak, bu tür işlerin sistemli ve etkili bir biçimde örgütlendirildiğini yalnızca birkaç erken

devlette (*Ankor*, *Aztek*, *Çin*, *Mısır* ve *Maurya* örneklerinde; bak. bundan önceki bölümde II. Çizelge'ye) görebiliyoruz. Örneklememizdeki tüm öteki erken devletlerde, bu tür bayındırlık işlerinin ancak ufak çaplarda gerçekleştirildiğini gördüğümüz gibi, söz konusu türlerden ancak biriyle ya da ötekisiyle karşılaşıyoruz. Az sayıdaki erken devlette, yani *Volta* havzası, *Zande* ve *Norveç* gibi emekleme evresindeki erken devletlerde ise, hiç bir bayındırlık işiyle karşılaşmıyoruz.

Devletin, lüks nesnelere ve yabancı mallara olan talep ile orantılı olarak gelişen bölgelerarası ticaretten elde edilecek kazançlarda, doğrudan çıkarları vardı. Satıcıların ve tacirlerin vergilendirilmeleri, devlet hiyerarşisine büyük sayılabilecek gelir kaynakları sağladı. Bununla birlikte, bölgelerarası ticaretin doğuşu ve özellikle onun güvenlik içinde yürütülebilmesi için gerekli koşulların yaratılmasıyla, başka sözlerle söylendikte, ticaretin ve pazarların denetim altına alınmasıyla, erken devletin doğuşu arasında, herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu kuşkuludur.

Elbette bu eşitsiz siyasal-ekonomik ilişkinin haklı gösterilmesi yolunda, erken devletin ideolojik işleyiş alanında, aşağıda tartışacağımız pek çok düşünce üretilmişti. Erken devletlerle ilgili (bizim) örneklememizdeki örneklerde görülen ekonomik eşitsizlik ilişkilerinin derecesi, devletten devlete büyük değişiklikler gösteriyordu. Bu derece farkları, erken devletin farklı gelişme düzeylerini temsil etmekle birlikte, erken devlet türünün [her evresinde, her örneğinde karşılaşılan] evrensel bir özelliği olarak görünmektedir.

Eşitsizliğin gelişmesi, haraç niteliğinde "gönüllü" armağanların sunulması ve egemen için ya da devletin yerel kamu görevlileri için arada sırada yapılan çalışmalar [angaryalar] biçiminde olduğu kadar, ürünleri düzenli aralarla akmadığı gibi, nitelik ve nicelikleri kesin olarak belli olmayan (çapul ya da "ganimet üretimi" gibi) basit elkoyma biçimleriyle başladı. Söz konusu gelişmelerin ortalarını temsil eden bir evrede, devlet yararına, zorunlu ve düzenli haraç-vergiler (tribute) getirildi ve bunlara (örneğin Koçakova'nın *Yoruba* hakkındaki [bu kitabın İngilizce baskısındaki] denemesinde bir bir sayıldığı gibi) çeşitli türleriyle angaryalar, resimler, ganimetler,

elkoymalar eklendi. Devlet içinde gelişen eşitsizlikçi ilişkinin son evresi, hiç de seyrek olmayan bir eylemle, fizik (askeri) güç kullanma tehdidiyle ya da gerçekten güç kullanma eylemiyle gücünü artıran bir maliye ve vergi toplama makinesinin desteği sayesinde az çok neler olduğu önceden tanımlanıp belirlenmiş ve açıkça sömürücü bir nitelik taşıyan devlet gelirlerinin belli ellerde toplanmasında görülür (*Çin, Mauya* Hindistan'ı, *Aztek, Fransa, Jimma, Kuba*).

Bağlanma ilişkileri* erken devlette bağımlılık ilişkisinin en tipik biçimi olarak doğdu. Söz konusu ilişkiler, erken devletin yeni doğan (yeni yetme) iki ana sınıfı arasında, yani *yönetenler* ile *yönetilenler* arasında eşitsiz bir ilişkinin bulunduğu anlamına gelir (bu, Hazanov'un bağımlılık biçimleriyle ilgili bak. s. 126'daki tartışmasına denk düşen ve onu destekleyen bir değerlendirmedir).

Yönetenlerin yönetilenleri sömürme yolu, çoğu durumda, ekonomik nitelikte olmayan bir zorlama idi. Yönetici hiyerarşinin tahakkümü (dominance) ekonomik olmaktan çok siyasal ve ideolojik nitelikteydi. Doğrudan üretici toplulukları, toprak üzerindeki haklarını ilkece yitirmediler. Yalnızca *Zande* örneği için Kandert, "temel üretim aracı [toprak] ile ilişkilerde görülen farklılaşma" olgusuna dayanan bir sınıf ayrımının bulunduğunu ileri sürmektedir. Ama Kandert aynı zamanda, egemenin ülke toprakları üzerindeki haklarının "sözde" kaldığını da kabul etmektedir. Bu, bence, *Zande* devletinde toprak üzerinde özel sahipliğin bulunduğu görüşüne ancak kuşkulu bir destek anlamına gelmektedir. Çoğu yerde, toplulukların, toprağın büyük bölümü üzerinde "sürekli" bir kullanma hakları (tenure) bulunmaktaydı. Bununla birlikte, buna karşıt bir güç olarak, ekilip biçilmeyen toprakların, egemenin akrabalarına ait toprakların içine katılıp eritilmesinden *devlet topraklarının* doğduğu görüldü. Bu topraklar egemene bağımlı kimselerce, onun sığıntılarınca ve devletin öteki görevlilerince işlendi. Uzun süren bir belirsizlik, bulanıklık ve onun durulması (kristalizasyon) süreçinden sonra, devlet toprakları, egemenin, akrabalarının ve de devletin öteki yüksek görevlilerinin özel sahipliğine geçebildiler.

Erken devletin emekleme evresindeki tipinde, tüm bu yöneticiler tabakası ile birlikte egemen de, kendilerine ait olan bazı toprak parçalarını kullanmakla ve topluluklar içinde yaşayıp toprak üzerinde

* İng. "tributary relations" (ç.n.).

sahip olduklan kendi haklarından yararlanan bir halktan sağlanan o ya da bu türden bir haraç - vergi ile yetinmek zorundaydı. Erken devletin "tipik" ve [ergin devlete] "geçiş evresindeki" türlerinde, egemen, çoğu durumda, gittikçe daha geniş topraklar üzerinde, bir dereceye dek saray adamları üzerindeki denetimi yoluyla ve daha çok herhangi bir nedenle topluluklarından ayrılan ve egemenden ya da siyasal niteliktcki bir başka yüksek görevliden koruma isteyen (kiracılar, savaş tutsakları, "köleler", hizmetçiler, sığıntılar gibi) kendisine bağımlı kişiler yoluyla denetim kurabildi. Bu, toprak üzerinde devlet "sahipliğine"* varacak yolları döşedi; o da zamanla toprağa özel kullanım için elkonulmasının dayandığı bir temel oluşturdu. Öte yandan, doğrudan doğruya, bir kamu görevi makamını elde tutmak da, tek başına bir kimsenin toprak üzerinde koşulsuz ve eksiksiz özel sahipliğini yayma fırsatını yakalamasına yardımcı olabildi. Gene de, erken devlet örneklemesine alınan elimizdeki örnekler içinde kalarak, üretim araçları üzerinde, belirgin, tam anlamıyla gelişmiş, etkili bir özel mülk sahipleri kesiminin varlığından söz etmek erken olacaktır. Ekonomik eşitsizliğin, mülkiyet ilişkilerinin ve üretim araçları üzerinde özel sahipliğin ürünü olduğu görüşünü, örnek alınan erken devletler çevçevesi içinde kalarak ileri sürmek, bundan daha savunmasız bir düşünce olacaktır.

Sınıf oluşması süreci ancak, erken devletin gelişme olanaklarının tümüyle tüketilip, yerini ergin devletin** aldığı yerlerde tırmanma noktasına yaklaşmış görünür. Ergin devlette toplumun sınıflara bölünmesi, sınıflar arası zıtlıklar biçiminde son derece açık olarak dile getirilir ve özel sahiplik, eşitsizlik biçimlerinin gelişmesinde özel bir rol oynar. Özellikle Avrupa içinde olmak üzere, *Fransa* örneği, feodal dönemin bu ergin devlet evresine geçirilmesini temsil etmektedir. Sonuç olarak, erken devletin, tamamlanmış bir sınıflara bölünme süreci üzerine dayandığı görüşünü savunma olanağının pek bulunmadığı görülüyor. Toplumsal bölünme iki temel toplumsal tabakanın, üretim ile ilişkileri birbirlerininkinden farklılaşmış bulunup, bu nedenle "yeni yetme sınıflar" olarak adlandırılabilecek bir çatlamanın sonucu doğduğu, ama tam anlamıyla gelişmiş sınıf toplumunun karakteristik özelliğini oluşturan [sınıflar arası] antagonizmin ancak yavaş yavaş

* İng. "ownership" (ç.n.).

** İng. "mature state" (ç.n.).

geliştiği yerde görülecektir. Ergin devlette, yukarıda açıklandığı gibi, sömürünün dayandığı ana eksenlerden birini oluşturan bir olguyla "topluma karşı devlet" biçimindeki asal ilişkinin yerini, birçok eşitsizlikçi ilişki almış olup, devlet yalnızca sınıflararası yarışmanın herşeyi kapsayan kamu kesimi şemsiyesi olarak işlev gösterir. Bir örgüt olarak devlet, bir önceki evrede (yani erken devlet evresinde) topluluk üstü bir düzeyde sınırsız, koşulsuz ve rakipsiz (eşsiz) yetkilere sahip durumdayken, bu noktada [ergin devlete geçiş evresinde] eşitsizlik, bağımlılık ve hatta erk ilişkilerinin öndegelen ilişki türünü oluşturduğu sınırın kıyısında görülebilir. Gerçekte o sıralarda, erken devletten başka topluluk üstü bir örgüt yoktu.

Norveç köylülüğünün önemli bir bölümünün, onikinci yüzyılda, topraksız kimseler olarak görünmesi ve bunun bir ürünü olarak, daha sonra egemenin özel mülklerinin kiracıları durumuna gelmeleri, devletin (göz yumması ile birlikte) sahip olduğu gücün bir ürünü olarak değil, daha çok kilisenin ve özel toprakbeylerinin güçlerinin bir ürünü olarak doğan sonuçtu (aynı zamanda karş. Wolf, 1966:70 vd.). Bu kadar keskin bir biçimde olmamakla birlikte benzeri gelişmeler, Avrupalı olmayan, öteki [ergin devlete] geçiş evresindeki erken devlet örneklerinde de görüldü. Söz konusu gelişmeler, erken devletin sona erdiğini gösterir. Bu noktada, yakın zamanlara dek varlıklarını sürdürmüş olan erken devletlerin büyük çoğunluğunun gelişmesine son veren etmenin Avrupa fetihleri ya da onlara sokulan "çağdaşlaşma" (modernizasyon) akımı olduğunu anımsatmakta yarar var.

Tartışmamızın bu bölümünü bir sonuca bağlarken, yönetici hiyerarşi üyelerince ya da yeni yetme yöneticiler sınıfı üyelerince kişileştirilmiş görünüm alan erken devletin, ekonomik bakımdan, tarımcı topluluklarının sömürülmesine bağımlı olduğunu [dayandığını] bunun yanı sıra tüm işleyişi gözönüne alındığında, daha çok ekonomik konularla uğraştığını bir kez daha vurgulamak isteriz. Gerçekten, erken devletin ekonomik temeli, devletin "asıl" öznel stratejilerinin, yani politikalarının yerleştirilmesinin bir koşulu görevini gördü. Ekonomi gibi ideoloji de, bir bütün olarak topluluk ile doğrudan doğruya yöneticiler arasında görülen bir toplumsal bölünmeyi hem olanaklı kılıp hem

haklı göstererek, siyasal etkinliklerin gösterilebilmesinin gerekli koşullarını yarattı.

2.3. İdeolojik İşlev Alanı

Erken devlette, toplulukların inanç sistemleri ve kabilelerin inanç sistemleri ("pagan" dinler) doğmakta olan bir devlet ideolojisiyle birlikte varlıklarını sürdürdüler. Özellikle topluluklar içinde olmak üzere "devlet öncesi" ideolojinin etkisi güçlüydü. Dolayısıyla, erken devletlerde, devlet ekonomisi örneğinde olduğu gibi, devlet ideolojisi de toplumun ideolojik yaşamının ancak bir bölümünü temsil etti. İdeolojinin, toplulukların değil, devlet hiyerarşisinin sorumluluğunu üstlendiği parçası buydu; ve devlet hiyerarşisi onu [devlet ideolojisini] hem kendi amaçları için hem de toplulukların amaçları için, ve sonuçta (gerçekte olmaktan çok görünüşte de olsa) tüm toplum için geliştirmişti. Örnekleme verilerimizin de gösterdiği gibi, devlet ideolojilerinin, erken devletin haklı gösterilmesi ve toplumun iki ana tabakaya, yani doğmakta olan (yeni yetme) iki ana sınıfa bölünmesi biçimindeki temel bölünmenin haklı gösterilmesi ve sürdürülmesi için biçimlendirildiği kuşkusuz. Bunun içinde ereksel (teleolojik) öğeler yoktu. Erken devletin öteki özellikleri yanı sıra, onlarla birlikte bir mitossal antın egemenin doğaüstü niteliklere sahip olduğu inancının ve incelikli devlet törenlerinin geliştiği de görülür.

Erken devletin yasal gösterilmesi (lejitimasyonu, meşruiyet kazandırılması) daha çok dinsel alanda izlenen karmaşık bir süreç idi. Bazen devlet ortaya çıktıktan sonra, onun gelişme çizgisi boyunca "geliştirilen" krallık evinin (krallık hanedanının) kökeni hakkında bir mitosun yaratılmasıyla, devlet çapında bir dinin temelleri atılmış oldu. Dışarıdan alınan güçlü din sistemleri, Avrupa Hıristiyanlığı örneğinde (*Norveç, Fransa*) olduğu gibi, bu eğilimleri [krallık evi mitoslarını] bir devlet dinine varacak yönde güçlendirdiler; bunun yanı sıra, sonunda erken devletlerin toplumsal yapılarında doğacak köklü değişiklikleri desteklemiş oldular. Bununla birlikte, sonunda devletin toplum üzerindeki tahakkümünün temellerini oyan bağımsız, güçlü bir din adamı uzmanlar grubunun (rahiplerin, klerjenin) gelişmesinden, ancak birkaç devlet (örneğin *Fransa* ve *Norveç*) örneğinde söz edebiliriz. Bu, söz konusu erken devletlerin gelişmelerinin sonul evrelerine, yani "ergin devlete geçiş evresinde erken devlet"e ulaşıldığının işareti oldu.

Devlete yasallık kazandırılması ve sonunda bir devlet ideolojisinin kurulması işinin en önemli öğesi, egemenin doğaüstü niteliklere sahip olduğuna inanç idi. Kitleler, egemenin doğaüstü güçlere sahip olduğuna ve böylece bir bütün olarak toplumun işleyişinin egemene bağlı bulunduğuna inandılar ve bu inanç din uzmanlarınca daha da pekiştirildi. Dönemin doğal koşullarına uygun olarak, soyut bir krallık düşüncesi, belli bir kişi olarak monark düşüncesi kadar büyük önem taşımıyordu (bu kitapta [İngilizce baskısında] Gurevich, s. 408).

Erken devletlerle ilgili örnekolay yazılarımızda görüldüğü gibi, egemenin tanrısal güçlere sahip olduğu inancı, incelenen erken devletlerde, o ya da bu tanrı ile özdeşleştirilmesinden daha fazla sorun yaratmakla birlikte, daha geçerli tipik bir davranıştı (Yirmibeşinci Bölüm, YKÖ. 21, 25).

Erken devletlerde yasallık kazandırma sorunuyla sıkı ilişkisi bulunan ideolojik nitelikli bir süreç de, etnik bütünleşmenin sağlanmasıydı. Birçok örnekte (karş. *Aksum, Ankole, Aztek, Çin, İnka, İskitya, Volta*) devlet örgütü iki ya da daha fazla etnik grubu kapsayan bir şemsiye gibi görünürken, bazı durumlarda toplumsal bölünmenin etnik bölünme çizgilerini izlediği görüldü. Etnik bütünleşme sürecinin ancak bir bölümü erken devlet evresinde tamamlanabilmişti; ve erken devlet örneklememize aldığımız devletlerin çoğunda, birçok farklı etnik grubu birarada tutan güç, devlet örgütünün gücünden başka bir şey değildi. Devlet hiyerarşisinin genellikle girdiği eğilim, toplumun bütünü içinde görülen herhangi bir etnik farklılıkla uğraşıp onu yenilgiye uğratmaktı.

Ortak bir dilin doğuşu ancak, devletin aynı zamanda eğitim ve iletişim sistemlerini denetlediği yerlerde olanak içine girebildi. Yaçahauasi örneğinde, yani İnkaların oğlan okullarında ve Azteklerin (hem aristokrasinin hem de avamın üyelerini kapsayan) eğitim sisteminin bulunduğu örneklerde görüldüğü gibi, devlet hizmeti için eğitim, devletin bir yazı sisteminin varlığının ve oranı yüksek olmasa da okuryazarlığın üstünlüklerinden yararlanabildiği yerlerde görüldü. Burada (örneğin *Aksum, Ankor, Çin, Maurya,* Hindistan'ı, *Mısır* ülkelerinde) yasallık kazandırma sürecinin daha etkili yürütülebilmesi olanağı doğdu. Bununla birlikte, belki *Aztek* örneği dışında,

örneklememize alınan herhangi bir erken devlette, devlet çapında örgütlü bir toplumsallaştırma işleminin ya da yurttaşlık eğitiminin örneğiyle karşılaşmadık. Devlet propagandasının yayılması ve avam insanlar arasında devlete ve egemenine karşı bir bağlılık duygusunun aşılanması işini, yalnızca din gördü.

Yöneten ve *yönetilen* gruplar arasında varolagelen en yaygın ilişki biçimi olarak, bağımlılık ilişkisinin ardından, ideolojik ilişki geliyordu. Gerçekten, bu ilişki sömürünün yüklediği ekonomik yükleri karşılayıp dengelemenin en önemli yolunu oluşturdu. Bazı erken devletlerde yürürlükte olan devlet öncesi dinsel inançlara (Batı Afrika'nın toprağa tapınış kültünde yapıldığı gibi) saygı gösterildi. Onların yönetici hiyerarşileri, bu tür inançları benimsediler ve böylece, boyun eğdirilen toplulukların din uzmanlarıyla yöneticiler arasında bir siyasal-dinsel düalizm, bir "ritüel pakt" doğdu. Yöneticiler daha sonra bu inançlar ile atalarının siyasal erkle ilişkili kültlerinin karışımından oluşan bir devlet dini geliştirdiler (*Kuba, Volta, Yoruba, Zande*). İçlerinde doğrudan doğruya egemenin de bulunduğu yönetici hiyerarşilerin üyeleri gibi, toplulukların üyeleri de, egemenin tanrısal güçlere sahip olduğuna inanma yolunda eğitildiler.

2.4. Askeri İşlev Alanı

Örneklememizde temsil edilişlerine göre, erken devletin ayırdedici özelliklerinden biri de, fizik gücün yasal kullanımını tekeline almış olmasıdır. Gücün askeri nitelik taşıyan bu kullanımı, söz konusu erken devletlerin uzmanlaşmış ajanlar olarak pek güçlü olmayan gruplarınca uygulanır. Bununla birlikte, erken devlet hiyerarşisi, egemence ya da egemenin doğrudan kendine bağlı adamlarınca yetki verilenler dışında herhangi bir kimsenin ya da grubun, kendi amaçlarına ulaşma yolunda fizik güce başvurmaya kalkmasını güvenlikle önleyebilmiştir. Erken devlette, ister kamu çıkarları ister özel çıkarlar için başvurulmuş olsun, tüm askeri güç, yönetici adına, dolayısıyla sonuçta devlet adına kullanıldı. Dış ya da iç saldırganlara karşı askeri koruma, çoğu durumda, birincil üreticilerin artı ürünleriyle "değişme" karşılığında genişletildi. Öte yandan bu askeri gücün açıkça özel çıkarlar yolunda kullanılması da, güç bir iş değildi. Ama bu tür bir kötüye kullanma yaygın bir uygulama değildi; hiç değilse (örneğin *Volta* devletlerinde

aristokrat gençlerin, devlet başkanının ve onun yakın adamlarının göz yumması altında [devletin sınırları içindeki] topluluklar arasında yaptıkları bir yana bırakılırsa) yağma ve talan eylemlerinde bulunabildiklerini ileri sürmeye yeterli kanıtların elimizde bulunmadığı söylenebilir. *Volta* erken devletindeki söz konusu eylemler de, bu tür yağmaların, hiyerarşinin üst basamaklarının güçsüzlüğünü gösterdiği gibi bir düşünceye hiç bir biçimde yolaçmadığı için hoşgörüyle karşılanıyordu [yoksa karşılanmazdı].

Devletin erken evresindeki ikili karakteri, kendini askeri alanda [açıkça] ortaya koydu. Bir yandan yöneticilerin, öteki devletler karşısında ya da herhangi bir yabancı güç karşısında barışın ve güvenliğin gerekli koşullarını yerine getirdikleri düşünüldü; gerçekte de genellikle bu yolda davrandıkları görüldü; ama öte yandan, askeri gücün yönetici hiyerarşinin belli bazı kimselerin çıkarına kullanılması da sürdü gitti. Bunlar, günlük uygulamalar olarak görünmemekle birlikte, örneklememize alınan erken devletlerin bazılarında zaman zaman karşılaşılan davranışlardı; öyle ki böyle bir durum, erken devletin karşılıklılığa dayanmayan bazı yönlerinin varlığının bir göstergesi olarak alınabilir. Ayrıca, *devlet* örgütü *tarafından yaratılan* böyle bir iç güvenlik durumu, artı ürünün yönetici hiyerarşi yararına olarak eşitsiz bölüşümünün aksamadan sürmesinin önemli bir önkoşulunu oluşturdu.

Genel olarak belirtmek gerekirse, erken devletlerin askeri gücünün pek büyük olmadığı söylenebilir. Dıştan büyük bir tehlike gelmedikçe, içte toplumsal düzen oldukça büyük bir kararlılık gösterdi. İdeoloji, zenginliklerin yönetenler ile yönetilenler arasında (eşitsiz) bölüşümünün sürmesini güvenceye alabilecek derecede güçlüydü. Askeri güçleri dışta savaşlara girişebilmelerine olanak verecek derecede büyük olan erken devletlerde, bu gücün tek yanlı ya da özel amaçlar yolunda olduğu kadar, eşitsizliğin artırılması yolunda kullanılması da, gerçekliğe oldukça yakın bir olasılıktı (*Ankor, Aztek, Çin, Fransa, İnka, İskitya, Maurya, Moğolistan, Norveç, Yoruba*).

Bununla birlikte, gerçek durum bu kadar yalın değildi. Erken devletlerin birlik ve bütünlüğüne yönelik dış tehlikeler yanı sıra, bölünme yolunda iç tehditler, egemenleri ve ordularını sürekli uyanık tuttu. İçte

görülen bu tür zayıflıklar, şaşmaz biçimde altyapının gelişmemişliğinin, daha çok da, erk merkezi ile erkin bölgesel kaynakları arasındaki [coğrafi] uzaklığın bir sonucu idi. Bölge yönetiminin subayları ve kamu görevlileri "de facto" (fiili) özerklik konumlarından yararlanabilir ve kişisel koruma birliklerini ya da ordularını, bağımsızlıklarını kazanma yolunda kullanıp, kendi devletlerini kurabilirlerdi (özellikle *Volta*, *Zande*). Dolayısıyla, merkezi hükümetin en önemli görevlerinden biri, bölünüp ayrılmayı önlemek ve tüm ayrılma girişimlerini ezmekti. Ayrıca, bölünmelerden kaçınmak için yerel şeflerin ya da devlet öncesi [oluşmuş] aristokrasinin, merkezi iktidar tarafından ya ortadan kaldırılması ya da toplumun bütünleyici bir parçası durumuna sokulması (topluma entegre edilmesi) zorunluluğu vardı. Bu durumlarda örneğin *Norveç* erken devletinde olduğu gibi, çeşitli gruplar ya da çeşitli güç odakları arasındaki çatışmalar bir iç savaşta doruğuna ulaşabilir; iç savaş da birliğinde, temelden bir yapısal değişikliği, yani erken devletin sonunu getirebilirdi (karş. Claessen, 1975a).

Devlet oluşumunun askeri boyutu, erken devletlerde, benzer özellikler gösteren etkili bir nitelikte görünmüşse de, örneklememize alınan erken devletlerden ancak çok küçük bir bölümünün sürekli ordulara sahip oldukları da bir gerçektir. Egemen, bir askeri önder olarak çalıştı, ya da kurulun kendisine yakın üyelerinden birini ordunun önderliğine atadı. Devletin odağını oluşturan öğe olarak egemen, bir koruma birliği tarafından korunuyordu; ama kendi kişisel güvenliği için bir "orduya" gereksinimi yoktu. Ordu başlangıçta geçici görevler (ad hoc) yoluyla kurulmuştu. *Mısır* gibi dış dünyadan oldukça yalıtılanmış konumda olan erken devletlerde ise, gerçekten, ordu diye bir şey yoktu. Örneklememizdeki erken devletlerin çoğunda, askeri eylemler, devlet etkinliğinin öteki [çeşitli] alanlarında da karar alma sürecine katılan kimselerce yönetildi. Askeri alan öteki alanlarla sıkı bağlantılar içindeydi.

2.5. Siyasal İşlev Alanı

Erken devletler örneklememizden elde edilen verilerde, politika, devletin, yani bir kavram olduğu kadar toplumsal bir gerçeklik olarak erken devletin tüm karakterlerini belirleyecek derecede büyük önem taşıyan bir öğesi olarak göründü. Erken devlet herşeyden önce ve herşeyden çok varlığı ekonomi politiğin varlığıyla belirlenen siyasal

toplumun, yeni yetme bir siyasal toplumun bir örgütü olarak işlev gösterdi. Yeni yetme "yöneticiler" sınıfının üyelerinin baş amaçlarının siyasal erki ele geçirmek olduğu açıkça anlaşılıyor. Egemen ve siyasal erke sahip olan öteki kimseler, kamu yönetiminin, ekonomik, askeri ve ideolojik işlerin ve olayların yönetilip yönlendirilmesinde kesin söz sahibi oldular. Aynı zamanda genel olarak toplum içinde görülen dikey [toplumsal] hareketliliği büyük çapta etkilediler. Dolayısıyla, siyasal makam elde etme yolunda girişilen yarışma, erken devletlerin anahtar niteliğinde bir siyasal özelliğiydi.

Bununla birlikte, yüksek bir makama getirilme, çok geçmeden, yönetici hiyerarşi içindeki akrabalık gruplarından yalnızca birinin ya da birkaçının üyelerine açık bir olanak olarak sınırlandırıldı. Öte yandan, erken devletlerin çoğunda, yöneticiliğe getirilme kuralları hiç de gereğince tanımlanmış durumda değildi. Genellikle, belli bir klanın, sülalenin ya da ailenin (örneğin krallık klanının) üyeleri gibi bir avuç insan arasında geçen yarışmaya açıktı. Bu ilkeyle, aynı zamanda, daha alt düzeydeki siyasal makamlara, bölgesel şeflik, yerel şeflik makamları gibi makamlara getirilmede de karşılaşılır. Siyasal nitelikli bu kamu görevleri, çoğu örnekte, ya doğrudan doğruya egemen tarafından ya da onun oluru alınarak atandıkları için, birden çok adayın bulunduğu durumda, bunların egemenin gözüne girmek için birbirleriyle yarışmaları her zaman görülen bir olguydu. Genel izlenim, erken devlette siyasal etkinliklerin yalnızca yönetici hiyerarşiye açık tutulduğu yolundadır. Siyasal alanda, devlet ile topluluk, yöneten ile yönetilen bölünmesi süreci tamamlanmış bulunuyordu. Bu durum [sınıflar arası] zıtlığın yönetenler yanının "tekyanlılık" eğilimine yolaçan tamamlayıcı bir türüydü.

Despotluk niteliği, yaşanan gerçekten çok ideolojik alanda gelişti; bununla birlikte, özellikle bazı geçiş evresinde erken devlet örneklerinde (*Aztek, Jimma, Maurya*) olmak üzere (ama aynı zamanda *Ankor, İnka* ve *Moğolistan* örneklerinde; karş. Krader, 1975:290-291) gerçeklik alanında da çok belirgin bir biçim alabildi.

Doğrudan üreticilerden çekilen ekonomik artı, yönetici hiyerarşi tarafından, salt tüketimden çok siyasal amaçlar yolunda kullanıldı. Yöneticilerin ve siyasal makam sahiplerinin kullanım alanlarını

genişlettikleri konukseverlik, izleyici kazanmanın yollarından birini oluşturdu; böylece, izleyicilerden, görevliyi desteklemeleri ya da ona daha yüksek bir makama ulaşmasında yardımcı olmaları beklendi. Gerçekten zenginliğin [yeniden] dağıtımının gösterişçi bir biçimi olarak bu savurganlık, özgür konumundaki halkın yönetici grubu destekleyen üyelerinin ödüllendirilmesine yarayan bir düzenek türü hizmeti gördü.

Böyle bir durumun içinde açık bir karşılıklılık öğesi barınmaktaydı: verilen her türlü yardım ve destek ödüllendirildi ve [bu ilişkide] her iki yanın birbirlerine karşı yükümlülükleri vardı. Yöneticinin erk konumu, onun özellikle zorlayıcı yönü, bu yolla daha belirgin bir görünüm aldı. Siyasal makam sahipleri bu yolla, sözcüğün en geniş anlamıyla "yeniden dağıtım" yoluyla, erklerini artırdılar. Bununla birlikte, karşılıklılık ilkesi, dengeyi gözeten bir nitelik taşımıyordu; ve dahası, verilerimiz, karşılıklılık eğilimlerinin erken devletin gelişmesinin daha sonraki çizgisi sırasında yavaş yavaş silikleştiğini göstermektedir. Ama "karşılıksızlık" durumuna ancak ergin devlet evresinde ulaşıldı (bak. bu kitapta [Birinci Bölüm'deki] Krader'in yazısı).

Örneklememize alınmış olan her erken devlette, merkezi hükümetin, yöneticinin ve onun en yüksek görevlilerinin, siyasal erk makamı üzerinde hak sahibi olduklarını ileri süren öteki kimselerin kendilerini devirme girişimlerine karşı, çoğu durumda özel bir koruma birliği tarafından korunarak, kamu yönetimi aygıtınca desteklendikleri görülecektir. Böylece oluşan bir tür *güçler dengesi*, erken devletin oldukça tipik bir özelliğini oluşturmuş görünmektedir. Bir güçler dengesine ulaşma ve bunu sürdürme politikası, zamanla oldukça büyük bir gelişme göstermiştir (karş. Claessen, 1978). *Jimma* ile ilgili bölümünde H.S. Lewis, bu örnekte gerçek bir güçler dengesinin bulunmadığını belirtmektedir; ama bu, neden olmasın, bir kuraldışı durumu yansıtıyor olabilir. Ayrıca, *Jimma*'da görülen bir olguya dikkat çekebiliriz; söz konusu olgu, bu erken devletin yöneticisinin aynı zamanda nasıl böleceğini ve böylece (koruma birliğini ve kendi görev bölgelerinde az çok yabancı durumunda bulunan bölgesel kamu yöneticilerini) nasıl yöneteceğini de bildiğini göstermektedir. Öteki örneklerde, yukarıda sözü edilen politikanın ["böl ve yönet" politikasının, "güçler dengesi" politikasının] izlendiği, çoğu durumda daha

açık olarak bildirilmiştir (karş. *Ankor*, *Kuba*, *Tahiti*). Bu devletlerin yöneticileri, atanmış kamu görevlilerini, göreve kalıtsal hakla getirilenlere karşı kullanmayı; akrabalarını [kamu görevlilerinin oluşturduğu] memurlar aygıtına; askeri görevlileri saray adamlarına ya da din uzmanlarına karşı kullanmaya çalışmışlardır. Böyle bir durumun varlığının açıkça belirtilmediği devletlerde bile, veriler, bu tür politikaların oralarda da izlendiğini göstermektedir.

Ne var ki bazı erken devletlerde, sonunda, böyle bir denge politikası içinde tutulamayan bazı güçler gelişti; bu güçlerden birisi özel sahipliğin öneminin artmasıydı. Böyle bir özel sahipliğin, bir dereceye dek, doğrudan doğruya devlet örgütü tarafından ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Ekonomik (ve siyasal) makamların yöneticinin izleyicileri arasında dağıtılması uygulaması, uzun erimde (uzun vadede) temel üretim aracı olarak toprak üzerinde özel sahipliğin gelişmesine yolaçtı. Toprakbeyleri ve "devlet dini örgütleri" bu yolla, büyük mülkler edindiler ve devletten bağımsız bir konuma geçtiler. Bu gelişme, erken devlet evresinin sona erdiğini, açık bir biçimde göstermektedir.

Siyasal erk yolundaki yarışmanın genellikle, görece az sayıda kimseden oluşan, yukarıya tırmanan bir "üst soyluluk" ile; alt basamaklara doğru düşen daha kalabalık bir "alt soyluluk" grubunun oluşması sonucunu doğurduğu söylenebilir. Bu, ayrıcalıklı konumunun başlangıçta soyçizgisinin yöneticiyle olan yakınlığına göre saptandığı aristokrasilerin durumunda açıkça görülen bir olguydu. Yöneticinin soyçizgisiyle kendi soyçizgileri arasındaki uzaklık arttıkça, torunların torunları aristokratlık konumlarını yitirip, sonunda avamdan kimseler durumuna düştüler. Çoğu örnekte (*Fransa*, *Tahiti*, *İnka*) bu düşüş, göze batmayan çok yavaş bir süreçle gerçekleşti. Yalnızca *Aztek* örneğinde, egemenin, yenilerde yaratılmış bazı soyluların mertebelerini indirdiği görüldü (Kurtz). Ama aristokrasinin torunlarının avamlaşması süreciyle [hemen] tüm örneklerde karşılaşıldı. Bunun tersine bir süreçle, başka kimseler ise, toplumsal hiyerarşinin tepesine tırmanabildiler: kamu görevlilerini atamayla belirleme olanağının bulunduğu yerlerde, avam kökenli yetenekli kimseler, bazen en üst makamlara; *Mısır*'da "mühürdar" ve "vezir"; *Norveç*'te "höldar" ya da "veizleman"; *Fransa*'da "bailiff" veya "vicarius"; *Zande* devletlerinde bölge şefliği; veya *Haiti*'de "kalaimoku" gibi makamlara yükselme fırsatını

bulabildiler. Hatta köleler ve hadımlar bile en yüksek makamlara yükselebildiler (*Aksum, İnka*'nın "yonacona"ları, *Jimma, Volta, Yoruba*). Bazen bir grubun tüm olarak daha yüksek bir mertebeye yükseldiği görüldü. *Ankor*'un bazı klanları kadar, ayrıcalık tanınarak "İnka"* yapılmış kimseler, bunun örnekleri. Peter Lloyd, kalıtsal hak sahipliği karşısında atama yolunun, birbirleriyle etkileşimini, erken devletlerin yapılarında görülen değişmelerin baş etmenlerinden biri olarak görmektedir (karş. Lloyd, 1965; Claessen, 1975b).

Marx'ın belirttiği gibi, yönetici grubun üyelerinin köy topluluklarından koparılması ("Losreissung") yani yabancılaşma, böylece, öteki yönde görülen hareketi, yani daha önce aristokrat konumunda olanların topluluk [avam halk] içine dönmeleri yolundaki eğilimi dengelemiş görünmektedir. Yöneticilerle avam halk kitlesi arasındaki uçurumun derinleşmesi, aynı zamanda, akrabalık ilişkilerinde, bu iki grup arasında köprülerin kurulmasını engelleyecek kadar büyük bir uçurumun oluşmasında da kendini göstermiştir. Bu uçurum, gerçekten, erken devlette avamdan kimseleri, siyasal erk için yapılan yarışmanın dışında bırakmıştır. Bu yoldaki engeller, ancak, yeni bir ideoloji geliştiği zaman ortadan kalkacaktır.

Yönetici grubun despotluk özellikleri, en geniş anlamıyla yönetici hiyerarşi üzerinde sınırlı görünür. Verilerimiz, geniş anlamıyla avam halktan kimselerin yaşamlarının, belki saraya yakın bölgelerde yaşayanlarınkinin dışında, yöneticilerden pek etkilenmiş olmadığı görüşünü desteklemektedir (karş. Kandert'in yorumlarıyla). Egemen, ülkenin çeşitli bölgelerini gezmiş ve bu yolla uyruklarının birçoğuna şahsen ulaşmıştır (karş. Kendall, 1971). Bununla birlikte, kral ve çevresindekiler, oradan ayrılır ayrılmaz, yaşam yeniden "normal" rutinine dönmüştür. Tüm bunlar, Krader'in Asyatik üretim biçiminin egemen olduğu toplum türünün karakteristik özelliklerini saptadığı aşağıdaki parçada ulaşılan sonuçları destekler görünmektedir:

> "Monark, saray adamları, sığıntıları, kendilerine verdiği toprak karşılığında kendisine hizmet eden izleyicileri (retainers) ve köleleri arasında mutlak bir erke sahip olan bir despottur: bu kimseleri

* İnka, aslında devletin değil, yönetici tabakanın, yönetici hanedanın ve yöneticinin adıdır (ç.n.).

malı gibi görür; krallığın ülkesinin tüm mülkünü avucunda tutarak, istediğini zenginleştirir, istediğinin malına mülküne elkoyar. Ne var ki, *gücü pek fazla uzağa erişmez*, ve, tarihte köylüler kendi yaşamlarını sürdürmüş görünürler. Vergiler kendilerinden bir kez toplandıktan sonra köylüler, sarayda olup bitenlerden (gestes) savaşlara, hanedan değişikliklerine dek, hiç bir şeyi umursamazlar; ve bunun karşılığı olarak, egemen de onları umursamaz" (Krader, 1976:114; italikler Skalnik'in).

Erken devletlerde siyasal yaşam, büyük ölçüde, kendisini doğrudan doğruya devletle bir gören yönetici hiyerarşinin ilgileneceği bir şey olarak görünür. Bir örgüt anlamında erken devlet, erk ve görkem, yalnızca yönetici hiyerarşi için ve yönetici hiyerarşinin yararına varolmuş gibidir. Erken devletin tüm toplumu etkileyen olayları, yalnızca vergi-haraç ödemeleri ve zaman zaman da askeri eylemler oldu. Ne var ki bu, ancak gerçekliğin bir yüzünü yansıtmaktadır. Devletin varlığını sürdürme gereği ve dış istilacılara karşı korunma gereksinimi ile, artan nüfusun yarattığı kaçınılmaz örgütlenme zorunlulukları, söz konusu görünümün içinde verilmeyen öğelerdir. Bir ideoloji ile bir kamu yönetimi, ve daha küçük çapta olmak üzere, aynı zamanda o ya da bu türden bir askeri korunma, yasallığın sağlanmasının ve bunun yanı sıra "karşılıklılık niteliği taşıyan bir sömürünün"* araçlarıydı. Yönetici grup varlığının haklılığını, bu yalnızca kendi gözüne böyle görünmüş olsa bile, bunda gördü; kaldı ki, büyük bir olasılıkla, halkın gözüne de böyle görünmüştü.

Yönetilenler kadar yöneticileri de kapsayan anlamıyla tüm toplum, erken devlet örgütünün, kurulabilecek tek olanaklı örgüt biçimini temsil ettiğine inanmış görünüyor. Erken devlet toplumu bir oylaşım (konsensus) toplumuydu; bu oylaşımın, onun ideolojisini taşıyanların büyük çabalarıyla sağlanmış olması, sonucu değiştirmez.

Özel sahipliğin gelişmesi, siyasal alanın genişlemesi, bağımsız bir devlet dini örgütünün güçlenmesi, ve benzeri gelişmeler, zamanla, devletin, topluluklar düzeyi üzerindeki tüm alanlarda ağır basan konumunu sürdürmesi olanağının ortadan kalktığı bir duruma götürdü. Bu ise, erken devletin sonunun belirtisi, daha doğrusu, "ergin devlet" olarak nitelenebilecek yeni bir devlet tipinin başlangıcının işareti oldu.

* İng. "reciprocal exploitation" (ç.n.).

3. İŞLEYİŞ İLKELERİ

Erken devletin işleyişine ilişkin yukarıda sunulan model, şunları ortaya koymuş bulunuyor:

(1) erken devletin kurumlarına ve adamlarına (ajanlarına) tarihsel, süreçsel bir açıdan bakmanın gerektiği (karş. Swartz ve ötekileri, 1966; Swartz, 1968; Lloyd, 1965:73 vd. ve 1968) ve,

(2) bu yazıda çözümleme amaçlarıyla ayrımlanan beş işlev alanının aslında birbirine, birbirleri içine girecek derecede birleşik oldukları; öyle ki, erken devletin dar anlamıyla "ekonomik" ya da "siyasal" işlevlerinden söz etmenin olanağının pek bulunmadığı saptandı.

Şimdi bu bulgulara dayanarak, bazı genel *işleyiş ilkeleri* formülleştirmeye çalışacağım. Ve böylece daha önce ayrı ayrı ele almış olduğumuz süreçleri, daha yüksek bir düzeyde yeniden eski bütünlüğüne kavuşturacağım.

3.1. Senkretizm İşleyiş İlkesi*

Genel olarak, erken devletin temsilcileri kadar kurumlarının da, bu alanlarda uzmanların görülmesine pek olanak vermeyecek derecede birbirlerine bağımlı oldukları ve birbirlerinin alanıyla çok fazla örtüşme gösterdikleri söylenebilir. Erken devlet örgütünün ancak yüksek düzeylerinde, bazı uzmanların bulunduğu görülür. Ama asıl yaygın olan kamu görevlisi tipi, çeşitli işler gören, çeşitli rolleri oynayan "genel" kamu görevlisidir. Söz konusu rollerin hepsinin resmi nitelikte olmaları gerekmez. Gerçekten, örneğin din uzmanlarının siyasal kararlar üzerinde resmi olmayan yollardan etkilerde bulundukları görüldü. Ayrıca, çeşitli işlev alanları birbirleriyle örtüşürler; örneğin ideoloji politikaya destek olur, politika ekonomiye vb. Yönetici tabakayı da kapsayan anlamıyla erken devletin yurttaşlarının, bu alanlar arasında herhangi bir ayrımın varlığını görmedikleri ortada. Onlara senkretik bir toplum görüşü egemen olmuştur.

Bununla birlikte, uzmanlaşma arttığı, maaş ödenen kamu görevlilerinin kullanılması eğilimi hızlandığı, bürokrasi aygıtının ön plana çıktığı ve toprak üzerinde özel sahipliğin geliştiği oranda, erken devletin karakteristik özelliklerinin ortadan kalktığı görüldü.

* Senkretizm için bak. s. 303 (ç.n.).

Devletin yanı sıra [ondan] bağımsız sınıf ajanlarının ortaya çıktığı yerde, yeni bir devlet tipi gelişti. Bu, üretim araçlarını denetleyen kimseler sınıfının karşılıklılık ilkesine dayanmayan bir aracı olan devlet idi.

3.2. Yenidendağıtıcı Sömürü İşleyiş İlkesi

Erken devlet, varlığını kapsayan dönem boyunca, karşılıklık ilkesini izleyen karakterini az çok korudu. Bu, daha çok, belli bazı ideolojik inançlar kadar, hükümet aygıtının gördüğü belli bazı siyasal ya da askeri veya hem siyasal hem askeri hizmetlerin avam halkı da kapsayacak çapta genişletilmesine dayanmıştı; ve avam halk bu hizmetler karşılığında çeşitli türden haraç-vergiler, asker ve para gönderme, çalışma vb. biçimlerinde ödemelerde bulunmuştu. Bu katkılarının büyük bir bölümü, büyük bayındırlık işleri, devlet işlerinin yürütülmesi gibi, toplumun "ortak yararı" yolunda kullanıldı. Yönetici hiyerarşinin üyelerinin büyük bir bölümü gelirlerini bu kaynaktan sağladı; söz konusu kaynaklar, bir dereceye dek, yönetici hiyerarşi üyelerinin topraklarından elde edilen artı ile desteklendi. Aslında sömürü düzeneği, *dengesiz* bir karşılıklılık sistemi biçimindeydi. Bu düzenek, ekonomi dışı bir siyasal-ideolojik zorlamanın sağladığı bir sonuçla, oldukça sürtüşmesiz çalışan bir makine idi. Böyle bir sömürü biçimi, yönetici tabakaya fazla bir gelir sağlamadı; yani, yönetici tabakanın yaşam ölçütleri (hayat standartları) avam halkın ölçütlerinden pek farklı değildi. Böyle bir sömürü düzeneği, sömürülen çoğunluğun büyük protestolarına yolaçmış değildi. Erken devlette o ya da bu türden bir sınıf savaşından söz etme olanağının bulunmamasının nedeni budur. Birbirlerine karşılıklı olarak ters düşen (antagonistik) toplumsal sınıflar, daha tam anlamıyla gelişmiş durumda değildi. Dolayısıyla ancak "yeni yetme" toplumsal sınıflardan söz edilebilir. Sömürü, alttan alta yürütülüyordu ve [etkisi] karşılıklılık ve karşılıklı yardımlaşma ortak ideolojisiyle dengelendirilmiş durumdaydı. Bununla birlikte, erken devletin toplumu, daha o sırada, vergi-haraç olarak ödenen şeyleri üretenler ve onları alanlar [tüketenler] gruplarına bölünmüş durumdaydı. Toplumsal eşitsizlik dinamikleri tam anlamıyla işlemekteydi; ama bu süreç sonunda tam anlamıyla gelişmiş [ergin] devletin "sınıf devleti" karakterine bürünmesi, yüzyılların geçmesini gerektirebilirdi ve genellikle de yüzyılların geçmesini gerektirmiştir.

3.3. Merkezileşme İşleyiş İlkesi

Erken devlette, genellikle, istikrarın sağlanması yolunda bir savaşımın verildiği gözlemlenir (karş. Claessen, 1978). Ama merkezi hükümet ile merkezkaçcı güçler arasında bir güçler dengesinin kurulup gelişmesiyle, oldukça istikrarlı bir yapının, oldukça uzun dönemler boyunca sürdürülmesi olanak içine girmişti. Bu, kendini özellikle, devletin bölünmeleri önleme yeteneğinde ortaya koyan bir gerçekti (karş. Cohen'in kitapta [Birinci Kesim'de] bulunan yazısıyla). Erken devlet daha çok bu niteliğiyle kendinin devlet öncesi şeflikten farkını ortaya koymuş oldu.

Erken devlet merkezileşmiş ve aynı zamanda yalnızca tek bir merkeze sahip hükümetti. Merkezi hükümet (örneğin *Aztek, İnka, Jimma*'da) ekonomik, ideolojik alanların ve hatta akrabalık alanı içindeki tüm önemli toplumsal etkinliklerin merkezileştirilmesini sağlayabilmek için, durmaksızın çabaladı; ve bu çabalarıyla kendi konumunu büyük ölçüde güçlendirdi. Erken devletin "emekleme evresinde" birçok ilişki, daha çok akrabalık ilkesine dayanmaktaydı (*Ankole, Havai, Norveç, Tahiti, Volta, Zande*) ki bu durum, onun yapısının neden az çok bölünmüş olduğunu ve neden kabile niteliğini gösterdiğini açıklamaktadır (karş. Southall, 1956). Söz konusu evrenin, merkezi erkin güçlenmesiyle ve atanmış kamu görevlilerinin sayısında görülen artışlarla yavaş yavaş aşılmasıyla, kabile ve akrabalık etmenleri silikleşip, üzerinde yaşanan toprağa ve devlete, bileğinin hakkıyla elde ettiği bir konumla bir bağlılık odağı olarak güçlenen devlete duyulan bağlılıkların artmasından yana işleyen gelişmelerle, önemlerini yitirmeye başladılar. Yavaş yavaş kurulup gelişen bir bürokrasi süreci (belki *Çin* dışında) tüm erken devletlerin karakteristik özelliğidir; bununla birlikte, hükümet aygıtının nitelikleri, bu noktada, hâlâ Max Weber'in (1964) tanımladığı [bürokratik devlete] uygun bağlılıklara ulaşmış olmaktan uzaktır.

3.4. Yasallık Kazandırma İşleyiş İlkesi

Erken devlete yasallık kazandırılmasında, daha çok ideolojik ikna yolunun ağır bastığı görülür. Devletin, hem toplulukların üyelerine haklı gösterilmesi gerekir; hem de gruplarının devlet içine alınmaları (ilhakları) sonucunda bağımsızlık konumlarını yitiren devlet öncesi [kökenli] aristokrasilere haklı gösterilmesi gereklidir. Bu gruba haklı

gösterilmesi süreci, [eski aristokrasilerin] devlet örgütüyle, meslekleri bakımından bütünleşmeleri kadar, etnik olarak bütünleşmelerini de içerir. Aynı zamanda, ağır basan dinin, yani yönetici tabakanın dininin etkisinin her yere işlediği görülür. Örneklememize alınmış erken devletlerin bazılarında bu "yasallık kazandırma" (yasal gösterme, lejitimasyon) olgusuna, bir resmi dilin gelişmesi yanı sıra, hiç değilse eski yerel aristokrasinin oğullarına yeni değerlerin sunulduğu resmi bir eğitim eşlik etmiştir. Bu, sarayda "zorunlu konuk edilmek" uygulamasından yararlanma (*Aztek, İnka, Jimma, Yoruba*) biçimini alabileceği gibi, bir okul sisteminin desteğiyle de sağlanmış olabilir. *Aztek* örneğinde söz konusu resmi eğitim, avamdan kimselerin çocuklarına da verildi (Kurtz).

Devlete aynı zamanda, devletin korunmasının onsuz edilemez bir şey olduğunun gösterilmesi amacına hizmet eden sonuçlarıyla, askeri nitelikteki eylemlerin yinelenmesiyle de yasallık kazandırılabilir. Sulama sistemlerinin örgütlendirilmesi gibi ekonomik etkinlikler, yasallık (meşruiyet) düşüncesini desteklemiştir (*Aksum, Ankor, Aztek, Çin, Havai, İnka, Maurya*).

3.5. Kutsal Nitelikte Egemen Kavramı İşleyiş İlkesi

Egemen, erken devletin ana mili konumunda idi. Kendisi hatta bazen, devletle özdeşleştirilip , devlet ile aynı şey olarak görüldü. Genellikle kutsal biri sayıldı. Doğaüstü güçlüklerle ilişkileri hakkındaki düşüncelerle desteklenen bu inanç, egemenin önderliğinin en önemli özelliğiydi. Egemen erken devlette, en önemli davalar hakkındaki kararları gerçekte de alan kimseydi; ya da hiç değilse, danışmanlar kurulunun karar alma süreci üzerinde kesin etkisi olan kimseydi. Böylece, erken devletlerin, az çok mutlak oldukları görülen ve hatta bazen ellerinde geniş yürütme yetkileri bulunan oldukça despotik egemenlerin yönetimindeki monarşiler oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, söz konusu mutlakçılığın daha çok yönetici hiyerarşiye karşı işlediği; hiç değilse avam halktan çok yönetici hiyerarşiyi etkilediği unutulmamalı. Örneklememizde erken devletlerin demokratik, cumhuriyetçi türünün bir örneği bulunmamakla birlikte, bu durum, bu tür erken devletlerin bulunabileceği olasılığını dışlamak anlamına gelmez (örneğin Güney Afrika'nın Tswana kent devletleri monarşi değillerdi).

3.6. Başına Buyruk Siyasal Strateji İşleyiş İlkesi

Erken devletin yönetici tabakası, kendini tümüyle kendi iç politika yaşamına vermiş görünür. Bu, siyasal erkin ardında koşma olanağının daha çok yönetici gruba tanınan bir fırsat olduğu anlamına gelir. Bu iş, erken devletin içinde geliştiği geniş anlamıyla toplum için herhangi bir önem taşımış görünmez.

Geniş anlamıyla toplum, siyasal erk için yarışmadan etkilenmiş olmadığı, uygulamada da büyük bir bölümü böyle bir yarışmanın dışında bırakıldığı gibi, bu erkin kullanılmasından da etkilenmiş değildi. Maddi üretimle uğraşan avam halkın yaşamı, dar anlamda devlet yaşamından uzakta yaşandı. Bu kimseler [devletle ilgili olarak] yalnızca ona enerji (yiyecek ve emek) sağlayarak, devlet örgütünü ayakta tutmaktan başka bir şey yapmadılar. Dikey toplumsal geçişkenlik (mobilite, toplumsal hareketlilik) sınırlıydı; bununla birlikte zamanla, kamu yönetimi aygıtının doğrudan doğruya siyasal erk sahibi kimselere kişisel olarak bağlı bulunan üyeleri "de facto" (fiilen) erk kullanma konumuna geldiler ve kendilerini aktif üyeler durumuna getiren mertebelere ulaştılar.

3.7 Devlet Öncesi Kalıpların Bastırılması ve Biçimlerinin Değiştirilmesi İşleyiş İlkesi

Erken devletin tüm kurumları (ajanları) toplumsal gelişmenin daha önceki düzeylerinden gelmiş kurumlar karşısında, dayanıklılıklarını ve geçerliliklerini kanıtlama sınavından geçmek zorunda kaldılar. Akrabalığa dayanan bağlılıklar, erken devlet dönemi boyunca baştan sona rol oynamış bulunmakla birlikte, önemlerini yavaş yavaş yitirdiler; devletin ajanlarınca yavaş yavaş devletle bütünleştirildiler ve onlar tarafından kullanıldılar. Aynı şey devlet öncesi kültler, değerler, inançlar ve ekonomik kurumlar için de söylenebilir.

Böylece erken devlet örgütü, var olan kurumları kendi amaçları için kullanabileceği ajanlara dönüştürme gücünü geliştirdi. Bu gücü, siyasal stratejilerinin yetkinlik derecelerinde görülen artışlarla ve ideolojik, askeri niteliklerin ince ince işlenip geliştirilmesiyle daha da arttı. Aynı nedenle devlet öncesi ilkel toplumların karakteristik özelliğini oluşturan komünal ilke, ona yapışık kurumlarla birlikte bastırıldı.

YİRMİALTINCI BÖLÜMÜN NOTU

1 Erken devletin "önemi" ile, onun toplumda ve tarihte oynadığı nesnel rolü anlatmak istedim. Elimizin altındaki veriler, erken devletin kökeni hakkında ileri sürülen tüm "tertip" (nifak) varsayımlarını reddetmemizi gerektiren nedenleri vermekte, öte yandan, elimize, insanlığın evriminde, ötekilerinden ayrı bir sosyopolitik örgütleniş türü olarak erken devletin olabildiğince genel nitelikte karakteristik özelliklerini formülleştirme olanağı sunmaktadır.

YİRMİALTINCI BÖLÜMDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Claessen, Henri J. M. (1975a), 'Circumstances under which civil war comes into existence', *War its causes and correlates*, ed. M. A. Nettleship, R. D. Givens ve A. Nettleship içinde s. 559-571. Lahey: Mouton.

— (1975b), 'From rags to riches - and the reverse', *Rule and reality, essays in honor of André J. F. Köbben*, ed. Peter Kloos ve Klaas W. van der Veen, içinde s. 29-49. Amsterdam: University of Amsterdam Press.

— (1978), 'The balance of power in primitive states', *Political anthropology and the state of the art*, ed. S. Lee Seaton ve H. J. M. Claessen. Lahey: Mouton.

Danilova, L. V. (1968), 'Diskussionnye problemy teorii dokapitalisticheskikh obschestv', *Problemy istorii dokapitalisticheskikh obschestv* I. Moskova: Nauka.

Evans-Pritchard, E. E. (1962), 'The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan ' (1948), *Essays in social anthropology* içinde s. 66-86. London: Faber & Faber.

Goody, Jack (1971), *Technology, tradition, and the state in Africa*, London: Oxford University Press.

Kendall, P. M. (1971), *Louis XI*. London: Allen & Unwin.

Krader, Lawrence (1975), *The Asiatic mode of production*. Assen: Van Gorcum.

— (1976), 'Social evolution and social revolution', *Dialectical Anthropology* I içinde s. 109-120.

Lloyd, Peter (1965), 'The political structure of African Kingdoms', *Political systems and the distribution of power*, ed. M. Banton içinde s. 63-109. ASA monografileri 2. London: Tavistock.

— (1968), 'Conflict theory and Yoruba kingdoms', *History and social anthropology*, ed. I. M. Lewis içinde s. 25-62. ASA monografileri 7. London: Tavistock.

Mair, Lucy P. (1962), *Primitive government*. Harmondsworth: Pelican books.

Smith, M. G. (1960), *Government in Zazzau*. London: Oxford University Press.

Southall, A. W. (1956), *Alur society*. Cambridge: Heffer.

Swartz, Marc J., ed. (1968), *Local-level politics*. Chicago: Aldine.

Swartz, Marc J., Turner, V. ve Tuden, A., ed. (1966), *Political anthropology*. Chicago: Aldine.

Yirmiyedinci Bölüm

SINIRLAR

Erken Devletin Başladığı ve Sona Erdiği Noktalar

Henri J.M. Claessen

Peter Skalnik

Bundan önceki iki bölümde, karşılaştırmalı inceleme temeline dayanarak, erken devletin yapısal ve süreçsel yönlerini tartıştık. Burada ise, erken devletin ortaya çıktığı koşullar hakkında bazı genel gözlemlerde bulunacağız. Bundan önceki bölümlerde olduğu gibi, bu bölümde de, örnekolay çalışmalarımızdan elde edilen verilere dayanacağız.

Burada bazı genellemelerde bulunmaya kalkmış olmamıza karşın, tarihin, her bir tekil örnekte eşsiz bir süreç biçiminde işlediğinin tümüyle bilincindeyiz. Şu anlamda eşsizdir ki, ele alınan bir toplumun, belli bir alanda içinde eylem gösterdiği koşulların başka hiç bir yerde [olduğu gibi] yinelendiği görülmez.

Bununla birlikte, tartışma daha yüksek bir soyutlama düzeyine alındığında, toplumsal süreçler yelpazesi içinde, birkaç genel kalıbın ya da "düzenliliğin" izlendiğini görebilme olanağı doğabilir. Bu bize, erken devletin insan toplumunun gelişmesinin genel çerçevesi içindeki yerini daha kesin olarak saptama gücünü verecektir. Yukarıda sözü edilen "düzenlilikler"in neler olduklarını, onların karakteristik özelliklerini saptadıktan sonra, bu konuda, daha önce formülleştirilen soruları, Yirmisekizinci Bölüm'de yanıtlamaya çalışacağız.

1. ERKEN DEVLETİN KÖKENLERİ SORUNUNUN BOYUTLARI

Örnekolay çalışmalarımızın kökenler hakkında sağladığı her türlü veri gözönüne alındığında, genel görünüm, erken devletlerin daha önce var olan örgüt biçimlerinden yavaş yavaş geliştikleri yönündedir. Erken devlet elbette "herhangi bir kimse tarafından icat edilmiş ya da

keşfedilmiş" değildir (Krader, bu kitapta s. 150). Bu bakımdan yalnızca iki örnek, yani *Mısır* ve *Jimma* örnekleri daha ayrıntılı olarak tartışmayı gerektiren bir nitelik taşımaktadır.

Mısır söz konusu oldukta, Janssen, onun devlet öncesi durumu hakkında hemen hiç bir şeyin bilinmediğini belirtmektedir. Hatta *Mısır* hakkında, "anababasız buluntu bir bebek" deyimini kullanmaktadır. Eğer dıştan, örneğin Mezopotamya'dan etkilenmişse, bu etkiler son derece sınırlı kalmış olsa gerek ve devletin oluşumu üzerinde gözle görülür herhangi bir etkide bulunmuş olmasa gerek.* Aslında, kesin olarak bilinen tek şey, Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır'ın birleşmesinin, içinde savaşın da rol oynamış "olabileceği" oldukça ağır bir süreçle gerçekleşmesidir. Elimizdeki veriler, bundan daha kesin sonuçlara varmamıza izin vermeyecek derecede kıttır. Devlet öncesi *Mısır* ülkesindeki koşullar, bugün için, çözülememiş bir bilmece olma niteliğini korumaktadır.

Buna karşılık, *Jimma* hakkındaki veriler bol. Lewis, Jimma Abba Jifar devleti için ondokuzuncu yüzyılın birinci yarısında kurulduğunu söyleyip, "siyasal yapı ve kültür bakımından öteki devletlerden farklılık gösteren kendi karakterini hızla geliştirdi" değerlendirmesinde bulunmaktadır (Lewis, bu kitabın İngilizce 1978 baskısı, s. 321). Söz konusu gelişme, devlet biçimindeki örgütlerin daha önce birçok kereler doğuşuna tanık olunmuş bir çağda görüldü. Ayrıca, *Jimma* yöneticileri, daha önce, erken bir aşamada, dıştan getirdikleri danışmanların ve politika uzmanlarının yardımından yararlanmış bulunuyorlardı. Bu koşulların *Jimma*'nın hızla "ergin devlete geçiş evresi"ne doğru gelişmesinin nedenlerini açıklamaya yettiğini düşünüyoruz. Bundan başka "geçiş evresi"nin birçok karakteristik özelliği, daha devlet öncesi durumunda hazır bulunmaktaydı: bunlar içinde, ülke, komşuluk, dostluk ve grup etkinliklerinin dayandığı, gönüllü dernekleşme ilkelerine yaslanan, akrabalığa dayanmayan bir toplumsal örgütlenme biçimi ile, toprağın belli soydan gelen gruplarca sahip "olunmaması" gibi özellikler vardır.

* Mısır uygarlığı üzerinde genel olarak Mezopotamya etkisi için bak. H. Frankfort, *Uygarlığın Doğuşu* (Mezopotamya ve Mısır) çev. A. Şenel, Ankara, 1989, Verso ve İmge yayını, kitabın "Ek" bölümü (ç.n.).

Fried'i (1967) izleyerek devletin ilksel (pristine) ve ikincil (secondary) türleri ayrımını (bu kitabın Üçüncü Bölüm'ünde) yapan Hazanov'a katılıyoruz. Gerçekten *Mısır, Tahiti* olasılıkla da *Ankole, Havai* ve *Çin,* ilksel erken devletlerin örnekleriydi. Öteki örneklerimiz, büyük bir olasılıkla, ikincil türden erken devletlerdi; ki bu, onların kendilerinden önce kurulmuş olan ya da aynı bölgede bulunan benzeri toplumsal yapıların etkisi altında geliştikleri anlamına gelmektedir. Bu da onların maddi koşullarının, ilksel erken devletlerin koşullarından farklı olacağının işaretidir (ikincil devletler hakkında karş. aynı zamanda Lewis, 1966:402 Hazanov, bu kitap, s.115). Koşulları öyle de böyle de olmuş olsa, hem ilksel hem ikincil erken devletler, hızlı olmayan bir gelişme göstermiştir ve devlet öncesi dönemin birçok kurumu, erken devlet içinde varlığını sürdürmüştür. Bu olgunun kabul edilmesi, devletin doğduğu zamanın kesin bir tarih olarak verilmesi olanağının bulunmadığının da teslim edilmesi demektir. Her bir tekil erken devlet örneğinde (herhangi bir kesin adımdan söz etmek yanlış değilse) devlete varan kesin adımın ne zaman ve nerede atıldığını gerçekten bilmiyoruz. Yavaş yavaş gelişme kavramı, bize, belirgin olmaktan oldukça uzak süreçleri gözönüne alarak düşünmemizi gerektiren nedenleri artırır. Söz konusu gelişme, antropoloğun ya da tarihçinin, daha sonraki tarihlerden geriye bakış (retrospektif) yoluyla erken devletin karakteristik özelliklerini oluşturan belli bazı kurumların varlığıyla birdenbire karşılaşacağı noktaya dek, çok ağır ve sezilmeyen bir süreç izledi (karş. Smith, 1977:13). Bunların kesin olarak ne zaman doğduklarını kimse bilmiyor; ama bazı örneklerde, o çağın önderleri, yeni bir durumun gelişmiş olduğunu ya da yeni bir kurum yaratma zamanının geldiğini anlamış, veya zamanın, var olan kurumları yeniden örgütlendirmek için uygun olduğunu kavramış olmalılar. Yeni yasalar, yeni örgütlenme biçimleri, ya da yeni mitossal anlar* getirerek bunu (sözde ya da gerçekte) yaptıklarında, tarihte, söz konusu devletin kurucu ataları olarak sunulurlar; aslında yaptıkları, büyük bir olasılıkla, daha önce zaten var olan eğilimleri "ortaya çıkarma" işinden başka bir şey değildir; ama böyle bir saptamada bulunmak da, onların önemlerini ya da dehalarını yadsıma anlamına gelmez. *Ankole* erken devletinin yöneticisi IV. Ntare, *Çin* erken devletinin Çou hanedanının büyük ege-

* Bak. s. 187 (ç.n.).

meni WauWang, *Aztek*lerin büyük yasakoyucusu I. Montezuma, *Ankor* erken devletinde devlet dininin örgütlendiricisi II. Jayavarman, tüm bir kıtaya boyun eğdirmeye kalkmış olan *Moğol* yöneticisi Cengiz Han, *Volta* devletlerinden Moogo'nun Varga, Yatenga'nın Kango adlı yöneticileri, *Maurya* devletinin örgütleyici kralı Asoka, Büyük *İnka* Paçacutek ve *Havai* erken devletinin yöneticisi Kamehameha, hep var olan belli eğilimleri açığa çıkaran ya da bazı ivedi sorunlara çözümler bulan kişilerdir. Ve bu eylemleriyle "kum saatinde ayak izlerini"* bırakmışlardır.

Tarihin genel eğilimleri mi "Büyük Adamlar" mı sorunu, sayısız tartışmaların ve polemiklerin konusunu oluşturmuştur (karş. White, 1949:233-281; Claessen, 1970:198 ve 1104., 1105. notları; Harris, 1968:328). İnsanlığın evriminde "Büyük Adam" için ayırdığımız bu yerin söz konusu tartışmayı sona erdireceğini düşünmüyoruz. Bununla birlikte, tarihin gidişinde yadsınamaz bir etkisinin bulunduğunu belirtip, ama etkisini ancak özellikle elverişli koşullar altında gösterebildiğini söyleyerek, evrimin olduğu kadar "Büyük Adam" olgusunun hakkını verdiğimizi sanıyoruz.

Erken devletin gelişmesinde göze görünür bir süreklilik [kesintisizlik] vardır. Şeflikte karmaşık bir toplumsal yapı hazır bulunmaktaydı; aynı biçimde, şefin konumunu güçlendiren bir olguyla, kendisine yasallık kazandırma yolları da hazırdı. Merkezileşme eğilimleri, devletin doğuşundan çok öncelerinden beri görülürken; [toplumsal] eşitsizlik, toplumsal gelişmenin devletten önceki evreleri için de karakteristik bir özellik niteliği taşımaktaydı. Fried'in (1967) Service'in (1971, 1975) Goldman'ın (1970) ve Carneiro'nun (1970b) yapıtları, bunların hepsi, söz konusu eğilimlerin erken devletin doğmasından çok önceleri görüldüklerini, inandırıcı biçimde göstermektedir. Bunlara burada (örneğin toprak üzerinde komünal sahiplik, aile ya da klan başkanlarına bağlılık gibi) erken devlet öncesi evrelerin karakteristik özelliklerini oluşturan eğilimlerin birçoğunun, devletin oluşumundan sonra yok olmadıklarını eklemeliyiz. Bu durumu anlatırken Natalya Koçakova, *Yoruba* ile ilgili bölümünde, erken devletin "ikili karakteri" dediği şeyden söz ederek, onda hem bir kabile hem bir sınıf toplumu-

** "Tarihte iz bırakmışlardır" anlamında bir deyimle İng. "footprints in the sand of the time" (ç.n.).

nun özelliklerinin bulunduğuna işaret etmektedir. *Gürcistan* erken devletleri hakkında Koranaşvili, aynı şeyi söylerken, Gurevich *Norveç* ile ilgili çözümlemesinde, bir önceki evrenin kurumlarının bir sonrakinde ortadan kalkmaması olgusunun gözönüne alındığında, haklı olarak [devleti] tiplere ya da evrelere ayırmanın neredeyse olanaksız olduğuna değinmektedir. Estellie Smith aynı görüşü dile getirmekte, ama "sosyokültürel örgütlenmenin basit biçimleri silinip yokolmamış, ya da ancak fosilleşmiş bir biçimde varlıklarını sürdürmüş olmakla birlikte, daha geniş bir ortakbiçimlenişin (konfigürasyonun) uzmanlaşmış parçaları durumuna gelecek biçimde *uyarlanmışlardır*" (a.y: 12* italikler Claessen ve Skalnik'in) değerlendirmesini eklemektedir. Devlet öncesi düzey ile devlet düzeyinin arasında kesin bir ayrım yapacak çizginin çekilmesinde bu formülleştirmeden yararlanılabilir.

2. ERKEN DEVLETİN DOĞUŞUNDAN SORUMLU ETMENLER

Birinci Bölüm'de devletin kökeni hakkındaki bazı kuramları enine boyuna tartıştık. Burada, erken devletin kökenlerini geniş bir genelleme içinde inceledikten sonra, bu konuda daha özgül şeyler söylemeye çalışacağız. Tartışmamıza olgulara dayanan bir temel sağlamak için, oluşumlarının ayrıntıları örnekolay deneme yazılarında sunulmuş olan devletlerin konumuzla ilgili "tarihçelerinin"** ana çizgilerini ortaya koyacağız.

Ankor örneğinde, Hindistan'dan gelen yeni düşüncelerin ve tekniklerin, bu ülkede daha gelişmiş tarımsal üretim biçimlerinin ve ticaret, savaş, çapul akınları yöntemlerinin sunulmasına yolaçan itileri sağladıkları görülür. Bu yeni yöntemler de, daha sıkı ve etkili bir yönetsel örgütün oluşmasında itici rol oynarlarken, II. Jayavarman bu yönetime etkili yasalar kazandırmıştır.

Ankole örneğinde [göçebe] çoban Hima gruplarının, onbeşinci yüzyılda bataklıklar bölgesinin belli bir yerine yerleştirdikleri görülür. Bu bölge pek az insanın yaşadığı bir yerdi. Buralarda ancak, oraya buraya dağılmış az sayıda tarımcı [topluluk] yaşamaktaydı. Onlarla Hima toplulukları arasında neredeyse hiç bir ilişki yoktu. Onsekizinci yüzyılda karşılaşılan kuraklıklar ve açlıklar [aralarında] bir dizi

* M. Estellie Smith, *Questions of Urban Analysis*, (1978'de baskıdaki kitabı-ç.n.).

** İng. "case-histories" (ç.n.).

kapışmayı ve savaşı başlatan tetiği çekti. Savaşta yenilgiye uğrama ve yeni savaş korkuları, bir savunma aygıtının örgütlendirilmesine yolaçtı. Yabancı kadınlarla evlenme, yöneticiyi aristokrasiden kopardı. Dıştan "davul" kültü alındı. Kıtlıklar ve savaşlar, içinde [çoban] Hima topluluklarıyla tarımcı Bairu toplulukları arası ilişkilerin yavaş yavaş daha gelişkin biçimler aldığı *Ankole* toplumunu biçimlendiren etkilerini sürdürdüler.

Aztek örneğinde, Azteklerin topluluklarının, gittikçe artan nüfus baskısı sorununa, çevrelerindeki topluluklara, mal biçiminde aldıkları haraçlar yükleyerek çözüm bulmaya çalıştıkları görüldü. Bu çözüm savaşlara ve fetihlere; savaşlar ve fetihler de, daha büyük bir örgüt, daha fazla vergilendirme ve daha etkili bir yasallık kazandırma gereğini yarattı.

Fransa örneğinde de, artan nüfus baskısı, tarım alanlarının genişletilmesi, toprak kiralama-kullanma (tenure) uygulamalarında değişikliklere gidilmesi, daha büyük bir artı üretme gereğinin duyulması, siyasal erkin, özellikle aristokrasinin vergilerden ve haraçlardan daha büyük gelirler sağlaması temeline dayandırılarak artırılması gibi birçok gelişmeyi harekete geçirmiş görünüyor. Savaş da daha fazla ve daha iyi örgütlenme gereksinimini artırdı. Bunlara ek olarak, daha önceki devlet yapılarının kalıntılarının da tartıştığımız devletin [Fransa erken devletinin] oluşmasında rolü oldu.

Hayat devletleri ancak büyük şefler arasında yapılan bir tür antlaşmanın gerçekleştirilmesinden sonra doğabildi; çünkü bu antlaşma kimi şeflerin, ardı arkası kesilmeyen savaşları, daha istikrarlı bir örgütlenme geliştirebilmelerine yetecek kadar uzun bir süre dizginleyebilme olanağını yaratabilmişti; söz konusu daha istikrarlı örgütler ise, düşmanlıkların yeniden başlamasıyla, genişleme hareketlerini kışkırtmıştır. Bu ülkede, bir dizi fetih ve fethedilen toprakların geri alınması, erken devlet döneminin karakteristik özelliğini oluşturdu.

Gürcistan devletleri, yabancı istilacılara karşı savunma gereksiniminin bir ürünü olarak doğmuş görünürler. Bu yolda, önderler arasında ittifaklar oluşturulmuş ve önderler daha büyük erk konumlarına yükselmişlerdi. Ayrıca, nüfus artışı daha karmaşık bir örgütlenmeye gidilmesini gerektirmiştir.

Inka yöneticiler, uzunca bir süre için, And Dağları bölgesinin birçok şefliklerinden yalnızca birisinin yöneticisiydiler. Ancak en büyük rakiplerinden biriyle girişilen savaşta elde edilen bir zafer, devletliğe (statehood) varacak yolu açmıştır. Toprak ilhakı ve hükümet aygıtının baskısıyla harekete geçirilen üretim artışı, daha geniş ve daha karmaşık bir örgütlenme biçimine, o da savaşlara ve fetihlere yolaçmıştır.

Jimma örneğinde, bölgede daha önce oturanları büyük ölçüde sürüp yerlerini aldıkları anlaşılan Galla grupları, yeni ülkelerine yerleştiklerinde karma tarım yapan çiftçilerdi. Çevreleri daha önce kurulmuş devletlerle kuşatılmış olarak, birbirleriyle olduğu kadar bu devletlerle savaşmışlar; toprakların, ticaret yollarının ve pazarların denetimini ellerine geçirmek için yarışmışlardır. Devlet, birbirini izleyen yerel fetihlerin bir sonucu olarak, bir Galla grubunun ötekileri yenip yönetimini ötekilere dayatmaya başlamasıyla doğmuştur (H.S. Lewis'den kişisel görüşme yoluyla sağlanan bilgi).

Kaçari devleti, Hindistan altkıtasının kuzeydoğusundaki dağlık bölgelerde doğmuştur. Devletin doğmasından önce bile, klan sisteminde bir çözülme görülmüştü. Soyağacı çevresinde toplanmış grupların yerini yavaş yavaş, toplumsal ve mesleksel konuma göre oluşan gruplar almıştır; ki bu da toplumsal eşitsizliğin artmasına yolaçmıştır. Nüfusun çoğalmasıyla birlikte, bu grupların sayısı da artmıştır. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar, toplumun ileri gelenlerinin konumlarını sağlamlaştırmıştır. Askeri önderlerin büyük bir etkiye sahip oldukları görülmüştür. Sosyopolitik kavramlar kadar teknik kavramları da, çevrelerindeki devletlerden almışlardır; ve bu kavramların Kaçari devletinin oluşumu üzerinde büyük bir etkisi olmuştur.

Kuba devleti örneği, şeflerin baskısının istediği bir toplumsal artı üretiminin, daha karmaşık bir yönetsel aygıta nasıl olanak verdiğini göstermektedir. Toplumsal artı üretimi, bunun yanı sıra, sadık hizmetçilerin ödüllendirilmesinde kullanılan lüks malların üretilmesi olanağını da yaratmıştır. Vansina, bu sürecin diyalektik niteliğine dikkati çekmektedir: bürokrasi ve üretim, karşılıklı olarak birbirlerinin gelişmesini istemişler ve ikisi birlikte, daha karmaşık bir ideolojinin gelişmesini besleyen etmenleri oluşturmuşlardır.

Maurya için de aynı şey söylenebilir: bir artının üretimi, devlet örgütünün gelişmesini olanaklı kılmış, devlet örgütü de artı üretiminin artmasını desteklemiş; bunun yanı sıra ve bunun bir ürünü olarak, ticaretin ve pazarların gelişmesini beslemiştir. Bu ise, hukukun ve düzenin kurulması gereksinimini yaratıp, yeni toplumsal kategorilerin [yeni tabaka ve sınıfların] doğmasına yolaçmıştır.

Norveç örneğindeki gelişmelerin tetiği, geniş ailenin çözülmesiyle çekilmiş görünmektedir. Geniş ailenin çözülmesi, bu ülkedeki kaynakların kıtlığının bir sonucu olarak görülmüş olabilir (karş. Wolf, 1966:72). Söz konusu çözülme "bönder"in etkisinin azalmasına yolaçmış, o da zamanla, birkaç bölgeyi boyun eğdirmeyi başaran belli bir yönetici ailenin yavaş yavaş siyasal erk konumuna yükselmesine olanak vermiştir.

İskitya örneğinde, göçebe İskitler ile birkaç tarımcı kabile arasındaki ilişkiler, devlet oluşumunun harekete geçirildiği başlangıç noktasını oluşturmuştur. Göçebelerin tarımcılar üzerinde kurdukları tahakküm, o ya da bu türden bir örgütün kurulmasını gerektirmiş [ondan] yavaş yavaş devlet sistemi gelişmiştir (karş. aynı zamanda Hazanov, 1975:340). Gerçekten, İskitya, Oppenheimer'in "fetih kuramı" için biçilmiş kaftan, klasik bir örnektir.

Tahiti, nüfus artışının, bir soyağacının eski ve yeni dallarının üyeleri arasındaki toplumsal açıklığı nasıl artırdığını göstermektedir. Söz konusu açıklık öylesine artmıştır ki, her iki grup da endogam (içten evlenen) topluluklar [birbirlerinin üyeleriyle evlenmeyen topluluklar] durumuna gelmişlerdir. Toprağa sahiplik ve toplumsal konum, soyağacı sisteminde sahip olunan yere bağlıydı; topluluğun bir yöneticiler grubu ve bir de yönetilenler grubu olarak bölünmeye uğraması, bunun sonucu olarak doğan bir oluşumdu.

Volta bölgesinde, sürekli saldırıya ve yağmaya uğrama tehlikesinin varlığı, insanları daha etkili bir korunma ve [daha yetkili bir] önderlik aramaya yöneltmiş görünür. Siyasal birlikte görülen, bu koşulların ürünü olan gelişmeye, köy topluluğu çapını aşan bir ideoloji eşlik etmiştir. Bu, zamanla ve büyük ölçüde dış (siyasal) baskıların sürmesinin de etkisiyle, iç ilişkilerin bir kararlılık kazanmasına yolaçmıştır.

Örneklememize aldığımız devletlerin bu yoğunlaştırılmış tarihçeleri, onlarda görülen belli bazı kalıpları ya da düzenlilikleri ortaya çıkarma işini kolaylaştırmaktadır. Bize göre, başlıca genel karakteristik özellik, devletliğe yönelen gelişmenin tetiğinin, tüm örneklerde, çok zaman önce başlamış bir eylem ya da olay tarafından çekildiği, ve söz konusu eylemin ya da olayın "özellikle bu hedefe" [devletliğe ulaşmaya] yönelik olmadığı gerçeğidir. Devletliğe uzanan gelişmenin öteki apaçık karakteristiği, her zaman bir çığ etkisi göstermesidir; bir kez harekete geçince, gittikçe büyüyüp hızlanmasıdır. Bu, incelenen tüm gelişme süreçlerinde görülen bir durumla, olgularla yarattıkları etkiler arasında birbirlerini "karşılıklı destekleme" biçimindeki ilişkinin bir sonucudur. Böylece bir "pozitif geribesleme" olgusundan söz edebiliriz. Bu da Sahlins'in (1972:140) ekonomi ile politikanın birlikte geliştikleri yolundaki görüşünü destekler niteliktedir. Aynı biçimde verilerimiz, Cohen'in (elinizdeki kitabın İkinci Bölüm'ünde s. 44'de) ileri sürdüğü şu gözlemiyle uyuşmaktadır:

> "[Söz konusu] Etmenler takımının her biri, ya da herhangi bir tekil etmen bir kez doğup gelişince, öteki etmenleri harekete geçirip, onlara geribeslemede bulunur: onlar da sıraları geldikte, devletin genel çizgisinde değişikliğe yolaçarlar. Bir toplum ya da toplumlar grubu, farklı kökenlerden gelmiş olsalar da, devletliğe doğru harekete geçtiğinde, söz konusu gelişme nerede görülmüş olursa olsun, göze çarpacak derecede benzer bir sonuca ulaşmaktadır."

Tarihsel ilerleme yanı sıra, bazı örneklerde karşılıklı olarak birbirlerine denk düşen etmenler takımının etkili oldukları anlaşılıyor. Söz konusu etmenler bir bir ortaya konup, herbirinin önemi tek tek araştırılabilir. Bunu yaparken gerçek tarihsel süreçte sıralarının değiştiğinin görüldüğünü, öte yandan her zaman tümünün mutlaka görülmesi zorunluluğunun bulunmadığını belirtmemiz gerekir. Söz konusu etmenler şunlardır:

(1) Nüfus artışı ve nüfus baskısı;
(2) Savaş, savaş tehlikesi ya da fethedilme tehdidi, çapul akınları;
(3) Fetih;
(4) Üretimde artış ve toplumsal artıda, haraç-vergide, gönençte artışlar;
(5) İdeoloji ve yasallık kazandırma;
(6) Daha önce kurulmuş devletlerin etkisi.

(1) Nüfus Baskısı etmeni - Nüfus artışı ile yaratılan nüfus baskısı, yiyecek elde etme amacını taşıyan akınları harekete geçirebilir; ya da söz konusu ülke içindeki üretim eksikliğini kapatmak için ülke dışında yaşayan bir halk grubunun baraca bağlanmasına yolaçabilir (*Ankole, Aztek*). Bu, savaşı ya da savaş tehdidini; bunlar ise, daha güçlü önderlerin ve daha iyi bir örgütlenmenin ortaya çıkmasını çağırır; söz konusu önderler ve örgütlenmeyse, fetihler yapılabilmesi olanağını verir (*İnka, İskitya*).

Nüfus baskısı, bunlar yerine, üretimin artmasını kışkırtabilir; üretim artışı (*Fransa* ve *Kuba* örneklerinde görüldüğü gibi) sonuçta bolluğa yolaçabilir; bolluk, karmaşık bir devlet aygıtının gelişmesi olanaklarını sağlar; böyle bir aygıt ise; yeniden, üretimde artışı iteleyebilecektir. Nüfus baskısı, geniş aile kurumunun çözülmesini getirebilir (*Norveç*) bu da yöneticiye merkezi bir yönetim kurma olanağını verebilir (karş. Wolf, 1966:70 vd.). Bunun tersine olarak, nüfus artışı bu tür [geniş] ailelerin büyümesi yolunda etkide bulunabilir; bu durumda da, söz konusu aileler içinde soyağacının eski ve yeni dalları arasındaki açıklık, birleştirilmeyecek kadar artabilir (*Kaçari, Tahiti*).

Nüfus artışı, etkileri yalnızca ülke topluluğu içinde değil, aynı zamanda çevre halkları üzerinde de görülen bir iç gelişmedir. Verilerimiz, Carneiro'nun (1970a) nüfus artışının çevresel ve toplumsal koşullar üzerine sınırlayıcı etkisine ilişkin düşüncelerini destekler görünmektedir. Webster'in (1975) savaşın ya da savaş tehlikesinin, daha güçlü önderlerin ve daha iyi bir örgütlenmenin doğmasını çağırdığı varsayımı da, derlediğimiz verilerce onaylanmakta. Dahası, Fried'in (1967) ve Kottak'ın (1972) nüfus artışının ya da nüfus baskısının rolü hakkındaki görüşleri de bulgularımızca desteklenmektedir.

Ama bu sonuçlar, Wright ve Johnson'un İran verileri üzerine yaptıkları çözümlemelere (1975) dayanarak ulaştıkları bulgularla nasıl uzlaştırılabilir? Söz konusu bulgular "devletin oluşumunun hemen öncesinde nüfusta azalmanın görüldüğü bir dönem" bulunduğunu göstermektedir (1975:276). Bunun olası bir açıklaması, toplumun sosyoekonomik yapısı ile ülkenin gizilgüçleri arasındaki veya söz

konusu sosyoekonomik yapı ile ülkenin hem gizilgüçleri hem kültürel konumu arasındaki dengenin bozulması olabilir (karş. Van Bakel, 1976:22 vd.). Yani yaşam koşullarını yaratmak için yeni bir toplumsal örgütlenme türüne gereksinim duyulmuştur. Böyle yeni bir toplumsal örgütleniş biçimi etkili olmadıkça, halk ya dışa göçetme eğilimi gösterecek, ya da çatışmaların yiyecek darlıklarının vb. acısını çekecektir. Yeni bir örgütlenme biçiminin gelişmesini zorlayan toplumsal güçler, nüfusta görülen bir azalmaya karşın etkilerini sürdürüyor olabilirler. Ama yeni yapı bir kez durulunca, nüfus artma yönünde yeni bir iti kazanacaktır. Böyle bir varsayım, Polgar'ın, sosyopolitik değişikliklerin, nüfus artışının başlamasından [az] önce ortaya çıktığı yolundaki görüşünde (1975:10) az çok destek bulmaktadır.

(2) Savaş ya da Savaş Tehlikesi ve Akınlar Etmeni - Savaş, savaş tehlikesi, çapul akınları; ya da akınlara girişme, haraçlar toplama gereksiniminin duyulması, dayandıkları düşünceler ya da nedenler ne olursa olsun, hepsi de aynı sonuçlar, yani ister savunma, ister saldırı amaçlarıyla olsun, daha güçlü önderlerin görünmesini ve daha iyi veya daha güçlü örgütlerin ortaya çıkmasını doğurur (*Ankole, Aztek, Gürcistan, Havai, İnka, Jimma, Kaçari, Volta*). Bu tür örgütler, silahlı birliklerin beslenmesi, savaşçıların ödüllendirilmesi, ve yollar, tekneler, casuslar, haberciler gibi kimseler ve araçlar kanalıyla daha iyi bir iletişim sisteminin kurulması için yiyecek maddelerinin ve öteki malların düzenli olarak sağlanmasını gerektirir. Böyle bir durumda, şaşmaz biçimde, artı üreten üreticiler üzerinde baskı kadar, haraç alma uygulamalarıyla karşılaşılır. Bu konuda da, yukarıda verdiğimiz birkaç satıra sıkıştırılmış tarihçeler, Webster'in [savaşın etkilerine ilişkin] yukarıdaki varsayımını desteklemektedir. Savaş, devlet oluşumuna "yolaçmış değildir"; ancak, savaş, ya da savaş tehlikesi, ve de toplumsal baskı, devlet oluşumunun "ileri noktalara" ulaşmasında büyük ölçüde etkili olmuştur (karş. Nettleship, 1975:82 vd; Corning, 1975:375 vd.). Bu varsayım ayrıca Service'in (1975:299) "toplumun bir parçası olmanın yararlarının öteki seçeneğin [toplumun dışında kalmanın] yararlarına ağır basacağı apaçıktır" biçimindeki görüşünü de onaylamaktadır. Söz konusu koşullar altında korunma gereksiniminin duyulacağı ortada; bu gereksinimin bir sonucu olarak, bir devletin

üyesi olmak, onun üyesi olmamaktan daha iyi bir durum olarak görülmüştür. Ayrıca Lowie'nin "gönüllü dernekleşmenin" devlet oluşumunun kaynaklarından "birini"* oluşturduğu düşüncesinin, örnekolay çalışmalarımızdan elde edilen verilerin bazılarınca onaylandığına da inanmaktayız.

(3) Fetih Etmeni - Örneklememize aldığımız birçok devletin doğuşu üzerinde fetihlerin kesin bir etkisinin bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yalnızca *Moğolistan* ve *İskitya* devletleri ve belki de *Volta* devletleri ve *Zande*, devlet örgütleri oluşumlarını, Oppenheimer'ın verdiği anlamda "fetihe" borçlu görünürler. Göçebe çobanların tarımcı halklar üzerinde tahakküm (domination) kurması durumuyla [örneklememiz arasında] yalnızca *İskitya* ve *Moğolistan*'da karşılaşıldı. *Ankole* erken devleti başlangıçta tarımcı halklar kümesine boyun eğdirme olgusuna "dayanmıyordu". Bu, çok sonraki bir dönemde gerçekleşti ve o zaman bile geniş çaplı bir olgu değildi. Aynı bölgede yaşayan çobanlarla tarımcılar [çiftçiler] arasındaki ilişkiler, bu devlette, sonuna dek önemsiz çapta kaldı. Ne var ki, Cohen'in sağladığı (elinizdeki kitapta ve aynı zamanda Cohen, 1974, 1977'de sunduğu) veriler, çoban toplulukların tarımcılar üzerindeki tahakkümünün devletin oluşumuna yolaçtığı başka örneklerin bulunduğunu göstermektedir.

Erken devletin oluşumunun bir etmeni olarak fetihten söz edilen öteki örneklerde (*Ankor, Aztek, Havai, İnka, Jimma, Maurya*) söz konusu fetihin aynı geçim biçimine sahip halklar arasında gerçekleştiği görülür.

Fetihin erken devletin oluşumuna mı yolaçtığı; yoksa tersine, erken devletin oluşmasının fetihe mi yolaçtığı belli değil. Fetih, toprağın işgal edilmesi ve halkların söz konusu (yabancı) bir siyasal örgüt içine alınıp onunla bütünleştirilmesi olarak yorumlanırsa, o zaman, bunu [bütünleşmeyi] gerçekleştirecek gerekli kurumların, ancak devlet düzeyinde karşılaşılabilecek şeyler olduğunu ileri süreceğiz. Ama eğer fetih, bir grubun ötekisi üzerinde tahakküm kurmasını kışkırtan bir siyasal yapının gelişmesi sonucunda, farklı

* Bu, bundan önceki, bundan sonraki benzeri durumlarda, İngilizce baskıda italikle verilen, ancak kavram değerinde olmayan vurgulamaları, çift tırnak içine alarak vermeyi, italik vurgulamaların bolluğuna bir çözüm olarak gördüm (ç.n.).

(ya da bazen aynı) geçim biçimlerine sahip iki grubun, bu yapı içinde birbirleriyle karışıp birbirleri içinde erimeleri anlamına alınıyorsa, o zaman fetih eyleminin [erken devletin doğmasından] çok daha önceki bir evrede başlamış olabileceği apaçıktır. Hangi anlamıyla alınırsa alınsın, örneklememizdeki ancak birkaç örnek, Gumplowicz'in ve Oppenheimer'ın "Ueberlagerungs" [fetih] kuramlarını destekler niteliktedir.

(4) Bir Artı Üretme Etmeni - Toplumsal artı etmeni oldukça karmaşık bir sorun olarak görünmektedir. Artının devletin varlığının gerekli bir koşulunu oluşturduğuna hiç kuşku yok. Bununla birlikte, bir artı üretimiyle, şeflik evresinde, hatta olasılıkla daha öncesinde bile karşılaşılır. Gene de, bir artının üretilmesi ile sosyopolitik örgütün [şeflikten] daha karmaşık bir biçiminin gelişmesi arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bu olgu, örnekolaylarımızla ilgili yukarıdaki "tarihçeler" dizisinin tümünde açıkça gösterilmiş bulunmaktadır. Büyüyen bir yönetim (hükümet) aygıtı, o ya da bu türden bir askeri güce, savunma amaçları için olabileceği kadar saldırma amaçlarıyla da duyulabilen gereksinim, gelişen bir devlet dini, tüm bu gelişmeler, üretimin artmasını gerektirir; üretimde artış ise, bu kurumlarda daha ileri gelişmeleri olanaklı kılar. Bu aynı zamanda (daha önce var olan) ticaretin ve pazarların gelişmesini kışkırtıp hızlandırmaya son derece elverişli bir durumdur (*Aksum, Aztek, Fransa, Kuba, Maurya, Yoruba*).

Büyüyen bir artı, bir yandan, gönence (refaha) ve gösterişçi tüketime, bunun yanı sıra, insan sayısında yiyecek üretimiyle ancak "dolaylı" bir ilişki içinde bulunan (aristokratlardan tutun zanaatçılara dek uzanan) kimselerden oluşan bir artışa yolaçarken; öte yandan, gittikçe artan sayıda insanın ürettiklerinin gittikçe artan bir bölümünü teslim etme yükümlülüğü ile, yalnızca yiyecek üretimiyle uğraşmaya bağımlı kılınmalarına neden olur. Toplumsal konumlar (statüler) gittikçe daha katı bir biçimde yapılandırılır. Ekonomik eşitsizlik, zamanla toplumsal örgütün kurumlarının kalıcı bir özelliği durumuna gelir. Erken devlette görülen bu gelişmelerin sonucu, nüfusun uygulamada birbirlerine daha çok vergilendirme sistemiyle bağlanan toplumsal kategorilere, bir "yönetenler" bir de "yönetilenler" olmak üzere iki kategoriye kesin bir biçimde bölünmesine varır.

Erken devletin oluşumunda, bir artının üretilmesi, diyalektik bir süreçle, toplumsal eşitsizliği kurumsallaştırmak kadar, bir yönetim aygıtının geliştirilmesi gücünü de kazandıran çok önemli bir etmendir (karş. Sahlins, 1958; 1972:140).

Buraya kadarki tartışmalar, toplumsal eşitsizliğin, o ya da bu biçimiyle, devletin oluşumundan önce de bulunduğu (karş. bu kitabın İngilizce baskısının İkinci Kesim'inde Maretina'nın yazısıyla) dahası, onun inceden inceye geliştirilmesinin, devlet oluşumunun bir nedenini oluşturmaktan çok, onun bir ürünü olarak ortaya çıktığı sonucuna götürecektir. Toplumsal eşitsizlik, gerçekten devletin karakteristiklerinden birini oluşturmakla birlikte, onun doğuşunda önemli bir rol oynamış görünmez.

Kottak'ın (1972) varsayımsal çerçevesi, bu görüşle kolaylıkla uzlaştırılabilir. Öte yandan ulaştığımız sonuçlar, toplumsal eşitsizliği kanıtlarının köşe taşı olarak kullanan Fried'in (1967) kuramlarından büyük ölçüde ayrılmış görünmektedir. Fried bize, aslında, birinci planda toplumsal eşitsizliğin kökenlerini araştırmış, siyasal örgütün evriminin araştırılmasına ancak ikinci planda yer vermiş görünüyor.

(5) İdeoloji Etmeninin Rolü - Bir toplumda ideoloji etmeninin ya da "toplum mitosu" denen şeyin, veya yasallık kazandırmanın (meşruiyetin) rolüne, birbirleriyle sıkı ilişki içindeki bu kavramları oluşturan tüm etmenlerin rolüne, örnekolaylarımızla ilgili "tarihçeler"in hemen hepsinde değinilmiştir. Her örnekte, söz konusu toplumun önderinin, şefinin ya da egemenin konumunu yasal göstermeye çalışan bir temel toplum mitosu (bak. YKÖ. 21) ile karşılaşıldı. Erken devlete varacak gelişmelerin tetiğinin çekildiği noktada, bu mitosun, ülke topraklarını savunma gereğinin, ya da komşu hakların topraklarına akınlarda bulunma yüce görevinin nedenlerini açıklama veya bunları haklı gösterme amaçlarına uyarlanması gereksinimi duyulabilir. Bu, genel olarak belirtmek gerekirse, devlet ideolojisinin, yasallık kazandırma, açıklama ya da haklı gösterme rolünü oynadığını göstermiyor mu? Bu tür bir etkinlik [eski mitosun yeni koşullara uyarlanması işi] var olan kurumların daha bir incelikle geliştirilmelerine, ya da daha önce (hazır) bulunan eğilimlerin ortaya çıkarılmasına yolaçabilir. Bununla birlikte biz,

ideolojik etkinliklerin, erken devletin oluşumu üzerinde ikincil önemde bir etkide bulunmalarından öte bir rolünün bulunmadığına inanma eğilimindeyiz; gene de, devletin daha sonraki gelişmeleri, onun etkisiyle gerçekleşmiş olabilir.

(6) Daha Önce Doğmuş Devlet Sistemlerinin Etkisi Etmeni - Bu etmenden *Ankor*, *Jimma*, *Kaçari* ve *Maurya* örneklerinde söz edildi. *Fransa* örneğinde yalnızca ülkenin çevresindeki devlet sistemleri hakkında değil, aynı zamanda devlet oluşumunun daha önceki evreleri hakkında da geniş bir bilgi birikimi bulunmaktaydı. Olasılıkla *Gürcistan* örneğindeki ve belki aynı zamanda *İskitya* örneğindeki durum da böyleydi. Daha önce kurulmuş olan devletlerin etkisi, örnekten örneğe değişmektedir. Bununla birlikte, söz konusu etkilerin, tüm örneklerde ileride görüleceği gelişmeler için en azından bir tür çerçeve sağladığı söylenebilir. Gerçekten, çoğu ikincil [erken] devlet üzerindeki etkileri bu yönde oldu.

Yukarıda anlatılanları özetlersek, bir artının varlığı kadar bir ideolojinin varlığı da, devlet oluşumunun gerekli koşulları olarak görülüyor. Toplumsal eşitsizliğin incelikli bir biçim alacak yönde geliştirilmesi, böyle bir oluşumun nedenlerinden çok bir sonucu olarak görüldü. Böylece, devletin oluşumunda en önemli etkilerde bulunmuş etmenler olarak, elimizde kala kala, nüfus artışı ya da nüfus baskısı, savaş ya da savaş tehlikesi ile, akınlar, haraç, fetih ve dıştan alınıp benimsenen düşünceler gibi etmenler kalır. Bu etmenlerin nasıl işlediklerini, birbirlerini nasil etkilediklerini, ve her örnekte ideolojinin, artının, ticaretin ve toplumsal eşitsizliğin varlığıyla nasıl bir karşılıklı bağlantı içinde bulunduklarını, yalnızca genellemelere dayanarak anlatma olanağı yoktur. Söz konusu etmenlerin, her bir örnekte ortaya çıkış sıraları ne olursa olsun, tüm örneklerimizde yarattıkları sonuç aynı oldu; yani sonuçta erken devlet doğmuş oldu.

Bu sonuçta, biz [Claessen ve Skalnik] kendimizi, Cohen ve Hazanov'un, elinizdeki kitabın kuramsal [Birinci] kesiminde (bak. aynı zamanda Cohen, 1977'de) dile getirilen düşünceleriyle temelde uzlaşma içinde bulduk. Öte yandan, bizim görüşlerimizle Krader'inkiler arasında bazı asal farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni, bize göre, çoğucası, Krader'in, erken devletin özgül koşullarından çok ergin devletin karakteristik özellikleri üzerinde durmasıdır.

3. EMEKLEME EVRESİNDE ERKEN DEVLET

Buraya kadar yapılan bütün tartışmalar, erken devletin daha önceki [toplumsal] biçimlerden, özellikle şeflikten nasıl ayırdedileceği sorusunu doğurmuştur. Birinci Bölüm'de [erken] devletin sahip olduğunu düşündüğümüz birçok karakteristik özelliğini öne sürüp, bunların doğruluk derecelerini Yirmibeşinci ve Yirmialtıncı bölümlerde araştırdık. Bununla birlikte, söz konusu karakteristik özelliklerden birçoğuyla, o ya da bu biçimiyle, gelişmenin [devletten] önceki aşamalarında karşılaşıldığı için, bunların devletle devlet öncesi biçimler arasında bir "sınır çizgisi" çekilmesine fazlaca yardımcı olmadıkları görüldü. "Daha fazla", "daha iyi" ya da "daha karmaşık" gibi nitelemeler, bazı gelişmeleri belirtmede yararlı olabilirse de, yeni bir sistemin duru bir biçimde ortaya çıkması (kristalleşmesi) ancak, üstüste birikmiş etkiler sürecinin kendisini belli bazı özelliklerin, yani şefliklerde "bulunmayan" ve hatta belli bazı niteliksel farklılıklardan dolayı onlarda [devletlerde] bile hiç bir zaman "bulunamayabilecek" olan özelliklerin doğdukları yerlerde gösterebilir. Estellie Smith'den bir alıntı daha yaparak belirtelim: "Ama, böyle bir düzeye, birbiri üzerine eklenen küçük küçük değişikliklerin [toplam] ağırlığının tüm sistemde kolaylıklar getirici bir düzeltmeye yolaçtığı zaman ulaşılmış görünür" (a.y. s. 13).*

Niteliksel değişmelerin, yeni yeni özelliklerin gelişmesinin, yasallık kazandırılmış (meşru) erkin, (a) ister oylaşıma (konsensusa) ister zorlamaya dayanarak olsun, merkezi hükümetin kararlarını dayatabilecek erk; (b) ister oylaşıma ister zorlamaya dayanarak olsun, bölünmeyi önleyecek erk, biçiminde ortaya konmasına varan gelişmede görüneceğine inanıyoruz. Bu iki erk türü elbette bir buzdağının görünen bölümünden başka bir şey değildir. Bunlar, karmaşık bir sosyopolitik örgütün varlığının, merkezi hükümetin, toplumsal eşitsizliğin, güçler dengesinin, yeterli bir yasallık (meşruiyet) durumunun, yeterli devlet (gelir) kaynaklarının vb. öğelerin varlıklarının gelişmiş olduğunun "göstergeleridir". Yasallık kazandırma yönü üzerinde yukarıda fazlaca durmamızın nedeni, çözümlememizin, erkin oylaşıma dayanan türünün, zorlamaya dayanan türünden daha yüksek düzeyde bir gelişmişliği ortaya koyması yüzündendir (bu konuda şefliklerdeki durum için karş.

* Bak. s. 281n (ç.n.).

Service, 1971:150; devletteki durum için bak. aynı kaynak s. 167). Merkezi hükümetin aldığı kararları uygulama gücüyle ilgili erk kendini özellikle, yasaların ve hukuksal düzenlemelerin çıkarılıp uygulamasında ortaya koyar. Erken devletlerin "tipik" ve [ergin devlete] "geçiş" türlerinde bu sorun kesin bir çözüme bağlanmış göründüğüne göre, buradaki çözümlememizi "emekleme evresinde" erken devlet düzeyiyle sınırlı tutacağız.

Ankole örneğinden söz edilirken, egemenin ve saray adamlarının önemli kararları aldıkları belirtilmişti. Bununla birlikte, yerel düzeyde, geniş bir kendi kendini yönetme alanı bulunmaktaydı. Birçok örnekte ağır suçlar yönetici ve saray adamları tarafından yargılandı. Kararların uygulanmasını sağlamak için, sarayda bir miktar silahlı hizmetçi bulunduruldu. Bairu'lar kendi yaşamlarını sürmüş ve Hima'lardan ancak bazı konularda etkilenmiş görünürler. Devletin tüm yurttaşlarının vergi ödeme ve askerlik hizmeti görme yükümlülükleri altında bulundukları belirtilmiştir. *Havai* devletinde, tüm önemli yasaları egemen çıkarıp, tüm önemli kararları egemen aldı. Sarayda bir silahlı hizmetliler grubu bulundu. Halk angarya işlerinde çalışmaya çağrılabildi ve mal biçiminde (ayni) vergiler ödemek zorunda kaldı. Ayrıca, tüm erkekler askerlik hizmeti görme zorundaydılar. Vergi ödeme ve askeri hizmetlerde bulunma yükümlülükleri avam halkı doğrudan etkiledi. Egemen ve saray adamları, bir dereceye dek ekonomik nedenlerle, bir dereceye dek de siyasal nedenlerle, devlet içinde orayı burayı gezdiler. Yöneticinin yargı görevleri, herşeyi kapsayıcı bir *kapu* sisteminin sürdürülmesi üzerinde yoğunlaşmıştı.

Gurevich, örnekolayını işlerken kendisini erken devletin tek bir dönemi ile sınırlamayıp, "emekleme evresinde" erken devletten [ergin devlete] "geçiş evresinde" erken devlete dek, erken devletin tüm gelişmesini anlattığı için, *Norveç* son derece ilginç bir örnek oluşturur. "Emekleme" aşamasında, egemenin ya da merkezi hükümetin rolü pek fazla artmış değildi. Egemen egemenlik konumunu yerel "tink"lere kabul ettirebilmek için, her yere geziler yapmak zorundaydı. Kendisine genellikle silahlı bir yandaşlar grubunun eşlik etmesi olgusu, gezilerinin bu etkisini azaltmış olmalı. "Bönder"ler egemene askeri hizmetlerde bulunmak kadar, ona birşeyler "vermek" yükümlülüğünü de kabul etmişlerdi. Yönetici, adalet dağıtımı-yönetimi üzerinde bir miktar etkide bulundu. Siyasal örgütü

dağılmadan tutan, onun kişiliğiydi. Devletin yasallığı soyut düşüncesi, ancak gelişmenin başlangıç aşamasında ortaya çıkabildi. Yerel topluluğun erki gittikçe azalırken, yöneticinin etkisinin yavaş yavaş arttığı görüldü.

Tahiti örneğinde, egemenin tellallarca duyurulan yasalar ve düzenlemeler çıkarma hakkına sahip olduğu görüldü. Gerekli denetimler uzman kamu görevlilerince [denetçilerce] yapıldı; ve gerektiği yerde, onların buyrukları yöneticinin koruma birliğince uygulatıldı. Egemenin ancak gelişigüzel durumlarda başyargıç olarak davrandığı görüldü.

Volta devletleri, merkezi hükümet ile köy şefleri arasında bir tür denge durumu gösterdi. Yargı sistemi az çok merkezileşmişti: ölüm cezaları verme, egemene ait bir haktı. Saray çevresi, köy şefleri üzerindeki denetimi sürdürmek için sık sık bir yerden bir yere taşındı. Yöneticinin silahlı izleyiciler takımı, yöneticinin kararlarını uygulama yetkisine sahipti. Halk, vergi ödemek, askeri hizmetler görmek ve öteki hizmetlerde bulunmak zorundaydı.

Zande devletlerinde, merkezle halk arasındaki ilişkiler dolaylıydı: egemenin kararnameleri halka haberciler kanalıyla duyuruluyordu. Egemen önemli davalarda başyargıç konumundaydı; davalılar alt kamu görevlilerinin kararlarını temyiz ettirmek üzere, yöneticiye başvurabilirlerdi. Angaryada çalışma, askeri hizmetlerde bulunma ve vergi ödeme yükümlülüğü, burada da vardı. Yöneticinin elinin altında bir silahlı koruma birliği bulunmaktaydı.

Bize göre, bu veriler, devletin "emekleme evresindeki" biçimlerinde, egemenin, ya da merkezi hükümetin, kararlar alıp bunları uygulatabilecek gerekli erke sahip olduğunu rahat rahat gösterecek niteliktedir. Karşı çıkışları (muhalefeti) önlemek için kullanılmış olan silahlı yandaşların varlığından, her örnekte söz edilmiştir. Fizik gücün, bağlılığı sağlamak için gerçekten kullanıldığı durumlar ise, sınırlı sayıdaydı.

Belki *Norveç* dışında, egemen, yargı aygıtının tepesinde oturuyordu; bununla birlikte, bazı davalarda egemenin bu alandaki etkinlikleri sınırlıydı.

Avamdan kimselerin, tüm örneklerde, vergiler ödeyip çalışmada ve askeri hizmetlerde bulunması olgusu, merkezi hükümetin konumunun kendisine uyulmasını dayatmaya yetecek kadar güçlü olduğunu açıkça göstermektedir.

Yukarıdaki verilerin bir değerlendirmesi yapıldığında, "emekleme" evresinde erken devletin karakteristik özellikleri açıkça görülecektir. Söz konusu devletler, daha gelişmelerinin başlangıç evresindedirler. Kamu yönetimi aygıtları bazı eksiklikler gösterir ve çeşitli görevleri yerine getirmede güçlüklerle karşılaşmaktadır. Halkın, şeflik evresi sırasında gelişmiş olan bir karşılıklılık ideolojisine dayanan beklentileri,yönetici ile arasındaki büyük uzaklık, dengesiz bir karşılıklılık biçimi ve ağır vergilendirme (karş. Sahlins, 1972:140-148) gibi yaşanan olgulara ters düşmektedir. Hükümet ağının gelişmemişliği, ilkesel nitelik taşımayan, tek tek olaylar için verilen (ad hoc) kararları kaçınılmaz kılmıştır ve halk karşısında [kamu yönetimi aygıtından çok] doğrudan doğruya egemenin kendisini bulmaktadır. Bazen ikna yollarını desteklemede, bazen de örgütün yetersizliklerini kapamada güç kullanma ve daha sık karşılaşılan bir durumla, güç kullanmak tehdidine başvurulmak zorunda kalınmıştır (karş. Service, 1975:295).

İleri sürdüğümüz öteki yeni özellik, bölünmeyi önleme gücü idi. Cohen (elinizdeki kitabın İkinci Bölümü'nde ve Cohen, 1977'de) bu konu üzerinde önemle durmuştur. Onun görüşüne göre bu özellik, hatta,'erken devleti şeflikten ayırdeden tek ölçütü oluşturmaktadır. Bu gücün çok büyük bir önem taşıdığı noktasında onunla tam bir görüş birliği içinde bulunmakla birlikte, merkezi hükümetin kararlarını uygulama gücünü aynı derecede önemli görmekteyiz. "Bölünmeyi önleme yeteneği" sözüne "oldukça uzun bir zaman için" hiç değilse, eski yöneticinin yerine yeni yöneticinin geçmesinin yarattığı sıradan sorunlar dönemini aşacak uzunlukta bir zaman için koşulunu ekleyeceğiz. Çünkü, kısa bir süre sonra toplumu birlik içinde tutma gücünü yitirip dağılan birçok erken devletle karşılaşılmıştır. Bu koşul akılda tutularak, tarafımızdan incelenen örnek erken devletlerin varlıklarını belirli bir zaman süresi için sürdürüp, bu zaman süresi içinde genellikle önemli gelişmeler göstermiş olmalarının bile, tek başına, ayrılmacı eğilimleri aşabildiklerini gösterdiğini ileri süreceğiz (çünkü, her bir erken devlet aslında, daha önce yapılanmış bulunan, devletin herşeyi kapsayan şemsiyesi altında "olmasalar" da varlıklarını kolaylıkla sürdürebilecek yetenekte olan köyler, şeflikler vb. kuruluşlardan oluşur). Bununla birlikte, Kandert, *Zande* örneğinde bir bölünmenin bulunduğunu ileri sürmektedir.

Bölünmeyi önlemenin iki yönü vardır. Birincisi, güce ya da güç kullanma tehdidine başvurma yoluyla parçaları birarada tutma yeteneğiyle ilgilidir. Ötekisi, belli bir devlete ait olmanın, birçok kimse için, bir devlete ait olmamaktan daha yararlı olması gerçeğiyle ilgilidir (karş. Service, 1975:299, 301). Bu yönlerin her ikisi de, bazen hatta aynı zamanda olmak üzere, örneklerimizde gözlemlenebilecek durumdaydı. İkinci durumun [iki yolun birlikte kullanılmasının] bir örneğini, Cuzco yakınlarında yaşayan halklar, tanınan "ayrıcalık yoluyla İnka" konumuna yükseltilip, İnka devletine ait olmalarından büyük çapta yararlanırlarken, öte yandan, iyi örgütlü İnka ordularının öteki birçok grubu boyunduruk altına alıp, onları ancak güce başvurma ya da güce başvurma tehdidiyle devletin sınırları içinde tutabildikleri *İnka* erken devleti sunmaktadır. Aynı durum, büyük bir olasılıkla, *Aztek, İskitya, Jimma, Kaçari, Kuba, Maurya, Moğolistan, Volta, Yoruba-Oyo* ve *Zande* gibi boyun eğdirilen grupların başlangıçtaki çekirdeği oluşturan halka katıldıkları devletlerde de doğmuştu.

Erken devletlerin varlıklarını daha uzun bir süre için sürdürebilmelerinin, daha çok, fizik güç ya da askeri örgüt kullanılmasına bağlı olduğu görüşü doğru görünüyor. Bunlardan çok oylaşım (konsensus) temeline dayanan "yasallık" ve bir "güçler dengesi" politikasının izlenmesi gibi etmenlerin, bu yönde kesin rolü olmuş görünmektedir. Birliğin böyle sürdürülmesi kendini, yalnızca eşitsizliğin sürdürülmesinde, hukuksal düzenlemelerin ve yasaların yüceltilmesinde değil, aynı zamanda devletin çeşitli parçaları arasındaki tutunumda gösterdi.

4. ERKEN DEVLETİN SONU

Erken devletin yapısı, ilkece, karşılıklılık ve egemenin soyağacına yakınlık kavramlarına dayanmış görünür. Bununla birlikte, erken devlet ne kadar gelişirse, bu ideolojik öğenin rolü o kadar azalmıştır. Devletin iş yönetimine ilişkin öğeleri ve yeniden bölüştürücü yönleri gittikçe daha fazla başat konuma geçmiştir. Bir süre sonra gelişen etkili bir hükümet aygıtı, devlet örgütünün varlığını, yöneticinin doğaüstü güçleri inancına başvurulmasını gerektirmeksizin, ya da karşılıklılık ilkesine dayanan yükümlülükleri yerine getirme gereksinimi duyulmaksızın sürdürebilme yeteneğinde olduğunu gösterdi. Dolayısıyla, devletin ideolojik temelleri, artık "bu" kavramlara dayanmaktan kurtu-

lur kurtulmaz, erken devlet döneminin sona erdiğini düşünüyoruz. Erken devletin [ergin devlete] "geçiş evresi" türüne giren örneklerimizden birçoğunda, bu eski kavramların izleri hâlâ görülmekle birlikte, birçoğunun yavaş yavaş ortadan kalkmakta olduğu söylenebilir.

Aztek devletinde, yöneticinin yüksek konumu onun kutsallığına dayandırılarak yasallık kazandırmanın, meşru göstermenin yerini, yavaş yavaş "legalistik" [hukuka dayandırma yoluyla] yasallık aldı; bunun üzerine egemen, kutsal yükümlülüklerinden çoğunu bıraktı ve karşılıklılık [ilkesi] ancak bir formalite durumuna düştü. Bu devlette gelişmiş bir bürokrasi örgütü, kendine [önemli] bir yer elde etti ve tüm ilgiler ve etkinlikler devlet odağının çevresinde toplandı.

Çin örneğinde de böyle bir gelişmeyle karşılaşılır. Burada, belli bir aşamada legalistik özellikler görünür duruma geldiler; kişisel sahiplik ve özel sahiplik* de toplumdaki rolünü oynamaya başladı. Egemenin işlevi genel iş yöneticiliğine (menajerliğe) yönelecek biçimde değişti ve egemenin soyağacına yakınlık ve karşılıklılık gibi özellikler, önemlerini ancak kuramda sürdürdüler.

Fransa örneğinde de, erken devletin sonunun başlangıcını görme olanağı vardır. Elinizdeki kitapta [İngilizce baskısında] tartışılan dönemden az sonra, egemenin konumunda, ritüel temellere dayanmaktan çıkıp hukuksal temellere dayanma yönünde, kesin bir değişme görüldü (bu gelişmeler için karş. Teunis, 1973).

Jimma örneğinde, "ergin devlete geçiş" aşamasına hızla ulaşıldı. Egemen, konumunu güce dayandırdı. Egemenin soyağacına yakınlık bu ülkede neredeyse hiç bir zaman önemli olmamıştı. Baştan beri legalistik yasallık yolu önemini korudu; ve üretim araçları üzerinde kişisel sahiplik daha önce büyük ölçüde gelişmiş bulunuyordu. Egemenliğin dayandırıldığı temellerde neredeyse hiç bir kutsal nitelik bulunmamaktaydı.

Kuba örneği için, aynı şeyler denebilir; aynı şeyler, Vansina'nın betimlendiği dönemde günlük yaşamın ritüel yanlarının alanı pek sınırlıyken, ticaretin ve pazarların ağır bastığı ve karmaşık bir güçler dengesinin devlet sistemine hukuksal bir temel sağladığı bu erken devlet için de söylenebilir. Egemenle akrabalığın derecesi fazla bir önem taşımıyordu ve toprakta kişisel sahiplik öndeydi.

* İng. sırasıyla "personal ownership" ve "private ownership" (ç.n.).

Maurya da aynı görünümü sunar. Burada karmaşık bir yönetsel aygıt (hükümet aygıtı) bir güçler dengesi politikası, iyi gelişmiş bir yargı sistemi, yeni ideolojik birleştirici güçler yaratma yolundaki çabalar, toprakta tam gelişmiş bir özel sahiplik, ve yeni hukuk kavramları edinme yolundaki arayış, erken devletin sonunun yaklaştığını gösteren belirtilerdi. Bununla birlikte, bu devlette egemen, sonuna dek, sahip olduğu büyük kişisel etkiyi kullanmayı sürdürdü ve Maurya erken devleti ancak, son egemenlerinin, kendilerinden gerçekleştirmeleri istenen birçok isteği artık yerine getiremeyecek duruma düşmelerinden sonra yıkıldı.

Erken devlet denince akla "karşılıklılık" ve "egemenin soyağacına yakınlık" kavramlarının gelmesi, bize erken devletin sonunu gösterme olanağını vermektedir. Böylece, Hazanov'un, erken devletin sona erdiği noktayı gösteren çizginin nasıl çekilebileceği sorusuna bir çözüm sunma fırsatı doğabilir. Temel ideolojik kavramlar artık boş, anlamsız gelmeye başladığı zaman, son yakındır. Etkili bir yönetsel aygıt, bu gerçeği daha bir süre gizleyebilir; ama yeni kavramlara, yeni rasyonalizasyonlara, yani yeni bir toplum mitosuna duyulan gereksinim, gizlenemeyecek bir durum alır. Bu bakımdan düşülmesi gereken önemli bir not, devlet hiyerarşisinin gittikçe daha çok mülkiyete doğru yönelmesidir. Temel üretim aracı olarak toprak, bir özel mülk nesnesi olur ve devlet örgütü, üretim araçları üzerinde tekelci denetim kurmuş olmaları ile tanımlanan toplumsal sınıfın üyelerinin elinde bir araç durumuna düşer. Böylece "erken devlet" yerini "ergin devlet" örgütüne bırakmış olur. Bunun üzerine, yeniden örgütlenme, erken devlet türünün legalistik bir devlete dönüştüğü *Fransa* örneğinde görüldüğü gibi, yeni ideolojik temellerin kendilerini ortaya koyma gücünü verecektir; ya da, erken devlet döneminin sonuyla yeni bir tipin başladığı noktayı bir kaos ve anarşi döneminin aldığı *Çin* ve *Mısır* örneklerinde olduğu gibi, bölünmeyi önleme olanağı artık bulunmayacaktır. Bazı erken devletler, *Aztek* kadar *İnka* devletinin başına gelene benzer bir yazgıyla, öteki devletlerce ortadan kaldırıldıkları ya da boyun eğdirildikleri için, bir sonraki aşamaya [ergin devlet aşamasına] hiç bir zaman ulaşamamışlardır. Öteki bazı erken devletlerin, birkaçının adını vermek gerekirse *Kuba, Tahiti* ve *Zande* devletlerinin gelişmesi ise, kolonicilikle durdurulmuştur.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜMDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bakel, M. A. van (1976), *Bevolkingsdruk en culturel evolutie* [Nüfus baskısı ve kültürel evrim]. Elyazması, Leiden.

Carneiro, Robert L. (1970a), A theory of the origin of the state, *Science:* 169 içinde s. 733-738.

— (1970b), 'Scale analysis, evolutionary sequences, and the rating of cultures', *A handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde s. 834-871. New York: Natural History Press.

Claessen, H. J. M. (1970), *Van vorsten en volken* [Prensler ve halklar hakkında]. Amsterdam: Joko.

Cohen, Ronald (1974), 'The evolution of hierarchical institutions: a case study from Biu', Nijerya, *Savanna* 3 içinde s. 153-174.

— (1977), 'State foundations: a controlled comparison'. *Origin of the state: a symposium*, ed. Ronald Cohen ve Elman R. Service. Philadelphia: ISHI.

Corning, Peter A. (1975), 'An evolutionary paradigm for the study of human aggression', *War, its causes and correlates*, ed. Martin A. Nettleship, R. D. Givens ve A. Nettleship, içinde s. 359-387. Lahey: Mouton.

Fried, Morton H. (1967), *The evolution of political society*. New York: Random House.

Goldman, Irving (1970), *Ancient Polynesian society*. Chicago: Chicago University Press.

Harris, Marvin (1968), *The rise of anthropological theory*. London: Routledge and Kegan Paul.

Khazanov, Anatolii M. (1975), *Sotsial'naia istoriia skifov. Osnovnye problemy razvitiia drevnikh kocknevnikov evraziiskikh stepei* [İskitlerin toplumsal tarihi. Avrasya bozkırlarının antikçağ göçebelerinin gelişmelerinin başlıca sorunları]. Moskova: Nauka.

Kottak, C. P. (1972), 'Ecological variables in the origin and evolution of African states'. *Comparative studies in society and history* 14 içinde s. 351-380.

Lewis, Herbert S. (1966), 'The origins of African kingdoms', *Cahiers d'études africaines* 6 içinde s. 402-407.

Nettleship, Martin A. (1975), 'Definitions', *War, its causes and correlates*, ed. M. A. Nettleship, R. D. Givens ve A. Nettleship, s. 73-93. Lahey: Mouton.

Polgar, S. (1975), 'Population, evolution and theoretical paradigms,' *Population, ecology and social evolution*, ed. S. Polgar içinde s. 1-25 Lahey: Mouton.

Sahlins, Marshall D. (1958), *Social stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.

— (1972), *Stone age economics*. Chicago: Aldine.

Service, Elman R. (1971), *Primitive social organization*. 2. baskı. New York: Random House.

— (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.

Smith, M. Estellie, *Questions of urban analysis*. faks kopya. Baskıda.

Teunis, H. B. (1973), *Crisis. Studie over een structur en normverandering in het Frankrijk van ± 1150 ±1250* [Bunalım. Fransa'da 1150-1250 dolaylarında toplumsal yapıda ve normlarda görülen değişiklikler üzerine bir çalışma]. Groningen: Tjeenk Willink.

Webster, David (1975), 'Warfare and the evolution of the state: a reconsideration', *American Antiquity* 40 içinde s. 464-470.

White, Leslie A. (1949), *The science of culture*. New York: Grove Press.

Wolf, Eric (1966), *Peasants*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Wright, Henry T. ve Johnson, Gregory (1975), 'Population, exchange and early state formation in southwestern Iran', *American Anthropologist* 77 içinde s. 267-289.

MODELLERDE VE GERÇEKLİKTE ERKEN DEVLET

Henri J.M. Claessen
Peter Skalnik

1. ULAŞILAN SONUÇLAR

Elinizdeki kitapta [Türkçe çeviriye alınmayan İkinci *Kesim'de*] yirmi bir örnekolay erken devlet çalışmasını, Birinci Bölüm'de formülleştirilen sorulara yanıt bulmak amacıyla biraraya getirdik. Yapıtın sonlarına doğru, önce Claessen, Yirmibeşinci Bölüm'de erken devletin yapısının özenli bir çözümlemesini yaptı. Yirmi çizelgede biraraya toplanmış çok sayıda karşılaştırmanın desteğiyle, hepsi de [en az] % 99 anlamlılık derecesinde, elli bir "yapısal karakteristik özellik" (YKÖ) ayrımlanıp ortaya çıkarılabildi. Bunlar, birlikte, erken devletin bir tür yapısal modelini oluşturacaklardır.

1.1. Yapısal Model

Erken devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası ve bir hükümet merkezi ile bağımsız bir sosyopolitik örgüttür. Ekonomisi, ticaret ve pazar sistemiyle ve tam zamanlı uzmanların varlığıyla desteklenmiş, tarımsal (bazı örneklerde göçebe çoban ya da karma ekonomi biçiminde) bir karakter taşımaktadır. Tarımdan elde edilen artı, ticaretten ve pazarlardan alınan vergilerle birlikte, maddi üretime katılma yükünden bağışlanmış tam zamanlı çalışan kamu görevlilerince temsil edilen hükümet için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

Nüfus, egemenden, akrabalarından ve aristokrasiden oluşan bir üst tabaka ile; içinde öteki kimseler yanı sıra, küçük topluluklar içinde yaşayan küçük mülk sahiplerinin (smallholders) ve kiracı çiftçilerin (tenants) bulunduğu bir alt tabaka olmak üzere, en az iki tabakaya bölünmüş durumdadır.

Asıl yiyecek üretiminde bulunanlar, ancak nüfusun içindeki belli bazı toplumsal gruplardır ve [çeşitli tabaka, sınıf ve grupların] maddi kaynaklara ulaşma olanakları eşitsizdir. Üst tabakanın ana gelir kaynağı genellikle, kendine ödenen vergi-haraçlardır (tribute). Bununla birlikte, ödenen verginin nitelik ve niceliği bir [toplumsal] kategoriden ötekine değişse de, tüm kategoriler vergi (tax) ödemektedirler.

Egemen [yüksek] konumunu mitossal bir anta ve kendisine doğaüstü güçlerle akrabalık bağı sağlayan bir soyağacına dayandırmıştır. Kendisi aynı zamanda iyiliksever bir kişilik, yani, armağanlar dağıtan, ödüllendirmelerde bulunan ve adaklar sunan bir kimse olarak düşünülür. Çevresinde bir koruyucular birliği (body-guard) kadar bir saray kurulu (court) da bulunmaktadır.

Aristokrasi, egemenin ailesinin üyelerinden, klan ya da sülale başlarından, başkanlarından ve yüksek makam sahiplerinden oluşur. Toprakta özel sahiplik ender karşılaşılan bir durumdur ve erken devlette yüksek bir konum (statü) elde etmekte önemli bir rol oynamış gözükmez.

Erken devletin ideolojisi "karşılıklılık" kavramına dayanmış görünür: uyruk durumunda olan tüm [toplumsal] kategoriler, egemene mal ve hizmet (düzenli ve düzensiz vergi)* sunarlarken; egemen de uyruklarını korumakla, hukuku ve düzeni sağlamakla ve iyilikseverliğinin gereklerini göstermekle yükümlüdür. Rahipler (dinadamlığı) devlet ideolojisini destekler.

Toplumsal eşitsizlik, herşeyden önce ve herşeyden çok, doğuşa (kalıtıma) dayanmış görünür; onun yanı sıra yöneticinin soyuna yakınlık derecesi de, nimetlerin bölüştürülmesinde izlenen bir ilke oluşturur. Egemen ile avam halk arasında herhangi bir doğrudan akrabalık ilişkisi bulunmamaktadır.

Erken devlet hükümetine gelince, görevlerin ve yetkilerin delagasyonu (devredilmesi) sistemi getirilip geliştirilmiştir. Yönetsel aygıtın görevlerini yerine getiren çok sayıda kamu görevlisi bulunur. "Genel kamu görevlileri" ile özellikle bölgesel ve yerel düzeylerde karşılaşılırken, "uzman kamu görevlileri" daha çok ulusal düzeyde

* Bak. s. 11n. (ç.n.).

bulunurlar. İdeal durumda, yasalar ve kararnameler çıkarma hakkı egemene ait görünmekle birlikte, öteki birçok kişinin kamusal olaylar ve gelişmeler üzerinde, resmi olan ve olmayan etkilerde bulundukları görülür.

Yapısal çözümleme yanı sıra Skalnik (Yirmialtıncı Bölüm'de) erken devletin işleyişi hakkında, herşeyi kapsayıcı olmayan (kısmi) bir bireşim (sentez) hazırlamıştır. Erken devlete tümüyle farklı bir açıdan yaklaşılan bu bölüm, onu bir süreç olarak, içinde belli bazı gelişme dinamikleri saklı bir değişen ilişkiler karmaşası (kompleksi) olarak yansıtmaktadır. Söz konusu bölümdeki çalışma sonucunda süzülüp çıkarılan yedi "işleyiş ilkesi" şöyle özetlenebilir.

1.2. İşlevsel Model

Erken devlet örgütü "senkretik"* bir işleyiş eğilimi gösterir; ki bu kamu görevlilerinin çoğunun birden çok görevi yerine getirdikleri anlamına gelmektedir. Devlet aygıtında "genel görevliler" (generalis) ağır basmaktadır. Çoğu devlet etkinliği, çoklu amaç taşıyan eylemler olarak görünür.

Erken devletin temelinde "karşılıklılık" ilkesi yatmaktaysa da, söz konusu karşılıklılık, dengeli bir nitelikte "değildir": mal ve emek akışı çoğu durumda yalnızca ideolojik düzeyde [sözde] karşılıklılık gösterir; gerçeklik alanında ise bir tür yeniden dağıtıcı sömürü geçerlidir.

Yönetim, merkezileşmeye ve merkezi bir erkin yerleştirilmesine yöneliktir; bu durumu karakterize eden olgular, çoğu zaman, bir "güçler dengesi" politikasının izlenmesi ve önemli kamu makamları için yapılan yarışmalardır. "Merkezgelci" (centripetal) güçlerin, bölünme ve ayrılma yolundaki eğilimlere ağır basmış oldukları görülür. Merkezi hükümetin etkisi, yaşamın tüm alanlarında kesin bir etmen niteliği göstermektedir. Ayrıca, hükümet, ilgisinin büyük bir bölümünü kendine yasallık kazandırma (lejitimasyon, meşruiyet) kendini yasal gösterme sorununa adamıştır. Yaptıklarının birçoğu bu amaca yöneliktir; bunun yanı sıra, etnik, mesleksel ve kültürel bütünleşmeye ve bir devlet ideolojisinin geliştirilmesine de yöneliktir.

* Bak. 270 (ç.n.).

Yöneticinin [yüksek] konumunun kutsal niteliği, önderliğinin en önemli öğesini oluşturur. Kendisi, devletin gönencinin, iyiliğinin güvencesi olarak görülür. Bunun bir sonucu olarak yönetici, tam da devletin temel taşı durumundadır.

Bununla bağlantılı bir olguyla, yeni yetme yöneticiler sınıfının ya da yönetici tabaka diyebileceğimiz grubun, az çok, devletin öteki yurttaşlarından ayrı yaşama eğilimi gösterdiği görülür. Dar anlamıyla devlet ile ilgilenen tek grup olarak görünürler. Avamdan kimseler için devlet, vergi ödemeleri istendiği zamanlar dışında, fazlaca bir anlam taşımayacak derecede uzaktır.

Erken devletin varlığının sürdürülmesini sağlama yolunda, devlet öncesi kuruluş biçimlerinin ya bastırılması ya da erken devletin kurumlarına dönüştürülmeleri gerekecektir.

Böylece erken devlet, yeni yetme yöneticiler ve yeni yetme yönetilenler toplumsal sınıfları arasındaki ilişkilerin düzenlenmeye çalışıldığı kesintisiz bir toplumsal süreç görünümü vermektedir.

1.3. Birinci Bölüm'ün Sorularına Verilebilecek Yanıtlar

(1) Erken devletin, tanımladığımız "yedi karakteristiği". Yirmibeşinci Bölüm'de enine boyuna tartışılmıştı. Burada kendimizi, o tartışmanın sonuçlarının yalnızca kısa bir özetini sunmakla sınırlayacağız.

(a) Bir miktar insanın bulunması karakteristik özelliğini, fazla bulanık olduğu için çıkarmıştık.

(b) Erken devlette yurttaşlığın, doğuma ya da devletin ülkesinde sürekli oturuyor olmaya bağlı olduğu onaylanmıştı.

(c) Hükümetin, merkezileştiği ve zor kullanma ya da zora başvurma tehdidi yollarıyla, hukuku ve düzeni sürdürme gücünün bulunduğu biçiminde formülleştirilen karakteristik özelliğe sahip olduğu da doğrulanmıştı.

(d) Erken devletin, hiç değilse "de facto" düzeyde bağımsız olması; hükümetin bölünmeyi önleyecek ve kendisini dış saldırılara karşı savunacak güce sahip bulunması karakteristik özelliğinin de (savunma gücünün etkisi bazen oldukça sınırlı görünmekle birlikte) genel olarak geçerli olduğu gösterilmişti.

(e) Nüfusun (halkın) karakteristik özelliğini karmaşık bir toplumsal tabakalaşmanın oluşturduğu formülü, bir yöneticiler ve bir de yönetilenler düzeyi olmak üzere, nüfusun temel bir bölünmeye uğradığı biçiminde daha yalın olarak dile getirilebilen bir nitelikte olup; söz konusu bölücü ilkeyi, örneklerin çoğunluğunda, yöneticinin soyuna olan yakınlığın oluşturduğu belirtilerek, bu iki düzeyin yeni yetme toplumsal sınıflar olarak görülebileceği söylenerek, eski formülleştirme yerine, burada onun biraz değişikliğe uğratılmış biçimi konmuştur.

(f) Devlet örgütünün sürdürülmesinde kullanılan düzenli bir toplumsal artının üretilmesi yolundaki karakteristik özelliğin de doğru olduğu gösterilmişti.

(g) Toplumsal yapıya yasallık kazandırılıp onu yasal (meşru) göstermek için kullanılan ve dayandığı temeli, merkezdeki yönetim ile, onun büyük bölümü tarımla uğraşan topluluklar içinde yaşayan uyrukları arasındaki karşılıklılık, ve aynı zamanda yönetici ile üst tabakanın öteki üyeleri arasındaki "karşılıklılık" ilkesinin oluşturduğu bir ortak ideolojinin varlığı, ilkece doğru bulunmakla birlikte, burada biraz daha işlenip yeniden formülleştirilmişti.

(2) *Erken Devletin Tanımlanması.* Yukarıda geliştirilen yapısal ve işlevsel modeller açısından bakıldıkta, erken devletin, Birinci Bölüm'de önerdiğimiz ön tanımının ilkece doğru göründüğünü söylemenin haksız olmayacağını sanıyoruz. Gene de, onun biraz daha işlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla tanımlamamızı aşağıdaki biçimiyle yeniden formülleştirmeliyiz:

> "Erken devlet, karmaşık ve en az iki temel tabakaya ya da yeni yetme iki toplumsal sınıfa bölünmüş toplumda, aralarındaki ilişkileri, birisinin siyasal tahakkümünün, ötekisinin vergi- haraç yükümlülüklerinin nitelediği, temelde karşılıklılık ilkesine dayanan bir ortak ideoloji ile yasallık kazandırılan bir yönetenler bir de yönetilenler sınıfına bölünmüş tabakalı bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş merkezileşmiş bir sosyopolitik örgüttür."

(3) *Erken Devletin Üç Tipi.* Yirmibeşinci ve yirmialtıncı bölümlerde, erken devletin, "emekleme evresinde" erken devlet, "tipik" erken devlet ve [ergin devlete] "geçiş evresinde" erken devlet olarak üç tipe ayrılması yolundaki önerinin, geçerli, kullanışlı olup olmadığını araştırdık. Böyle bir sınıflandırmayı geçerli bulduk; ama öte yandan, bu tür bir sınıflandırma için kullanmak istediğimiz bazı ölçütlerin çokça bulanık olduğunu anladık. Bunun üzerine, söz konusu [bulanık] ölçütleri çıkarıp attık ve, örneklememize aldığımız devletleri bu tipler içinde sınıflandırmak için yeni bazı ölçütler geliştirdik. Sonuçta aşağıdaki ölçütleri kullanmış olduk:

- ticaretin ve pazarların gelişkinlik derecesi;
- önemli görevlere getirilme biçimi;
- toprak üzerinde özel sahipliğin görünme derecesi;
- kamu görevlilerinin ödüllendirilmesi yöntemi;
- yargı sisteminin gelişkinlik derecesi;
- vergi sisteminin gelişkinlik derecesi.

Bir erken devlet şu özellikleri göstermişse *emekleme evresindeki erken devlet* sayıldı:

- ticaret ve pazarlar ancak sınırlı (yerel) öneme sahipseler;
- "genel" kamu görevlileri kadar "uzman" görevlilerin yüksek bir makama getirilmeleri, büyük ölçüde kalıtıma göre ise;
- toprak (ya da çiftlik, sürü hayvanları) üzerinde özel sahiplik görünmekle birlikte, bu sıradışı bir durum iken, komünal sahiplik, ya da komünal zilyedlik ağır basıyorsa;
- kamu görevlileri [maaş değil] yalnızca (ve çoğu kez mal olarak) ödüllendirmelerde verilen karşılıklar alıyorlarsa;
- yargı sisteminde yasaların ve cezaların yazıya dökülüp yasa kitaplarına geçirilmesi yöntemi bulunmuyorsa ve asıl görevleri yargıçlık yapmak olan resmi yargıçlar yoksa;
- vergiler, daha çok gönüllü bağımlılık armağanlarından oluşuyorsa* ve arada sırada devlet için çalışma hizmeti biçiminde olup, bu yolların hiç birisi, düzenli olarak başvurulan ve dosdoğru tanımlanmış yollar değilse.

* İng. " tribute" (ç.n.).

Bir erken devlet şu özellikleri göstermişse *tipik erken devlet* sayıldı:

- yerel ticaretin ve yerel pazarların üzerinde bir ticaret ve pazarlar [sistemi] gelişmişse;
- göreve getirilmede bir ilke olarak kalıtımın karşısına atama da getirilerek bir denge kurulmuşsa;
- toprak üzerinde özel sahiplik çok sınırlı olması durumunu sürdürürken, devlet sahipliği giderek önem kazanmaktaysa;
- hizmetleri ödüllendirmelerle karşılanan kamu görevlileri yanı sıra, maaşlı görevlilerle de karşılaşılıyorsa; ya da bir (ve aynı) kamu görevlisi ödüllendirmelerde aldığı şeyler yanı sıra bir maaş da alıyorsa;
- yasaların ve cezaların yazıya dökülüp yasa kitaplarında toplanması (kodifikasyon) hareketine yönelik bir başlangıç yapılmışsa;
- kısmen mal kısmen hizmetler biçiminde düzenli bir vergi* alınıyorsa ve devlet görevlilerince örgütlenen bir zorunlu çalışma (angarya) ile desteklenen büyük işlere girişilmişse.

Şu özelliklerin bulunduğu yerlerdeki erken devletin [ergin devlete] *geçiş evresindeki erken devlet* olduğu sonucuna varıldı:

- ticaret ve pazarlar büyük bir önem kazanmışsa;
- kamu görevlilerinin işbaşına getirilmesinde atama ağır basıyorsa;
- toprakta özel sahiplik, aristokrasiye olduğu kadar avam halka da tanınan bir hak olarak gittikçe artan bir önem kazanıyorsa;
- kamu görevlileri arasında maaşlılar çoğunluktaysa ve yönetsel aygıt giderek az çok bağımsız bir siyasal güç durumuna geliyorsa;
- yasaların ve cezaların yazıya geçirilip yasa kitaplarında toplanması (kodifikasyon) hareketi tamamlanmışsa ve adalet dağıtımı-yönetimi büyük ölçüde resmi yargıçların elindeyse;
- vergilendirme vergilerin düzenli akışını sağlayacak karmaşık bir aygıta sahip iyi gelişmiş bir sistem durumuna gelmişse.

* Bak. 11n. (ç.n.).

Bu ölçütleri uygulayarak, örneklememize aldığımız yirmi bir örneği şöyle sınıflandırdık:

Erkenleme evresinde erken devletler:	*Ankole, Havai, Norveç* (eskisi), *Tahiti, Volta, Zande.*
Tipik Erken devletler:	*Aksum, Ankor, Gürcistan, İnka, İskitya, Kaçari, Mısır, Moğolistan, Yoruba.*
Geçiş evresinde erken devletler:	*Aztek, Çin, Fransa, Jimma, Kuba, Maurya.*

(4) *Devletliğe Varan Yol.* Yirmiyedinci Bölüm'de, devletliğe giden genel bir yol tanımlayamamıştık. Bununla birlikte, devletin oluşumunda, bir dereceye dek doğrudan denebilecek etkilerinin bulunduğunu söyleyebileceğimiz bazı etmenleri gösterme olanağı bulmuştuk. Söz konusu etmenler şunlardı:

(A) Nüfus artışı, nüfus baskısı, ya da bu iki etmenin ortak etkisi;

(B) Savaş, savaş ya da fetih tehdidi ve akınlar;

(C) Fetih;

(D) Daha önce kurulmuş devletlerin etkisi.

Bu etmenlerin tarihte, gerçekte nasıl bir önem sırası içinde bulundukları, çok önemli görülmedi. Ayrıca, çoğu örnekte, bu etmenlerin hepsinin işledikleri görüldü. Gerçekte devlete varan gelişmeleri başlatan tetiği bu etmenlerden hangisi çekmiş olursa olsun, sonuçta varılan nokta, birbirlerine çok benzer bir olguyla, her zaman erken devletin doğması oldu. Yukarıda sayılan, devletlerin doğuşunu sağlayan dört etmenin, devletin doğuşunun, bir artı üretebilen üretici bir ekonomi ile, bunun sonucu olarak doğan toplumsal eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşmanın başlaması gibi, onlar bulunmadan erken devletin bulunduğundan söz edilemeyecek koşullarıyla aynı şey, onların yerine konabilecek şeyler olduğu sanılmamalı.

Son olarak, Birinci Bölüm'deki kuramlarla ilgili bölümde ortaya konan özgül sorulara yanıtlar formülleştirmeye çalışacağız.

(1) *Erken Devletin Oluşumunda Toplumsal Sınıfların Varlığı ve Rolleri.* Bulgularımız, bu bakımdan şöyle özetlenebilir:

Kendini, maddi kaynaklara ulaşma yolunda farklılaşmış olanaklarda ve mal ve hizmetler biçiminde, ama kesin tanımlanmamış bazı vergi-haraç ödeme yükümlülüklerinin varlığında gösteren toplumsal eşitsizlik, erken devletin ortaya çıkmasından çok öncelerinden beri vardı. Erken devlet döneminde bu toplumsal eşitsizlik, çok daha gelişip resmi biçimler aldı. Vergi ödeme yükümlülüğü daha çok halkın sırtına yüklenmiş olmakla birlikte, yukarı tabakadaki kategorilerin de bazı hizmetlerde bulunma yükümlülüğü altında olduklarını keşfetmemiz gibi, çoğu örnekolayda, o ya da bu türden bir vergi ödeme yükümlülüğünün onları da bağlayıcı nitelik taşıdığı görüldü (Yirmibeşinci Bölüm:YKÖ. 16. ve VII. Çizelge). Sınıf kavramını kullanırken, onu "für sich" (kendisi için) sınıf anlamında değil, "an sich" (kendi başına) sınıf anlamında alıyoruz; yani sınıf bilinçliliğinin daha gelişmiş bulunmadığı yeni yetme (emergent) toplumsal sınıflardan söz ediyoruz.

Eşitsizliğin sürdürülmesi, bize, erken devletin ne açık ne de gizli amacı olarak göründü. Ne de toplumsal eşitsizliğin bir devlet örgütünün gelişmesinin tek öngereği olduğu söylenebilirdi. Erken devlet [eşitsizlik yanı sıra] öteki etmenlerin de (bak. yukarıdaki 4. not'a) bulunduğu koşullarda doğdu. Bir devlet örgütü ancak bu koşullardan bazılarının biraraya gelmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkabildi.

Erken devletin "geçiş" türünde görülen incelikli eşitsizlik sisteminin katılığı, bir dereceye dek, kamu görevlilerini atama eğiliminin artışının ve artan toplumsal hareketlilik ile yumuşatıldı (Yirmibeşinci Bölüm, XX. Çizelge).

(2) *Asya Tipi Üretim Tarzı.* Marx tarafından ortaya atılıp, özellikle Krader (1972, 1975) tarafından olmak üzere, daha da geliştirilen bir kavram olarak Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)* sorununu Birinci Bölüm'de tartışmıştık. Bu üretim biçiminin karakteristik özelliğini,

* İng. (A.M.P.) "The Asiatic Mode of Production" (ç.n.).

bir yanda siyasal, ekonomik ve ideolojik erki elinde tutan devlet örgütü ile, öte yanda, tek, herşeyi kapsayan bir devlet sisteminin kuşatması altında tutulan tarımcı ya da çoban köy topluluklarının arasındaki temel ikilemin (dikotominin) oluşturduğunu kabul etmiştik. Bununla birlikte, vergi ödeme ve hizmet etme yükümlülüğü bir yana bırakılırsa, köy toplulukları yaşamlarını istedikleri gibi özgür sürdürebiliyorlardı. Bu üretim biçiminin egemen olduğu yerde, toprak üzerinde özel sahiplik, neredeyse hiç yoktu. Avam halka vergi yükleme, büyük ölçüde onların kutsal sayılan yöneticiye bağlılıklarına dayandırıldı ve karşılıklılık ilkesinin bazı kalıntılarına dayandırılarak, haklı [imiş gibi] gösterildi.

Böyle bir üretim biçiminin, erken devletin, onun özellikle "emekleme evresinde" ve "tipik" biçimlerinin sosyopolitik ortamında genellikle karşılaşılan bir özelliği olduğu söylenebilir. Erken devletin gelişmesinde yalnızca "geçiş evresi" türü, ATÜT'ü aşan ve örneğin feodal toplum tipi gibi, ergin bir sınıf toplumunun gelişmesine yönelen bazı karakteristik özellikler gösterir. Bu, *Fransa* ve geç bir evresinde *Norveç* erken devletlerinin gelişmesinde; özel mülkiyete dayalı *Iimma* devletinde ve daha silik olarak, *Çin, Kuba, Maurya* gibi erken devletlerde gözlemlenebilecek bir olgudur. Buna ek olarak, *Aztek* devleti de, bir dereceye dek ATÜT sınırları içine girmiş görünüyor (karş. Yirmibeşinci Bölüm, XX. Çizelge).

Yukarıda ulaşılan sonuçlar, hiç bir biçimde öncü niteliğindeki görüşlerden öte şeyler olarak görülmemelidir. Bize öyle geliyor ki, içinde ATÜT'nın da bulunduğu tüm siyasal-ekonomik biçimler takımının, özellikle üretici toplulukları perspektifinden yapılacak daha ileri çözümlemelerinde, erken devlet kavramlarının kullanılması ilginç sonuçlar verebilir. Bir üretim biçiminin karakterine ilişkin sorulara ancak o zaman daha eksiksiz yanıtlar verilebilecektir. Elinizdeki kitapta onun yalnızca bir yönü, yani devlet örgütü üzerinde duruldu.

(3) *Erken Devletin Oluşumunda Fetihin Rolü.* Verilerimize göre, devlet oluşumunda fetihin sınırlı bir rolü olmuştu. Yalnızca *Moğolistan* ve *İskitya* örneklerinde, ve de bir dereceye dek *Volta* devletleri ile *Zande* erken devletlerinde, fetih etmeni erken devletin doğuşunu doğrudan etkilemiş görünüyor (karş. aynı zamanda, bu kitaptaki yazısıyla Cohen, Cohen, 1971, 1977; Lewis, 1966).

(4) *Erken Devletler ve Komşular Arası İlişkiler*. Bulgularımıza göre, söz konusu ilişkilerde çoğu durumda "savaş", çapul akınları ya da fetih girişimleri ağır bastı. Savaşın ve ona benzer eylemlerin sonuçlarının, tüm örneklerimizde, iş yönteminin ve yönetsel kurumların gelişmesinin üzerinde olumlu bir etkisinin görüldüğü söylenebilir.

(5) *Nüfus Artışının, Nüfus Baskısının ve İkisinin Ortak Etkileri*. Bu etkilerin (göç etme olanağının bulunamamış olması koşuluyla) karmaşık siyasal örgütlerin gelişmesinde doğrudan etkisinin bulunduğu görüldü. Wright ve Johnson'un gösterdiği, nüfusta devletin doğuşundan [hemen] "önce" bir düşüş görülmesi bulgusu, bizce, bu genel sonucu değiştirmez. Böyle bir düşüş olgusunun açıklamasını, artan nüfusun artan gereksinimleriyle, içinde bulunulan bölgenin [kaynaklarının] sınırlılıkları arasındaki gerilimin [uyumsuzluğun] giderek artmasında bulduk. Böyle bir durum nüfusta geçici gerilemeye yol açabilir; ama bu gerileme, yeni toplumsal yapıların gelişmesinden hemen sonra onarılacaktır.

(6) *Alışveriş ve Ticaret*. Alışveriş ve ticaretin tüm erken devletlerde bulunduğu saptanmışsa da (Yirmibeşinci Bölüm: YKÖ. 4,5,6) etkilerinin yalnızca "tipik" ve "geçiş evresindeki" erken devlet tiplerinde önemli sayılabilecek bir derecede olduğu görüldü. Dolayısıyla, alışverişi ve ticareti, oluşturucu etmenler arasına almayacağız.

(7) *Büyük İç Çatışmalar* Erken devletlerde, büyük iç çatışmalara genellikle devletin yargı aygıtının yardımıyla çözüm getirildiği görüldü (Yirmibeşinci Bölüm: YKÖ. 25, 26, 27). Bu yolda, gerektiğinde, kararları güç kullanılarak desteklenebiliyordu (Yirmibeşinci Bölüm: YKÖ. 28, 29).

(8) *Kentleşme*. Erken devletin oluşumunda kentleşmenin kesin bir rol oynadığının söylenemeyeceğini gördük. Bazı erken devletler, hiç bir kasaba ya da kent bulunmaksızın ortaya çıktılar; ötekilerde kent merkezlerinin rolü ancak, devletin ortaya çıkmasından çok sonraki tarihlerde önemli noktalara ulaştı (karş. Service, 1975:xii).

Birinci Bölüm'de devletin kökeni ve gelişmesi üzerine ileri sürülen çok sayıda kuramı iki ana kategoriye ayırdık; bunlar:

- toplumsal eşitsizliğin, toplumu devletliğe giden yolda etkileyen en önemli itici etmeni oluşturduğu düşüncesine dayanan kuramlar;
- o ya da bu türden bir toplumsal sözleşmenin yarattığı sonucun erken devletin doğuşuna yolaçtığı düşüncesine dayanan kuramlardı.

Bu durumda, etmenler takımı içinden ayırdedebildiğimiz ölçüde, gerçek "itici" etmenlerin, bu sınıflandırmanın az çok dışında kaldıkları sonucuna vardık. Öte yandan, erken devletin "gelişmesinin" toplumsal eşitsizliğin iyice geliştirilip işlenmesiyle bağlantılı olduğunu gördük; böyle bir eşitsizlik, bulunduğu toplumu, en azından iki toplumsal kategoriye (yeni yetme toplumsal sınıflara, üstyapıya) bölünmesine yolaçıyordu; ve böyle bir bölünme, öte yandan, en önemli özelliğini "karşılıklılık" düşüncesinin oluşturduğu bir "toplum sözleşmesi" ideolojisinin kavramları gerisinde gizlenmekteydi. Toplumsal bölünmenin gittikçe artmasının çıkardığı sorunları aşma çabaları, belli bazı (özgül) koşullarda, erken devletin sosyopolitik örgütünün gelişmesi sonucuna vardı.

Her bir somut, özgül devlet özgül (ayrı) koşullar takımı içinde doğdu; ki bu olgu çeşitli erken devletlerin birbirlerinden böylesine farklılık göstermesinin nedenini açıklamaktadır. Bununla birlikte, insanlığın toplumsal evriminde, ötekilerinden ayrı temel bir kategori olarak bir erken devletin [erken devlet evresinin] varlığını ayrımlama olanağının bulunduğuna inanmaktayız.

2. KURAMSAL BÖLÜMLERLE İLGİLİ BAZI YORUMLAR

Erken devlet hakkında ulaştığımız sonuçları ortaya koyduktan sonra, elinizdeki kitabın Birinci Kesim'inde, Cohen, Hazanov ve Krader tarafından yazılan kuramsal bölümlerde ileri sürülen birçok konu hakkında bazı yorumlarda bulunacak bir konuma geldiğimize inanıyoruz. Söz konusu bölümlerde ileri sürülen her konuyu, her varsayımı tartışmak gibi bir niyetimiz yok. Bunlardan yalnızca bulgularımızın bize tartışma fırsatı verdikleri üzerinde yorumlara kalkacağız.

Cohen, yazdığı bölümde oldukça çok sayıda sorun, varsayım ve soru ileri sürmektedir; ve [kendi] yorumlarımıza başlamadan önce, sorunların çoğunda, bulgularımızın onun görüşlerini desteklediğine, hiç değilse aynı yönü gösterdiğine inandığımızı belirtmek isteriz. Burada, onun tartışmasının açtığı, birçok noktaya değinilen ana kanalı izlerken, her noktasında kendi bulgularımızın ne olduğunu söyleyeceğiz.

Cohen, bölünmeyi önleme yeteneğini, devletin karakteristiklerinden biri olarak görmektedir. Gerçekten, biz de onu öyle gördük (Yirmibeşinci Bölüm, 2.13.1. bölük; Yirmialtıncı Bölüm, 2.4. bölük; Yirmiyedinci Bölüm, 3. bölük).

"Kişisel elde etme"* etmeni, bize, Cohen'in düşündüğü gibi genel bir karakteristik özellik olarak görünmedi. Örneklemelerimizden birçoğunda nüfus baskısı sözünün edilmiş olması, kişisel elde etme olgusunu oldukça bollaştırmış olduğunu gösteriyor (karş. Yirmibeşinci Bölüm, 2.3. bölük).

Cohen, uzak ticaretten, devlet oluşumunun hem bir nedeni hem de bir ürünü olarak söz etmektedir. Bize göre, bulgularımız bu görüşe ters düşmemektedir (karş. Yirmibeşinci Bölüm, YKÖ. 4,5,6 ve 7) bununla birlikte, biçimlendirici bir etmen olarak, onu, Cohen'in gördüğünden de önemli görme eğilimindeyiz (karş. Yirmiyedinci Bölüm, 2. bölükteki tartışmamız).

Devletin oluşumunda, Cohen'in savaşa yüklediği rol, bizim de ona biçtiğimiz role uygun; yani savaşın devlet oluşumunun hem bir nedeni hem de bir sonucu olduğu görüşümüze denk düşmektedir (karş. Yirmiyedinci Bölüm, 2. bölük).

Mülkiyet (property) ya da sahiplik (ownership) kavramına gelince, burada Cohen'in görüşleriyle bizim görüşlerimizin belki biraz ayrıldığı söylenebilir. Ayrılıp ayrılmadığı, "mülkiyet" kavramına bağlıdır. Temel bir üretim aracı olarak toprakta özel sahipliği, erken devletlerin genel karakteristik özelliklerinden biri olarak bulmadık. Örneklerin çoğunluğunda, toprak, çeşitli türden o ya da bu topluluksa sahiplenilmiş ya da onların elinde tutulan (zilyedlikleri altında bulunan) durumdaydı (karş. Yirmibeşinci Bölüm, IV. ve VI. Çizelgeler) bireyler ise aslında yalnızca kullanma (tenure) yani topraktan geçici olarak yararlanma haklarına sahiptiler. Yukarı tabakanın genellikle düzensiz ya da düzenli vergi-haraç alma gibi belli haklara sahip olduğu görülmekle birlikte, bu haklar ancak ender olarak toprak "sahipliğinden" kaynaklanmaktadır. Söz konusu haklar, çoğu örnekte, belli bazı "ekonomi dışı" ilişkilerin bir sonucu olarak doğmuşlardı (Yirmibeşinci Bölüm: YKÖ. 17, 18, 19, 20) ve böyle bir durumda [gerçeklerden çok] ideolojik temellere dayandırılan bir "karşılıklılık" kavramı odaksal bir rol oynamış görünür (karş. Yirmibeşinci Bölüm, 2.10.5. bölük; ve Yirmialtıncı Bölüm, 2.

* Söz konusu olan daha çok toprağı (çoban topluluklarda da sığırı) elde etme, ele geçirme; İng. "personal acquisition" (ç.n.).

bölük). Erken devletin emekleme evresindeki tipinden tipik erken devlet tipine doğru evrimi boyunca, üretim araçlarında özel sahipliğin arttığı görüldü.

Cohen'in, devletliğe götüren birden çok yolun bulunduğu ve erken devletin oluşumunun, aslında, sistemsel bir süreç gösterdiği görüşü, erken devletin gelişmesine yolaçan etmenler çözümlememizde ulaştığımız sonuçlarca bol bol onaylanmaktadır (27. Bölüm, 2. bölük).

Ayrıca [Cohen'in] erken devletin (açık bir) sınıf çatışmasına ya da apaçık bir sömürüye dayanmadığı yolundaki görüşü de, bazı verilerimizle aynı yöndedir. Bununla birlikte, böyle bir görünüşün, aslında [ergin devlete] geçiş evresindeki türünden çok "emekleme evresindeki erken devlet" türündeki toplumsal ilişki biçimine uygun düştüğünü düşünme eğilimindeyiz. Gerçekten karşılıklık ideolojisinin yerini karşılıklılığa dayanmayan" bir sistem ve sınıf zıtlıklarını yansıtan bir ideoloji aldığı zaman, erken devlet sona erer. Ama bu yerini alma da, büyük bir olasılıkla, azar azar gelişen (tedrici) bir süreçtir (karş. Yirmialtıncı Bölüm).

Cohen'in devlet dininin, yöneticinin yasallığı, halkına karşı görevleri ve halkın ona karşı görevleri düşüncesini ve onun halkının yararına doğaüstü güçleri denetleme ve halkıyla onlar arasında aracılık yapma yeteneğine inancını koruyan yaptırımlar sağladığı yolunda ulaştığı sonuç da, bulgularımız tarafından tam anlamıyla desteklenmektedir (Yirmibeşinci Bölüm, 2.10.5. bölük; Yirmialtıncı Bölüm).

Örnekolay çalışmalarımızdan elde edilen verilerimiz, bize, yurttaşlık konusunda fazla bir bilgi toplama olanağı vermemiştir. Öyle ki, bir devletin birçok etnik gruptan oluşan bir nüfusa sahip olabileceği doğru bir görüş gibi görünmekteyse de, evrensel geçerliliği bulunan bir sav değildir. Cohen'in erken devletin nüfusunu iki tabakaya, yani yönetenler tabakası ile yönetilenler tabakasına bölmesi, verilerimizde eksiksiz bir destek bulmaktadır.

Son olarak Cohen'in yazdığı [ikinci] bölümün sonunda yaptığı devlet tanımının, bizce, bir zayıf noktasının bulunduğunu belirtmeliyiz: bu tanımda, erken devletle şefliği birbirinden ayıran bulanık olmayan (net) bir sınır çizgisi çekilmekle birlikte; erken devlet ile devletin öteki türlerini ayıracak, daha açık söylemek gerekirse erken devlet ile ergin devleti ayıracak böyle bir çizgi çekilmemektedir.

Hazanov tarafından yazılan kuramsal bölümün ele alınmasına bu konu kanalıyla geçebiliriz. İlgili yorumlarımıza başlamadan önce, Hazanov'un bölümü hakkında, ileri sürdüğü birçok noktada, temelde Hazanov ile görüş birliği içinde bulunduğumuzu söylemeliyiz. Cohen'in bölümü için yaptığımız gibi, burada da, tartışmalarımızı daha çok bulgularımızın hakkında yorumda bulunma olanağı verdiği noktalarla sınırlayacağız.

Hazanov yazısına, her erken devletin "erken" devlet olmaktan ne zaman çıkacağı sorusuyla başlamaktadır. Bu soruya şöyle bir yanıt getirmektedir: ilkel kalıtını (mirasını) attığı zaman. Bunun, yönetsel yapıların yavaş yavaş güçlenmesiyle, toplumsal örgütün kararlılık (istikrar) kazanmasıyla, yeni bağımlılık biçimlerinin gelişmesiyle gerçekleşeceğini ileri sürer. Yirmiyedinci Bölüm'de sunulan verilerimiz, bu görüşü onaylar görünmektedir. Bununla birlikte, yukarıda sözü edilen değişiklikler, aslında niceliksel değişikliklerden öte şeyler değilken, erken devletten ergin devlete geçiş, niteliksel bir değişmedir. Görüşümüzce bu, ancak, ideolojik dayanakta değişmeler gerçekleştiği zaman görünür (karş. Cohen hakkındaki yukarıdaki yorumumuzla). Farklı bir ideoloji gelişir gelişmez, devletlikte, bir başka evreye kesin olarak ulaşılmış demektir. Bir ideolojinin değişme belirtileri, temel üretim araçları üzerinde özel sahiplik yönünde büyüyen bir eğilimin ve para ekonomisinin türlerinden birinin girişinin etkileri altında görülen değişme belirtileri, erken devletin [ergin devlete] "geçiş evresindeki" tipinde bile görünür bir biçim almış durumdadır. Bu noktada karşılıklılık kavramı, yavaş yavaş anlamından soyunmaya başlar (karş. Yirmiyedinci Bölüm).

Hazanov'un erken devletin ekonomik ve teknolojik gelişmesinin düzeyi ile ilgili görüşleri, verilerimizce bol bol onaylanmaktadır (karş. Yirmibeşinci Bölüm: YKÖ. 8,9,10 ve Yirmibeşinci Bölüm, 2.8. bölükteki yorumlarımız). Ama bu düzeyin [erken devlette] daha ileri noktalara yönelmiş gelişmelere sınırlar getirmiş olabileceği düşüncesi, daha fazla araştırmada bulunmayı gerektirmektedir (karş. Goody, 1971).

Devletin kökenleri söz konusu olur olmaz (Üçüncü Bölüm, 4.1 bölük) kendimizi yeniden Hazanov'un özenle yapılmış formülleştirmeleriyle görüş birliği içinde buluruz. Bununla birlikte,

onun tersine, asker önderlerin, genel olarak ayrı bir etkili grup oluşturduklarına inanma durumunda değiliz (karş. Yirmibeşinci Bölüm, IV., X., XVI. ve XVII. Çizelgeler; Yirmialtıncı Bölüm). Birçok örnekte askeri sorunlar, ya uzman ya da genel kamu görevlisi olan tanınmış bir kişinin sorumluluğu altındaydı; birçok örnekte ise, askeri görevler, krallık makamının ona sıkı sıkıya bağlı öğeleriydi (karş. aynı zamanda Hazanov'un Üçüncü Bölüm, 8. bölükteki görüşü ile). Böyle bir konuma, askerlerden daha uygun örnek olarak, çoğu durumda ayrı bir grup oluşturdukları görülen (Yirmibeşinci Bölüm, IV. Çizelge) ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri her yerde kabul edilmiş bulunan (karş. Yirmibeşinci Bölüm, XIII. Çizelge, ve YKÖ, 39, 50; Yirmialtıncı Bölüm) "din adamları" aday gösterilebilir.

Erken devletin birçok kurumunun, o ya da bu biçimiyle, devlet öncesi evrede de bulundukları (Üçüncü Bölüm, 4., 5. bölükler) ve erken devletin ancak yavaş yavaş ortaya çıktığı görüşleri, bizimkilerle tam bir uyuşma içindedir (Yirmiyedinci Bölüm, 1. bölük). Hazanov'un söz konusu kurumların yavaş yavaş değiştikleri ve kendilerini yeni duruma yavaş yavaş uyarladıkları görüşüyle de uyuştuğumuzu gördük (karş. Yirmialtıncı Bölük). Burada aşamalardan, evrelerden ve düzeylerden söz edebilirsek de, şurası bir gerçektir ki, tarihsel gerçeklik her zaman [kesintisiz] bir süreç niteliği gösterir; öyle ki, bir araştırmacının çektiği her sınır çizgisinde, yapay ya da keyfi öğeler bulunur.

Asya tipi üretim biçimi hakkında Hazanov'un yorumlarıyla bizimkiler arasında bazı farklılıkların bulunduğu da görülüyor. Klasik (köleci) ortaçağ feodal (serfli) toplum biçimlerinin tipik ilişkilerini oluşturan üretim ilişkilerini erken devlet karakter taslağımızın bilerek dışında bıraktık. Erken devleti siyasal örgütün ötekilerinden farklı bir türü olarak görmek doğruysa; olası tüm bağımlılık ilişkilerinin ve sömürü türlerinin bir karışımının erken devlette bulunması olanağının varlığını düşünemeyiz. Bunun tersine, örnekolay çalışmalarının incelenmesinin gösterdiği gibi, erken devlette, bağımlılık ilişkilerinin ötekilerinden farklı bir türü ağır basmıştı; bu bağımlılık biçiminin tarafları, devlet hiyerarşisi (yani yeni yetme yöneticiler sınıfı) ile birincil üreticilerin toplulukları (yeni yetme yönetilenler sınıfı) idi. Böyle bir toplumsal durumun kesinlikle aynısı, ATÜT toplumlarının da karakteristik özelliğini oluşturur (karş. Krader, 1972, 1975). Bu

bakımdan erken devlet, bu toplum türünün [ATÜT'ün] siyasal örgütü olarak görünür. Erken devlet, Hazanov'un düşünüyor olabileceği gibi, ATÜT'ün önceli değildir; ama tersine, bazı örneklerde, daha çok onun ardılı olarak görünür. Özellikle erken devletin [ergin devlete] "geçiş evresi" tipi ATÜT toplumlarının karakteristiği olan siyasal örgüt biçimlerini oluşturmaktan çıkmıştır. Onlar, ortaçağ ya da klasik [çağ] üretim biçimlerinin damgasını vurduğu toplumların eşiğindedirler.

Hazanov'un erken devlette egemenin karakterinin despotça niteliğine ilişkin olarak ileri sürdüğü düşünceleri son derece ilginçtir. Kimi egemenleri despotça olan, kimilerini ise kesinlikle despotça olmayan kimseler olarak tanımlamıştır. Bizim, erken devletin yönetsel aygıtının "yapısı" hakkındaki çözümlememiz, erken devlette yöneticinin erkini dizginleyen konseyler, bakanlar, din adamları, saray çevresi ve karar alma sürecine resmi olan ya da olmayan etkilerde bulunan öteki birçok kurumlaşmış grup biçiminde engellerin bulunduğunu göstermektedir. Ama öte yandan, erken devletin "işleyişini" inceleyen çözümleme, egemen konumundaki kişinin elinde toplanmış olan erkin gerçekte çok büyük olduğunu göstermektedir. Bu, birbirinin zıddı yönde iki eğilimin varlığına, yani çok büyük bir erk elde etme eğilimi ile erkin kötüye kullanılmasını dizginleyecek kurumlar yaratma eğiliminin bulunduğuna işarettir. Bu noktada tek tek yöneticilerin kişiliklerinin ve çevrelerinin niteliğinin kesin bir rol oynadığına inanıyoruz. Yönetici kamu görevlilerini, o ya da bu türden bir güçler dengesi politikası ("divide et impera!")* izleyerek denetim altında tutabilmişse, despotça yönetebilmiştir. Buna karşılık eğer kendisi, kamu görevlilerince karşı bir denetim altında tutulabilmişse, yönetiminin ılımlı yönetim olmasından başka bir şey beklenemezdi. Bu özel sorunu özel olarak çözümlemeye çıkmış olmadığımızdan, bu açıklamayı yalnızca varsayımlar yürütme yoluyla ortaya koymuş bulunuyoruz.

Hazanov'un tanımladığı biçimi ile "uygarlığın" erken devlet kavramından farklı ve aslında ondan çok daha geniş kapsamlı olduğu, doğru bir sav olarak görünmekte. Uygarlık sözcüğü, herşeyden önce, bir toplumun genel gelişkinlik düzeyini anlatır. Hazanov'un tanımını kabul edersek, örneklemesine aldığımız devletlerden bazılarının uygarlık düzeyine ulaşmış olmadıklarının söylenmesi gerekir (karş.

* Latince, "böl ve yönet" anlamında bir deyiş (ç.n.).

Yirmibeşinci Bölüm, 2.4. ve 2.5. bölükler; aynı zamanda karş. görüşleri Hazanov'unkilere benzeyen Service, 1975). Ama eğer Marx'ın uygarlık anlayışını, yani "ikincil toplumsal formasyon" tanımını benimsersek, erken devlet, uygarlığın başlangıç aşamasının tipik bir siyasal örgütleniş biçimi olarak görünecektir. Bu sorunun daha fazla incelenmesinin gerektiği ortada.

Salt tipoloji kurmak hatırına tipolojiler kurmanın anlamsız bir iş (Leach'ın, [1961'deki] deyimini kullanırsak antropoloji alanında bir "kelebek kolleksiyonculuğu") olduğu düşüncesi, yürekten onayladığımız bir görüştür. Yukarıdaki sayfalarda geliştirdiğimiz ("emekleme evresinde", "tipik" ve "geçiş evresinde" erken devletler biçimindeki) tipoloji ise, erken devlet çözümlemesinde yararlı olduğunu şimdiden kanıtlamış bulunuyor. Dolayısıyla, Hazanov'un gözüyle bakılsa bile, tek başına böyle bir tipolojinin kurulmasının da anlamsız bir iş olmadığına inanıyoruz.

Krader, göçebe bir toplum türünde devlet hakkındaki, sunuş yazısına koyduğu kısa kuramsal girişi, 1975 tarihli büyük yapıtını yayına hazır duruma getirdiği bir tarihte yazmıştı. Krader'in devletin doğası hakkındaki temel önermelerine katılmamamız söz konusu değil. Devletin genel bir görünümünü verme girişiminin, kendisinin erken devletin benzersiz karakterini kavramasını güçleştirdiğini düşünüyoruz; kendi araştırma etkinlikleri her zaman erken devlet üzerinde yoğunlaşmış olmasına karşın, yazısının yazılış tarihinin böyle bir sonuç doğurduğunu sanıyoruz. Gerçek ya da sözde kalan karşılıklılık ilişkilerinin belli bazı dönemlerde ağır basmış olabileceğini ve "bağımlılık" ilişkilerinin bu tür (erken) dönemlerin karakteristik özelliğini oluşturduğunu belirtmeyi savsaklamasının nedeni budur. Erken devlet toplumunun yönetenler ve yönetilenler olarak iki kategoriye bölündüğü noktasında kendisine katılıyoruz; ama bununla kalmayıp bu "yeni yetme" sınıflara bölünmenin yalnızca erken devletin ve Asya tipi üretim tarzı toplumunun karakteristik özelliğini oluşturduğunu düşünüyoruz. ATÜT'den daha gelişmiş üretim biçimlerine sahip toplumlar kadar ergin devlet de farklı yapıya sahiptir.

Örnekolay çalışmalarının verileri, Krader'in "topluluk" biriminin erken devletteki rolüyle ilgili değerlendirmesini desteklemektedir; veriler aynı zamanda kendisinin devlet hakkındaki şu görüşünü de desteklemektedir:

"[Devlet] toplumun bölünüp, içten kutuplaşmaya uğramasıyla yönetici sınıf tarafından kurulmaz; çünkü bu sınıfın, yönetme işlevini yerine getirebilmesi için, daha önce toplumsal bölünme süreci tarafından kurulmuş olması gerekir. Yönetici sınıfın çıkarlarını doğrudan doğruya devletin oluşması süreci yerine koymak bir hata olacaktır" (elinizdeki kitap, s. 136).

Verilerimiz, [Krader'in] devlet kurumlarının, iki farklı ilgisinin bulunduğunu, yani bir yandan yönetenlerin çıkarlarını artırmak, öte yandan bir bütün olarak toplumun çıkarlarını artırmak amacını taşıdıklarını vurgulamasının ne kadar doğru olduğunu ortaya koymaktadır.

Krader'in açıkça belirttiğine göre, bir devletin varlığı, toplumsal sınıflar arası uçurumu kapatacak köprü niteliğinde toplumsal düzeneklerin varlığına işarettir. Erken devlette bu uçurumun, yasallık kazandırma, yasal gösterme çabasının ve daha özgül olarak devletlerin ideolojik yönlerinin dayandığı "karşılıklılık ilişkileri" araçlarıyla üstesinden gelinir (Yirmibeşinci Bölüm, 10.5. bölük).

Bu kitabın "Sentez" başlığını taşıyan kesiminde sunulan devlet kavramı ile, Krader'in devlet kavramı hakkındaki önermesinden çıkan devlet kavramı arasındaki farklar: (1) Krader'in Dördüncü Bölüm'de devletin güçlülüğüne ve evrenselliğine verdiği vurgunun; ve (2) göçebeler arasında, özellikle Moğollar arasında erken devlet gerçekliğini ele alış biçiminin ayrımına varılır varılmaz, farklı bir ışık altında görülecektir.

Çok genel olarak belirtmek gerekirse, Cohen'in, Hazanov'un ve Krader'in kuramsal öncülleri (hareket noktaları olan düşünceleri) elinizdeki kitabın Üçüncü Kesim'indeki (bizim) bulgularımızla uyuşur göründü. Bu öncüller aynı zamanda, içinde editörlerin (derleyicilerin) erken devlet kuramı ile ilgili savlarının ve varsayımlarının ortaya konduğu Birinci Bölüm'e yapılabilecek son derece yararlı eklemeleri oluşturdular. Örnekolay çalışmalarından elde edilip Antitezi [Antitez başlıklı İkinci Kesim'i] oluşturan veriler, birçok bakımdan hatırı sayılır yeniden formülleştirmeleri gerektirmişlerse de, söz konusu varsayımları bir dereceye dek destekledikleri söylenebilir. Kuşkusuz, kullanılmakta olan kuramsal araçları, tarihte yaşanmış erken devletler hakkında genelleştirilmiş verilerle kapıştırma yoluyla daha rafine duruma getirmeye kalkan [bu yapıtta somutlaşan] girişimlerimizin genel amacı da böyle yeniden formülleştirmelere ulaşmaktı.

Cohen, Ronald (1974), 'The evolution of hierarchical institutions: a case study from Biu', Nijerya. *Savanna 3* içinde s. 153-174.

— (1977), 'State foundations, a controlled comparison', *Origin of the state: a symposium*, ed. Ronald Cohen ve Elman R. Service. Philadelphia: ISHI.

Goody, Jack (1971), *Technology, tradition and the state in Africa*. London: Oxford University Press.

Krader, Lawrence (1972), *The ethnological notebooks of Karl Marx*. Assen: Van Gorcum.

— (1975), *The Asiatic mode of production*. Assen: Van Gorcum.

Leach, E. (1961), *Rethinking anthropology*. London: Athlone Press.

Lewis, Herbert S. (1966), 'The origins of African kingdoms', *Cahiers d'études africaines* 6 içinde s. 402-407.

Service, Elman R. (1975), *Origins of the state and civilization*. New York: Norton.

KAYNAKÇA NOTLARI

CLAESSEN, HENRI J. M. (1930). Dr. (Amsterdam Üniversitesinden) Hollanda Leiden Üniversitesi Kültürel Antropoloji Doçenti.

1970 Van vorsten en volken [Prensler ve halklar hakkında].

1973 Despotism and irrigation. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 129 içinde s. 70-85.

1974 *Politieke antropologie* [Siyasal antropolojiye giriş]. Assen: Van Gorcum.

1975 From rags to riches-and the reverse, *Rule and reality*, ed. Peter Kloos ve Klaas van der Veen içinde s. 29-49. University of Amsterdam Press.

1978 (S. Lee Seaton ile birlikte ed.) *Political anthropology and the state of the art*. Lahey: Mouton.

COHEN, RONALD (1930). ABD, Illinois, Evanston, Northwestern Üniversitesi Antropoloji ve Siyaset Bilimi profesörü. Yayımlanan birçok makale ve kitaplarından başlıcaları;

1967 *The Kanuri of Bornu*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

1969 *Modernization in Africa*. M. J. Herskovits Memorial Lecture.

1971 *Dominance and defiance: Marital stability among the Kanuri*. Washinton D.C.: American Anthropological Assocation.

1967 J. Middleton ile birlikte: *Comparative political systems*. New York: Natural History Press.

1970 Raoul Naroll ile birlikte: *A handbook of method in cultural anthropology*. New York: Natural History Press.

1973 'Political anthropology', *Handbook of social and cultural anthropology*, ed. J. J. Honingman. Chicago: Rand McNally.

1973 *The politics of a poverty habitat*. New York: Ballinger.

1973 The rotating credit association, *Human Organization* 32.

1974 Peripheral and transitional markets: the Aztec case, *American Ethnologist* 1.

LEWIS, HERBERT S. (1934). Dr. (Columbia Üniversitesi). ABD, Madison, Wisconsin Üniversitesi Antropoloji profesörü. Başlıca yayınları:

1965 *A Galla monarchy: Jimma Abba Jiffar, Ethiopia 1830-1932.* Madison: University of Wisconsin Press.

1966 The origins of African kingdoms. *Cahiers d'études africaines.*

1970 'Wealth, influence and prestige among the Shoa Galla', *Social stratification in Africa,* ed. A. Tuden ve L. Plotnicov. New York: Free Press.

1974 *Leaders and followers.* Addison-Wesley Module in Anthropology 50.

MARETINA, SOFIA A. (1929). SSCB Leningrad Bilimler Akademisi SSCB Etnografyası Enstitüsü kıdemli araştırma görevlisi. Daha çok Hintli kabilelerin toplumsal yapıları konusunda birçok makalesi yayımlandı.

1974 'Conversion of Indian Varnas in Bali', *The countries and peoples of the East,* ed. Yu. V. Maretin ve B. A. Valskaya. Moskova: Nauka.

1975 (ed.) *Sotsialnaia organizatsia narodov Azii i Afriki.* [Asya ve Afrika halklarının toplumsal örgütlenişleri]. Moskova: Nauka.

POKORA, TIMOTEUS (1928). Dr. Bruno, Prag ve Pekin'de çalıştı. Prag'da yaşıyor. Başlıca yayınları:

1967 *Imparator Chín-Shih-huang-ti.* (Çekçe). Prag: Orbis.

1971 *Wang Chúg's critical disquisitions.* Prag: Academia.

1975 *Hsin-lun (New Treatise), and other writings by Huan Tán,* (43 B.C. 28 A.D.). Ann Arbor: University of Michigan Press.

SCHAEDEL, RICHARD P. (1920). Dr. (Yale Üniversitesi) ABD, Austin, Texas Üniversitesi Antropoloji profesörü.
Başlıca yayınları:

1966 The Huaca el Dragon, *Journal de la Société des Américanistes* 55.

1967 *Etude comparative du milieu paysan en Amérique Latine.* Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.

1970 The city and the origins of the state in America, *Proceedings of the 39th Congress of Americanists,* Lima.

SEATON, S. LEE (1943). Dr. (Havai Üniversitesi) Son olarak ABD, Ohio, Browling Green State Üniversitesinde yardımcı profesördü.

Başlıca yayınları:

1974 The Hawaiian *kapu* abolition of 1819, *American Ethnologist* 1.

1978 (H. J. M. Claessen ile birlikte ed.) *Political anthropology and the state of the art*. Lahey: Mouton.

SEDOV, LEONID. SSCB, Moskova Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü kıdemli araştırma görevlisi.

Başlıca yayınları:

1967 *Ankorskaia imperia* [Ankor İmparatorluğu]. Moskova: Nauka.

1969 'La société angkorienne et le mode de production asiatique', *Sur le 'Mode de production asiatique'*, ed. R. Garaudy. Paris: Editions sociales.

SENEVIRATNE, SUDARSAN D. S. (1949). Antikçağ tarihi alanında master sahibi (Hindistan, Yeni Delhi, Nehru Üniversitesi) Güney Hindistan'da ve Sri Lanka'da erken devlet sistemleri hakkında doktorasını hazırlamakta.

SKALNÍK, PETER (1945). Master (Leningrad Devlet Üniversitesi'nden) Doktora (Prag Charles Üniversitesinden) Hollanda, Leiden Üniversitesi, Kültürel ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü kıdemli öğretim üyesi.

Başlıca yayınları:

1966 Beginning of the discussion about the Asiatic mode of production in the U.S.S.R. and the People's Republic of China, *Eirene V*: 179-187 (T. Pokora ile birlikte).

1973 Engels über die vorkapitalistischen Gesellschaften und die Ergebnisse der modernen Ethnologie, *Philosophica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* XII-XIII, s. 405-414.

1975 Monarchies within republics: early Voltaic states in the twentieth century, *Asian and African Studies* XI, s. 177-193.

1976 'Marx's excerpts on fetishism from 1842' (Marx'ın elyazmalarının Slovakça baskısı) *K. Marx - F. Engels O ateizme, nábozenstve a cirkvi*. Bratislava Pravda, s. 394-413.

1978 'Dynamics of early state development in the Voltaic area' *Political anthropology and the state of the art*, ed. S. Lee Seaton ve H. J. M. Claessen, Lahey: Mouton.

STEINHART, EDWARD I. (1942). Dr. (Northwestern Üniversitesi) ABD, Austin, Texas Üniversitesi tarih doçenti. 1975-1976'da, Jamaika, Kingston Üniversitesi konuk okutmanı.

Başlıca yayınları:

1967 Vassal and fief in three Lacustrine kingdoms. *Cahiers d'études africaines.*

1973 Royal clientage and the beginning of colonial modernization in Toro, *International Journal of African Historical Studies* 2.

1977 *Conflict and collaboration: the kingdoms of Western Uganda 1890-1907.* Princeton: Princeton University Press.

TEUNIS, HENRI B. (1940). Dr. (Utrecht Üniversitesi) Hollanda, Utrecht Üniversitesi tarih doçenti.

1973 *Crisis. Studie over een structuur en normverandering in het Frankrijk van 1150-1250.* [Bunalım. Fransa'nın 1150-1250 dolaylarında toplumsal yapısında ve normlarında görülen değişiklikler üzerine bir çalışma]. Groningen: Tjeenk Willink.

VANSINA, JAN (1929). Dr. (Louvia, Louver Üniversitesi) ABD, Madison, Wisconsin Üniversitesi antropoloji profesörü.

Başlıca yayınları:

1963 *Geschiedenis van de Kuba* [Kuba Tarihi]. Tervuren: Musée royale de l'Afrique Centrale.

1964 *Le royaume Kuba* [Kuba Krallığı]. Tervuren: Musée royale de l'Afrique Centrale.

1965 *Oral tradition.* London: Routledge and Kegan Paul.

1966 *Kingdoms of the Savanna.* Madison: University of Wisconsin Press.

1973 *The Tio kingdom of the Middle Congo*: 1880-1892. London: Oxford University Press.

Ad Dizini

Abrahams, R.G., 63, 105.
Abubakar, Sa'ad, 70, 71, 84, 85, 86, 105.
Adavedoh, K.B., 79, 105.
Adams, Richard N., 24, 25, 31, 35, 52, 59, 89, 94, 105.
Adams, Robert McC., 16, 35, 91, 105, 167, 169, 242.
Ajayi, J.F.A., 109, 110.
Allan, William, 53, 106.
Althabe, G., 58, 61, 75, 79, 106.
Andrezejewski, S.L., 66, 106.
Aristoteles, 130.
Asoka, Maurya Kralı, 280.

Baal, J. van, 21, 35, 202, 203, 215, 242.
Baaren, Th. P. van, 206, 242.
Baeck, Lucien, x, 12, 35.
Bagehot, Walter, 66, 106.
Bakel. Martin A. van, x, 17, 35, 287, 299.
Banton, Michael, 41, 276.
Barnes, J.A., 49, 106.
Barraclough, Goffrey, 45n, 162n.
Barry, Herbert III., 101, 106.
Barthold, V.V., 154.
Bax, Mart, 216, 242.
Beals, Kenneth L., 54, 106.
Beattie, John H.M., 25, 35, 187, 242.
Bigelov, R., 19, 35.
Binford, L., 111.
Birdsell, Joseph B., 24, 35, 231, 242.
Blackburn, R., 3, 35.
Bloch, Maurice, 37, 42, 92, 106, 125, 133, 175, 242.
Bodin, 7.
Boehm, Chris, 104.
Boserup, Ester, 20, 35, 56, 63, 106.
Bragginton, Joan, 79, 106.
Braudel, Ferdinand, 53, 56, 63, 106.
Bromley, Iu. V., 38, 42.

Carneiro, Robert L., 6, 14, 18, 22, 32, 58, 97, 106, 116, 119, 129, 133, 165, 242, 280, 299.
Cengiz Han, 143, 144, 154, 280.
Childe, V. Gordon, 16, 16n, 36, 56, 56n, 74, 107, 118, 130, 133, 167, 242.
Çicero, 138.

Claessen, Henri J.M., viii, ix, xiii, x, xii, xiii, xiv, xvii, 3, 6, 15, 21, 25, 27, 31, 32, 36, 41, 91, 107, 125, 133, 156, 159, 160, 186, 187, 188, 190, 193, 196, 197, 201, 209, 218, 223, 226, 242, 243, 248, 264, 266, 268, 272, 275, 277, 280, 299, 301, 321, 323.
Cohen, Ronald, viii, ix, xi, xiii, xiv, 14, 19, 25, 34, 35, 36, 38, 43, 51, 58, 65, 68, 70, 72, 73, 84, 86, 94, 96, 99, 107, 111, 156, 244, 272, 285, 288, 291, 295, 299, 310, 312, 313, 314, 315, 319, 320, 321.
Comte, 7
Cook, Sherburne, 53, 107.
Corning, Peter A., 287, 299.
Cowgill, George L., 60, 107.
Crowder, M., 109, 110.
Cromley, Carole L., 167, 242.

Daimond, Stanley, 133.
Dalton, George, 104.
Damas, David, 110.
Danilova, Ludmina V., 19, 36, 254, 275.
Devenport, W., 190, 193, 207, 243.
Dawson, Christopher, 170, 243.
DeVore, Irvin, 109.
d'Hertefelt, M., 6, 37.
Djoser, Firavun, 218.
Dike, Kenneth O., 63, 64, 107.
Divale, W.T., 71.
Diyakonof, I.M., 127, 133.
Doornbos, Martin R., ix, 172, 187, 188, 190, 193, 243.
Douglas, M., 108.
Downing, Th. E., 15, 36, 91, 107, 109.
Dumont, Louis, 59, 107.

Easton, David, 153.
Ecsedy, Cs., 8, 21, 36.
Engels, Friedrich, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 23, 28, 29, 35, 36, 38, 45, 46, 107.
Eroğul, Cem, 113n.
Evans-Pritchard E. E., 7, 37, 48, 84, 107, 108, 165, 187, 243, 249, 275.

Fallers, Lloyd, 35, 37, 99, 107.
Fartua. Ahmed İbn, 99, 108.

Firth, Raymond, 8, 37.
Forbes, F.E., 197, 243.
Forde, D.C., 69, 108.
Fortes, Mayer, x, 7, 37, 48, 108, 165, 243.
Frankfort, Henri, 287n.
Frazer, James, 187, 243.
Fried, Morton H., 10, 16, 17, 23, 27, 28, 31, 37, 45, 46, 48, 66, 74, 76, 108, 111, 120, 133, 183, 243, 280, 286, 290, 299.

Gamaiunov L.S., 12, 37.
Garaudy, Roger, 37, 323.
Gearing, F.O., 65, 108.
Gibson, McGuire, 15, 36, 91, 107, 109.
Ginsberg, M., 47, 107.
Givens, R.D., 275.
Gluckman, Max, 32, 37, 56, 63, 108, 191, 243.
Godelier, Maurice, 8, 9, 10, 12, 37.
Goldman, Irving, 21, 23, 31, 32, 36, 37, 280, 299.
Goody, Jack R., 88, 89, 108, 249, 275, 315, 320.
Gumplowicz, L., 13, 37, 289.
Gurevich, Aron Ia., xiii, xivn, 118, 133, 173, 250, 261, 281, 293.

Haenisch, Erich, 166, 188, 198, 243.
Harmon, M. Judd, 46, 108.
Harner, M.J., 17, 37, 60, 108.
Harris, Marvin, 12, 14, 37, 57, 108, 111, 280, 299.
Harris, Rosemary, 81, 108.
Hassan, Ümit, 113n.
Hayden, Brian, 53, 54, 108.
Hazanov, Anatoli M., viii, ix, xi, xivn, 9, 16, 29, 34, 38, 113, 118, 133, 156, 167, 204, 257, 284, 298, 312, 315, 316, 317, 319.
Hegel, G.W.F., 154.
Hickerson, H., 63, 108.
Hindess, B., 11, 23, 27, 38.
Hirst, P.Q., 11, 23, 27, 39.
Hobbes, 7.
Hobhouse, L.T., 47, 108.
Hoebel, E.A., 138, 191, 243.
Holy, L., 27, 38.
Honigmann, John J., 36, 107, 133, 321.
Horton, Robin, 58, 64, 75, 78, 108, 109.
Hunt, Eva, 91, 109.
Hunt, Robert C., 91, 109.

Ibn Haldun, 7, 69, 84, 85, 99.

Janssen, Jac J., ix, xiii, xivn, 169, 243, 278.
Jayavarman, II., 280, 281.
Johnson, Gregory, 20, 42, 48, 60, 63, 64, 103, 104, 111, 165, 286, 300, 311.
Josselin de Jong, P.E. de, x, 159, 243.

Kabberry, P.M., 69, 108.
Kamehameha, Havai yöneticisi, 280.
Kanderi, Josef, viii, ix, xiii, xivn, 214, 257, 268, 295.
Kango, Yatenga yöneticisi, 280.
Kazhdan, A.P., 125, 133.
Keesing, F.M., 206, 243.
Kelso, A.J., 54, 106.
Kendall, P.M., 7, 38, 268, 275.
Kloos, Peter, 107, 133, 242, 243, 275, 321.
Koçakova, Natalya, ix, xiii, xivn, 256, 280.
Kopişçanov, Yuri M., xiii, xivn.
Koppers, W., 44, 109, 138.
Koranaşvili, Guram, ix, xiii, xivn, 9, 12, 38, 161, 281.
Kottak, C.P., 17, 23, 38, 286, 290, 299.
Kovalevski, 12.
Köbben, A.J.F., 38, 133, 159, 191, 244, 275.
Krader, Lawrence, viii, ix, xiii, xiv, 6, 8, 9, 11, 12, 16, 25, 34, 38, 39, 46, 47, 75, 109, 132, 133, 135, 154, 156, 162, 187, 188, 193, 203, 210, 213, 215, 244, 254, 265, 266, 268, 269, 276, 278, 291, 309, 312, 316, 318, 319, 320.
Kruijer, G.J., 159, 244.
Kurtz, Donald V., viii, ix, xiii, xivn, 170, 186, 201, 244, 267, 273.

Lathrop, Donald N., 79, 105, 109.
Lattimore, Owen, 66, 109.
Leach, E., 17, 39, 318, 320.
Leacock, Eleanor Burke, 37.
Lee, Richard B., 57, 109.
Lenin, V.I., 35, 39.
Lenski, G., 47, 54, 56, 109.
LeVine, R.F., 99, 109.
Lewis, Herbert S., ix, xivn, 14, 39, 177, 190, 205, 210, 266, 278, 279, 283, 299, 310, 320, 322.
Lewis, I.M., 276.
Lloyd, Peter, 268, 270, 276.
Locke, 7.

Louis, XI., 7.
Lowie, Robert H., 13, 14, 24, 39, 109, 288.
Machiavelli, 7.
Maine, 7, 12.
Mair, Lucy P., 19, 24, 39, 249, 276.
Malinowski, 132.
Maquet, J.J., 27, 39.
Maretin, Yu V., 322.
Maretina, Sofiya A., xiii, xivn, 290, 322.
Marshall, Catherine, 158, 245.
Marx, 5, 8, 11, 35, 37, 38, 45, 46, 75, 132n, 154, 155, 253, 268, 309, 318, 320, 323.
McClelland, David C., 99, 109.
McIver, R.M., 201, 244.
Meyer, Eduard, 138.
Middleton, J., 78, 107, 109, 321.
Mitchell, W.P., 16, 39.
Montesquieu, 7.
Montezuma, Birinci, 280.
Moore, Sally Falk, 97, 109.
Morgan, Lewis H., 8, 12, 39.
Murdock, G.P., 47, 109, 158.
Murphy, F.R., 111.

Nadel, S.F., 24, 27, 39, 47, 99, 110, 158, 244.
Nader, Laura, 244.
Napoléon, 146.
Naroll, Raoul, 35, 36, 38, 43, 71, 110, 111, 158, 244, 299, 321.
Netting Robert McC., 58, 72, 82, 92, 110.
Nettleship, A., 275.
Nettleship, Martin A., 275, 287, 300.
Neyusikin, A.I., 29, 39.
Nieboer, H.N., 176, 244.
Ntare, IV., Ankole yöneticisi, 279.

Okar, Zeki, 45n, 162n.
Olderogge, D.A., 29, 40.
Oppenheimer, Franz, 13, 23, 40, 283, 288, 289.
Orans, Martin, 20, 40.
Otterbein, Keith, 65, 71, 91, 110.

Paçacutek, İnka imparatoru, 280.
Paxson, L. M., 101, 106.
Peçirka, Jan, viii, x, 12, 40.
Perroy, E., 125, 133.
Pershits, A.I., 38.
Peşek, J., 12, 40.
Phear, 12.
Plotnicov, L., 27, 40, 42, 322.
Polanyi, Karl, 63, 64, 110.
Polgar, Steven, 19, 20, 40, 287, 300.
Pokora, Timoteus, viii, ix, xiii, xivn, 12, 41, 161, 200, 322, 323.
Popper, Karl R., 160, 244.

Radcliffe-Brown, A.R., 4, 25, 40, 153, 159, 244.
Radin, Paul, 133.
Radloff, Wilhelm, 154.
Redfield, Robert, 16, 40.
Rhys Davids, T.W., 34, 40.
Rousseau, 7, 45, 46.
Ruijter, A., 159, 245.
Rusch, Walter, 197, 244.

Sahlins, Marshall D., 20, 25, 27, 28, 40, 244, 285, 290, 295, 300.
Salzman, P.C., 85, 110.
Schaedel, Richard P., xiii, xivn, 322.
Schapera, Isaac, 17, 18, 40, 162, 244.
Schramm, P.E., 188, 190, 244.
Seaton, S. Lee, viii, xivn, 41, 275, 321, 323.
Sedov, Leonid A., xiii, xivn, 323.
Semenov, Iu., I., 11, 40.
Seneviratne, Sudarsan, xiii, xivn, 323.
Service, Elman R., 6, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 31, 40, 46, 48, 49, 59, 66, 68, 69, 74, 75, 77, 83, 94, 110, 241, 245, 280, 287, 292, 295, 296, 299, 300, 311, 317, 320.
Skalnik, Peter, viii, ix, xi, xii, xiv, xivn, 3, 8, 11, 12, 32, 41, 247, 277, 301, 303, 323.
Skinner, E.P., 25, 41.
Slicher van Bath, B.H., 172, 245.
Smith, M. Estellie, x, 15, 41, 279, 281, 281n, 292, 300.
Smith, Michael G., 14, 25, 27, 28, 41, 99, 110, 249, 276.
Smith, Philip E.L., 57, 110.
Soustelle, Jacques, 188, 221, 226, 245.
Southall, Aidan W., 41, 82, 110, 272, 276.
Speke, H.J., 197, 245.
Spencer, Herbert, 7, 56, 64, 110.
Spooner, Brian, 85, 109, 110.
Stauder, Jack, 17, 41.
Steinhart, Edward I., xiii, xivn, 324.
Stenning, Derek, 72.
Stevenson, Robert F., 18, 41, 165, 245.
Steward, Julian, 14, 15, 23, 31, 41, 48, 110, 118, 133.
Strathern, Andrew, 78, 111.

Street, John, 53, 111.
Struever, Stuart, 57, 111.
Stuchlik, M., 27, 38.
Swartz, Marc J., 26, 41, 161, 200, 201, 245, 270, 276.
Swedlund, Alan C., 108.
Tait, D., 78, 109.
Terray, Emmanuel, 10, 22, 23, 29, 42.
Teunis, Henri B., ix, xvn, 297, 300, 324.
Thapar, Romila, x, 193, 198, 245.
Thurnwald, Richard, 14, 23, 42, 45, 104, 111.
Tokarev, S.A., 38.
Tomanovskaya, O.S., 29, 42.
Toynbee, Arnold, 54, 54n.
Tökei, Ferenc, 12, 42.
Trouwborst, A.A., 25, 42, 163, 245.
Tuden, A., 27, 41, 42, 158, 161, 200, 245, 276, 322.
Turner, V., 26, 41, 161, 200, 276.

Valskaya, B.A., 322.
Vansina, Jan M., xm, xiv, 80, 81, 105, 111, 198, 245, 248, 283, 297, 324.
Varga, Moogo devleti yöneticisi, 280.
Vayda, A.P., 66, 111.
Veblen, Th., 198, 245.
Veen, Klaas W. van der, 133, 242, 275, 321.
Velde, Piet van de, x, 241n.
Vermeulen, C.J. J., 159, 245.
Vico, 7.
Vitkin, M.E., 11, 12, 41, 42.
Vladimirtsov, B.J., 154.

WauWang (Çin egemeni), 280.
Weber, Max, 25, 42, 201, 216, 217, 241n, 272.
Webster, David, 18, 19, 42, 286, 287, 300.
Wertheim, W.F., 26, 42, 201.
Westermann, D., 14, 42.
White, Leslie A., 280, 300.
Wittfogel, Karl A., 12, 15, 23, 42, 91, 104, 111, 127, 133.
Wheeler, G., 47, 107.
Wolf, Eric, 179, 284, 286, 300.
Woodbury, R.B., 91, 111.
Wright, Henry T., 20, 42, 48, 60, 63, 64, 103, 111, 165, 286, 300, 311.

Yebügey Bahadır, 144.
Young, T. Cuyler, 57, 110.

Adaklar, 198, 199, 200.
adalet, 136, 217, 219, 222, 223, 224, 239, 254.
adam kazanma, 61, 62, 76.
Adum köyleri, 82.
Afrika despotlukları, 47.
aile (bağları), 32, 280, 284, 286.
akınlar, 291, bak. çapul akınları.
akrabalık (bağları) ilişkileri, 32, 74, 80, 123, 139, 144, 235, 248, 250, 252, 265, 268, 274.
altyapı, 163, 167-168, 255.
Alur'lar, 82.
Amazon toplulukları, 77.
anarşi, 190, 202.
angarya, 179, 256, 293.
anıtlar, 255.
anıtsal mezarlar, 199, 255.
Ankole, 281, 293, bak. italikler, çizelgeler.
Ankor, 281, bak. itulikler, çizelgeler.
arat, 142, 147, 148.
aristokrasi, 174, 175, 177, 180-181, 182, 183, 184, 263, 272:
- ayrıcalıklı konumu, 188, 263;
- cezalandırılmasında eşitsizlik, 194;
- çoban topluluklarda, 143, 147;
- dünyevi kesimi, 129;
- gelir kaynakları, 184, 208;
- hakları, 185, 240;
- menajerlikle ilişkisi, 124;
- soyağacı, 188;
- tabakaları, 204, 205, 206, 213;
- üyelik koşulları, 205, 206, 213;
- yükümlülükleri, 183, 185.
aristokratlığı yitirme, 206, 213, 267, 268.
armağanlar, 100, 179, 180-181, 184, 197, 198, 199, 200, 256.
artı, 8, 20, 142, 143:
- devletin kökeniyle ilişkisi, 248, 289, 308;
- din adamlarınca kullanılması, 146;
- işbölümüyle ilişkisi, 117;
- karmaşıklaşmayla ilişkisi, 20, 130;
- siyasal amaçlı kullanımı, 265;
- vergilendirmeyle ilişkisi, 59;
- yönetici tabakayla ilişkisi, 119.
artı değer, 149.
artı emek, 148, 149, 255.
artı ürün, 147, 148, 149, 255, 262.
artı tartışması, 20, 172, 173.
artının siyasal kullanımı, 265.
artıya el konulması, 121, 135, 147, 148, 150.
askerler, 213, 217, 233, 316.
askeri demokrasi, 10.

askeri güç, 71, 262, 263, 295.
askeri işlev alam, 262-264.
askeri önderler, 122, 124, 128, 174, 175, 177, 180, 181, 196, 226, 227, 228, 283.
askeri teknoloji, 90, 91.
askeri yükümlülükler, 217, 219.
askerlik durumu, 195.
Asya göçebeleri, 135-154.
Asyatik toplum, 126.
Asya tipi üretim biçimi, 11, 12, 268, 309-310, 316, 318.
aşağı tabaka, 177, 204, 208-215.
Aşanti, 164.
atamayla göreve getirilme, 33, 81, 217, 219.
avam halk, 98, 124, 294:
- askerlik görevi, 129, 211, 212;
- cinsel görevleri, 210, 211, 212;
- çalışma görevi, 210, 211, 212;
- hakları, 208, 210, 211, 240;
- hükümete etkisi, 209, 210, 211, 214;
- hükümetten etkilenmeyişi, 268;
- korunma hakkı, 210, 211, 214;
- özgürlüğü, 123, 124, 125;
- siyaset dışı kalışı, 268;
- yöneticiyle ilişkisi, 213, 214;
- yükümlülükleri, 208, 209, 210, 211.
avam - aristokrasi ilişkisi, 188, 207, 271.
avam - soylu farklılaşması, 98.
avcılık ve toplayıcılık, 14, 57, 75, 80, 99, 105, 117, 140.
aynlıkçı eğilimler, 26, bak. bölünme.
Aztek, 282, 297, bak. italikler, çizelgeler.

Baganda krallığı, 99.
bağımlılık armağanları, 184.
bağımlılık biçimleri, 126, 127, 132.
bağımlılık ilişkisi, 27, 114, 132, 262.
bağımsız eylem, 25, 26.
bağımsız girişim yetisi, 27, 163, 164, 257.
bağıntı - nedensellik farkı, 20, 50- 53.
bağlanma ilişkileri, 257.
bailiff, 218, 267.
Bairu'lar, 293.
barbar krallıkları, 29.
barışı düzeni sağlama, 255.
baskı aracı, 13.
başkanlar, 177, 204, 205, 213.
başkent, 27, 27n, 97, 105, 163, 166, 167.
başkentte ağırlama, 229.
başkomutan, 195, 196.
başlık göreneği, 61, 62, 101.
başrahiplik, 128, 189, 190, 191, 207, 208.
bayındırlık işleri, 128. 198, 221, 255, 256.
Belucistan toplulukları, 185.
bi'ginler, 166.
bilim kavramı, 4.
bireycilik, 145, 146.
bireysel özerklik eğilimi, 101.
birincil toplumsal formasyon, 5, 11.
birlik ve bütünlüğü koruma, 27.
Bornu devleti, 68, 69.
boyuneğme (itaat), 65, 81, 99, 101.
bölgelerarası ticaret, 256.
bölünme eğilimi, 49, 77, 78, 80, 83, 88, 102, 232, 261, 263, 272.
bölünmeyi önleme gücü, 30, 49, 83, 86, 88, 89, 102, 232, 261, 264, 272, 292, 295, 296.
böl ve yönet, 266, 317.
bönder, 293.
Budist kitaplarda mülkiyet, 34.
Budist manastırlar, 146.
Buganda , 17, 197.
Buşman'lar, 57.
bürokrasi, 16, 50, 80, 81, 90, 100, 122, 124, 216, 250, 252, 297.
bütünleşme, 66, 128, 150.
büyük adamlar, 31, 62, 76, 98, 146, 279, 280.
büyük devlet, 74.
büyük kararlar, 224, 225.

Casuslar, 229, 230.
Cermen'ler, 9, 10.
cezalandırmada eşitsizlik 192, 194, 195.
ceza yasası, 192, 194.
Cherokee'ler, 65.
Chippewa'lar, 63.
cihad, 70.
coğrafya - devlet ilişkisi, 53-56.
Cohen eleştirisi, 312-314.
Curaca, 177.

Çapa, 171.
çapul akınları, 66, 69, 256, 287.
çevresel koşullar, 15, 18, 53, 71-72.
çığ etkisi, 49, 285.
çiftçi - çoban etkileşimi, 150, 151, 282.
çiftçi - çoban ilişkisi, 13, 69, 70, 72, 84, 85, 86, 91, 288.
çiftçi - çoban işbölümü, 140, 146, 150, 153.
Çin, 69, 151, 161, 297, bak. italikler, çizelgeler.
Çin'in göçebelerle ilişkisi, 140.
Çinliler, 140, 141, 142.
çobanlar (çobanlık), 141, 146, 172.
çoban topluluklar, 13, 115.
çocuk eğitimi, 101.

çoketniklilik, 68, 95, 314.
çokçizgili evrimci yaklaşım, 15.
çoknedenlilik, 44.

Dangbong, 164.
danışmanlık, 224, 225.
danıştay, 253, bak. devlet kurulu.
delegasyon, 215, 216, 252, 302.
demografik birim, 231.
dernekleşme, 14, 278, 287.
despotluk, 9, 11, 12, 16, 47, 67, 127, 128, 132n, 265, 268, 273, 317.
Devangenari, İndüs yazısı, 149.
Devlet:
- ajanları, 254;
- ampirik çözümlemesi, 7;
- baskı aracı olması, 13;
- birlik ve bütünlüğü, 248;
- çıkarları, 136, 254;
- çoknedenli kuramı, 9;
- doğuşu, 3, 119, 277;
- erken biçimleri, 12;
- erken devletten farkı, 203;
- eşitsizlikle ilişkisi, 17, 28;
- geçiciliği, 5;
- gelir kaynakları, 52, 87, 170, 257, 265;
- gelişmesi, 5, 6, 7, 13, 14, 55;
- gizlilik ilkesi, 240;
- harcamaları, 197;
- ideolojisi, 253, 260, 261, 296;
- ilkesi, 137;
- işlevleri, 146, 152, 259;
- insan öğesi, 24;
- karakteri, 3,11, 24, 27, 28, 161, 162;
- kavramının bırakılması, 153;
- karşılıksızlık ilkesi, 271;
- kişileştirilmesi, 11, 145, 259;
- koruma işlevi, 11;
- kökeni, 6, 10, 13, 14, 43-103, 119, 316;
- kuramları, 5, 6-24, 35, 135-139.
- nedenleri - sonuçları tartışması, 30, 46, 64, 68, 74, 102, 103, 288, 290;
- özel mülkiyetle ilişkisi, 8, 10;
- nüfus öğesi, 164-166;
- putlaştırılması, 4;
- savaşla ilişkisi, 18, 90;
- sınıflandırmaları, 5;
- sınıflaşmayla ilişkisi, 8, 10, 271;
- sistemsel yönleri, 159;
- somut - soyut anlamları, 137, 150;
- sömürüyle ilişkisi, 8;
- sulamayla ilişkisi, 11, 12;
- şeflikten farkı, 31, 50, 102, 272, 314;
- tanımı, 10, 13, 16, 44-51, 102, 135, 137, 139, 150, 314;
- toplumdan farkı, 44, 136;
- toprak öğesi, 24, 25;
- törenleri, 260;
- uygarlıkla ilişkisi, 130;
- yasallık kazandırılması, 261;
- yazıyla ilişkisi, 149.
devlet ideolojisi, 290.
devlet kuramları, 6-24:
- çatışma kuramı, 7, 22, 74;
- çoknedenli kuramı, 105;
- dernekleşme kuramı, 14;
- dış etmenler kuramı, 23;
- fetih kuramı, 9, 13, 68, 121, 284, 289;
- iç gelişme kuramı, 14, 23;
- kentleşme kuramı, 16;
- Marksist devlet kuramı, 47;
- örgüt kuramı, 23, 59, 137, 159;
- sınıf çıkarı kuramı, 136, 319;
- sınıf egemenliği kuramı, 29;
- sulama kuramı, 7, 23, 24;
- teknedenli kuramları, 104;
- toplumsal eşitsizlik kuramı, 23;
- yarar kuramı, 22, 46, 83, 287, 296.
- bak. erken devlet kuramları.
devlet benzeri formasyon, 29.
devlet dini, 50, 92, 97, 260, 263, 267, 314.
devlet kurulu, 253.
devlet (mülkiyeti) sahipliği, 258.
devlet olan - olmayan ayrımı, 29, 48, 165.
devlet öncesi ideoloji, 260.
devlet öncesi (sistem) toplum, 56, 62, 75, 76, 92, 98, 112, 123, 126, 128, 132n, 248, 253, 277, 278, 279, 281.
devlet propagandası, 262.
devlet - toplum farklılaşması, 265.
devlet toprakları, 257.
devlete bağlılık, 262.
devletli toplum, 137.
devletlik (durumu), 18, 47, 73, 81, 88, 113.
devletliğe yöneliş, 44, 285, 308, 314.
devletsiz toplumlar, 24.
dışa karşı savunma, 27.
dış etmenler, devlet oluşmasında, 62, 116.
difüzyonizm, 152.
dikey farklılaşma, 71, 77.
dikey toplumsal hareketlilik, 124, 125, 144, 252, 265, 274.
dil birliği, 261, 273.
din, 92-95, 260, 261, 273.

din adamları, 128, 174, 175, 213:
- avamdan üye alınması, 207, 208, 213;
- gelir kaynakları, 208;
- hakları, 185;
- hiyerarşik örgütlenişleri, 207, 208;
- ideolojiyi desteklemeleri, 207, 261;
- profesyonellikleri, 206, 208, 209;
- siyasal görev üstlenmeleri, 207, 217, 226;
- toprakları, 178, 184;
- uzmanlıkları, 249, 260;
- üretimle ilişkileri, 180, 181;
- yönetici tabaka oluşturmaları, 122, 124;
- yönetime etkileri, 226, 227, 228, 316;
- yükümlülükleri, 182, 185.
dinadamlığı, 129.
dinsel önderlik, 20, 70, 84, 86.
dinsel üstünlük duygusu, 68, 70.
disiplin, 65, 101.
doğal sınırlar, 163.
doğmakta olan sınıflar, 234.
doğma ölçütü, yurttaşlıkta, 24, 231.
doğrudan üreticiler, 135, 142, 179, 180, 209.
doğu despotluğu, 9.
düşünce ithali, 291.
düzenli artı, 30, 234.
düzensiz vergilendirme, 235.

Early state, 5.
egemen (yönetici), 180-181, 255:
- ailesi, 226, 227;
- akrabaları, 174, 175, 176, 194, 204, 205, 207, 208, 213, 226, 227, 257;
- ardılı, 226, 227;
- başkomutanlığı, 195, 196;
- başrahipliği, 189, 190, 191, 207;
- başyargıçlığı, 93, 192, 193, 194, 294;
- denetleme turları, 228, 229, 230;
- doğaüstü güçlerle aracılığı, 92, 93, 94, 187, 188, 189;
- doğaüstü nitelikleri, 186, 187, 261, 296;
- gelir kaynakları, 184;
- gezileri, 228, 229, 230, 293;
- gönencin güvencesi sayılması, 304;
- görevleri, 93, 186-188, 90, 207, 208;
- haklarla ilişkisi, 186, 198, 202, 213, 214;
- harcamaları, 198, 199, 200;
- hukuku düzeni sürdürmesi, 191;
- ideolojik temeli, 186, 189;
- insan kurbanı, 189, 190, 191;
- iyiliksever efendi sayılması, 197;
- koruyuculuğu, 196, 202;
- kutsallığı, 186-188, 189, 273;
- mitossu karakteri, 189;
- soyağacı, 187, 188, 189, 205;
- tabularla korunması, 93, 189, 190, 191;
- tahta çıkış töreni, 94, 190;
- tanrısallığı, 187, 188, 189, 261;
- tanrı soyluluğu, 188;
- toprak sahipliği, 184, 257;
- törenle gömülmesi, 94, 189;
- yasa çıkarma yetkisi, 191-193, 194;
- yasallığı, 94, 185, 186, 200-203.
egemene bağlanma, 197, 258.
egemene karşı suçlar, 22, 254.
egemenin soyuna yakınlık, 213, 296, 297.
egemenlik, 4, 43, 47.
egemenlik - hegemonya farkı, 52.
eğitim sistemi, 101, 261, 273.
ekonomik düzey, 116.
ekonomik erk, 248, 310.
ekonomik eşitsizlik, 256, 258, 289.
ekonomik işlev alanı, 255-260.
ekonomik yapı - toplumsal yapı ilişkisi, 118, 119.
ekonomi politik toplumu, 11, 138, 139, 264.
elçiler, 228.
elit kültür, 97.
emeğin mallaşması, 203.
emeğin toplumsal işbölümü, 129.
emekçi kitleler, 90.
emekleme evresinde erken devlet, 32, 131, 240, 256, 272, 292, 296, 306, 308.
endogami, 284.
endüstrileşmemiş devlet, 5, 49, 99, 104.
endüstrileşmiş devlet, 5, 50, 104.
enformasyon sistemleri, 48, 87, 104.
ergin devlet, 32, 114, 203, 215, 258, 298.
erk, 12, 24, 51, 83, 92, 175, 232, 265, 292.
erk devri, 215, 216, 252.
erk - yetke ayrımı, 138.
erke ortaklık, 127.
erken devlet:
- artı üretmesi, 308;
- askeri özellikleri, 232, 233;
- atüt ile ilişkisi, 126, 310;
- bağımsızlık ölçütü, 232;
- başına buyruklukla işleyiş ilkesi, 274;
- despotlukla ilişkisi, 274;
- devlet öncesi kurumla ilişkisi, 274;
- devletten farkı, 203;
- doğuşu, 114, 277, 279, 281, 291;
- ekonomik gelişmesi, 118, 301;
- emekleme evresindeki tipi, 32, 235, 237, 238, 240, 292-296, 306, 308;
- fetihle ilişkisi, 310.

- geçiş evresindeki tipi, 32, 235, 237, 238, 240, 292-296, 306, 308;
- gelişkinlik derecesi, 240;
- gelişme çizgisi, 131, 132;
- ideolojisinin ölçütü, 234, 235;
- ikili karakteri, 263, 280;
- ilksel ve ikincil biçimleri, 127, 128;
- işlevsel modeli, 303, 304;
- işleyiş ilkeleri, 270-274, 303;
- işleyiş modeli, 248-270;
- karakteristik özellikleri, 230-241, 247, 263, 270, 295, 304;
- karşılaştırmalı incelenmesi, 156, 162;
- karşılıklılık (ideolojisi) ilkesi, 215, 235, 263, 296, 298;
- kavramı, 5, 23, 31;
- komşularıyla ilişkisi, 311;
- kökeni, 135;
- kutsal egemen işleyiş ilkesi, 273;
- merkezileşme işleyiş ilkesi, 272;
- ölçütleri, 231, 235;
- örneklerin alındığı bölgeler, 157, 158;
- senkretizm işleyiş ilkesi, 270, 303;
- sınıflandırma sorunu, 236, 241;
- sınıfları, 125;
- sınıflarla ilişkisi, 309;
- siyasal yaşamı, 269;
- sona erişi, 114, 117, 127, 259, 264, 267, 269, 270, 277, 296, 298, 315;
- sulamayla ilişkisi, 117, 118;
- süreçsel çözümlenmesi, 247, 298;
- şeflikten farkları, 292, 295;
- tabakalaşma ölçütü, 233;
- tanımı, 6, 29, 113, 247, 248, 301, 305;
- tipik tipi, 32, 235, 237, 240, 307, 308;
- tipleri, 32, 235-238, 306-308;
- tipolojisi, 131-132;
- verimlilikte artı üretebilmesi, 234;
- yapısal çözümlenmesi, 156-246, 247;
- yapısal modeli, 301, 303;
- yasallığı, 260;
- yasallık kazandırma ilkesi, 272-273;
- yeniden dağıtıcı sömürü ilkesi, 271;
- yeterli nüfus ölçütü, 231;
- yönetimin merkezileşmesi, 231, 232;
- yöneten-yönetilen farklılaşması, 233;
- yurttaşlık bağı, 231.

erken devlet - ergin devlet ayrımı, 314.
erken devletler arası farklılıklar, 312.
erken sınıflı toplum, 113, 127.
eşgüdüm, 15.
eşitlik, 203.
eşitlikçilik, 98, 99.
eşitsiz ilişki, 255, 256, 259.
eşitsizlik, 13, 15, 22, 36, 47, 53, 76, 183, 202, 203-215, 263, 271, 280.
eşitsizlikçilik, 99.
eşitsizlik - devlet ilişkisi, 17, 28.
etki bölgesi, 52.
etkili kişiler, 225.
etnik bağ, 96.
etnik bölünme, 261.
etnik bütünleşme, 261, 273, 288.
etnik dayanışma, 70.
etnik gruplar, 18, 49.
etnik gruplar arası işbölümü, 142.
etnikliğin aşılması, 98.
etniklik, 45, 95, 124.
etnik tabakalaşma, 45, 84, 102.
evrimci yaklaşım, 12, 14, 15, 31, 103.

Farklılaşma, 52, 128.
feodal devlet, 127, 147.
feodalizm tartışması, 147, 148.
feodal sahiplik, toprağa, 79, 180, 183, 184.
feodal toplum, 147, 258, 310.
fetih devleti, 91.
fetih kuramı, 9, 13, 68, 104, 284, 288, 289.
fetih olgusu, 14, 65, 69, 115, 116, 142, 166, 282, 283, 288, 291.
fırsat eşitliği, 28.
Fujililer, 45.
Fombia emirliği, 70, 86.
Fransa, 282, 297, bak. italikler, çizelgeler.
Fulaniler, 70, 71, 72, 86.

Galla'lar, 283.
ganimet, 172, 256.
ganimet üretimi, 249, 256.
geçim biçimleri, 172-173.
geçim kaynakları, 165.
geçiş evresinde erken devlet, 32, 33, 131, 236, 240, 252, 258, 278, 307, 308.
gelir kaynakları, 185, 220.
gelişmiş ikincil devlet, 116.
genel kamu görevlileri, 194, 216, 217, 219.
gentry, 174, 177, 180, 181, 183, 184, 185.
geribesleme (sistemi) olgusu, 103, 285.
gizli haber alma örgütü, 229.
göçebe çobanlık, 140, bak. çobanlar.
göçebe devleti sorunu, 16, 127, 130, 139, 149, 152, 318.
göçebe - yerleşik toplum ilişkisi, 66, 284, 288, bak. çiftçi - çoban.
göçebelerde önderlik, 84, 85.
göçebelerde sınıflar, 142, 143, 145, 146, 318.

Gök Türkler, 143, 153.
görüşü) demokrasi, 288, bak. demokrasi.
göreve atamayla getirilme, 217, 219, 222, 223, 235, 236, 238, 240.
göreve getirilmede karma sistem, 220, 223, 236, 240.
göreve gelişte yarışma, 220, 235, 265.
göreve getirilme yolları, 22, 23, 240.
göreve seçimle getirilme, 217, 219.
göreve kalıtımla, gelme, getirilme, 219, 222, 223, 235, 236, 238, 240.
gösterişçi harcamalar, 198, 200, 266, 289.
gözetleme aygıtı, 228-230.
güce başvurma tehdidi, 30, 48, 74, 201, 257, 295, 296.
güç kullanma, 26, 74, 201, 257, 295, 296.
güç kullanma tekeli, 102.
güçler dengesi, 266, 296, 297, 298.
Gürcistan, 282, bak. italikler, çizelgeler.
güvenlik, 202.

Haberciler, 228, 229, 230, 294.
hadımlar, 196, 268.
halk, 164, 166, 202, 251, bak. avam halk.
halklar, 185, 209-212.
halklar arası işbölümü, 141.
han, 145, 146.
hanedan mitosu, 260.
haraç, 18, 52, 72, 73, 80, 101, 146, 153, 172, 173, 179, 180-181, 282, 287, 291.
haraç - vergi, 11, 11n, 13, 184, 228.
harcamaları sınırlama yasası, 203.
Hausa devleti, 45.
Havai, 282, 283, bak. italikler, çizelgeler.
hayvancılık, 171, bak. çobanlık.
Hazanov eleştirisi, 315-318.
hegemonya-egemenlik farkı, 52.
hidrolik (ekonomi) sistem, 15, 173.
Himalar, 281, 293.
hiyerarşi, 175, 206, 255.
hiyerarşik basamak sayısı, 48, 104, 218.
hiyerarşik düzen, 27, 27n, 81, 99.
hiyerarşik ilişki, 51.
hizmetçiler, 174, 176, 182, 183.
hizmetleri ödeme biçimi, 239.
hizmet yükümlülüğü, 179, 180, 182, 185.
homeostatik ilişkiler, 78, 79, 80.
höldar, 267.
hukuk (düzeni) devleti, 153.
hukuki şahsiyet, 139.
hukuksal düzenlemeler, 191, 194.
hukuk sisteminin varlığı, 239, 240.
hukuku, düzeni sürdürme, 25, 191, 232.
Hsien Pi konfederasyonu, 140, 143.
hükümetçe denetlenen ticaret, 168, 170, 171.
hükümetçe yürütülen ticaret, 168, 170.

İberya, 161, 162, 162n.
iç barış, 88, 89.
iç (çatışma) savaş, 73, 82, 264, 311.
içsel etmenler-devlet ilişkisi, 73, 78, 116.
ideoloji, ve, 102, 186, 188, 265, 269, 270, 271, 272, 283, 284, 291, 296:
- işlevi, 259, 263, 290, 298;
- sınıflararası niteliği, 30, 234;
- sınıfsal niteliği, 214, 234.
ideolojik amtlar, 255.
ideolojik aşınma, 298.
ideolojik erk, 310.
ideolojik ilişki, 262.
ideolojik işlev alanı, 256, 260-262, 265.
ideolojik köprü, 319.
ideoloji - yasallık ilişkisi, 26, 201, 202.
ideolojik hegemonya, 257, 271.
ikincil erken devlet, 115, 116, 279, 291.
ikincil toplumsal formasyon, 5, 11.
iklim koşulları, 15.
ikna, 26, 201, 272, 295.
ikramiye, 200, bak. ödüllendirme.
iletişim, 167, 261.
ilkel toplum, 9, 120, 132, 137.
ilkel toplumun çözülüşü, 119.
ilksel erken devlet, 113, 115, 121, 279.
İnkalar, 54.
İnka, 283, bak. italikler, çizelgeler.
insan kurbanı, 47, 189, 190, 191.
insan öğesi, devletin, 24.
İran, 151.
İru şefleri, 177.
İskitya, 284, bak. italikler, çizelgeler.
İslam toplulukları, 67, 69, 84.
İslam yazılarında mülkiyet, 34.
istikrar öğesi, 88.
işbölümü, 8, 117, 149, 170-172.
işlev alanı, 248.
işlev bölümü, 124.
işlevsel erk, 8.
işlevsel eşdeğerlilik, 160, 206, 215.
işleyiş ilkeleri, 270.
işleyiş modeli, 48.
iyiliksever yönetici kavramı, 99, 197.
izleyici kazanma, 266.

Jimma, 283, 297, bak. italikler, çizelgeler.
jus primae noctis, 210, 211.

Kabile devleti, 132.
kabile toplumu, 280.
Kaçari, 283, bak. italikler, çizelgeler.
kadınlardan oluşan koruma birliği, 196.
Kaçin'ler, 17.
kalaimoku, 267.
kalıtımsallık ilkesi, 22, 33, 81.
kamu düzeni, 195.
kamu görevlileri, 200, 216, 228, 240:
- adalet işleri, 222, 223, 224;
- anonim kamu görevlileri, 223, 224;
- askerlik görevleri, 221;
- bağımsız girişim yetileri, 220, 222;
- bölgesel düzey görevlileri, 217, 218, 229;
- genel kamu görevlileri, 216, 219, 223, 227, 238, 240, 270;
- kahıtsallık eğilimleri, 220;
- orta düzey görevlileri, 221, 222, 223;
- özel kamu görevlileri, 216, 238, 219;
- statü gelirleri, 222;
- ulusal düzey görevlileri, 217, 220, 240;
- üst düzey görevlileri, 221, 222;
- vergi toplama görevleri, 221, 222;
- yerel düzey görevlileri, 217, 219, 229.
kamusal - özel alan farklılaşması, 148.
kamu yönetimi, 27, 120.
kamu yönetimi basamakları, 218.
kamusal (idari) işlev alanı, 219-255.
kan bağı, 235, bak. akrabalık bağı.
Kanem şefliği, 68.
Kanuri'ler, 65, 67, 69.
kapıkulları, 174, 175, 177, 180-181.
kapsayıcı devlet kavramı, 310.
"kapu" sistemi, 293.
karizmatik konum, 21.
karmaşıklaşma, 20, 61, 101, 120, 215, 280.
karşılaştırmalı devlet çalışması, 6.
karşılıklılık ideolojisi, 295.
karşılıklılık ilkesi, 21, 32, 33, 202, 203, 214, 215, 235, 266, 271, 295, 296, 298.
karşılıksızlık ilkesi, 137, 266, 271.
kasabalar, 130, bak. kentler.
kast düzeni, 97, 125.
kayıt tutma, 52, 90, 149.
kaynaklara ulaşmada eşitsizlik, 16, 17, 22, 28, 46, 76, 103, 183.
kaynaklar üzerinde baskı, 58, 59.
Kazak'lar, 142.
kazma sopası (digging stick), 171.
kent - devlet ilişkisi, 16, 50, 56.
kent devletleri, 164, 273.
kent - kır zıtlığı, 147.
kent kültürü - yerel kültür ayrımı, 52, 97.
kentler, 166.
kentleşme, 16, 51, 130, 163, 166, 170.
kentleşme - erken devlet ilişkisi, 311.
keyfi cezalandırma, 192, 194.
kır - kent zıtlığı, 147.
kıtasal çapta mal değişimi, 140, 141, 142.
kıtlık, 166, 173, 282.
Kırgızlar, 142.
Kızılderililer, 114, 115.
kilise, 259.
kiracı çiftçiler, 174, 175, 176, 180-181, 182, 183, 184, 185, 208, 209, 259.
kişisel bağlılık, 251, 254.
kişisel elde etme etmeni, 313.
kişisel sahiplik, toprağa, sürüye, 178, 180-181, 184, bak. özel mülkiyet.
Koryar'lar, 59, 92.
kolektif irade, 44.
kolektif kurumlar, 135, 136, 145, 146.
kontünal ilke, 274.
komünal sahiplik, toprağa, sürüye, 178, 180-181, 183-184, 185.
konsensus, 26, bak. uylaşım.
konsolos, 73.
korelasyon, 20, bak. bağıntı.
korporasyon - siyasal değişme ilişkisi, 14.
koruma birliği, 192, 194, 196, 266.
koruma - korunma ilişkisi, 11, 19, 196, 202, 255, 263, 281.
köleler, 174, 176, 180-181, 183, 213, 255.
kölelik, 8, 9, 62, 69, 79, 121, 143.
köle ticareti, 63.
köy toplulukları, 12, 269.
Krader eleştirisi, 318.
kraliçe, 227.
krallık simgeleri, 94.
ksamjilga, 148.
Kuba, 283, 297, bak. italikler, çizelgeler.
kul, 146.
kuram - olgu ilişkisi, 4.
kuramsal sahiplik, toprağa, sürüye, 178, 180-181, 184.
kurucu atalar, 279, 317.
kurullar, 217, 223, 224, 225.
küçük (toprak) mülk sahipleri, 175, 175n, 176, 180-181, 182, 185, 208, 209.
kültürde büyük - küçük gelenek, 97.
kültürel bütünleşme, 303.
kültürel etmenler, 52, 89-101.
kültürel özümleme, 88.
kültürel yapı, 95.

Laik yaptırımlar, 22.
legalistik yasallık, 207, 208
lese-majeste, 22; 254.
lingua franca, 96.
losreissung, 254, 268.
lüks tüketim, 52, 143, 256, 283.

Maaşla ödeme, 50, 100, 198, 200, 239, 240.
Magumi'ler, 67.
mahano, 187.
mana, 187.
Mançu'lar, 140, 142, 143, 150, 153.
Marksist devlet kuramı, 47.
Maurya, 284, 298, bak. italikler, çizelgeler.
Meksika vadisi, 59.
memurlar, 22, 27, 33, 50, 64, 80, 87.
menajerler, 16, 19, 64, 120, 122, 296, 297.
merkez - çevre ilişkisi, 50.
merkezgelci güçler, 303.
Merkezi Asya, 139.
merkezileşme, 58, 81, 83, 91, 138, 252, 280.
merkezileşme işleyiş ilkesi, 272.
merkezileşmiş yönetim, 25, 27, 46, 47.
merkezkaç eğilimi, 81, 272.
mertebe (düzeni) 206, 213, 268.
mertebe toplumu, 17, 19, 26, 77, 99, 120.
meslek örgütleri, 170, bak. örgütlü uzmanlar.
meslekten yargıçlar, 194, bak. yargıçlar.
meşruiyet, 26, bak. yasallık.
metodolojik sorunlar, 247, 248.
meydan okuyucu koşullar, 54, 54n.
mezarlar, 199, bak. anıtsal mezarlar.
Mezopotamya, 48, 59, 63, 69, 127, 130, 278.
Mısır, 95, 151, 161, 278.
mimarlık, 51, 90.
mitoslar, 186, 260, 290.
mitossal ant, 186, 187, 207.
Moğolistan, 140, 162.
Moğollar, 65, 127, 139, 141, 143, 146, 152.
Moğolların Gizli Tarihi, 144, 146.
Moğol imparatorluğu, 143, 144.
muhalefet, 294.
muhtarlık, 76, 86, bak. başkanlar.
mülkiyet, 58, 175.
mülkiyet ilişkileri, 76.
mülkiyet kavramı, 313.
mülk sahipleri, 205.
mülksüzler, 180-181.

Nbembe köyleri, 82.
nedensel etmen, 15, 20.
nedensellik - korelasyon ayrımı, 20.
neolitik devrim, 119.
neolitik toplum, 57, 275.
Nijerya, 104.
nomic, 218.
nomotetik açıklama, 15, 19.
Norveç, 284, 293, bak. italikler, çizelgeler.
noyot, 146.
nöksüt, 145.
nüfus artışı, 17, 18, 291.
nüfus azalması, 60, 79, 286.
nüfus baskısı, 17, 19, 20, 165, 282, 286, 291.
nüfus büyüklüğü, 20.
nüfus - devlet ilişkisi, 56-62.
nüfus ölçütü, erken devletin, 231.
nüfus seyrekliği, 163.
nüfus yoğunluğu, 18, 163, 165, 231.
nüveleşme, 59.

Okum köyleri, 82.
Okyanusya toplulukları, 117.
okul sistemi, 273.
okuryazarlık, 261.
ordu, 195, 196, 263, 264.
orman - devlet ilişkisi, 54, 55, 69.
Orta Asya, 139, 140, 142.
ortak ideoloji, 30, 271.
ortakyaşamsal ilişkiler, 62, 72, 84.
orta tabaka, 177, 178.
Osopong köyleri, 82.
oturma ilkesi, yurttaşlıkta, 24, 231.
oylaşım, 269, 292.
Oyo kent devleti, 162, 164.

Ödüllendirme, hizmetleri ödemede, 179, 180-181, 184, 199, 239.
ölçek sorunu, 4, 15.
ölüm oranları, 79.
önderlik (önderler) 19, 20, 21, 66, 70, 72, 83, 84, 86, 94, 100, 201, 279, 282, 284, 286.
örgüt, 5, 15, 23, 24.
örgütlenme - devlet ilişkisi, 45, 59, 71.
örgütlenmiş uzmanlar, 170, 171, 172.
örgütsel çözümleme, 161.
örgütsel yapı, 216.
örnekleme sorunu, vii, viii, 156, 158, 240.
Özbekler, 142.
özel çıkar - sınıf çıkarı ilişkisi, 138, 153.
özel (mülkiyet) sahiplik, 9, 46, 75, 180-181, 184, 267, 297.
özel mülkiyet - devlet ilişkisi, 8, 10.
özgür (avam) yurttaşlar, 98, 124, 176.
özgür emek, 147.

Para, 147, 168, 170, 171, 315.
para yerine kullanılan mallar, 168.
paytaht, 252.
pazar ekonomisi, 33, 236.
pazarlar, 52, 105, 153, 168-170, 171, 236, 237, 240, 256, 284.
Phagspa, Tibet yazısı, 149.
Pigme'ler, 57.
Polinezya toplulukları, 129, 169.
polis gücü, 192, 194, 195.
politikanın önemi, 264.
primogeniture, 76.
profesyonel ordu, 91.
prévot, 218.
propaganda, 262.

Raatire'lar, 177.
rantlar, 179.
rasyonalizasyon, 298.
rehine tutma, 229, 230.
rejim değişikliği sorunu, 50.
ritüel - yetke ilişkisi, 97.
Rwanda, 97.

Saban, 89, 118, 171, 173.
sadakat, 100, bak. bağlılık.
saray çevresi, 87, 217, 255.
saraylar, 199, 249, 252.
saray meclisi, 200, 226, 227.
satıcılar, 182, 183, 185, 212, 236, 240, 256.
savaş, 253, 278, 282, 283, 286, 291.
savaş - devlet oluşumu ilişkisi, 18, 64,70, 128, 129, 278, 287.
savaş tehdidinin etkisi, 286, 287, 291.
savunma - devlet oluşumu ilişkisi, 66, 69, 232, 282.
saygı, 101.
senkretizm işleyiş ilkesi, 270, 271.
serfler, 147, 148, 174.
sığınma ilişkisi, 19, 74, 76, 100, 147.
sığınılı devlet, 72-73.
sığınılar, 257.
sınıf, 119, 120, 309.
sınıf bilinçliliği, 309.
sınıf çatışması, 23, 74, 83.
sınıf çıkarı, 135, 136, 153.
sınıf çıkarı - özel çıkar ayrımı, 138.
sınıf devleti, 271.
sınıf ilişkileri, 135.
sınıf kavgası, 8.
sınıflaşma, 5, 9, 33.
sınıf - devlet ilişkisi, 8, 10, 74, 135.
sınıf oluşumu, 29, 120, 258.
sınıf savaşı, 271.
sınıf savaşımı, 47, 203, 234.
sınıf tanımı sorunu, 234, 309.
sınıf toplumu, 9, 11, 29, 137, 138, 310.
sınıf zıtlıkları, 10, 28, 137, 153, 215, 239.
sınıflandırma sorunu, 51, 239, 281, 316.
sınırlar, 231.
Sioux'lar, 63.
sivil toplum, 11, 45, 137, 138, 148.
siyasal alan, 253.
siyasal değişme, 14.
siyasal erk, 15, 26, 248, 267, 310.
siyasal etkinlik tekeli, 265.
siyasal işlev alanı, 264-269.
siyasal kültür, 98-101.
siyasal mukine, 216.
siyasal tahakküm, 305.
siyasal toplum, 12, 137.
soyağacı, 144, 187, 205, 209, 252, 283, 284.
soy bağı, 22.
soy birliği, 147.
soy ilkesi, aristokraside, 206, 213.
soylu - avam farklılaşması, 98.
soyluluk, 267, bak. aristokrasi.
sömürü, 11, 22, 46, 83, 120, 257, 262, 271.
sömürü biçimleri, 126, 127, 132.
sömürü - devlet oluşumu ilişkisi, 8, 9, 11.
sömürücü erk, 21.
sömürücü üretim ilişkileri, 28.
sözleşme kuramı, 7, 23, 24.
standart dünya örneklemesi, 158.
statü, 21, 174, 175, 219.
sulama - devlet oluşumu ilişkisi, 11, 12, 15, 16, 91, 114, 118, 121, 128, 171, 173, 255.
surlar, 67, 68, 69, 82, 85.
süreçsel çözümleme, 161, 247, 248, 270.
süreklilik öğesi, 123, 278, 279, 280.
sürekli ordu, 195, 264.
sürü sahipliği, 206, 238.

Şefler, 9, 82, 92, 99, 178, 250, 282.
şeflik(ler), 10, 19, 20, 21, 22, 60, 80, 95, 98, 115, 240, 249, 265, 280, 289, 294.
şeflik - din ilişkisi, 129.
şeflik - devlet farkı, 31, 49, 102, 272, 314.
şeflik - erken devlet ayrımı, 292, 295.
Şih'ler, 177.

Tabakalar içi farklılaşma, 204, 205, 209.
tabakalaşma, 10, 13, 16, 17, 18, 20, 22, 27, 28, 35, 45, 74, 75, 120, 173-185, 233.
tabakalı toplum, 17, 28.
tabu, 93.

tacirler, 168, 170, 171, 174, 180, 182, 256.
tahakküm, 257.
Tahiti, 284, 294, bak. italikler, çizelgeler.
tahta çıkış törenleri, 94.
takas, 142, 149, 180-181.
talep artışı, 60.
tam zamanlı uzmanlar, 235, 236, 240.
tanımlama sorunu, 159, 160.
tanrı krallık, 94.
tanım, 58, 82, 120, 171, 172.
tanım araç gereçleri, 171.
tanımcı halklar, 139, 141, 152.
tanım toplumu, 259.
taşıma kapasitesi, toprağın, 53.
tarih kavramı, 277.
Tatarlar, 140, 140n, 143, 144.
teknoloji, 56, 89-91, 116-118, 315.
temyiz hakkı, 52, 87, 192, 193, 194.
teoloji, 95.
teokrasi, 94, 129.
ticaret, 11, 55, 63, 96, 105, 140, 168, 170, 173, 256, 312.
ticaret bağları, 74.
ticaret devletleri, 64.
ticaret yollarının denetimi, 68, 88, 283.
timar, 127.
tink'ler, 293.
tipik erken devlet, 32, 131, 240, 252, 258, 307, 308.
tipoloji sorunu, 131, 318.
Tongalılar, 54.
topluluk bağları, 32.
topluluklararası ilişkiler, 62, 73.
toplum biçimleri, 16, 137, 202.
toplum - devlet farklılaşması, 44. 136, 265.
toplumsal artı, 143, bak. artı.
toplumsal bütünleşme, 66, bak, bütünleşme.
toplumsal çıkar sınıf çıkarı ilişkisi, 136, 319.
toplumsal formasyon, 145.
toplumsal hareketlilik, 124, bak. (yatay, dikey).
toplumsal kategoriler, 175, 178, 203, 204.
toplumsallaşma, 262.
toplumsal sınıflar, 215, 234, bak. sınıflar.
toplumsal sınırlılıklar, 18.
toplumsal statü, 214.
toplumsal süreçlerin düzenliliği, 277, 285, 316.
toplumsal tabakalar, 177-178, 203.
toplumsal yapı, 124, 159.
toplumsal üretim, 135.
toplum sözleşmesi, 7, 311, 312.
toplumun mitosu, 201, 290, 298.
toprağın komünal işlenmesi, 12.
toprak bağı, 33, 96.
toprakbeyi, 147, 148.
toprak kültü, 178, 207, 262.
toprak parçası öğesi, devletin, 24.
toprak sahipliği, 147, 148, 178, 179, 183, 184, 185, 205, 212, 238, 240, 257, 267.
törensel anarşi, 190.
"tribute", 11, 11n.
Tswana kent devletleri, 273.
Tuviniyan'lar, 151.
Türkistan, 141.
Türk göçebeler, 127. 139, 141, 143, 149, 152.
Türkmenler, 142.

Ueberlagerungstheorie, 13, 289.
ulaşım, 167.
"ulus", 127.
ulusal devlet, 43.
ulusal kimlik, 97.
ulusal kültür, 97.
uygarlık, 90, 130, 150, 317.
uygar toplum, 12, 137.
uylaşım, 201.
uylaşımsal erk, 26.
uyruklar (uyrukluk), 96, 164.
uzak ticaret, 52, 63, 64, 90, 168, 171, 313.
uzman askerler, 195, 196, 197.
uzman kamu görevlileri, 221.
uzmanlar, 32, 170, 171, 172, 235, 236.
Uygurlar, 149.

Ülke, 24, 25, 162, 164.
ülke sınırları, 163.
üretici ekonomi - erken devlet ilişkisi, 115.
üretici etkinlik biçimleri, 179.
üretici güçlerin gelişkinlik düzeyi, 30.
üretim, 248, bak. yiyecek üreticiliği.
üretim araçları, 183.
üretim araçlarında kolektif mülkiyet, 8, 17, 178, 180-181. 183-184, 214, 239.
üretim araçlarında özel mülkiyet, 17, 33, 46, 178, 180-181. 183-184, 214, 239.
üretim araçlarının denetimi, 203, 234.
üretim artışı, 286.
üretim biçimleri, 117, 178, 310.
üretim - tüketim birimi çakışması, 137.
üretim ilişkileri, 137.
üretme isteksizliği, 20.
ürün fazlası, 141.
üstlerce denetlenme, 217, 219.

Vergi, 101, 179.
vergilendirme, 235, 256, 257.
vergilendirme sistemi, 32, 237, 257.
vergi toplama, 217, 219, 221, 223, 257.
vergi toplayıcıları, 237, 238.
verimlilik, 56, 59.
vezir, 218, 267.
vicarii, 218, 267.
Volta, 284, 294, bak. italikler, çizelgeler.

Yabancılaşma, 10, 254, 268.
Yaçahuasi, 261.
yağma, 173, 263.
yapısalcılık, 159.
yapısal çözümleme, 161.
yapısal karakteristik özellikler, 162, 240.
yargıçlar, 193, 194, 224, 239, 240, 254.
yargı görevi, 225, 254.
yargı sistemi, 193.
yarışma, göreve getirilmede, 33, 76.
yasakoyucu, 193, 194.
yasalar, 97, 194.
yasalara göre cezalandırma, 194, 210.
yasaların ilâmı, 194.
yasal güç kullanma tekeli, 262.
yasallık, 26, 46, 93, 94.
yasama, 194, 224, 225.
yasamaya etkiler, 192, 193, 194, 224.
yaşlılar, 249.
yatay toplumsal hareketlilik, 124, 126.
yazı, 130, 149.
yazı - devletin kökeni ilişkisi, 90, 149.
yazılı yasalar, 194, 239.
yeniden dağıtım, 235, 266, 296.
yeniden dağıtıcı sömürü işlevi, 271, 303.
yeniden üleştiricilik işlevi, 21.
Yeni Gine toplulukları, 77, 78, 79.
yeni yetme sınıflar, 30. 30n, 234, 250.
yer bağı, yurttaşlıkta, 235.
yerel başkanlar, 92.
yerel özerk topluluklar, 95.
yerel saraylar, 255.
yerel ticaret, 168.
yerel üstü yetke, 49.
yerleşik yaşama geçiş, 16, 57, 61, 72, 85.
yetke, 26, 101, 102.
yetke - erk ayrımı, 138.
yetke sistemi, 95.
yetki devri, 215, 216.
yiyecek üreticileri, 61.
yiyecek üreticiliği, 75, 76, 79, 99, 101.
yiyecek üretimi, 171, 179.
yiyecek üretimiyle dolaylı ilişkiler, 179, 180, 181-182, 209, 289.
yiyecek üretimiyle dolaysız ilişkiler, 179, 180, 182, 209, bak. doğrudan üreticiler.
yoğun tarım, 82, 166.
yoksul - varsıl farklılaşması, 144.
yollar, köprüler, 54, 167.
Yohaco, 268.
Yoruba erken devleti, 97, 135, bak. italikler, çizelgeler.
yöneten - yönetilen farklılaşması, 97, 135.
yöneten - yönetilen ilişkisi, 186, 187, 188, 214, 257, 262, 265, 289.
yönetici, 216, bak. egemen.
yönetici grup, 48, 97, 98, 202.
yöneticinin soyuna yakınlık, 214.
yönetici (tabaka) sınıf, 51, 84, 119, 120, 122, 123, 136, 138, 143, 146, 186, 250.
yönetim biçimleri, 138.
yönetim - devlet farkı, 153.
yönetim (hükümet) öğesi, 24, 25.
yönetimi etkileme, 223.
yönetsel aygıt, 216, 290.
yönetsel çekirdek, 25.
yönetsel merkez, 163, 166, 167.
yukarı tabaka, 177, 203, 212, 215.
yurttaşlık, 24, 52. 88, 96, 163, 164, 231.
yurttaşlık eğitimi, 262.
yüksek makam sahipleri, 204, 206, 217, 265.
yüksek statü, 212.
yükümlülükler, 179, 185.
yürütme organı, 249.
yüzyüze ilişki, 24, 198, 231.

Zanaatçılar, 174, 176, 180, 182, 185, 209.
zorlayıcı erk, 26, 28.
zorlama, 201, 257, 271, 292.
zorunlu konukluk, 273.*

*Dizin: A. Şenel.